

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRK SİYASAL PARTİLERİNİN SEÇİM BEYANNAMELERİNDE

DIŞ POLİTİKA: 1982-2016

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Faruk KOCATEPE

(20152016001)

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 11.07.2017 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ömer Faruk KOCATEPE'nin "Türk Siyasal Partilerinin Seçim Beyannamelerinde Dış Politika: 1982-2016" başlıklı tezini incelemiş olup aday 11.07.2017 tarihinde, saat 14.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Selçuk DUMAN	
Üye	Doç. Dr. İlhan AKSOY	
Üye	Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA	
Üye		
Üye		

ONAY

...../...../201..

Doç. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türk Siyasal Partilerinin Seçim Beyannamelerinde Dış Politika: 1982-2016” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../...

Ömer Faruk KOCATEPE

ÖNSÖZ

Bu çalışma ile şimdiye kadar lisansüstü bir çalışmanın doğrudan ve tek başına konusunu oluşturmamış olan “seçim beyannamelerinde dış politika” başlığına ilişkin çeşitli sorulara cevaplar aranmıştır. Bunu yaparken 1980 darbesi sonrasında yapıp kabul edilen 1982 anayasası bir başlangıç olarak kabul edilmiştir. Dış politikaya etki eden unsurlar hem genel hem de Türkiye bağlamında ele alınmıştır.

Türk siyasal hayatının önemli partilerinin kuruluş ve gelişme süreçleri ile ilgili kısa bilgi sunulmuştur. Türk siyasal partilerinin dış politika konularını ele alış, işleyiş, halka sunuş yol ve yöntemlerine dair saptamalarda bulunulmuştur.

Bu nedenledir ki, elinizdeki bu çalışma, ülkemizdeki siyasi partilerin seçimler öncesinde politikalarını halka/seçmene anlatmak ve ulaştırmak amaçlı ne türlü bir çalışma yaptığını ve bu çalışmaların iktidar olduktan sonra ne kadarına bağlı kalındığını incelemek amacıyla kaleme alınmıştır.

Literatürde daha önce siyasi partilerin seçim beyannamelerinde dış politika alanında yapılmış kapsamlı bir çalışma olmaması, çalışmanın hazırlanmasında en temel etken olmuştur. Çalışmanın hazırlanma aşamalarında uluslararası ilişkiler alanının temel kaynaklarına, konunun temelini oluşturan siyasi partilerin seçim beyannamelerine doğrudan ulaşılmış ve bu konu üzerinde yazılan bilimsel eserler derlenerek kullanılmıştır.

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA'ya, ilgisini ve önerilerini göstermekten kaçınmayan Öğr. Gör. Ömer Faruk KORKMAZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca yardım, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek olan Prof. Dr. Mustafa İLBAŞ hocama teşekkürlerimi borç bilirim.

Çalışmalarım boyunca yardımını hiç esirgemeyen değerli arkadaşlarım Burak SARI, Emre ÖZSOY, Metin BULUT, Züleyha Nurgül ERTUĞRUL'a da yürekten teşekkürü bir borç bilirim.

Bugüne gelmemde maddi manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan öncelikle dedem Mehmet Ali KOCATEPE'ye ve aileme de sonsuz teşekkürler ederim.

ÖZET

Bu çalışma, 1982-2016 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grup kurma hakkı kazanmış olan siyasal partilerin seçim beyannamelerinde yer alan dış politikaya ilişkin hususların uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde, siyaset bilimi ve siyasal iletişim alanlarından da yararlanılarak analizini içermektedir. 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanan askeri müdahale ve sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası nedeniyle 1982 tarihi analize konu dönemin başlangıcı kabul edilmiştir. Seçim beyannamelerinin incelemeye esas belgeler olarak kabul edilmesi, çalışmanın somut veriye dayandırılması prensibine dayanmaktadır. Çok partili Türk siyasal hayatında oldukça fazla sayıda siyasal partinin bulunması nedeniyle TBMM'de grup kurma hakkını kazanmış siyasal partiler değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin bazı temel kavramları ile yönetime ilişkin hususlar kavramsal çerçeve bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Tezde, Türk dış politikasının tarihi gelişimi ve temel dinamikleri değerlendirilmiş, Türkiye açısından dış politikaya etki eden faktörler tahlil edilmiştir. Tezin ana kısmı, Türk siyasal partilerinin seçim beyannamelerinin genel seçim yılları esas alınarak Türk dış politikası çerçevesinde incelenmesine odaklanmıştır. Çalışmanın, Türkiye'nin tarihsel ve güncel dış politika sorunlarına ve bunların siyasal partilerin beyan, tutum ve algılarına etkileri konularına kaynak oluşturmaya bir katkı sunacağına inanılmaktadır.

Siyasal partilerden hükümet kurma ve dış politikayı yönetme imkânına kavuşanlar açısından, seçim beyannamelerinin siyasal uygulamalarla karşılaştırılması noktasında daha fazla veri ve araca sahip olduğundan, ilgili kısımlar daha ayrıntılı olup daha fazla analiz içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal partiler, Türk dış politikası, Türk siyasal partileri, seçim beyannamelerinde dış politika

ABSTRACT

This study contains analysis of foreign policy issues in the electoral declarations of Turkish political parties those represented in The Grand National Assembly of Turkey (GNAT) during 1982-2016 period within the frame of international relations discipline and by benefiting from political science and political communication. Because of the military coup d'état of 12th September 1980 and the following constitution of 1982, this year, 1982 has chosen as a beginning for the period under analyze. The consideration of electoral declarations as fundamental resources for investigation is based on the tenet of usage of solid data for the work. Since there has been a lot of a political party in Turkish political life, the parties which had the ability to be represented in GNAT has chosen to analyze.

Within this work, some of the basic concepts of international relations and political science and issues on methodology has been examined in detail along the part entitled conceptual framework. Within the thesis the historical development of Turkish foreign policy and fundamental dynamics has been evaluated, besides, the factors on foreign policy has been analyzed from the aspect of Turkey. The main part of the thesis is focused on the investigation of electoral declarations of Turkish political parties within the framework of Turkish foreign policy. It is believed that this study will make contribution to resources on historical and more current foreign policy issues and their affects on declarations, attitudes and perceptions of political parties of Turkey.

Since the parties those reached the possibility to form a government and administer the foreign policy provides much more data and measure for comparison of electoral declarations and political practice, those examples contains more analysis in the work.

Key words: Political parties, Turkish foreign policy, Turkish political parties, foreign policy in electoral declarations

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL SİSTEMDE KAVRAMLAR VE SİYASİ PARTİLER

1. Kavramsal Çerçeve ve Yöntem.....	6
1.1. Uluslararası İlişkiler	6
1.2. Politika/Siyaset	7
1.3. Dış Politika	9
1.4. Siyasi Partiler.....	11
1.4.1. Siyasi Parti Kavramı ve Türkiye'deki Siyasi Partilerin Doğuşu	11
1.4.2. Siyasi Partilerin Tipleri	17
1.4.2.1.1. Kadro Partileri	18
1.4.2.2. Kitle (Yığın) Partileri	18
1.4.3. Siyasal Parti Sistemleri.....	20
1.5. Yöntem	23

İKİNCİ BÖLÜM

2. Türk Dış Politikasının Genel Görünümü.....	26
2.1. Dış Politikaya Etki Eden Faktörler	26
2.1.1. Genel Ortam	26
2.1.2. Fiziki Çevre	27
2.1.3. Beşeri Çevre	31
2.2. Dışsal Ortam	34
2.2.1. Uluslararası Siyasal Sistem	34
2.2.2. Uluslararası Siyasal Sistem Tipolojileri	37
2.2.3. Uluslararası Siyasal Sistemde Devletlerin Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler .	38
2.3. İçsel Ortam.....	49
2.3.1. Sosyo-Politik Yapı	50
2.3.2. Karar Alma Süreci.....	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1982 ANAYASASI'NDAN SONRA SİYASİ PARTİLERİN SEÇİM BEYANNAMELERİNDE DIŞ POLİTİKA.....	61
3.1. 1980 Darbesine giden Süreçte Türk Siyasal Hayatının Genel Görünümü	61
3.2. Darbe Yönetiminin İlk Açıklamalarında Dış Politika İzleri	61
3.3. 1983 Seçimleri.....	65
3.3.1. Anavatan Partisi	67
3.3.2. Milliyetçi Demokrasi Partisi	73
3.3.3. Halkçı Parti.....	74
3.4. 1987 Seçimleri.....	74
3.4.1. Anavatan Partisi	76
3.4.2. Sosyaldemokrat Halkçı Parti.....	80
3.4.3. Doğru Yol Partisi	81
3.5. 1991 Seçimleri.....	82
3.5.1. Doğru Yol Partisi	85
3.5.2. Anavatan Partisi	91
3.5.3. Sosyaldemokrat Halkçı Parti.....	92
3.5.4. Refah Partisi	93
3.5.5. Demokratik Sol Parti.....	94
3.6. 1995 Seçimleri.....	95
3.6.1. Refah Partisi	98
3.6.2. Doğru Yol Partisi	102
3.6.3. Anavatan Partisi	102
3.6.4. Demokratik Sol Parti.....	103
3.6.5. Cumhuriyet Halk Partisi.....	106
3.7. 1999 Seçimleri.....	106
3.7.1. Demokratik Sol Parti.....	108
3.7.2. Milliyetçi Hareket Partisi	114
3.7.3. Fazilet Partisi.....	117
3.7.4. Anavatan Partisi	120
3.7.5. Doğru Yol Partisi	120
3.8. 2002 Seçimleri.....	120
3.8.1. Adalet ve Kalkınma Partisi	126
3.8.2. Cumhuriyet Halk Partisi.....	135

3.8.3. Milliyetçi Hareket Partisi	137
3.8.4. Demokratik Sol Parti	138
3.8.5. Saadet Partisi	140
3.8.6. Anavatan Partisi	142
3.9. 2007 Seçimleri.....	143
3.9.1. Adalet ve Kalkınma Partisi	144
3.9.2. Cumhuriyet Halk Partisi.....	160
3.9.3. Milliyetçi Hareket Partisi	162
3.10. 2011 Seçimleri.....	164
3.10.1. Adalet ve Kalkınma Partisi	166
3.10.2. Cumhuriyet Halk Partisi.....	179
3.10.3. Milliyetçi Hareket Partisi	182
3.11. 7 Haziran / 1 Kasım 2015 Seçimleri.....	186
3.11.1. Adalet ve Kalkınma Partisi	188
3.11.2. Cumhuriyet Halk Partisi.....	197
3.11.3. Milliyetçi Hareket Partisi	200
3.11.4. Halkların Demokratik Partisi	203
SONUÇ.....	204
KAYNAKÇA	211
ÖZGEÇMİŞ.....	240

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

AGİK: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AK: Avrupa Konseyi

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

ASALA: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia

ASAM: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

ASEAN: Association of Southeast Asian Nations

BM: Birleşmiş Milletler

CHP: Cumhuriyet Halk Fırkası

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DM: Danışma Meclisi

D-8: Gelişen Sekiz Ülke

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

DYP: Doğru Yol Partisi

FETÖ: Fethullahçı Terör Örgütü

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

GNAT: Grand National Assembly of Turkey

HP: Halkçı Parti

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği

KEİK: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KYB: Kürdistan Yurtseverler Birliği

KDP: Kürdistan Demokratik Partisi

MC: Milletler Cemiyeti

MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MKYK: Merkez Karar ve Yönetim Kurulu

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

MP: Millet Partisi

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OECD: Organisation for Economic Cooperation and Development

PKK: Partiya Karkeran Kürdistan, Kürdistan İşçi Partisi

PYD: Demokratik Birlik Partisi

RF: Rusya Federasyonu

RP: Refah Partisi

SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SODEP: Sosyal Demokrasi Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

TABDC: Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜRKSOY: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (Eski adı Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi)

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

VP: Varşova Paktı

TABLÖLAR

Tablo-1: Dış Politikayı Etkileyen Temel Faktörler Tasnifi	26
Tablo-2: 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri	65
Tablo-3: 29 Kasım 1987 Genel Seçimleri.....	75
Tablo-4: 20 Ekim 1991 Genel Seçimleri.....	84
Tablo-5: 20 Ekim 1995 Genel Seçimleri.....	97
Tablo-6: 18 Nisan 1999 Genel Seçimleri.....	107
Tablo-7: 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri.....	125
Tablo-8: 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri.....	143
Tablo-9: 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri.....	165
Tablo-10: 7 Haziran / 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri.....	187

GİRİŞ

“Siyaset” sözcüğü Arapça kökenli olup, Arap, Türk ve Fars dillerinde devlet yönetimini ifade etmek için kullanılmaktadır. Siyasetin Batıdaki varyantı olarak politika sözcüğü, Yunanca *polis, politeia, politica, politike* gibi farklı sözcüklerden türemiştir.¹ Polis; site, kent, yöre veya kenti meydana getiren yurttaşların toplantısı anlamına gelmektedir. Aristo ise, “polis” terimini “toplum bütünü anlamında diğer alt gruplara oranla kapsayıcı ve egemen niteliği ile bir siyasal birlik oluşturmaktadır” şeklinde ifade etmektedir.² Esat Çam’a göre “*Politeia*”, “devlet siyasal rejim cumhuriyet, yurttaşlık” anlamına gelmektedir. *Politica* ise, “siyasal yurttaşlık hakkına ilişkin ifadeleri içermektedir.”³ “Siyaseti, ülke, devlet, insan yönetimi”⁴ şeklinde tanımlamak mantıklıdır.

Yöneten ve yönetilen ilişkilerine dair bir çerçeve kavram olan siyaset, binlerce yıldır gelişerek varlığını sürdürmektedir. Bu noktada binlerce yıllık siyaset mücadelesinin ardından insanlığın ulaştığı en ileri yönetim modeline, toplumun en geniş ölçüde yönetimde temsil edildiği ve yönetime katıldığı demokrasiye ve demokrasi kavramına da bakmak gerekmektedir.

Latince ve Yunancada kullanılan bir deyim olan demokrasi, halk anlamına gelen “demos” ile egemenlik-iktidar anlamına gelen “kratos” sözcüklerinden türetilmiştir.⁵ Bununla birlikte günümüz toplumlarında birden fazla anlam kazanmış ve birbirinden farklı uygulamaları belirtmede kullanılan bir kavram haline gelmiştir.⁶ Bu farklılık demokrasinin genel bir tanımının verilmesini güçleştirmektedir. Demokrasi lügat anlamıyla “halkın kendi kendini yönetme biçimi” olarak tanımlanmaktadır.⁷

Demokrasinin olmazsa olmaz öğelerinden bir tanesi olan siyasi partiler, farklı siyasal eğilimlerin siyasi arenadaki mümessilleri pozisyonundadırlar. Siyasal partilerin geçmişi Eski Yunan’daki örgütlenme şekillerine dayanmaktadır.⁸ Ancak modern demokrasilerin yürütülmesindeki rolleri itibarıyla siyasi partiler, kapitalizmin yükselmeye başladığı 17. Yüzyıl sonu ve 18. Yüzyıl başında siyasal hayata girmiş, kaynağını sınıfsal ve toplumsal

¹ Marcel Prelot, **Politika Bilimi**, Varlık Yayınları, İstanbul 1972, s.5.

² Cengiz Çuhadar, “**Siyaset Kavramının Felsefi Kökenleri**”, Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2007, Cilt 10, S.30, SS.156.

³ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul 2005, s.22.

⁴ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992, s.2.

⁵ Hasan Tunç, **Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y. 2008, Sayı 1-2, s.1115.

⁶ Şafak Ural, “**Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey**”, (Çevrimiçi), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9508.pdf> (erişim: 13.04.2016)

⁷ Ömer Demir, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s.96.

⁸ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyaset Sosyolojisi**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1996, s.42.

bölünmelerden almıştır.⁹ İngiltere’de 1679’da beliren ve mutlak monarşinin sınırlandırılmasını isteyenlerle bunu istemeyen pür monarşistler olarak kabaca belirlenen “whig”ler ve “torry”lerin (*whigs&torries*) ayrımı bu işin başlangıcını oluşturmuştur. Günümüzdekilere benzer ilk siyasi partilerin gelişimlerini tamamlamaları ise Batı Avrupa’da ve ABD’de 19. yüzyılda yapılan seçimlerle olmuştur.¹⁰ Demokrasinin en temel siyasal kurumlarından biri olan siyasi partiler, aynı zamanda modern siyasetin organize edilmesinde yapı taşı görevini de üstlenmişlerdir.¹¹ Bu kuruluşlar, hızlı bir gelişme süreci ile birlikte neredeyse bütün ülkelerde siyasal hayatın başat güçleri haline gelmiştir.

Almanya ve İtalya’da yaşanan faşist deneyimlerin doğurduğu sonuçlar sonrasında partilerin kurumsal ve yasal bir zeminde temsil edilmesi gerekliliği doğmuştur. Bu gerçeklikten yola çıkarak II. Dünya Savaşı’ndan sonra partilere ilişkin hususlar devletlerin anayasa ve yasaları içinde güvence altına alınmaya başlamıştır.¹² Ülkemizde ise günümüzdeki anlamından uzak olmakla birlikte II. Meşrutiyet’ten sonra parti sayılabilecek siyasal örgütlerin kurulduğu görülmektedir.¹³ Meşrutiyetin ilanından sonra dernek kurmak serbest bırakılmış, önceden gizli örgütlenen siyasal oluşumlar daha sonra çıkarılan Cemiyetler Kanunu’na tâbi olarak örgütlenmişlerdir.¹⁴ Ülkemizde ilk kez siyasal partilerle ilgili düzenleme 1961 Anayasası’nda yapılmış, 1982 Anayasası ile yapılan düzenlemeler ile siyasal partilerin demokratik yaşamımızın ayrılmaz bir parçası olduğu saptanmıştır.¹⁵

Siyasal alanda önemli karar merkezlerinden biri olan siyasal partiler, iktidarı elde etmek, iktidarın verdiği gücü kullanmak ve bunu gerçekleştirebilmek için de ülke içerisinde yaşayan halkın tamamının ya da büyük çoğunluğunun desteğini seçimler vasıtasıyla sağlamaya çalışan oluşumlardır. Ayrıca bu siyasal oluşumlar ülke genelinde teşkilatlanmaya gitmiş bir daimi siyasal kurum ve teşekküllerdir.¹⁶ Siyasal partilerin tanımlanması yönünde muhtelif siyaset bilimcilerin tanımlamaları olmuştur. Bunlardan Fransız siyaset bilimcisi F. Goguel’e göre siyasal parti; *“üyelerinin düşünce ve menfaatlerini gerçekleştirmek için, iktidarı kısmen ya da tamamen elde etmek amacı ile siyasal hayata katılan teşkilatlanmış bir*

⁹ Sarıbay, a.g.e. s.42-47.

¹⁰ Kışlalı, a.g.e., s.195.

¹¹Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 160.

¹² Özdemir Özok, **“Siyasi Partiler ve Demokrasi”**, Uluslararası Sempozyum, 26-27 Mayıs 2005 Ankara, Açılış Konuşmaları, s.3-7.(Çevrimiçi), <http://www.ankarabaru.org.tr/Siteler/1940-2010/Kitaplar/pdf/untit2007/siyasi.pdf> (erişim: 12.10.2016)

¹³ Mevhibe Savaş, **“İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki ve Basın”**, (Çevrimiçi), http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibe_savas_ikinci_mesrutiyet_donemi_ittihat_terakki_ve_basin.pdf (erişim: 12.10.2016)

¹⁴ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 1998, s.306.

¹⁵ Özok, a.g.e., s.3-7.

¹⁶Teziç, a.g.e., s.306.

gruptur".¹⁷ Heywood'un siyasi partinin ne olduğuna ilişkin yaptığı tanımlamada, "Programını uygulamak ve üyelerini iktidara getirmek amacıyla hükümetin kontrolünü sağlamaya çalışan organize bir insan topluluğu" vurgusu dikkat çekmektedir.¹⁸ Münci Kapani ise, "Bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlara siyasi parti denir "şeklinde ifade etmiştir.¹⁹

Siyasal partiler siyasal iktidarı elde etmek için hazırladığı bir parti programı ve seçimlerden önce ülküsünü hedef kitlesine sunduğu seçim beyannameleri vardır. Bunlardan Parti programı, "partinin siyasal iktidarı elde ettiğinde ülkenin hem içte hem de dıştaki ilişkileri ve karşılaşılabileceği sorunları günün ve toplumun şartlarını dikkate alarak nasıl değerlendirip çözeceğini ve çözümünü nasıl uygulayacağını gösteren yöntem ve esaslardır."²⁰ Parti programları bir nevi seçim beyannamesi gibi olarak da düşünülebilir. Lakin siyasi partilerin programlarında yer verdiği hususları birer üstlenme gibi kabul etmek doğru olmayacaktır. Konjonktürel şartların hem ülke içinde hem de ülke dışında neler getireceği belli değildir. Bu yüzden, seçim beyannameleri yapılması düşünülen ya da umut edilen politikaların bir yansımasıdır. Beyannameler üzerinden yapılacak çözümler siyasal partilerin iktidarı elde etmesiyle gelecek adına vat ettiği politikaları hakkında öngörüle bulunmamıza yardımcı olacaktır.

Partilerin farklı alanlardaki gelecek projelerini ve politikalarını içeren kapsamlı yol haritaları olarak kabul edilen seçim beyannameleri özellikle son yıllarda seçmenler tarafından büyük bir ciddiyetle takip edilmektedir.²¹ Bu nedenle siyasi partiler de her seçim öncesi kendi ilkelerini, hedeflerini ve en önemlisi bu hedeflere ulaşmak için uygulayacakları somut politikaları bu beyannameler aracılığıyla topluma duyurmaktadır. Böylece söz konusu belgeler hem partilerin önerileri ve varsa çekinceleri ile ilgili bilgi vermekte hem de partiler arasındaki farklılığın da göstergelerini oluşturmaktadır. Bu kapsamda her seçim döneminde hemen hemen tüm siyasi partilerin beyannamelerinde tartıştığı konuların başında o ülkenin dış

¹⁷ Ali Şafak, "Türk Demokrasisi - Siyasi Partiler, Parti Kültürü ve Seçim Sistemi Üzerine", s.3. (Çevrimiçi),<http://docplayer.biz.tr/5649084-Turk-demokrasisi-siyasi-partiler-parti-kulturu-ve-secim-sistemi-uzerine.html> (erişim:16.11.2016)

¹⁸Heywood, a.g.e., s.356,

¹⁹Kapani, a.g.e., s.160.

²⁰ Dursun Yazarsoy, "Temsili Demokrasinin Gelişiminde Siyasal Partiler Kavramı", (Çevrimiçi), <http://websitem.gazi.edu.tr/site/dursun.yazarsoy/files> (erişim:16.11.2016)

²¹Ebru Oğurlu, "Haziran 2011 Seçimlerine Doğru Siyasal Partilerin Seçim Bildirgelerinde Dış Politika Ve Avrupa Birliği Yaklaşımları", s.1. (Çevrimiçi), http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/haziran_2011_secimlerine_dogr_u_siyasi_partilerin_secim_bildirgelerinde_dis_politika_ve_avrupa_birligi_yaklasim.pdf (erişim:16.11.2016)

politikası gelmektedir. Türkiye’de sadece yasama organı seçimlerinde değil, referandum, yerel seçim gibi seçmenin sandıkla buluştuğu her bir seçimde dış politika gündem maddeleri arasında yerini almaktadır.

Siyasal partilerin seçim vaatlerinin, bunların yansıdığı propaganda ve tanıtım belgelerinin dış politika boyutuna odaklanarak hazırlanmış olan bu tezle gerek Türk dış politikası gerekse Türk siyasal hayatı alanındaki çalışmalara bir katkı sunulması hedeflenmiştir. 1982 sonrası TBMM’de yer alan partilerin seçim beyannamelerinde yer verilen “Dış Politika”ya ilişkin maddeler ele alınarak, siyasal partilerin daha önceki seçim dönemlerinde ilan ettikleri seçim beyannameleriyle ilişkileri incelenip, karşılaştırmalı bilgilere ulaşılmıştır. Bu kapsamda ağırlıklı olarak partilerin seçim beyannameleri incelenmiştir. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, ele alınan bu partilerden, hükümet kurmuş olanlar bakımından asıl değerlendirme ölçüsü elbette uygulamaları yani izledikleri dış politika olacaktır.

Bu bakış açısından hareketle seçim beyannameleri incelenirken 1982 yılının başlangıç olarak alınmasının nedeni, 1980 askeri müdahalesi ile Türkiye’nin siyasal, özellikle de ekonomik ve sosyal yaşamda önemli bir dönüşüm yaşamış olması, akabinde 1982 Anayasası’nın ve siyasal partiler kanununun kabul edilmiş olmasıdır. Bu dönüşüm ile Türkiye’de her siyasi kurum ve alanda olduğu gibi siyasi partilerin yapısında da önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu değişikliklerin tüm siyasal süreçler üzerinde olduğu gibi, siyasi partilerin politika, söylem, propaganda unsurları üzerinde de büyük etkisi olmuştur. 1980 darbesiyle birlikte kapatılan pek çok partiyi ve bu partilerin yöneticilerinin siyaset arenasından yasaklanmasını bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla yeni anayasa ile birlikte gelen yeni dönem, bu tez çalışmasının başlangıç noktasını oluşturmuş, çalışma günümüzün son seçimlerine kadar incelemeye devam etmiştir. Bu hususlar doğrultusunda metodolojik olarak birincil kaynakların söylem ve ifade analizlerini esas alan, ayrıca temel kavramlar bakımından siyaset biliminin ve uluslararası ilişkilerin öncelikli kaynaklarından yararlanan bir karşılaştırmalı çalışma yapılması amaçlanmıştır.

Tez, üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, kavramsal çerçeve ortaya konularak, siyaset, dış politika, siyasal parti vb. kavramlar ile bu kavramlar üzerinde etkili unsurlar anlatılmaktadır. Yine bu bölümde, Türk siyasal hayatında partileşme süreci anlatılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü, sonraki bölümlerin daha iyi kavranması bakımından önem arz edeceğinden özellikle siyasi partiler, partilerin yapısı, türleri, işlevi ve bunlar üzerinde etkili olan faktörler üzerinde önemle durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Türk dış politikasına ilişkin genel bilgiler verilmektedir. Bu kapsamda dış politikaya etki eden faktörler, Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu'nun Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi kitabında yer alan ve James Rosenau'nun sınıflandırdığı dış politikayı etkileyen temel faktörler ekseninde ele alınmıştır. Bu sınıflandırmaya göre, Genel Ortam, İçsel Ortam, Dışsal Ortam şeklinde tasnif edilen çerçeve oluşturulmuştur.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü kısımda ise, 1982'den 2016'ya kadar özellikle TBMM'de grup kurma imkânına ve mecliste temsil yetkisine sahip olmuş partilerin seçim beyannamelerindeki "Dış Politika" yaklaşımları ele alınarak irdelenmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında edinilen bilgiler ışığında çalışmanın genel bir değerlendirmesi yer almaktadır.

Çalışmada ele alınan konunun daha önce yükseköğretim kurumlarında bir tez olarak hazırlanmamış olması belirlenme sürecinde etkili olmuştur. Daha önce Türk siyasi partilerinin dış politika programları çerçevesinde akademik çalışma yapılmasına karşın seçim beyannameleri kaynak gösterilerek yürütme erkini elinde bulunduran siyasi partilerin politikaları ile kıyaslanarak yapılan bu çalışmanın gerek Türk siyasal hayatı gerekse Türk dış politikası araştırmalarına konusunda katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Özetle bu çalışmayla, siyasi partiler bakımından gittikçe önemi artan dış politika konusunun daha iyi anlaşılması, yine, teoriden pratiğe yansımının izinde, yakın geçmişte Türk siyasi partilerinin dış politika vizyon ve uygulamalarının daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin dış politika önceliklerinde meydana gelen değişimin izlerini sürmek bakımından da önemli bir veri tespiti sağlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM SİYASAL SİSTEMDE KAVRAMLAR VE SİYASİ PARTİLER

1. Kavramsal Çerçeve ve Yöntem

Uluslararası ilişkiler alanının inter-disipliner (disiplinlerarası) niteliği, bu bilim alanını iktisat, tarih, kamu hukuku, felsefe, sosyoloji ve coğrafya gibi alanlarla iç içe kılmaktadır. Siyaset biliminin içinde geliştiği kabul edilen uluslararası ilişkiler alanının ilgi sahası büyük ölçüde dış politika ile örtüşür. Ancak dış politika ile uluslararası ilişkiler arasında tam bir kavramsal özdeşlikten bahsetmek mümkün değildir.

Uluslararası ilişkilerin anlamlandırılmasında başvurulan kavramlara bakıldığında bir sosyal bilim disiplini olması itibariyle, başta siyaset bilimi, hukuk, sosyoloji, tarih gibi toplumu ve bireyi ilgilendiren tüm bilim dallarına geniş paragraflar ayırmak gerekir. Ancak bu durum çalışmanın amacını aşacağından sadece çalışma içinde sıklıkla değinilen kavramların ayrıntısına yer verilmektedir.

1.1. Uluslararası İlişkiler

Bir bilim dalı olarak “*Uluslararası İlişkiler*” disiplini uzunca bir süre siyaset biliminin bir alt dalı olarak incelenmiştir. 20. yüzyılın başında siyaset biliminin yanında ayrı bir ekol olarak şekillenen disiplinin bağımsızlaşması süreci 20. Yüzyılın ortalarını bulacaktır.

Bağımsız bir disiplin olarak uluslararası ilişkiler, I. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın yeniden şekillenmesinde barışçıl bir rol alma arayışındaki “idealist yaklaşım” ekseninde ve savaşların önlenmesi arayışları çerçevesinde ortaya çıkmıştır.²² Ancak bu alanın incelediği tarihsel sürecin, yani modern uluslararası ilişkilerin miladı olarak genellikle 1648 yılında imzalanan “*Vestfalya Barışı*” kabul edilmektedir.²³

‘Uluslararası’ kavramı ilk kez 1780 yılında Jeremy Bentham tarafından kullanılmıştır. Bentham, 1780 yılında kaleme aldığı fakat 1789 yılında yayınlanan “*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*” adlı çalışmasında bu nosyonu ilk kez kullanmıştır.²⁴ 18. Yüzyılın sonlarına doğru uluslararası hukuk ile daha çok anlamlandırılan kavram, 19. Yüzyılın sonları 20. Yüzyılın başları itibari ile uluslararası ilişkiler bağlamında da kullanılmaya başlamıştır. Bu anlamda farklı disiplinlerin birbirleriyle etkileşimi olarak

²² Faruk Yalvaç, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, ed. Atila Eralp, İletişim Yayınları, 2016, s.132.

²³ E. Fuat Keyman, *Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 3, Sayı 9, Bahar 2006, s.4.

²⁴ Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Batoche Books Kitchener, London, 2000, s.238.

uluslararası ilişkiler, Antik Yunan'a hatta çok daha öncesine uzanmakla birlikte modern anlamda yaklaşık üç asırlık bir geçmişe sahiptir.²⁵ Bir bilim alanı haline gelişi ise çok daha sonra, İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllara denk gelmektedir.

Bir bilim disiplini haline geldikten sonra, incelediği alan üzerinde tam bir görüş birliği olamamakla birlikte, uluslararası ilişkiler disiplininin; olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri anlama ve analiz etmeye yarayan tasvir etme, açıklama ve öngörme imkânı sağlayan genel bir kavramsal çerçeve olduğunun altı çizilmektedir.²⁶

Kavramı biraz daha geniş anlamıyla tanımlayacak olursak bir sosyal bilim dalı olan uluslararası ilişkiler, başta devletler olmak üzere uluslararası sistemin içerisinde rol alan çeşitli aktörler arasındaki siyasi, hukuki ve iktisadi ilişkilerin incelendiği ve analiz edildiği bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır.²⁷ Bu anlamda, devletler arasında binlerce yıldır var olan ilişkilerin bütününe ifade etmekten çok modern döneme özgü bir inceleme sahası ve araştırma disiplini niteliğindedir.

1.2. Politika/Siyaset

Günümüzde toplumların yönetilmesine (veya yöneten yönetilen ilişkilerine) yönelik olarak *Siyaset* ve *Politika* kavramları kullanılmaktadır.

Siyaset ve politika kelimeleri Türkçede anlamdaş olarak kullanılmaktadır. Arapça kökenli bir kelime olan “*siyaset*” asıl kök “sa/se-ye-su” kelime kökünden türetilmiştir. Hayvanları gütmek, sürmek veya terbiye etmek anlamında ifade edilen “*siyaset*”in, Arapçadaki ilk ifade ediliş şekli “atçılık” veya ” “at terbiyesi” anlamına gelen “*siyasetu*’l-hayl” seklindedir. Bu anlam “seyis” kelimesi ile günümüz Türkçesinde de yaşamaktadır.²⁸

Siyaset kavramının kullanıldığı ilk toplum Eski Mısır olmakla beraber buradan Arap toplumlarına aktarılmıştır. İslamiyet’in yayılmasıyla birlikte kültürel ve ticari ilişkiler ile yayılarak Doğu’daki Türk-İslam devletlerince kullanılmaya başlanmıştır. Siyaset kelimesi uzun süre Türk-İslam devletlerinde “ceza” anlamında ifade edilmiştir.²⁹ Günümüzde ise, siyasetin artık ceza ve idam şeklinde kullanımına rastlanmamaktadır. Siyasetin günlük dildeki

²⁵ Erdem Özlük, **Disiplinin Doğuşu Kimliği ve Sorunları**, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s.241.

²⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006, s. 40

²⁷ Faruk Sönmezoglu, **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.188.

²⁸ Yüksel Taşkın, **Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, İletişim yayınları, İstanbul 2014, s.26.

²⁹ Veysi Oğuz, **“Türkiye’de Siyasal Partiler Çerçevesinde Politik Yozlaşma ve Etik Sorunu”**, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman 2011, s.3.

kullanımı daha çok, “işbirlikçilik, kurnazlık, manevra kabiliyeti” şeklinde yorumlanmaktadır.³⁰

Politikanın kavram olarak tanımı; “devlet işlerini ve ülkeyi yönetme, devletlerarası ilişkiler kurma ve ilişkileri sürdürme sanatı” olarak ifade edilmektedir.³¹ Platon, Devlet eserinde politikayı “insanları idare etme sanatı”, “hayvanların sevk ve idaresi”, “arabacının arabayı yönlendirmesi” şeklinde tanımlamaktadır.³² Siyaset ile politika teriminin kullanımı arasında kavramsal bir fark bulunmadığını belirten Bülent Daver’e göre, “politik sözcüğü kökü itibarıyla Yunanca bir kelimedir. Antik Yunan’da politika denilince, “polis”e yani şehir devlet’e, siteye ait işler olarak anlaşılıyordu. Buna eş olarak gelişen kavramlara baktığımızda “politikos”, devlet işlerini devam ettiren, sürdüren kişi anlamındayken, yine aynı kökten türetilen “politeia” ise devlet ya da cumhuriyet kavramını karşılamakta” olduğunu açıklamıştır.³³

Eş anlamlı iki kelime olan Arapça kökenli siyaset ve Yunanca kökenli politika kavramları aynı anlamda olduğundan ve kavram karmaşasına yol açmamak adına metinde her iki kavram da kullanılmaktadır.

Bu her iki kavramın modern dönemde kullanımına ilişkin olarak Weber’in tanımından yararlanmak mümkündür. Max Weber’e göre siyaset, “devletlerarasında veya devletin içerisinde yer alan gruplar arasında iktidarı bölüşmek, iktidarın paylaşılması sürecinde etkili olmak için verilen mücadele” olarak tanımlanmaktadır.³⁴ Buradaki iktidar kavramı güç ile eş anlamlı olup esasen yönetme gücünü kastettiğinden, siyaseti yöneten-yönetilen ilişkisindeki güçle bağdaştırmak zorunludur.

Günümüzde siyasetin tanımlanmasında, “kendine özgü bir dil ile insanların kanaatlerini etkilemek, kanaati oluşmamış olanları kanaat sahibi kılmak ve sonunda onları taraftarlar safına almak amacını taşımaktadır” ifadeleri genel bir kanı olarak ön plana çıkmaktadır.³⁵ Bu yoruma göre siyasetin sadece sorun çözmekle sınırlı olmayan, kendine mahsus bir yönlendirme/şekillendirme özelliği olduğu anlaşılmaktadır. TDK siyaseti, “Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış” olarak daha kısa ve net

³⁰ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, İstanbul 1969, s.4.

³¹ Ünal Akyüz, “*Yasama Dergisi*”, Sayı: 11, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2009, s.94.

³² Oğuz, **a.g.e.**,s.3.

³³ Daver, **a.g.e.**, s.11

³⁴ Nihat Yılmaz, Kadir Caner Doğan, **Max Weber’de Etik-Siyaset İlişkisi**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/6 Spring 2013, s.885.

³⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.95.

bir şekilde tanımlamaktadır.³⁶ Yapılan tanımlamalar ışığında siyasetin gündelik hayatın her türlü boyutunda görmek mümkündür.

Siyaset kavramının arkasındaki örüntüyü incelediğimizde de siyasetin toplumu oluşturan farklı çıkar grupları aralarındaki güç mücadelesinden doğan çatışma olgusu olduğunu görmekteyiz. Toplumdaki değerleri ve kıt kaynakları paylaşma çabası, bu çatışmanın ana eksenini oluştururken, paylaşımı gerçekleştirmenin yolu ise iktidara sahip olmaktan geçmektedir.³⁷ Dolayısıyla siyaset Kapani'nin de işaret ettiği gibi; “değerlerin paylaşılmasına hizmet eden bir araç ve toplumda uzlaşmayı ve dolayısıyla bütünlüğü sağlamaya yardımcı olan, kişisel çıkarlara karşı genel yararı ve insanların ortak iyiliğini gerçekleştirme hedefine yönelik herkesin yararına bir toplum düzeninin kurulması” amacıyla gösterilen emek verme sanatı olarak da tanımlanabilir.³⁸

1.3. Dış Politika

Dış politika, günlük hayatta ve siyasal literatürde sıklıkla yer verilen kavramlardan biri olmasına rağmen bu kavrama ilişkin olarak çeşitli karmaşalar söz konusudur. Dış politika bazen “uluslararası ilişkiler” bazen de “uluslararası politika” kavramları ile anlamdaş olarak kullanılmaktadır. Oysa uluslararası ilişkiler ve uluslararası politika kavramları daha geniş anlamlara karşılık gelmektedir. Dış politika ise çok sayıda aktör çeşidinin bulunduğu siyasal ilişkiler sistematığı içinde, bu aktörlerden sadece biri olan egemen devletlerin “dış” ile yani kendisi dışındakilerle ilişkisini ifade eder. Bu anlamda devletlerin dış siyasal alanda attıkları adımlara odaklanmaktadır.³⁹ Dış politika, özü itibariyle herkesçe kabul edilmiş kurallar bütününe (yani iç hukuk düzenlerindeki gibi bir yapıya) sahip bulunmayan “uluslararası” alanda meydana gelmekte olduğundan, bu alana ilişkin tanımlamalar daha da zorlaşmaktadır.

Dış politika, özü itibariyle hükümetler tarafından yürütülmek istenilen genel politika içinde bir parçadır. Hükümetler, iktidar imkânlarını kullanırken açıkça belirtilmiş olsun olmasın, bazı temel amaçlara göre hareket etmektedirler. Bu hareketlerin dış dünyaya taşınan kısmı “*Dış Politika*”yı oluşturmaktadır.⁴⁰

Dış politika kavramını daha geniş bir tanımlamayla, bir devletin ulusal çıkarları doğrultusunda uluslararası alanda gerçekleştirmek istediği hedeflerine yönelik geliştirdiği

³⁶ Türk Dil Kurumu, (Çevrimiçi),

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5953803c8059e6.02534645 (erişim: 02.12.2016)

³⁷ Hakan Altıntaş, *Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri*, Antalya 2003, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (5), s.1-31.

³⁸ Kapani, *a.g.e.*, s.17-18.

³⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2014, s.11-15.

⁴⁰ Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento*, AÜ SBF Yayını, Ankara, 1964, s.5.

politikalar ile bu yöndeki uygulamaları olarak adlandırılabiliriz. Joseph Frankel dış politika kavramını tanımlarken “Devletlerin karşılıklı ilişkiler içinde aldıkları karar ve giriştiği çabalar” şeklinde açıklamaktadır. Davranışçı ekole mensup Charles Hermann ise “bir devletin karar alıcı mekanizmalarının ya da bu mekanizmaları temsil eden makamların iç politikalarının dışında kalan uluslararası aktörlerin davranışlarını etkilemeye yönelik resmi eylemleri” şeklinde ifade etmektedir.⁴¹ Suat Bilge’ye göre dış politika, “Devlet veya devletlerin sınır aşan politikaları ile ulusal menfaatleri doğrultusunda izlediği amaç, hareket tarzı ve kullandığı usullerdir.”⁴² Mehmet Gönlübol ise biraz daha spesifik bir tanımlama yaparak; “Uluslararası siyasî sorunlara yönelik devletlerin arzu ettikleri amaç ve davranış şekli” olarak ifade etmektedir.⁴³

Dış politikaya ilişkin “güç”, “çıkar”, kontrol” gibi kavramlar da uluslararası ilişkiler disiplininde üzerinde büyük tartışmalar yapıldığı kavramlardır. Bununla birlikte uluslararası ilişkilerdeki ilk genel teori anlayışının sonucu olup disiplinin gelişimine büyük katkı sağlamış olan klasik gerçekçilik (veya realizm) yaklaşımı, dış politikayı belirleyen yegâne unsurun “devlet güvenliği” olduğunu söylemektedir. Realizmin sahadaki hâkimiyetinden sonra gelişmiş teorilerin tamamına yakını ise “çoğulcu” bir perspektifi benimseyerek farklı pek çok unsurun belirleyiciliğini kabul eder. Bu anlamda, dış politikanın belirlenmesinde devletlerin iç politika unsurlarının yanı sıra başka devletlerin girişimleri ve davranışlarının da etkili olduğunun altı çizilir.⁴⁴ Diğer taraftan, ülkeler arasındaki işbirliği ve bütünleşme arttıkça iç ve dış politika ayrımı nitelik değiştirmiştir. Bir ülkenin dış politikası ile başka bir ülkenin iç politikası arasında çok yakın bir ilişki ortaya çıkabilmektedir. Avrupa Birliği (AB) oluşumu ve üye ülkelerin dış politika algı ve uygulamaları bu duruma birer örnek niteliğindedir.⁴⁵

“Dış Politika” kavramı üzerinde ciddi bir biçimde tartışılmaya başlanması Birinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmiştir. Bu döneme kadar, hükümdarların veya birkaç yetkili kişinin kontrolünde olan dış politika konusu, bir “tabu” niteliği göstermiştir.⁴⁶ İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dış politika, kendine özgü yöntemleri ve uygulamalarıyla bağımsız bir disiplin olma iddiası ile ABD’de kurulan dış politika konusunu irdeleyen bilim

⁴¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 150-151

⁴² Suat Bilge, **Milletlerarası Politika**, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:207-189, Ankara, 1966, s.296.

⁴³ Mustafa Budak, “**Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar (1923-1945)**”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2,Sayı 1,2004, s.267.

⁴⁴Ömer Kürkçüoğlu, “**Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü**”, s.309-333. (Çevrimiçi), (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5011.pdf> (erişim: 03.08.2016)

⁴⁵ Faruk Sönmezoğlu, **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.53.

⁴⁶Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.309

enstitülerindeki siyaset bilimcilerin ilgi alanına girmiştir.⁴⁷ Uluslararası ilişkiler alanının bir bağımsız araştırma disiplini olarak ABD’de şekillenmeye başlaması dış politikaya ilişkin konularda ve bunların ele alınışında Anglo-Amerikan bir hüviyet oluşturmuştur. Özellikle ABD’deki düşünce kuruluşları (think-tank) geleneğinin köklü ve yaygın olması dış politika konularının salt devlet kurumları odaklı niteliğini de önemli ölçüde değiştirmiştir.

1.4. Siyasi Partiler

Modern siyasal sistemlerin vazgeçilmez kuruluşlarından birisi de hiç kuşkusuz siyasi partilerdir. Toplumların şekillenmesi ve yönetime dâhil olması açısından demokrasiye yönelik icra ettiği fonksiyonları bir program dâhilinde gerçekleştiren partiler, ideolojileri, yapıları, davranışları, tepkileri ve diğer partilere/siyasal gruplara karşı tutumlarıyla bir anlamda toplumun şekillenmesine yol açmaktadırlar.

Siyasi partilerin ne olduğu ve partileri meydana getiren öğelerin neleri içerdiği, siyasi sürecin anlamlandırılması bakımından birincil derecede önemlidir. Partilerin yapısı, işlevi ve bunlar üzerinde etki doğuran pek çok unsur, farklı siyasi parti örgütlenmelerinin tanımlanmasında büyük önem arz etmektedir. Türk siyasi partilerinin değerlendirilmesi bakımından tüm bu değişkenleri ele almak gerekmektedir.

1.4.1. Siyasi Parti Kavramı ve Türkiye’deki Siyasi Partilerin Doğuşu

Siyasi partiler, toplumu meydana getiren bireylerin siyaset yapma arzusunun gereği, örgütlenme gereksiniminin de neticesi olarak türemiştir. Bu gereksinimlerin neticesiyle ortaya çıkan irade birliği, aynı zamanda bir hedef birliğini de şekillendirerek; aynı düşünen, aynı görüşe sahip ve aynı amaç doğrultusunda hareket eden insanların siyasal faaliyetlerini birleştirmek ve bu yönde ülke yönetiminde söz sahibi olmak, iktidara istekli olmak ve iktidar yolunda yarışmaya gitmek gereğini ortaya koymaktadır.⁴⁸

Siyasi parti, en geniş manasıyla bir takım meseleler karşısında görüşleri ve tuttukları yol bakımından birleşmiş olan kimselerin meydana getirdiği bir siyasi kurum ve oluşumdur.⁴⁹ Fransız siyaset bilimcisi F. Goguel’e göre siyasi partiler; “Başkaca kuruluşlardan ayırt edici ölçü olarak siyasi iktidarı elde etmeyi esas almaktadır.”⁵⁰ Bu tanımlardan yola çıkılarak siyasi partiler için genel bir tanımlama yapacak olursak; “destekçilerinin menfaat ve isteklerini,

⁴⁷Kapani, a.g.e., s.34.

⁴⁸ Atilla Sav, “Parti İçi Demokrasi Açısından Siyasal Partiler”, **Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyum Kitabı**, TESAV Yayınları, Yayın No: 8, 1. Sunuş, 1995, s.41

⁴⁹ Niyazi Berkes, **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946, s.2.

⁵⁰Teziç, a.g.e., s.370.

düşünce ve projelerini gerçekleştirmek için iktidarı elde etmek amacı ile teşkilatlanmış gruplardır” şeklinde ifade edebiliriz.

Çağdaş dönemin teşkilatlanmış en büyük ve en etkili siyasal yapıları, siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları olarak nitelendirilmektedir. Özellikle siyasi partiler modern sivil hayatın temel aktörleri olarak kabul görmektedir.⁵¹ Politika, “iktidar ilişkileri” veya “karar alma” süreçleri olarak görülse dahi bu iki ana düşüncenin merkezinde siyasi partiler yer almaktadır.⁵² Siyasi partilerin tanımında da açıkladığımız hususlarda olduğu gibi siyasi partilerin mevcut yapısı ve işleyişinin en temel fonksiyonu iktidara sahip olmak ya da iktidarın yürütülmesine katılmak amacıyla eylemde bulunan, örgütlenmiş ve belli bir politik mütalaa etrafında bir araya gelen insan topluluklarıdır.⁵³ Bir irade ve ülkü birliği ile örgütlenerek bir araya gelmiş kurumsal yapılar eğer iktidarı ele geçirmek gereğini kendileri benimsememişlerse o yapılar bir siyasi partiyi değil en fazla çıkarları doğrultusunda iktidara yönelik bir baskı grubu oluşturmaya çalışan cemaat, meslek örgütü ya da sivil toplum kuruluşunu şekillendirebilirler. Bu nedenle bir siyasi partiyi sivil toplum kuruluşlarından, meslek örgütlerinden ya da bir cemaat teşekkülünden farklı kılan ve onun en büyük varlık nedenini şekillendiren unsur; iktidarı ele geçirme isteğidir.

Yukarıda farklı yazarlarca verdiğimiz tanımlamalardan yola çıkarak yapacağımız bir tanımda, siyasi partilerin nasıl kuruluşlar olduğu ve ne gibi özellikler taşıdığına ilişkin sorulara cevap verilebilir. Bu bağlamda yarışmacı ve çoğulcu bir siyasal sistem içerisinde, halkın desteğini kazanmak marifetiyle siyasi iktidarın kullanımına talip olan, belirlenmiş bir programı ve sürekli nitelikte bir örgüt yapısı olan kuruluşları, siyasi parti olarak tanımlayabiliriz.

Demokrasinin vazgeçilmez öğelerinden bir tanesi olarak kabul edilen siyasi partiler, siyasi hayatımızdaki yeri ve önemi herkesçe bilinmektedir. Eskiye nazaran modern çağdaki yorumlanışı ve teşkilatlanışları çok farklı siyasi partilerin kökleri, Eski Atina toplumundaki toprak sahiplerine, yoksul çiftçiler ile ticaret yapanlar arasındaki çıkar çatışmalarına kadar dayandığı ifade edilmektedir.⁵⁴ Coğrafi keşifler ve sanayi devrimiyle birlikte değişmeye uğrayan sınıf ilişkileri, modern anlamda düşünce ve çıkarların çatışmasıyla birlikte örgütsel

⁵¹Daver, a.g.e., s.207

⁵²Kapani, a.g.e., s.159,

⁵³Çam, a.g.e., s.165.

⁵⁴Yılmaz Aliefendioğlu, “Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri”, Anayasa Yargısı, Cilt 16, 1999, s. 99-100, (Çevrimiçi), http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg16/aliefendioğlu.pdf (erişim:12.11.2016)

yapılanmaların artmasıyla birlikte siyasi partilerin örgüt olarak doğuşunda etkili olduğu belirtilmektedir.⁵⁵

Türk siyasi tarihinde, siyasi parti kavramı etimolojik olarak Fransızcadan dilimize geçmiş olup, Osmanlıcada “fırka” anlamında kullanılmış, günümüzde ise Türkiye Türkçesinde “parça”, “bölüm” kelimeleri ile eş anlamlıdır.⁵⁶ Buradan hareketle siyasi parti kavramı ise, “seçimler yoluyla hükümet politikalarını etkileyen, demokratik kurallara bağlı örgütlenmiş sosyal grup olarak tanımlanmaktadır. Sartori, siyasal partileri, vatandaş ile devlet arasındaki büyük bir bağlantı mekanizması olarak adlandırmıştır.⁵⁷ Türk Siyasi Partiler Kanunu’nda siyasi partiler şöyle tanımlanmıştır: “*Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.*”⁵⁸

Günümüzde var olan siyasi partilerin temellerini oluşturan ilk örnekleri monarşilerin zayıflaması ve burjuvazinin etkin konuma gelmesiyle birlikte kısa zamanda hızlı bir gelişim göstererek, birçok ülkede siyasal yaşamın temel, vazgeçilmez unsuru haline gelmişler ve olağanüstü bir önem kazanmışlardır.⁵⁹

Çağdaş anlamda ilk siyasi partilerin kökenleri, ABD ve İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Lakin oldukça uzun bir vakit hukuksal düzenlemelere konu olamamışlardır. Siyasal partilerin yasal çerçeveye oturtulmaları ancak Almanya ve İtalya’da yaşanan Faşizm deneyiminden sonra yaşana gelişmeler sonucunda anlaşılmıştır. İkinci dünya savaşının getirdiği şartlarda göz önüne alınarak İtalya ve Almanya’nın başını çektiği yasalaşma süreci daha sonra hızla Avrupa’ya ve dünyaya yayılmıştır.⁶⁰

Türkiye’de ise siyasi partilerin ortaya çıkışı geçmişte var olan mutlakiyetçi ve baskıcı yönetimlerden demokrat ve çoğulcu bir yönetime geçişi açısından Türk demokrasi tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir.⁶¹ Osmanlı Devleti’nde siyasi

⁵⁵ Kışlalı, a.g.e., s.219

⁵⁶ Türk Dil Kurumu, (Çevrimiçi), <http://www.tdk.gov.tr/> (erişim: 07.011.2016)

⁵⁷ Gülbahar Atasever, “**Siyasal Parti Tipolojisi**”, ed: Turgay Uzun, **Siyasal Partiler**, ORION Kitapevi, Ankara, 2010, s.15. (Çevrimiçi), <http://www.anayasa.gen.tr/2820sk.htm> (erişim: 07.09.2016)

⁵⁹ Özok, a.g.e., s.3.

⁶⁰ Özok, a.g.e., s.3.

⁶¹ Erkan Tural, “**II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları**”, Amme İdaresi Dergisi, 2004, Cilt: 37, Sayı:4, s.57.

nitelikli ilk dernekler, milli bağımsızlıklarını arzulayan azınlık grupları tarafından kurulmuşlardır.⁶² Türklerin kurduğu ilk siyasi dernek, 1859 yılında gizli olarak yapılanan “Fedailer Cemiyeti”dir.⁶³ 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi’nin, 120. Maddesinin 1909 yılında değiştirilmesine kadar, Osmanlı’da cemiyet kurma hürriyeti bulunmamaktadır. Dolayısıyla o tarihe kadar kurulmuş olan tüm cemiyetler gizli olmak zorunda olduklarından faaliyetlerini gizlice yürütmek durumunda kalmışlardır. Bu gizli cemiyetlerden bazıları siyasi hayat içinde çok etkisiz kalsa da, bazıları günümüz Türkiye’sinin hâlihazırdaki durumuna dahi tesir edecek ölçüde ses getirebilmişlerdir.⁶⁴

20.yüzyılın başına kadar iç krizlerin, bunalımların ve dalgalandırıcı durumların yaşandığı bir dönemden ardından siyasi yapıda cemiyetler kurulabilmiştir.⁶⁵ Bu cemiyetlerin yapısı yönünden değişikliğe gidilmiş, gayri milli, her türlü kavime ve gizli olmamak şartıyla cemiyet kurabilme özgürlüğü verilmiştir. II. Meşrutiyet ile birlikte bu dönemde birçok siyasi parti teşekkül olmuştur. Bu dönemin en önemli siyasi teşekkülü “İttihat ve Terakki Partisi” ile “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”⁶⁶ olmuştur. 1908 yılında yapılan ilk genel seçimlerle birlikte İttihat ve Terakki Partisi mecliste çoğunlu kazanmış, 1911 yılında yapılan ara seçimlerde ise Hürriyet ve İtilaf Partisi başarılı olmuştur. Savaş dönemine varıncaya kadar, İttihat ve Terakki Partisi siyasi arenada her daim sayıca üstün olmayı başarmıştır.⁶⁷ Bu parti, I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı’nın mağlubiyeti üzerine kendisini fesih kararı almıştır.

İkinci Meşrutiyet döneminde siyasi partiler, Cemiyetler Yasasına göre kurulduklarından (25 civarında) dernek, siyasal parti ayrımı yapılmamıştır. 1918-1922 Kurtuluş savaşı sırasında meclis dışında 15 siyasal parti kurulmuştur.⁶⁸

İttihat ve Terakki dışında, Fedailer Cemiyeti’nden itibaren kurulmuş 90 civarında cemiyet bulunmaktadır ki, bunlar arasında; Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Ali Suavi (Üsküdar) Komitesi, Kleanti Skalyeri-Aziz Bey Komitesi, İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Osmanlı İttihad ve İnkılâp Cemiyeti, Cemiyet-i İnkılâbiye, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Nesl-i Cedit Kulübü, Türk Derneği,

⁶² Mehmet Dağ, Orhan Ark, **Türkiye’de ve İngiltere’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı**, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, No 2, 2012, s.45.

⁶³ TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (erişim: 17.11.2016)

⁶⁴ O dönemde ve sonrasında kurulan partiler hakkında kısa bilgi almak ve sıralı listeyi görmek için bakınız: (Çevrimiçi), http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (erişim: 17.11.2016)

⁶⁵ Tarih Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.104.

⁶⁶ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Devleti’nin karışıklıklar içinde olduğu bir dönemde, 21 Kasım 1911’de kurulmuştur. Bu fırkanın temel amacı, İttihat ve Terakki Partisi’nin tek güç olmasından ve uygulanmış olduğu politikardan duyulan rahatsızlık ve buna karşı muhalefet etme arzudur.

⁶⁷ Mehmet Dağ, Orhan Ark, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, No 2, 2012 ISSN: 2146-0817, s.46.

⁶⁸ Aliefendioğlu, **a.g.e.**, s.100.

Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muhammediye), Heyet-i Müttefika-i Osmaniye, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Türk Yurdu Cemiyeti (Mehmed Emin Yurdakul, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçora gibi isimlerce Türk Ocağı'ndan önce kurulmuştur.) Milli Meşrutiyet Fırkası, İstihlak-ı Milli Cemiyeti, Halka Doğru Cemiyeti, Radikal Avam Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İstihlas-ı Vatan Cemiyeti, Teceddüt Fırkası, Ahali ktisat Fırkası, Amele Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Halk İştirakiyun Fırkası gibi parti ve dernek örgütlenmeleri mevcut olmuştur. Bunlara zararlı cemiyetlerle, sonradan Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyetine katılan milli teşkilatları da dâhil edebiliriz.⁶⁹

Cumhuriyet Döneminde 1925'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası, çok kısa süre için yaşamlarını devam ettirebildiler. Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyet dönemi siyasi tarihinde kurulun ilk muhalefet partisi olarak kabul edilir.⁷⁰ 1923'de Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda Halk Fırkası adıyla kurulan⁷¹ ve 1935'te Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) adını alan parti 1945'e kadar "tek ve hâkim parti" görünümünde siyasal yaşama egemen olmuştur.⁷² 1946'da cemiyetler yasasında yapılan değişiklikle çok partili döneme geçiş sağlanarak seçimlerin tek dereceli olması kabul edildi. 1945'te Milli Kalkınma Partisi, 1946'da Demokrat Parti, 1948 yılında Millet Partisi kuruldu.⁷³ 1950 yılında demokrasi yolunda bir adım daha atılarak "gizli oy, açık sayım" esası kabul edildi.⁷⁴

Cumhuriyet döneminde çok partili demokratik hayatın başladığı 1945 yılından bu yana ülkemizde 294 tane siyasi parti kurulmuştur.⁷⁵ Bunlardan yaklaşık 30 tanesi siyaset hayatımızda zaman zaman ortaya çıkan bir parti kurma tecrübesine atıfla 'hülle partisi'⁷⁶ olarak tanımlanan niteliktedir.⁷⁷ Yine bu partilerden 20'den fazlası çoğulcu demokrasiye geçiş

⁶⁹ M. Serhan Yücel, **Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, Alfa Yay., İstanbul 2006, s.3-21.

⁷⁰ Semih Yalçın, vd., **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s.282.

⁷¹ Semih Yalçın, vd., **a.g.e.**, s.279.

⁷² Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üniversitesi yayınları 3. Baskı, İstanbul, 1975, s. 414-435

⁷³ Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (erişim: 17.11.2016)

⁷⁴ Aliefendioğlu, **a.g.e.**, s.100-102.

⁷⁵ Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (erişim: 17.11.2016)

⁷⁶ Milletvekillerinin parti değiştirmesini önlemek üzere, Anayasanın 84. Maddesi ile getirilmiş olan engeli aşmak üzere kurulmuş partiler anlamında kullanılır. Söz konusu yasağı helâl ve serbest hale getirme yöntemi.

⁷⁷ Seyida Erkek, **Hülle Partileri**, Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi, Sayı: 2008/12/105

olan 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar geçen sürede, 60'dan fazlası 14 Mayıs 1950 ile 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi arasındaki dönemde kurulmuştur.⁷⁸

27 Mayıs 1960'ta yapılan ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşmiş ilk askerî darbe olan *27 Mayıs Askerî Müdahalesi*, *27 Mayıs Darbesi* ve *27 Mayıs İhtilali* olarak da anılan askerî darbe ile Türk siyasi hayatında yeni bir devir başlamıştır.⁷⁹ Darbe sonrası kurulan Yassıada Mahkemeleri'nde DP'li 592 sanığın yargılandığı mahkemelerde 15 kişi idam, 31 kişi müebbet hapse, 418 kişi çeşitli cezalara çarptırılmış, 128 kişi ise beraat etmiştir. 15 idam cezasından yalnızca Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın cezaları onaylanmıştır.⁸⁰

1960 darbesiyle oluşturulan yeni Anayasayla birlikte yeni kurumlar, askeri vesayet sisteminin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Anayasanın vermiş olduğu yetki ile çift meclis pratiğine geçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Senato'dan oluşacak şekilde düzenlenmiştir. Millet Meclisi nispi temsil sistemi ile seçilen 450 milletvekilinden oluşurken, Senato çoğunluk sistemi ile seçilen 150 üye ve Eski Milli Birlik Komitesi üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı tarafından atanacak 15 üyeden teşekkül edecekti. Senato üyesi seçilebilmek için 40 yaşını doldurmuş ve üniversitede okumuş olmak şartı getirilmiştir.⁸¹

1960 darbesinin üzerinden henüz 20 yıl geçmesine rağmen Türkiye yeni bir darbe ile daha karşı karşıya kalmıştır. 1980 yılındaki askeri darbe ile birlikte birçok alanda değişiklikler olmuştur. Darbe sonrası hazırlanan yeni Anayasa sınırları içerisinde tüm kurumlar yeni bir yapılanma içerisine girmiştir. Darbe ile birlikte siyasiler tasfiye edilerek askeri yapı siyasi arenada yer almıştır. Bu süreç içerisinde, mevcut 20'ye yakın siyasî parti 16 Ekim 1981'de çıkarılan 2533 sayılı *Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun*⁸²la kapatılmıştır. Anayasanın getirmiş olduğu kısıtlama ile kapatılan bu siyasi partilerin kimileri yerine yeni partiler kurulmuş, kimileride Türk siyasi hayatına tamamen veda etmiştir. Kapatılan bu partilerden o döneme dek etkin bir halk kitlesine hitap eden Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi genel başkanları olan Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Necmettin Erbakan gözüaltına alınmış ve onlara siyaset

⁷⁸ Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (erişim: 17.11.2016)

⁷⁹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Alfa yayıncılık, İstanbul 1996, s.337.

⁸⁰ Sedef Bulut, *Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu*, Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı 4 Yaz 2009

⁸¹ Bulut, *a.g.e.*, s.13.

⁸² RG 16/10/1981, sayı 17486 Mükerrer sayı. Tüm siyasi partilerin siyasi hayatına son veren bu Kanun 19/06/1992 tarih ve 3821 sayılı Kanun (RG 03/07/1992, sayı 21273) md. 1 ile kaldırılmış, eski siyasi partiler tüm haklarıyla ve işaretleriyle yeniden özgürce kurulum hale getirilmiştir.

yasağı getirilmiştir. Nitekim bu dört parti daha sonra başka isimlerle kurulmuş ve liderleriyle birlikte siyasi hayatlarına devam etmişlerdir.⁸³ Bugün ise, 2017 yılı itibariyle faaliyette olan siyasi parti sayısı 91'dir.⁸⁴

1.4.2. Siyasi Partilerin Tipleri

Tek tip bir bireyden söz edemeyeceğimiz gibi bireylerin vücut verdiği tek tip bir siyasi parti örgütlenmesinden de söz etmek mümkün değildir. İktidarı elde etme misyonu ile bir irade ve ülkü birliği etrafında toplanıp siyasi parti kimliği ile bu misyonlarını hayata geçirmek isteyen her örgütsel yapının kendilerine özgü belirledikleri yol ve yöntemler, ilke ve kurallar, tutum ve davranışlar aynı zamanda o siyasi partilerin tipleri hakkında bizlere bilgi verir.

Siyasi partiler arasındaki farklılıkları açıklayan Heywood, bunları “içyapı, örgütlenme biçimi, hitap ettiği kitle, dayandığı düşünceler” bakımından sıralamaktadır.⁸⁵ Ayrıca bu sınıflandırmaya ek olarak Bülent Daver'in üzerinde durduğu karizmatik bir liderin varlığı ile hayat bulan “*şahıs partileri*” örneği olduğu gibi Maurice Duverger'in “*kadro ve kitle partileri*” ayrımı da mevcuttur.

Siyasi parti sınıflandırma tiplerini genel bir uzlaşa üzerine oturtmak istersek birçok siyaset bilimci tarafından benimsenip kullanılagelen üç tip siyasi parti sınıflandırmasından bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki yukarıda da değinilmiş olan, Maurice Duverger'in yapmış olduğu, örgütlenme yapısı, parti programları ve üyelerinin sosyal sınıflarını temel alan “*kitle ve kadro*” partileri ayrımıdır.⁸⁶ İkincisi Neuman'ın “*Bireysel Temsil Partileri ile Sosyal Bütünleşme Partileri*”dir. Son olarak da bu partilerin disiplini üzerine göre yapılan tasniftir.⁸⁷

1.4.2.1. Yapılarına Göre Siyasi Partiler

Çok işlevli örgüt olan partilerin bu işlevleri, toplum yapısıyla, siyasal sistemle, parti tipiyle ve kültür düzeyiyle yakından ilgili olmaktadır. İşlevleri arasında bir benzerlik bulunmakla birlikte örgüt yapıları, üyelerin kompozisyonu, tarihsel-siyasal durumları bakımından siyasi partilerin bir tipolojiye tabi tutulmaları gereklidir.⁸⁸

⁸³ Erdem Taşdemir, **1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi**, Konya Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, 2005, s.4-5.

⁸⁴ Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, (Çevrimiçi), <http://www.yargitaycb.gov.tr/sayfa/faaliyette-olan-siyasi-partiler/documents/SPartiler30052017.pdf> (erişim: 30.05.2017)

⁸⁵ Heywood, a.g.e., s.371.

⁸⁶ Oğuz, a.g.e., s.17.

⁸⁷ Kapani, a.g.e., s.185.

⁸⁸ Davut Dursun, “**Siyasi Partiler**”, (Çevrimiçi), <http://sosyoloji.com/siyasal-partiler/1088.html> (erişim: 18.01.2017)

1.4.2.1.1. Kadro Partileri

Kadro partileri, Batı demokrasilerinde iktidar yarışında ilk örnekleri görülen örgütlenme şekilleridir. Temel yapılanması ön plana çıkmış, itibar sahibi ve varlıklı bir grubun liderlik ettiği bir siyasi örgütlenme modelidir.⁸⁹ Duvarger'in ayrımında kadro partileri, tarihsel olarak siyasetin çok dar bir zümreye tanındığı endüstri devrimi öncesi ürettiği partilerdir.⁹⁰ Başka bir deyişle Kadro partileri sınırlı oy hakkının olduğu dönemde aristokrat ve burjuva sınıfının siyaset sahnesindeki görünüşleri olarak tasnif edilebilir.⁹¹ Nitekim bu yapısı nedeniyle Batı demokrasilerinde iktidar olma arzusunda ortaya çıkan ilk tip partilerdir. Bunların ortaya çıkışında etkili olan bir etken parlamento grupları arasında yaşanan kutuplaşmalar sonucu parlamento dışında örgütlenerek teşkil edilme yetkisine haiz olmuşlardır.⁹²

Bu partilerin diğer partilerin temel amaçları arasında olan üye sayısı gibi bir kaygısı bulunmamaktadır. Seçimler öncesinde belirli bir halk kitlesini etkilemek, seçimlere hazırlanmak, seçim kampanyalarını yürütmek ve adaylara temas kurmak maksadıyla elit kesimin bir araya getirilmesi söz konusu olmaktadır.⁹³ Bu elit tabakanın seçimi yapılırken ise prestij sahibi, adı ile partiye destek olacak ve ilişkiler tesis edilecek bir konumda olan oy getirebilecek nüfuslu kişiler olması önemli etkindir. Bu partilerin bu şekilde örgütleniş biçimine komite partileri adı da verilmektedir.⁹⁴ Bu partilerin bir diğer özelliği ise seçmenlere yön verme, kampanyayı örgütlendirmeyi bilen teknisyenlerin varlığının olması ve mali destekçilerin finansman kaynağı sağlamasıdır.⁹⁵

1.4.2.2. Kitle (Yığın) Partileri

Kitle Partileri, kadro partilerinden daha sonra siyasi arenada etkili olmuştur. Bu partilerin ortaya çıkmasında en önemli etken kitlelerin oy verme hakkına haiz olması etkili olmuştur. Duverger bu tür partilerin kadro partisinden farklı olduğunu, üyeleri olmadığı takdirde partinin, öğrencisiz bir öğretime benzediğini iddia etmiştir.⁹⁶ Kitle partilerinde, kitlesel üyelik, ocak veya hücrelerden oluşan örgütlenme yapısı ve parlamento dışı parti örgütünün üstünlüğü, bir yandan partinin karar alma süreçlerine kitlesel katılım sağlarken, diğer yandan da politikaların belirlenmesi ve liderlerin seçiminde genel kontrolü mümkün

⁸⁹ Alaaddin Varol, "Yasama Sürecinde Siyasi Partilerin Rolü", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s.17.

⁹⁰ Gülbahar Atasever, "Siyasal Parti Tipolojisi", ed: Turgay Uzun, **Siyasal Partiler**, ORİON Kitapevi, Ankara, 2010, s.21.

⁹¹ Oğuz, a.g.e., s.17.

⁹² Ali Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Antalya 2007, s.85.

⁹³ Duvarger, a.g.e., s.107.

⁹⁴ Kapani, a.g.e., s.185.

⁹⁵ Duvarger, a.g.e., s.107."

⁹⁶ Duvarger, a.g.e., s.106.

kılmaktadır. Kitle partilerinde örgütsel başarı, uygulanan politika ve liderlikten ziyade, seçim öncesindeki devşirme ve sosyalleşme düzeyi ile seçim sırasındaki kitlesel mobilizasyon düzeyine bağlıdır.⁹⁷ Bu parti tipinin doğuşunda sosyalist akımları etki sahibi olmuşlardır. Oy hakkının genişlemesi sonucu ortaya çıkan bu partilerde genellikle yoksul güçsüz kesimlerin taban oluşturması oldukça çok üyenin aidat vererek partinin de devamını sağlayacağından yığın partileri olarak da adlandırılmıştır.⁹⁸

Avrupa’da 19. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanan liberal ve muhafazakâr partiler “kadro partileri” şeklinde, sosyalist, sosyal demokrat ve çiftçi/köylü partileri ise “kitle partileri” şeklinde kurulmuştur. Buradan hareketle sağcı partiler kadro, solcu partiler ise kitle tipi partileri şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu duruma istisna olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan faşist partiler sağcı olmalarına rağmen kitle partisi özelliği taşımışlardır. Mussolini’nin Faşist Partisi ile Hitler’in Nasyonal Sosyalist Partisi bu istisnai duruma örnektir. Seçme ve seçilme hakkının burjuvazi tekelinden kurtularak tüm bireylere eşit oy ilkesi verilmesi ile kitle partileri güçlenmiştir. Kadro partileri ise, değişen şartlar ile birlikte kendi geleneksel yapılarını ve taktikleri değiştirmek ve yenilemek zorunda kalmıştır. Netice itibariyle kadro partileri, parti içi disipline, örgütlenmeye önem vermişler faaliyetlerini yoğunlaştırarak eskisine nazaran halka daha çok ulaşma gereksinimi hissetmişlerdir.⁹⁹

Siyasi partilerin geride bıraktıkları iki yüzyıllık mirasa baktığımızda egemenliğin tek adamlardan alınıp halka devredilmesine, genel oy ilkesinin tabana yayılmasına, köleliğin kaldırılmasına, işçi sınıfının hak ettiği çalışma koşullarına ve sendikal haklarına kavuşmasına, kadınların siyasal, ekonomik ve sosyal hak mücadelelerine kısacası topyekün bir demokrasi mücadelesine şahitlik etmiş oluruz. Fakat aynı zamanda bu iki yüzyıllık miras bizlere bir anayasal darbeler tarihinin, proleter ve faşist diktatörlüklerin yine aynı siyasi partiler üzerinden yükseldiğini hatırlatmaktadır.

O halde siyasi partiler buldukları ülkenin siyasal rejiminin hem dostu hem de düşmanı olabildiği gibi o ülkede demokrasinin ilke ve kurallarıyla yaşanmasının ve kurumsal kapasitesinin gelişmesinin veya tam aksine demokrasinin zemin yitirmesinin de en etkili araçlardan birisi olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı ünlü Fransız kamu hukukçusu Vedel’in şu tespiti yerindedir; “Demokrasi, siyasi partiler olmaksızın yaşayamaz,

⁹⁷ Varol, a.g.e., s.18.

⁹⁸ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, A.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara,1987, s.228

⁹⁹ Caner Bayraktar, “**Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri**”, (Çevrimiçi), <http://docplayer.biz.tr/49172-Turkiye-de-cok-partili-rekabetci-siyasetin-dogusu-siyasal-degisimin-ic-ve-dis-dinamikleri.html> (erişim: 18.01.2017)

ancak siyasi partiler yüzünden son bulabilir". Hitler'in Nasyonal Sosyalist Partisi, Mussolini'nin İtalyan Faşist Partisi, Lenin'den Stalin'e miras kalan Komünist Parti, Talat ve Enver Paşaların İttihat ve Terakki Partisi, Vedel'in bu tespitini doğrulamaktadır.¹⁰⁰

Sonuç itibariyle, önemli kararların sınırlı sayıdaki kişiler tarafından alındığı gerçeğinden hareketle, bu kararları etkileyen kültürel, toplumsal ve psikolojik ortamın yaratılmasına, seçkinlerin katkıda bulunduğu¹⁰¹ ön kabulü ile siyasal kültürün öğeleri ve tüm alt kültürlerin, iktidar olabilme yolunda, siyasi partiler içerisinde ve sistemin izin verdiği ölçüde benimsenmek şartıyla program, tüzük, proje, beyanname ve propagandalarda bunların kullanılması bir gereklilik biçiminde, partiler tarafından algılanmaktadır.¹⁰²

1.4.3. Siyasal Parti Sistemleri

Modern devletlerdeki parti sistemleri birbirinden farklıdır. Bugün bazı devletlerde tek parti, bazılarında başlıca iki parti, bazılarında ise çok partili siyasal parti sistemlerinin olduğunu görmekteyiz. Bazılarında da birden fazla parti olmasına karşın siyasi iktidar hep bir partinin inhisarı altında kalmıştır. Diğer partiler ya hükümet idaresine iştirakten tamamıyla uzaklaştırılmışlar veya sadece bunda pek ehemmiyetsiz bir rol oynamışlardır.¹⁰³ Siyasal parti sisteminin oluşumunda hukuki çerçeve (Anayasa, siyasal partilerin kanunları vb. mevzuat) yanında, sistemin işleyişi, siyasal kültür ve sosyolojik yapı da önemli etkenlerdir.

Belirli bir toplumsal aşamaya gelmiş her ülkede, ülkenin sosyo-ekonomik durumu, kültürel yapısına bağlı olarak belli bir parti sistemi oluşur.¹⁰⁴ Siyasal parti sistemleri, geçerli bir politik sistemde siyasal partiler arasındaki etkileşim biçimini ifade etmektedir. Parti sistemleri, genellikle siyasal partilerin sayısı, istikrarı ve politik sistemin kurallarına uygun olduğu düşünülen siyasal partileri kapsayacak şekilde oluşacak genişleme kriterlerine görev ayrımlanmaktadır.¹⁰⁵

Bir partinin kendi özelliklerinin yanı sıra diğer partilerle ilişkiler ve sistemle pratikte işleyiş biçimi de önemlidir. Bu ilişkiler ağına parti sistemi denir. Farklı parti sistemlerini birbirinden ayırt etmenin en bilindik yolu, iktidar için yarışan partilerin sayısına başvurmaktır.

¹⁰⁰ Özok, a.g.e., s.3-4.

¹⁰¹ Kışlalı, a.g.e., s.178.

¹⁰² Yüce, a.g.e., s.28.

¹⁰³ Berkes, a.g.e., s.17.

¹⁰⁴ Ümit Özdağ, **İkinci Tek Parti Dönemi**, Kripto Yayınları, Ankara, 2011, s.34.

¹⁰⁵ Gülbahar Atasever, **Siyasal Partiler**, ed: Turgay Uzun, ORİON Kitapevi, Ankara, 2010, s.24.

Siyasi parti sistemi teriminden ülke siyasi hayatında birinci derecede rol oynayan siyasi partilerin sayısını anlamak gereklidir.¹⁰⁶ Dünya genelinde temelde, üç siyasi parti sistemi olduğu görülmektedir. Bunlar, tek parti sistemi, iki (çift) parti sistemi ve çok parti sistemidir.¹⁰⁷

1.4.3.1. Tek Parti Sistemi

Tek Parti sistemi, rejimde tek bir partiden başka partinin bulunmadığı ve ülke yönetiminin bu tek partinin tekelinde olduğu parti sistemidir. Mücadeleci olmayan bu sistem iktidar hedefinde olan partiler arasında sorun oluşturmamaktadır.

Bu sistemde, siyasi iktidar oldukça devamlı bir süre tek partinin elinde bulunur ve adeta devlet tek partiyle bir ve aynı şey olmaktadır. Bu sistem totaliteryan ya da askeri kontrole dayalı bir sistemdir.¹⁰⁸ Başka bir ifadeyle bir ülkenin yönetimi, tek bir partinin elinde bulunuyorsa ya da birden çok parti iktidar yarışına katılamıyorsa o ülkede tek parti sistemi vardır. Bu sistemde tek parti, resmi doktrini savunan ve gerçekleştirmek isteyen bir partidir.¹⁰⁹

Bu sistemde tek bir parti tüm toplum adına konuşur ve muhalif bir partinin olması ülke için sadakatsizlik olarak görülür. Gelişmekte olan ülkelerde, tek parti rejimleri, tek etnikli grupların çevre partiler tarafından temsil edilmesinde korkan çok etnikli dominant parti tarafından kurulur. Üstünlüğünü kaybetmekten korkan liderler, korktukları parti veya güçleri dağıtıp onlara yasak getirebilirler.¹¹⁰

Sistemin getirdiği gerekliliklerden ötürü seçimlerin ve meclisin öneminin kalmadığı, partinin rolünün iletişimin parti piramidi vasıtasıyla sağlanmasına aracılık etmekle sınırlı olduğu tek parti sisteminde, partinin anlamı, işlevi, devlet içindeki yeri ve partinin yapısının uygulanan siyasi rejimlere göre farklılıklar göstermesi nedeniyle tek parti sisteminden bahsetmek yerine, tek parti sistemlerinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Tek parti sistemlerine özgü temel işlev, toplumda atılımı ve kadrolaşmayı sağlamaktır. Bu da rejimlere göre (faşist, komünist ve gelişmekte olan ülkeler) farklılıklar göstermektedir.¹¹¹

¹⁰⁶ Abdullah Aydın, "1982 Anayasası Sonrası Siyasi Partiler ve Seçim Sistemi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.19.

¹⁰⁷ Özdağ, a.g.e., s.35.

¹⁰⁸ Atasever, a.g.e., s.25.

¹⁰⁹ Aydın, a.g.t., s.20.

¹¹⁰ Atasever, a.g.e., s.25.

¹¹¹ Aydın, a.g.t., s.20.

1.4.3.2. Çok Partili Sistem

Bu sistemin en önemli özelliği, ikiden fazla siyasi partinin siyasi hayatta etkili olması ancak, iktidarı tek başına yönetebilecek çoğunluğun elde edilememesidir. Partiler tek başlarına iktidara gelemediklerinden, hükümetler koalisyon kabinelerinden meydana gelmektedir. Bu durum da hükümet teşkilinde zorluklara, zayıf ve istikrarsız hükümetlerin oluşumuna sebep olmaktadır.¹¹²

Sartori'ye göre çok parti sistemleri, üç ila beş partinin varlık gösterdiği ılımlı (mutedil) çok parti sistemi ve beşten fazla partinin etkin bir biçimde sistemde yer aldığı aşırı çok parti sistemi olarak ayrılabilir. Bunlardan ılımlı çok parti sistemi, partilerin birbirleriyle çeşitli ittifaklar içine girmelerinin mümkün olduğu iki kutuplu bir sistemi ifade eder. Bu bakımdan iki blok etrafında toplanan partilerin söz konusu düalizm içerisinde iktidarı birbirlerine devretmeleri söz konusu olabilmektedir. Bu yönüyle sistem merkezci niteliktedir.¹¹³

Aşırı çok partili sistemi belirleyen başlıca özellik, parti sayısının çokluğu değil, fakat siyasi kutupların çokluğu ve bunlar arasındaki ideolojik mesafenin yani temel görüş ayrılıklarının fazlalığıdır. Diğer bir deyişle, partiler arasında tam bir bölünme vardır ve rejim üzerindeki uzlaşma hayli düşüktür.¹¹⁴

Bu partilerden bir kısmı merkeze yakınken, bir kısmı da aşırı uçlardaki partiler olarak sistemde yer almaktadır. İktidar da genelde merkezdeki partilerin elinde olup, iktidarın gerçek anlamda el değiştirmesinden söz etmek mümkün değildir. Bu yönüyle aşırı çok parti sistemi, siyasi sistemi de tehdit eden ve sorunlar yaratan bir sistem olarak karşımıza çıkar.¹¹⁵ Bununla birlikte siyasi çeşitlilik ve çeşitliliklerin parlamentolarda temsili noktasında daha avantajlı bir sistem olarak görülmektedir.

1.4.3.3. Çift (İki) Partili Sistem

İki parti sisteminde, iki büyük parti siyasi sisteme hâkimdir ve bu iki partinin yanı sıra başka partiler de bulunabilir. Bu sistemin işleyişi iki büyük parti arasında ılımlı bir politikanın varlığına bağlıdır. Bu sistemlerde koalisyon hükümetleri ya da önemli bir rol üstlenen üçüncü bir parti görülmez.¹¹⁶

¹¹² Aydın, a.g.t., s.21.

¹¹³ Murat Erdoğan, "Seçim Sistemleri ile Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s.77.

¹¹⁴ Atasever, a.g.e., s.27.

¹¹⁵ Erdoğan, a.g.t., s.77.

¹¹⁶ Atasever, a.g.e., s.26.

İki parti sistemi şu dört unsurun birleşmesi ile tanımlanabilmektedir: iki siyasal partinin seçim tekeli, bu partilerin güçlü bir yapıya sahip olması, siyasal oyunun kuralı üzerinde anlaşmaya varmış olmaları ve iktidarın bu iki parti arasında el değiştirmesi şeklinde.¹¹⁷

Bu sistemin işleyişi, partileri ılımlı, gerçekçi ve sorumlu olmaya itmektedir. Böyle bir sistemde seçimlerin kazanılması, büyük ölçüde, her iki partiye de kuvvetle bağlı olmayan ve siyasal yönelimleri bakımından merkezde yer alan bağımsız seçmenlerin oylarını alabilmeye bağlıdır. İki parti sistemi, partilerin seçmen önünde sorumluluğunu en iyi şekilde belirten bir sistem olarak öne çıkarılmaktadır.¹¹⁸ Öte yandan, muhtelif siyasal görüşlerin, dolayısıyla siyasal çeşitliliğin daha geniş biçimde yansımaları bulamaması bakımından da eleştirilmektedir.

1.5. Yöntem

Türk siyasi tarihinde önemli bir kırılmayı temsil eden 1980 darbesinden 2016 yılına kadar olan siyasi hayatın fotoğrafını çekmeyi hedefleyen bu çalışma, çerçevesi çizilmiş tarihsel yelpazede ortaya konmuş seçim beyannamelerini tespit ederek, beyannamelerin Türk siyasi hayatındaki yeri, beyannamelerin dönemin güncel olayları ışığında dış politik vizyondaki etkilerinin durum analizi yapılmıştır.

Çalışmada hedeflenen durum analizinin yapılabilmesi için çerçevesi Teun A. Van Dijk'ın¹¹⁹ Eleştirel Söylem Çözümlemesi Modeli tarafından çizilen söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizi yöntemi ile seçim beyannameleri temel alınarak buna ek olarak gazetelerdeki haber ve yorum metinleri birer söylemsel materyal olarak ele alınmıştır.¹²⁰ Çalışmada Söylem analizi yöntemi, siyasi partilerin seçim öncesi beyannamelerindeki dış politik vizyon ile seçim sonrası beyannamelerin uygulamaya yansımadaki uyum ya da uyumsuzlukların siyasi partilerin politik diline yansımaları üzerinde kullanılmış, böylece beyannamelerin karşılaştırmalı analizi ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Örneğin 3 Kasım 2002 genel seçimleri öncesinde yayınlanan AK Parti seçim beyannamesinde Kıbrıs sorununa “mutlaka bir çözüm bulunması gerektiği”ne işaret edilmiş ve “Belçika’da olduğu gibi egemen iki toplumdun oluşan bir devlet” yönetiminin kurulması savunulmuştur. Bu tarihe kadar kendisinden önce izlenmiş Kıbrıs politikalarını “çözumsuzlük çözüm değildir”

¹¹⁷ Aydın, a.g.t., s.22-23.

¹¹⁸ Aydın, a.g.t., s.23.

¹¹⁹ Teun A. Van DIJK (1943-....), başta haber söylemi olmak üzere değişik söylem yapılarına ilişkin analiz çalışmaları bulunan Hollandalı bir dilbilimcidir.

¹²⁰ Teun A. van Dijk, “Principles Of Critical Discourse Analysis”, Discourse & Society, vol. 4(2), (London. Newbury Park and New Delhi), 1993, ss. 249- 283

formülasyonu ile eleştiren ve içerideki statüko karşılığını dış politika hususlarına da yansıtan AK Parti'nin iktidara geldiği takdirde Kıbrıs sorununu çözerek dış politikada bir açmazı ortadan kaldırma taahhüdü altına girdiği görülür. Nitekim “mutlaka bir çözüm” ifadesi 18 Kasım 2002’de kurulan hükümetin programında da aynen yer almasına rağmen seçimlerden sonra Erdoğan, parti yetkilileri ile Dışişleri bürokratları arasında yapılan görüşmeler sonrası, Kıbrıs’ta iki egemen devlet formülünden geri adım atılmasının söz konusu olmadığını söylemiştir. Fakat iki yıl sonra Erdoğan, Belçika modeli üzerine oturtulduğu kurucu belgede açıkça belirtilen Annan Planını desteklemiştir.¹²¹ Bu örnekte, gerek içeride birikmiş sorunlara çözüm arayışını destekleyen ancak oldukça detaylı bir politika ve hukuk bilgisi gerektiren Kıbrıs sorunu gibi çetrefil bir konuda eksikleri bulunan seçmen desteğinin gerekse ABD ve AB gibi başat güç merkezlerinin dış siyasal (ve zaman zaman) diplomatik desteğinin kazanılmasına dönük bir hedef belirlendiği, söylemin de bu çerçevede oluşturulduğu görülür.

Çalışmada niceliksel ve niteliksel tasarım yöntemleri¹²² olarak bilinen ve sosyal bilimlerin çeşitli alanlarındaki eklettik çalışmalarda kullanılan yöntemlerden ağırlıklı olarak niteliksel araştırmalardaki “doküman inceleme metodu” kullanılmıştır. Doküman incelemesi yaklaşımına uygun olarak, belirtilen dönem arasında yapılmış olan 10 genel seçime katılmış ve mecliste temsil yetkisi elde etmiş siyasi partilerin seçim beyannameleri ile alan literatüründeki çok sayıda kaynak incelenmiş, tablolarla desteklenerek gerekli karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu itibarla, çalışmada 1982-2016 yılları arasındaki dönemin seçim beyannameleri ele alınarak çok metotlu araştırma problemine yorumlamacı yaklaşım benimsendiği belirtilebilir. Ayrıca tanımlayıcı tasarım ve nedensellik ilişkisi tasarımı sayesinde tanımlamalara yer verilmiş ve neden sonuç ilişkisi doğrultusunda değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın, doküman inceleme kısmında belgesel tarama tekniği ile toplanan veriler yorumlayıcı yöntem tabii tutulmuştur. Diğer bir taraftan, elde edilen verilerin analizinde ise Tümevarımcı bir yaklaşım sergilenmiştir.

Araştırmada, niceliksel tasarım yönteminden ise çok sınırlı olarak yararlanılmıştır. Sosyal bilimlerde nicel metotların bilimsellik ve objektiflik adına kullanılma gayretleri olmakla birlikte açıklayıcılık noktasında sahip oldukları eksiklikler göz önünde bulundurularak niceliksel çıkarımlara az yer verilmiştir. Yine de, siyasi partilerin seçim beyannamelerinde kullanılan coğrafya, sorun, konu adı gibi kelimeler sayılarak bunların

¹²¹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 2001-2012**, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.636-637.

¹²² Manfred Max Bergman & Anthony P.M. Coxon, “**The Quality in Qualitative Methods**”, Forum Qualitative Social Research, Volume 6, No. 2, Art. 34 – May 2005, (Çevrimiçi), http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/457/974#footnote_1 (erişim: 29.06.2017)

konjonktür ve ilgili siyasal partinin vizyonu/perspektifi arasındaki korelasyona dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Böylece siyasi partilerin ilgili dış politika konusuna/sahasına verdikleri önem, bu önem içerisinde Türkiye'yi tanımladıkları konum, Türkiye'ye biçtikleri role ilişkin algı gibi hususlara odaklanılmıştır. Bu konuda bir başka dikkat çekici husus da siyasal partilerin seçim beyannamelerinde dış politikaya yönelik vaatlerini sıralamadan önce değindikleri Türkiye'nin jeopolitik konumu ve tarihi bağlarına ilişkin ön değerlendirmelerdir. Bu tercihlerinin, siyasal partilerin sağ ve sol tandanslı olmalarına göre farklılaştığı dikkat çekmiştir. Her ne kadar sol ve sağ kavramlarının içeriklerinde esaslı değişiklikler meydana gelmişse de çizginin sağında tanımlanmış Türk siyasal partilerinde jeopolitik konum ve tarihsel bağlar noktasında Balkanlar, Ortadoğu ve Asya (Kafkasya, Türkistan, Orta Asya vb. kelimelerle belirtilerek) havzalarına vurgunun öne çıktığı değerlendirilebilmektedir. Sol veya merkez sol olarak tanımlanabilecek/konumlanabilecek Türk siyasal partilerinde ise uluslararası kuruluşlarla işbirliği ve AB ile entegrasyon vurgularının daha fazla görüldüğü anlaşılır.

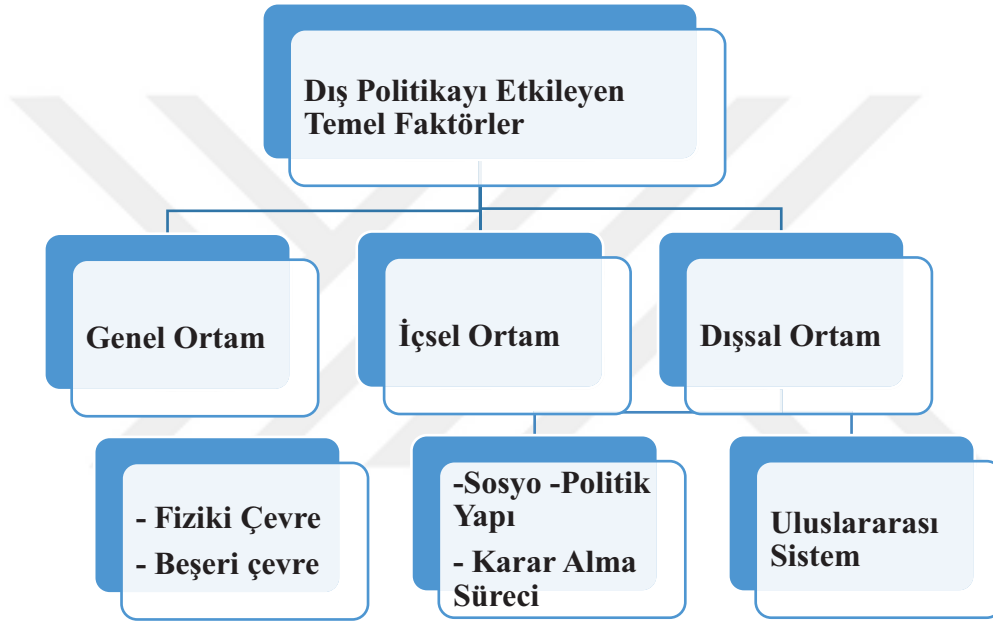
Çalışmanın hazırlanması sürecinde, araştırmanın temelini oluşturan Dış Politika ve Uluslararası İlişkilere ilişkin yerli ve yabancı literatürden yararlanılarak çalışmanın teorik kısmı oluşturulmuştur. Bu aşamada uluslararası ilişkiler alanında ön plana çıkan bazı Türk yazarların alanla ilgili yazılmış bazı önemli eserleri kavramsal esasların derli toplu aktarılması, çerçevenin sağlıklı çizilebilmesi bakımından ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Türk Dış Politikasının Genel Görünümü

Bu bölümde genel manâda dış politika, özelde ise Türk dış politikasına ilişkin bilgiler verilmektedir. Bu kapsamda dış politikaya etki eden faktörler Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu'nun Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi kitabında yer alan James Rosenau'nun sınıflandırdığı dış politikayı etkileyen temel faktörleri: Genel Ortam, İçsel Ortam, Dışsal Ortam şeklinde tasnif edilen çerçeve esas alınarak kısaca değerlendirilmiştir.

2.1. Dış Politikaya Etki Eden Faktörler

- Şekil 1: Rosenau'nun Dış Politikayı Etkileyen Temel Faktörler tasnifi

2.1.1. Genel Ortam

Her devlet, dış politika kararlarını alırken temel dış politika amaçlarını dikkate alır ve ulusal gücün öğeleri çerçevesinde değerlendirir. Dış politikanın genel ortamına, çevresine ilişkin, daha çok kavramsal düzeyde ele alınarak, bu çevreyi oluşturan çeşitli öğelerin incelenmesi söz konusu olacaktır. Bu öğeler iki genel başlık altında ele alınacaktır. Bunlardan birincisi fiziki çevre, ikincisi de beşeri çevredir.¹²³

¹²³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s.510-516.

Diğer taraftan, gerek fiziki gerekse beşeri çevre, dış politikanın çıktıları ele alınan bir devletin ülkesi açısından, bazen içsel bazen de dışsal bir anlam taşımaktadır.¹²⁴ Bu nedenle, çalışmamızda söz konusu faktörler bu durum dikkate alınarak incelenecektir.

2.1.2. Fiziki Çevre

Bir devletin dış politikasını oluşturan, yönlendiren faktörler çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar içinde değişen ve değişmeyen faktörler bulunmaktadır. Değişmeyen faktörlerin başından ülke gelmektedir. Üzerinde yer alan toprakların dünya siyasi coğrafyasındaki yeri dış politikayı tesis etmede önemli ve istikrar arz eden bir faktör teşkil etmektedir.¹²⁵ Değişen faktörler ise; nüfus, ekonomi, güç olarak açıklanmaktadır.

Devletlerin uluslararası alanda yürüttüğü politikalarda önem arz etmeleri açısından en önemli faktörler coğrafya, topografya, doğal kaynaklar ve bunlara bağlı olarak jeopolitik konum olarak gösterilmektedir. Geçmişten günümüze kadar ülkeler bakımından önemli bir kapasite ve güç unsuru olarak dikkate alınan bu faktörler ülkenin, sahip olduğu toprakların büyüklüğü veya dünya üzerinde konumu veya ülkenin büyük dağlarla çevrili olması, geçit vermez ormanlarla kaplı olması veya ada ülkesi olması ülke açısından büyük bir avantaj olabilmektedir.¹²⁶ Bu durumda da coğrafya, topografya ve jeopolitik konumu ülkenin dünya üzerindeki siyasal konumunu belirleyen bir faktördür.

Napolyon “Coğrafya milletlerin kaderini oluşturur.”, Mustafa Kemal Atatürk “Coğrafyayı ve coğrafyasını iyi bilen bir millet, şüphesiz ondan faydalanmasını ve onu korumasını da bilir.” sözleri ile coğrafyanın önemini vurgularlarken devletlerin yeryüzündeki faaliyet sahasının ve ilişkilerinin belirlenmesinde mekânla devlet arasındaki bağlantının önemine dikkat çekmiştir. Fransız coğrafyacı Yves Lacoste da “Coğrafya, her şeyden önce savaş yapmaya yarar.”¹²⁷ sözü ile coğrafyanın ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Lacoste’un bu sözüyle aynı ismi taşıyan kitabındaki başlıca argümanı, stratejik bir bilgi olarak coğrafyanın, iktidar sahiplerinin elinde bir yönetim aracı olarak kullanıldığıdır. Bu araç, Vietnam Savaşı’nda ABD Hava Kuvvetleri’nin Kızıl Nehir bentlerinin coğrafi özelliklerini sinsice bir yıkım planında kullanması örneğinde olduğu gibi, doğrudan askeri amaçlara da hizmet edebilir şeklinde özetlemektedir.

¹²⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s.516.

¹²⁵ Kamran İnan, **Dış Politika**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.15.

¹²⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa 2011, s.136.

¹²⁷ Yves Lacoste, **Coğrafya, Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar**, Çeviren: Selim Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s.8.

Abdullah Gündoğdu Türk Jeopolitiği kitabında bir devletin jeopolitiğinin dış politika ile ilişkisini şu sözlerle özetliyor; “*Napolyon’un bir ulusun coğrafyasını bilmenin onun dış politikasını da bilmek olduğunu söylediğinden söz edilir. Bir ülkenin coğrafi durumu ve ona bağlı gelişen tarihî gelenekleri, o ülkenin sonsuza kadar uygulamak zorunda olduğu doğal bir program gibidir. O ülkeyi yönetenler bu siyaseti izlemeye adeta mecburdurlar.*”¹²⁸

Türkiye için coğrafya ise, dış politikamız açısından stratejik önemi bazen aşırı derecede ağırlık merkezini oluşturmuştur. Bir nevi katsayı olarak görülmüştür. Bu katsayı bunalım ve soğuk savaş dönemlerinde prim yapmış, yumuşama dönemlerinde ise değer kaybetmiştir. Bu pek övünülmeyecek bir durum olsa da Türkiye tarafından dönemsel olarak çok fazla kullanılmış ve pazarlanmıştır.¹²⁹

Türkiye bulunduğu coğrafi konum itibariyle küresel politikaların sürekli hareket halinde olduğu önemli bir kavşak noktasında yer almaktadır. Türkiye gerek Batı ve Doğu ile arasındaki köprü vaziyetindeki konumu, gerekse petrol zengini Ortadoğu ülkelerine yakınlığı ve etrafının sularla kaplı olması dış politikada ulusal güç açısından kullanılması büyük bir avantaj niteliğinde ya da tersten okursak bu kadar stratejik bir yerde bulunması aynı zamanda bir dezavantaj durumunu da getirmektedir. Bu önemlilik Türk dış politikasında bazen denge ve manevra avantajları sağlamakla beraber bazen de büyük riskler almak durumunda da bırakılabilmektedir.¹³⁰

Türkiye’nin jeopolitik durumu, ABD’li klasik jeopolitikçi Spykman’ın “iç ay” kuşağı veya “kenar kuşak” biçiminde adlandırdığı şeritteki ülkeler derecesindedir. Bu kuşakta yer alan ülkelerden Türkiye’yi ayıran özellik ise, Heartland (Kalpgâh) yaklaşımıyla bilinen İngiliz jeopolitikçi Mackinder’in Dünya Adası olarak bilinen Avrupa-Asya-Afrika kıtaları arasında bağlantı ve kilit noktasında yer almasıdır. Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönündeki ekonomik ve politik ilişkilerde, taarruz ve savunma hareketlerinde geçit yeridir. Gerek Ortadoğu gerekse Balkanlar’da hatta Afrika ve Kafkaslarda yoğunlaşan politik rekabetler ve stratejik planlamalar Türkiye’yi hesaba katmadan düşünülemez. Bu durum, Türkiye’nin hem jeopolitik üstünlüğünü hem de maruz bulunduğu tehlikeleri izaha yetebilir.¹³¹

Uluslararası ilişkilerin temel aldığı karşılıklı çıkar ilkesi, ilişkilerde etkili olduğu kadar ülkelerin topraklarının hacmi, şekli ve konumuna da bağlıdır. Ülkelerin coğrafi konumları dış

¹²⁸ Abdullah Gündoğdu, **Türk Jeopolitiği**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.71.

¹²⁹ İnan, **a.g.e.**, s.15.

¹³⁰ Cengiz Çandar, “**Yirmi birinci Yüzyıl’a Doğru Türkiye: Tarih ve Jeopolitiğin İntikamı**”, Türkiye Günlüğü, Ankara, 1992, s.31-34.

¹³¹ Toprak, **a.g.e.**, s.37-38.

politikalarını şekillendirmede önemli bir etken olarak görülmektedir. Belirtilen bu coğrafi şartlar arasında önemli kara, hava ve deniz yolları üzerinde bulunan; boğazlar, geçitler ve adalar gibi stratejik noktaları elinde tutan ülkelerin bu durumları, genellikle dış politikada ağırlık sağlamaktadır. Türkiye'nin jeostratejik önemi, Boğazlara sahip bulunması nedeniyle bölgesel boyuttan evrensel boyuta çıkmaktadır.¹³²

Devlerin bulunduğu coğrafyalarda; denizler, dünyaya açılmak ve ticaret yapmak için bir avantaj olduğu gibi ülke topraklarını tehdit unsurlara karşı savunmak için de doğal bir engeli de oluşturmaktadır. Bu tanıma istinaden Türkiye'nin bulunmuş olduğu konum büyük bir avantaj sağlamaktadır. Kuzeyde Karadeniz aracılığıyla; Balkanlar, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Hazar ve Hazar ötesi havzaya, Batı'da Ege aracılığıyla; Balkanlar ve Orta Avrupa'ya, Güney'de Akdeniz aracılığıyla; Ortadoğu, Afrika ve Okyanuslara açılabilen bir ülke konumundadır.¹³³

Ahmet Davutoğlu, Türk dış politikasını tarihsel perspektiften incelediği “Stratejik Derinlik” kitabında *Yakın Deniz Havzası: Karadeniz, Doğu Akdeniz, Körfez, Hazar* adlı bir bölüme yer vermiştir. Burada, Türk dış politikasında denizlere ilişkin bir perspektif eksikliğine işaret ederek Anadolu'yu çevreleyen bu suları yakın deniz havzası biçiminde tasnif etmektedir.¹³⁴

Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının oluşturduğu “Dünya Adası”nın menteşesi konumundadır. Buna mukabil bu menteşeyi açan ve kapatan önemli bir kilit ve anahtar değerindedir. Bu üç kıtanın iç denizleri olan Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlar. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'yu birleştirir ve ayırır. Bu coğrafi konum dünyada ve bölgede meydana gelebilecek her türlü güç yapısına göre büyük bir önem taşır. Bu coğrafi konum ve beşeri değerlerle oluşan ülke jeopolitik gücü dünya ve bölge güçleri ile birlikte değerlendirildiği ve yorumlandığı zaman Türkiye'nin jeopolitik konumu belirlenmiş olur.¹³⁵

Kısacası, Türkiye'nin Asya ve Avrupa kıtalarının her iki tarafında da toprağının bulunması bir Avrasya ülkesi olduğu tanımını öne çıkarmaktadır. Bulduğu konumun sunduğu zenginlikler ile tarih boyunca jeopolitik bir kavşak niteliği taşımış olan bu topraklarda yaratılan insanî değerlerin en güzel yönlerini benimseyen Türkiye Cumhuriyeti, farklı kültürlerin güzel bir birleşimini meydana getirmektedir. Demokratik, varlıklı ve istikrarlı

¹³² Kamil Günel, *Coğrafya'nın Siyasal Gücü*, Çantay Kitabevi, 3 Baskı, İstanbul, 2002, s.16.

¹³³ Yaşar Hacısalihoğlu, *Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001, s.8

¹³⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik; Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.151-182.

¹³⁵ Hakkı Çiftçi, “Türkiye'nin Yeni Jeopolitiğinin Çevresi”, (Çevrimiçi), International Conference On Eurasian Economies, 2013, s.857. <http://avekon.org/papers/756.pdf> (erişim:12.11.2016)

bir Türkiye, Doğu ile Batının değerlerinin bütünleşip, bir arada yaşayabileceğinin mutlak örneğidir.¹³⁶

Türkiye'nin, coğrafi konumu dışında, jeopolitik gücünü artıran diğer unsurlar da dış politikası üzerinde önemli ölçüde etkindir. Türkiye, doğal kaynaklar bakımından zengin yer altı kaynaklarına ve verimli topraklara sahip olması ülkenin kapasitesi için önemli bir nicel unsur oluşturmaktadır. Morgenthau'ya göre, doğal kaynaklar devletlerin birbirlerine karşı gücünü belirleyen ve oldukça istikrarlı bir faktördür.¹³⁷

Türkiye'nin önemini artıran ve jeopolitiğine yön veren unsurlar; yerüstü (su ve güneş), yeraltı (maden ve petrol) enerji kaynakları ve birçok ülkede olmayan "genç nüfus"un çokluğudur. Gelecekte Türkiye için yerüstü kaynaklarından suyun ve yeraltı kaynaklarından bor madeninin önemli bir yeri olacaktır. Bunlardan hangisinin hem ülkemiz hem de diğer dünya ülkeleri için sorun olacağını şimdiden kestirmek oldukça zordur. Ancak, su (akarsu) küresel ısınmayla ilgili olduğu için, genelde Suriye, Irak ve Türkiye'yi ilgilendirmekte; ama bor madeni, başta uzay teknolojisine sahip ülkeler olmak üzere tüm dünya ülkelerini ilgilendiren stratejik bir maden olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin, dünya bor madeni rezervinin %72.1'ine sahip olduğu düşünüldüğünde doğal kaynakların jeopolitik değere katkısı bağlamında bir değerlendirme yapılabilir.¹³⁸ Kaynağı Türkiye'de olan ve ülkemizden çıkararak sınırdaş ülkelere geçerek Türkiye ve Basra körfezi arasındaki bölgeye hayat veren Fırat ve Dicle nehirleri, geçtiği ülkeler üzerinde jeopolitik bir baskı unsuru, bir koz olması açısından çok önemlidir.

Her üç senede bir dünyanın çeşitli ülkelerinde toplanan Dünya Su Forumu'nun 5'incisi 22 Mart 2009 yılında, 30 binden fazla kişinin katılımı ile İstanbul'da toplanmıştır.¹³⁹ Türkiye'nin konumu ve doğal kaynakları ile su alanında dünyada en güçlü devler arasında olduğu bir kez daha yinelenmiştir. Gelecek 20-25 yıllık süre göz önünde bulundurulduğunda, Ortadoğu'daki su sıkıntısının artmasına paralel olarak Fırat ve Dicle nehirlerinin stratejik öneminin bu bağlamda artacağı da dillendirilmektedir.¹⁴⁰ Bu bağlamda, Fırat ve Dicle nehirlerinin bulunduğu konum ve çevre şartlarındaki dönüşüm yanında Irak ve Suriye'deki

¹³⁶ Çiftçi, a.g.e., s.858.

¹³⁷ Arı, a.g.e., s.139.

¹³⁸ ETİ Maden, (Çevrimiçi), <http://www.etimaden.gov.tr/m/page/uretim-dunya-bor-rezervleri> (erişim: 14.11.2016)

¹³⁹ Orman ve Su İşleri Bakanlığı, "5. Dünya Su Formu", (Çevrimiçi), <http://www2.ormansu.gov.tr/osb/dunyaSuforumu.aspx?sflang=tr> (erişim: 14.11.2016)

¹⁴⁰ Mutlu Yılmaz, "Ortadoğu'da Su Sorunu Kapsamında Türkiye'nin Sınır aşan Sularının Jeopolitik Önemi", s.316. (Çevrimiçi), http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_36.pdf (erişim: 14.11.2016)

istikrarsızlık ve belirsizlik dinamikleri göz önüne alındığında Türkiye'nin jeopolitiğini etkileyen önemli bir unsurun da *hidropolitik* olduğu aşikârdır.

2.1.3. Beşeri Çevre

Nüfus, millet ve milli gücü meydana getiren bir unsurdur. Milli gücün dayanağı olan tek mil maddi unsurlar, insan eli ve zekâsı sayesinde değer kazanır ve belli hedeflerin hizmetine girer. Bundan dolayıdır ki, bir ülkenin askerî ve ekonomik kaynaklarının en temel ögesi olduğundan dış politika karar alma sürecinde etkili bir faktördür.

Yeter sayıda insan kalabalığına sahip olmayan toplumlar, sosyolojik ve politik anlamda bir millet ve devlet meydana getiremezler veya bu özelliklerini devam ettiremezler. Zira nüfusun miktarı her şeyden önce üretimi etkiler ekonomik gelişme ve refah, nüfusun sayısı ile yakından ilgilidir. Buna karşılık bir ülkenin doğal olanakları, sosyal örgütlenmeleri ve dış ilişkileri ancak belli sayıda insanı beslemeye yeterli olacağından, sayının üstüne çıkılması durumunda da aksi olaylar yaşanabilecektir.¹⁴¹ Buradan anlaşılacağı üzere her ülke için belli bir devrede mevcut doğal ve sosyal olanaklarla orantılı bir optimal seviye vardır.

Bir milletin savunma hizmetlerinde, bağımsızlığını devam ettirmesinde, ülkelerin ekonomik kalkınmalarının sağlanmasında ve büyük ordular kurabilmelerinde nüfusun önemi büyüktür. Ancak, kimi yazarlarca nüfusun savunmadaki rolünün kısmen azaldığı yorumları yapılırken, kimi yazarlarca da nüfusun savunmada hala etkili bir unsur olduğunu, bu gelişmenin mimarının nüfus olduğunu yine bu icatların kullanıcısının da nüfus olacağını, yani araç ve gereçleri harekete geçirecek, kullanacak, hedefe yöneltecek olanın yine insan olduğu yorumu yapılmaktadır.¹⁴²

Nüfusun önemli bir unsur olduğunu söyleyen Suat Bilge bu konuyu şöyle ifade etmektedir: “*Nüfus milli savunma bakımından da önemli bir unsurdur. Her memleketin silâhına alabileceği asker sayısı nüfus toplamına bağlıdır.*”¹⁴³

Genel bir kanı olarak görülen ulusal güç ile nüfus arasında doğrudan bir ilişki olduğu varsayımı günümüzde gerçek bir çıkarım değildir. Eski dünyaya nazaran teknolojinin gelişmesi ile birlikte salt insan gücünden ziyade endüstri çağını yaşadığımız günümüzde bir ulusun nüfusu ne kadar büyükse gücünün de o kadar büyük olacağını ileri sürmek yanlış

¹⁴¹ Toprak, a.g.e., s.39.

¹⁴² Toprak, a.g.e., s.41.

¹⁴³ Bilge, a.g.e., s.132.

olacaktır. Ülkelerin nüfuslarının sayısından ziyade vasıflı nüfusun etkisi ile vasıfsız nüfusun etkisi karşılaştırılmayacak boyuttadır.

Günümüzde devletlerin ekonomik ve endüstriyel kapasitelerini artırabilmeleri ve donanımlı ordular meydana getirebilmeleri için yeterli büyüklükte bir nüfusa sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda nüfus büyüklüğü ulusal gücü belirleyen bir faktör olduğu yadsınmaz bir gerçektir. Bir devletin gücü diğer devletlerin gücüne göre ölçülebileceği için çeşitli ülkelerin nüfuslarının birbirlerine oranla büyüklükleri bakımından bir rekabet yaratmaktadır.¹⁴⁴

Türkiye tarih boyunca Asya ile Avrupa ve Rusya ve İç Asya ile Afrika ve Ortadoğu arasında önemli bir geçiş noktası olmuş; aynı zamanda tarih boyunca Doğu Akdeniz’e ve Batı Asya’ya hâkim olan güçlü iktidar merkezlerine ev sahipliği yapmış bir coğrafyada yer almaktadır. Böylesi bir coğrafya, hem geçiş alanı hem de çekim merkezi olması nedeniyle daimi olarak göçlere sahne olmuştur. Bu göçler yüzünden pek çok etnik ve dinî grup Türkiye topraklarını yurt tutmuştur.¹⁴⁵

Bugün dünya nüfus sıralamasında Türkiye 18. sırada bulunmaktadır. Dünya nüfusunun %1.06’sını Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları oluşturmaktadır. Ülkelerin uluslararası politikada oynadıkları rol, büyük ölçüde ekonomik ve askeri güçlerine dayandığı için bu güce kaynak oluşturan nüfusun sayısı ve niteliği önem taşımaktadır.¹⁴⁶ Türkiye İstatistik Kurumu’nun verilerine göre, Türkiye’nin nüfusu 2016 itibariyle 78.741.053 olarak açıklanmıştır. Bu rakam bir önceki yıla oranla 1 milyon 45 bin 149 kişi artmıştır. Türkiye nüfusunun %50,2’sini erkekler oluştururken, %49,8’ini kadınlar oluşturmaktadır.¹⁴⁷

Nüfusun dinsel ve etnik dağılımı da “etnik ve dini farklılaşmalar” başlığı altında dış politikaya etki eden iç dinamikler arasında sayılır. Bu bağlamda Türkiye’deki nüfusun etnik-dinsel dağılımı da önemlidir. Diyanet İşleri Başkanlığınca yaptırılan “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması” anketine göre nüfusun % 99,2’si Müslüman olduğunu beyan etmiştir. Ankete katılanların sadece % 0,4’ü İslam dışındaki diğer dinlere mensup olduğunu ya da herhangi bir dine mensup olmadıklarını açıklamıştır. Bu araştırmada, İslam dinine mensup olanların % 77,5’inin Hanefî, % 11,1’inin Şafi, % 0,1’inin Hanbeli, binde 3’ünün Maliki ve % 1’inin

¹⁴⁴ Arı, a.g.e., s.143.

¹⁴⁵ Suavi Aydın, “Türkiye’nin Etnik Yapısı”, s.4.(Çevrimiçi), https://www.academia.edu/19745803/Suavi_ayd%C4%B1n_t%C3%BCrkiyenin_etnik_yap%C4%B1s%C4%B1 (erişim:14.11.2016)

¹⁴⁶ Dünya Nüfusu, (Çevrimiçi), <http://www.nufusu.com/dunya-nufusu> (erişim: 14.11.2016)

¹⁴⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, (Çevrimiçi), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21507> (erişim: 14.11.2016)

Caferi mezhebine mensup olduklarını açıkladıkları kaydedilmektedir. Hiçbir mezhebe mensup olmayanların oranı ise bu araştırmaya göre % 6,3'tür.¹⁴⁸ Ancak Konda'nın yapmış olduğu bir çalışmada nüfusun %10'una yakın bir kesiminin Alevi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Bu itibarla Türkiye Müslümanlarının büyük çoğunluğunun Hanefi, geriye kalanın ise Şafii, Alevi ve Caferi olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'deki etnik nüfus dağılımına gelmeden önce ifade edilmelidir ki; yıllardır ülkemizde büyük bir topluluğun sorgulamadan kabullendiği, adeta önyargıya dönüşmüş bir yanılığın olan Türkiye'nin mozaik olduğu kabulü bütünüyle yanlış ve bilimsel gerçeğe aykırıdır.¹⁵⁰

Bugün, Türkiye'de "yüzde" oranıyla anlamlı büyüklükte nüfusa sahip kabul edilebilecek iki grup vardır. Bunlardan birincisi yaklaşık %11 nüfus oranıyla Kürtler, bir diğeri de %1,3 nüfus oranıyla Araplardır. Diğer etnik grupların nüfusları "binde" oranıyla ifade edilecek kadar küçüktür. Tüm etnik grupların nüfus toplamı ise, Türkiye nüfusunun %14'ü dolayındadır.¹⁵¹

Yerli ve yabancı araştırmaların objektif bilimsel verilerine dayanarak tespit edilen Türkiye'deki etnik grupların, 2012 TÜİK belirlemesi olarak 75.627.384 olan Türkiye Nüfusunda (pratikte 75.600.000 olarak alınmıştır) oransal (%) dağılımları ve nüfusları şöyledir; %86'sı Türkler, %11'i Kürtler, %1,3 Araplar, %0,5'i Zazalar, %0,34'ü Çerkezler, %0,36 Lazlar, diğerleri % 0,48. Görüldüğü üzere, Türkiye'de yaşayan etnik nüfusun %14 barajını geçemediği tespit edilmiştir.¹⁵² Bu oranlara bakıldığında Türkiye'nin etnik bir mozaik olmadığı sonucu çıkartılabilmektedir.

Günümüzde Türkiye'de yaşayan diller Türkçe, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Çerkezce, Abazaca, Ermenice, Gürcüce, Hemşince, Kurmançça (Kürtçe), Lazca, Pomakça, Romanca, Rumca, Süryanice, İbranice (Yahudi), Zazaca'dır. Diller ile etnik kökenler arasında her zaman doğru bir orantı olduğu düşünülür. Bununla ilgili olarak KONDA'nın 2006 yılında yaptığı araştırmaya göre Türk olduğunu söyleyenlerin %4,08'i ana dilini Kürtçe, Kürt ya da Zaza olduğunu söyleyenlerin %8,82'si de ana dilini Türkçe olarak belirtmiştir.¹⁵³

¹⁴⁸ Sarp Özer, "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması", Anadolu Ajansı, 15.07.2014, (Çevrimiçi) <http://aa.com.tr/tr/yasam/turkiyede-dini-hayat-arastirmasi/141424> (erişim: 18.11.2016)

¹⁴⁹ "Türkiye'de ne kadar Alevi var?", Haber Türk 21.03.2007, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/yasam/haber/18033-turkiyede-ne-kadar-alevi-var> (erişim: 18.11.2016)

¹⁵⁰ Ali Tayyar Önder, **Türkiye'nin Etnik Yapısı**, Kripto Yayınevi, Ankara, 2015, s.20-21.

¹⁵¹ Önder, a.g.e., s.17-18.

¹⁵² Önder, a.g.e., s.21.

¹⁵³ Ahmet Buran, Berna Yüksel Çak, **Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s.165.

Kafkaslardan ve Balkanlardan 19. yüzyıldan itibaren, anayurtlarında hayat hakkı tanınmadığı gerekçesiyle ve tamamına yakını Müslüman olan *Çerkez, Gürcü, Arnavut, Boşnak, Pomak* gibi çeşitli etnik unsurlar da Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu farklı etnik gruplar kimi zaman iç içe yaşamış, özellikle din ve kültür bakımından yakın olanlar arasında kız alışverişleri ve akrabalık bağları oluşmuştur. Yaşanan bu sosyo-kültürel sürecin sonucunda coğrafya ve tarihin dönüştürücü ve birleştirici etkisiyle büyük oranda ortak bir etnik kimlik oluşmuştur. Bu etnik kimliğin temel ve belirleyici renginin Türk dili ve Türk kültürü kaynaklı olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim bin yıldan beri Anadolu coğrafyasında “*yönetimi, üst kültürü, merkezi ve üretimi*” temsil eden halk Türklerdir. Durum böyle olunca, özel bir çaba söz konusu olmasa da, zaman içinde Anadolu'da oluşan kültürel kimlikte Türklerin etkisi ve belirleyici rolü, doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴ Dahası, Anadolu'da yaşayan halka “Türkler” denmesi, Türkler tarafından benimsetilmiş/kabul edilmiş olmayıp geçmişi 13-14. Yüzyıllara kadar giden bir küresel gerçekliktir. Vatikan'dan Roma'ya, Rusya'dan Çin'e kadar bu konuda geniş bir tarihsel literatür oluşmuştur. Osmanlı'nın dağılması sonrasında, bırakınız Anadolu'yu Balkanlar'da bile köken olarak Türk dilli olmayan Müslümanlara Türk denmesi bunun en somut delillerindedir.

2.2. Dışsal Ortam

Bir ülkenin dış politikası, bir yandan kendi iç koşullarından etkilenirken, bir yandan da söz konusu ülkenin içerisinde yer aldığı uluslararası sistemin, dış dünyanın koşulları tarafından belirlenmektedir. Özellikle günümüzde giderek belirginleşen karşılıklı-bağımlılık (interdependency) olgusu bu konunun önemini daha da arttırmaktadır.¹⁵⁵

Bir devletin dış siyasal ortamını meydan getiren uluslararası sistem, bu sistemin söz konusu devletin dış politikasına etkileri, uluslararası sistemin değerlendirilmesi ve yorumlanması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, uluslararası sistemin yapısı, özellikleri, sistemi etkileyen faktörler ve sistemin devletlere olan etkileri incelenmesi gerekmektedir.¹⁵⁶

2.2.1. Uluslararası Siyasal Sistem

Günümüz siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe en fazla konu edinilen çalışma alanlarından birisi olan ‘sistem’ kavramının politika literatüründe kullanılmaya başlanması II. Dünya Savaşı sonrası dönemde rastlamaktadır.

¹⁵⁴ Buran, Çak, a.g.e., s.34-35.

¹⁵⁵ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s.659.

¹⁵⁶ Sönmezoğlu, a.g.e., s.659.

Kuramsal yaklaşımların her biri, uluslararası sistemi tanımlama ve açıklama gayreti içerisindedir. Bu yaklaşımların analizlerinde uluslararası sistem ve uluslararası sistemi anlayabilmek için de “sistem” kavramı büyük önem taşımaktadır.

Uluslararası ilişkiler alanında sistem kuramına önemli katkıları bulunan Morton A. Kaplan’a göre, sistem; *“kendilerine özgü tanımlanabilen davranışsal düzenlilikler ile dış çevreden ayrılan ve aralarında ilişkiler bulunan değişkenler dizisidir.”*¹⁵⁷ Yani, değişkenler arasında ilişki bulunmayan yapılar sistem olarak değerlendirilemez. Bir başka uluslararası ilişkiler yazarı Charles McClelland’a göre; *“sistem, kendilerini dış çevreden ayıran ve belirlenebilen sınırlar içinde etkileşmekte olan bir bütündür.”* K. J. Holsti ise; uluslararası sistemi; *“kabileler, şehir devletleri, imparatorluklar veya ulusal devletler gibi bağımsız siyasal varlıkların herhangi bir şekilde toplamı”* olarak tanımlamaktadır. Sönmezoğlu’nun Rossenau’dan aktardığına göre ise, *“sistemin bir çevre içerisinde var olduğu kabul edilen ve karşılıklı etkileşim yoluyla birbirleriyle ilişki içerisinde bulunan parçalardan oluştuğu ifade edilmektedir.”*¹⁵⁸ Tayyar Arı ise; *“sistem, aralarında düzenli ilişkiler bulunan, ortak özelliklere sahip ve birinde meydana gelen bir değişkenliğin diğerlerini de etkilediği bağımlı değişkenler dizisini ifade etmektedir”* şeklinde tanımlama yapmıştır.¹⁵⁹

Bu bağlamda yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak sistem kavramını basitçe tanımlayacak olursak; *“aralarında karşılıklı ilişki bulunan çok sayıda unsurdan meydana gelen ve karmaşık bir yapıya sahip olan bütünü”* ifade etmektedir. Bu bütün ise istek ve desteklerden oluşan girdiler ile onların işlenmesi sonucu açığa çıkan çıktılar vasıtasıyla sürekliliğini korumaktadır.

Son yüzyıllarda küresel bir nitelik kazanan uluslararası siyasal sistem, çeşitli alt-sistemlerden oluşmaktadır. Uluslararası siyasal sistem, temel kurallarının her birinin alt-sisteminin girdileri olması oranında, bu birimler üzerinde belirleyiciliğe, hâkimiyete sahip olmaktadır.¹⁶⁰

Daha büyük sistemler içinde alt sistemler denilen daha küçük sistemlerde yer alabilirler. Alt sistemler, coğrafi ve fonksiyonel alt sistemler olarak kendi içinde ikiye ayrılabilir.¹⁶¹ Bu türlerden üzerinde daha fazla durulanı, sistem analizi yaklaşımı çerçevesinde

¹⁵⁷ Arı, a.g.e., s.150.

¹⁵⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s.663.

¹⁵⁹ Arı, a.g.e., s.150.

¹⁶⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s.664.

¹⁶¹ Arı, a.g.e., s.151.

daha fazla uygulamaya konu olan coğrafi alt sistem türüdür.¹⁶² Birleşmiş Milletler (BM) ve geçmişte Varşova Paktı (VP) veya AB gibi örgütlenmeler fonksiyonel alt sistemlere, Latin Amerika, Uzak Doğu, Afrika ve Ortadoğu gibi bölgeler coğrafi alt sisteme örnek olarak gösterilebilirler. Alt sistemde meydana gelecek bir değişiklik, sistemdeki diğer ilişkileri etkileyebilir. Bunun yanında üst sistem adı verilen uluslararası sistemde meydana gelen önemli bir değişiklik, alt sistemde değişikliklere sebep olabileceği gibi bunun tersi durumunda olması her zaman mümkündür.¹⁶³

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yılları iki savaş arası döneme denk gelen bir devlet olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası siyasal şartlar içinde varlığının ve egemenliğinin dünya devletlerince tanınması, toprak bütünlüğü ve güvenliğinin temini gibi öncelikli hedeflerini temin etmiştir. 20. Yüzyıl başında dünyanın en büyük güçlerinden biri haline geldiği görülen Sovyetler Birliği ile sınırdaş olmak gerçekliğinden hareketle bu devletle ilişkilerini son derece dikkatli ve sağlıklı geliştirmeye gayret etmiştir. Mirasçısı olduğu Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar hâkimiyet sürdürdüğü Arap dünyasındaki ihtilaflara taraf olmamak, bölgesel dayanışma ve tam bağımsız dış politika gibi ilkelere bağlı kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki siyasal durumdan iki uzun vadeli çıkar temin etmiş, bunlardan birincisi Karadeniz ve Boğazlar'a ilişkindir: Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın "Türk Boğazları" olduğunu dünyaya kabul ettirmiş, boğazlardan geçiş rejiminde tam hâkimiyet tesis etmiş ve Karadeniz güvenliği noktasında kıyıdaş devletlerin konumunu güçlendirmiştir. İkincisi ise İskenderun Sancağı'nın Hatay adı ile anavatana katılmasıdır.¹⁶⁴

İkinci Dünya Savaşı yılları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye için de son derece zor yıllar olmuştur. Türkiye savaşa fiilen girmeyerek (bitimine yakın gerçekleşen harp ilanı, savaşın taraflarınca da anlamlı bulunmadığından) savaş nedeniyle ortaya çıkabilecek ekonomik ve askeri yıpranmadan kurtulmuş, ancak bu süreçte savaşın her iki bloğunun ciddi baskısını hissetmiştir. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin başat olduğu bir sistemin belirmesi, Türkiye'yi Batı ile ideolojik bir yayılmayı hedefleyen bu büyük komşusu arasında bırakacak ve orta büyüklükte bir devlet olan Türkiye, Batı güvenlik bloğunda yer almayı tercih edecektir. İki kutuplu dönemde Türk dış politikası bloklar arası mücadelenin etkin biçimde yaşandığı coğrafyada sınır/kanat ülkesi olmanın riskleri ile belirlenmiştir.

¹⁶² Sönmezoğlu, a.g.e., s.664.

¹⁶³ Arı, a.g.e., s.151.

¹⁶⁴ Detaylı bir çalışma için bkz. Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarıay, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001

İki kutuplu dönemin ardından, Türkiye kendisini hem büyük fırsatların hem de çatışma ve ihtilaflarla dolu bir risk coğrafyasının içinde bulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye'nin jeopolitik çevresinde yer alan Balkanlar ve Kafkasya'da aktif teritoryal çatışmalar cereyan etmiştir. Kosova, Bosna Hersek, Karabağ, Osetya, Abhazya, Çeçenistan çatışmaları aynı zamanda Türkiye'nin kültür bakımından da mesuliyet hissettiği alanda cereyan etmiştir.¹⁶⁵

Bu çatışmalar yanında 1991 Körfez Savaşı sonrasında Irak'ta, oluşan durum Türkiye'de artan PKK terörü iç politikadaki çeşitli istikrarsızlıklara rağmen Türk dış politikasının, çevre ile etkileşimini sürdüren, ekonomik ve güvenlik alanlarında çevresine değişen nitelik ve oranlarda etki sunan bir profil ortaya koyabildiği görülmektedir. Bunda, Türk hükümetlerinin uluslararası siyasal sistemin genel niteliklerine dikkat eden aynı zamanda bölgesel gelişmelere duyarlılık gösteren aktif yaklaşımlarının etkisi vardır.

2.2.2. Uluslararası Siyasal Sistem Tipolojileri

Uluslararası ilişkiler alanında birçok teoriyenin tarafından kullanılan sistem yaklaşımı, bazı sistemci düşünürler tarafından sınıflandırma yoluna gidilmiştir. Bu sınıflandırma yapılırken de, genellikle tarihsel bir yaklaşım ile devletlerin sayıları ve bu devletlerin mevcut yapıları, bir araya geliş biçimleri ve ilişkileri gibi faktörler beraber ele alınmıştır.¹⁶⁶ Örneğin; K. J. Holsti, tarihsel faktörlerin beraberinde sistemin sınırını sistemdeki siyasal birimler arasındaki ilişkileri, güç dağılımını, siyasal birimlerin asıl özelliklerini ve bunlar arasındaki bağları düzenleyen kuralların çalışma durumlarını göz önüne alarak beş sınıfa ayrılabilen uluslararası sistem ortaya çıkartmıştır. Bunları, hiyerarşik sistemler, güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem ve çok kutuplu sistem olarak isimlendirmiştir.¹⁶⁷

Buna karşılık siyasal sistemlerde esas faktör olarak görülen güç dağılımı yapısını temel alarak tarihsel bir yaklaşım ile inceleyen Richard Rosecrance, 1740-1960 arası Avrupa tarihini dokuz ayrı uluslararası sisteme (tarihsel döneme) ayırmaktadır. Akabinde tasnif ettiği bu sistemleri kendi aralarında dengeli/istikrarlı ve dengesiz/istikrarsız sistemler şeklinde ikiye ayırmaktadır.¹⁶⁸ Rosecrance, AB, Milletler Cemiyeti ve BM gibi örgütleri, düzenleyici mekanizmalar olarak düzenin sağlanmasını temin eden unsurlar olarak dikkate alırken,

¹⁶⁵ Detaylı bir çalışma için bkz. Hüseyin Memişoğlu, **Bulgarian Oppression in Historical Perspective**, Devran Matbaası, Ankara, 1989

¹⁶⁶ Arı, a.g.e., s.151.

¹⁶⁷ Arı, a.g.e., s.152.

¹⁶⁸ Hasan Köni, **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2001, s.27.

devletlerarasındaki güç mücadelesi, çıkar çatışması ve ayrılıkçı hareketleri sistemi bozucu girdiler olarak istikrarsız bir yapının oluşmasına sebep olduğu yönünde değerlendirmiştir.¹⁶⁹

Morton A. Kaplan'ın ise 6 (altı) uluslararası sistem modeli ortaya koyduğu görülmektedir. Morton bunu yaparken sistem yaklaşımını, örgütlenme durumlarını ve sayılarını dikkate almaktadır. Bu 6 (altı) sistem şu başlıkları taşımaktadır: güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim veto sistemidir. Kaplan'ın tipolojisinde yer alan bu sistemlerden ikisi, klasik güç dengesi sistemi ve gevşek iki kutuplu sistem tarihsel olarak gerçekleşmiş, diğerleri olan sıkı iki kutuplu sistem, hiyerarşik sistem, evrensel sistem ve birim veto sistemi ise küresel uluslararası siyasal sistem düzeyinde hiçbir zaman geçerlilik kazanamamıştır.¹⁷⁰ Buradan da anlaşılmaktadır ki, sisteme ilişkin teorik yaklaşımlar, alanın yazar ve düşünürlerinin içinde buldukları devrin uluslararası siyasal karakterinden ve durumundan izler taşımaktadır.

2.2.3. Uluslararası Siyasal Sistemde Devletlerin Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler

Uluslararası siyasal sistemde belirli ölçüde düzeni sağlayan başlıca üç tür öğenin varlığı ön plana çıkmaktadır. Bunlardan sistemik nitelikli, yani tarihsel olarak gerçekleşen uluslararası siyasal sistemlerin yapılarından kaynaklanıyor olanı devletler, devlet grupları ya da bloklar arasındaki ilişkileri düzenleyen güç dengesi mekanizmasıdır. Bu öğelerden normatif nitelikli, yani söz konusu uluslararası siyasal sistemlerde olması gerekenleri düzenleyeni ise, başta uluslararası hukuka ilişkin olanlar olmak üzere çeşitli kurallardan oluşmaktadır. Bu öğelerin üçüncüsü ise bünyelerinde sistemik ve normatif öğelerin birlikte yer aldığı, sistem düzeyindeki uluslararası örgütlerdir.¹⁷¹

Güç, bir araç mı yoksa amaç mı olduğu noktasında ele alınarak literatürde önemli tartışmalara konu olmuş bir kavramdır. Buna bağlı olarak güç dengesi kavramı da genişçe tartışılmıştır. Burada, bir sistem modeli olarak güç dengesi üzerinde durulmasında yarar vardır.

2.2.3.1. Güç Dengesi

Uluslararası ilişkiler alanındaki sistemci yazarlardan Kaplan'ın belirtmiş olduğu sistem modellerinden birisi güç dengesi sistemidir. Uluslararası ilişkiler açısından son derece önemli bir kavram olmasına rağmen gücün ve güç dengesi sisteminin tanımında bir oydaşma sağlanamamıştır. Bu kavram uluslararası politika literatüründe birçok tartışma ve farklı

¹⁶⁹ Arı, a.g.e., s.152.

¹⁷⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s.666.

¹⁷¹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.669.

yorumu konu olan kavramların başında gelmektedir. Çeşitli yazarlarca da birçok farklı tanımları ve kullanılış biçimleri ifade edilmektedir. Güç dengesi teorisi aynı zamanda, uluslararası ilişkilerin en üst düzeyde teorik gelişmeyi gösteren klasik yaklaşımdır.¹⁷²

Morton Kaplan, güç dengesi sistemini temelde 18. ve 19. yüzyılda Avrupa’da yaşanan klasik güç dengesi sistemi üzerinden geliştirmiştir.¹⁷³ Kaplan’a göre güç dengesi sisteminin başlıca davranış kuralları arasında şu varsayımlar bulunmaktadır. Bunlar: kapasite artırma güdüsüyle hareket ederken savaş yerine görüşmeyi tercih etmek ve sistem içinde başat duruma geçmeye çalışan devlet ve koalisyonlara karşı çıkmaktır.¹⁷⁴

En klasik tanımıyla güç dengesi uluslararası ortamda herhangi bir devletin diğerlerine tek başına dayatma gücü bulunmadığı ortam olarak açıklanabilir.¹⁷⁵ Realizmin temelini oluşturan güç kavramını en sık kullanan ve uluslararası politikanın merkezine yerleştiren Morgenthau bu kavramı dört değişik anlamda kullanmaktadır. Bunlar, devletin belli bir amaca ulaşmak için izlediği politika, devletin gerçek ilişkileri, yaklaşık olarak izlediği politika, herhangi bir şekilde güç dağılımı.¹⁷⁶

Ernst Haas, güç dengesini sekiz farklı durumun karşılığı olan bir kavram olarak ele almaktadır. Haas’a göre güç dengesi; güç dağılımı, denge durumu, üstünlük, istikrar ve barış, istikrarsızlık ve savaş, güç politikası, evrensel tarih yasası, son olarak ise bir sistem ve politikaya yol göstericisi olarak sınıflandırmaktadır.¹⁷⁷

Tarih boyunca ortaya çıkan bütün devletler, belirli bir engel ile karşılaşmadıkları sürece güç artırma yoluna gitmişlerdir. Bu yolun önündeki en büyük engel, çoğunlukla başka bir devlet ve onun gücü olmuştur. Bu sebeple üç ya da bu sayının üzerinde devletin bulunduğu uluslararası sistemde güç dengesi ilişkisi karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁸ Kaplan bir güç dengesi sisteminin istikrarlı olabilmesi için sayının beş ya da altı olması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu sayının altında olması durumunda taraflar arasında ittifaklar meydana getirip karşı tarafı ortadan kaldırma yoluna gidilebileceğini söylemiştir.¹⁷⁹

¹⁷² Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, s.87. (Çevrimiçi), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5499.pdf>, (erişim: 25.12.2016)

¹⁷³ Arı, a.g.e., s.155.

¹⁷⁴ Sait Yılmaz, **Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi**, Stratejik Araştırmalar Dergisi/1, 2008, s.28.

¹⁷⁵ Davut Ateş, **Uluslararası Politika**, Dora Yayınevi, Bursa, 2013, s.367.

¹⁷⁶ Arı, a.g.e., s.281.

¹⁷⁷ Kadir Ertaç Çelik, “Kimlikler Güç Dengesi Ve İttifaklar: Kazakistan Örneği”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.21.

¹⁷⁸ Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, DER Yayınları, İstanbul, 2005, s.300.

¹⁷⁹ Arı, a.g.e., s.156.

Öte yandan Holsti ise, sayı belirtmeksizin çok sayıda devlet ifadesini kullanmış, Deutsch ve Singer, sistemde devlet sayısının artmasının istikrarla doğru orantılı olacağını ifade etmişlerdir. Realist okula mensup Morgenthau ve Waltz gibi yazarlar güç dengesi sisteminin devamlılığı için güçleri aynı seviyeye yakın üç devletin kâfi olacağını söylemektedirler. K. Waltz bir adım daha ileri giderek sistemin devam edebilmesi için iki devletin de yeterli olduğunu iddia etmiş, iki kutuplu dönemde ABD ve SSCB’yi denge durumuna örnek göstermiştir.¹⁸⁰

Klasik realizme göre devletler her daim birbirlerine karşı üstün olmak ve onlara karşı söz geçirmek için kuvvet kazanmaya ve karşılarındaki devletleri zayıf bırakmaya çalışmaktadır. Gerçekçiliğin bu en klasik versiyonuna göre uluslararası arenada sürekli olarak bir güç mücadelesi kaçınılmaz olduğundan, barışın korunması da ancak güç ve güç dengesine bağlı olarak mümkün olacaktır. Bu yaklaşım, tam da idealist barış arayışları hilafına gelişmiş bir yaklaşımdır.¹⁸¹

Morgenthau barışın var olabilmesi için güç dengesinin korunması gerektiğini ifade etmektedir. Devletlerin durmadan kuvvet kazanmaya ve karşılarındakini güçsüz bırakmaya çabaladıklarını ve bu çabaların sonucu olarak ortaya uluslararası barışı koruyacak tek düzen olan güç dengesinin çıkacağını belirtir. Uluslararası arenada geçerli tek gerçek güç yine de karşı bir güç tarafından dengelendiği zaman barış ve düzen hüküm sürer. Barışı başka türlü kurma ve koruma boşunadır. Morgenthau, bu konuda idealistler tarafından ileri sürülen “Ortaklaşa Güvenlik” ve “Dünya Devleti” gibi çözüm yollarının geçersiz olduğunu birçok örnekler ve savlar ileri sürerek ispata çalışır.¹⁸²

Kissenger ise güç dengesi güç dengesi politikasının devletlerin tercihinden ziyade bir zorunluluk sonucunda izlenen bir politika olarak ele almaktadır. Avrupa’da birbirine eşit veya yakın güçte devletlerin varlığı neticesinde bu politikanın zorunluluk arz ettiğini söylemektedir.¹⁸³

Waltz’a göre devletler politikalarını dünya genelindeki güç yapısında yaşanan değişikliklere göre oluşturursa ortaya çıkan denge, güç dengesidir. Yani güç dengesi, devletlerin hareketlerinin sonuçlarını belli şartlar altında açıklamak iddiasında olan bir

¹⁸⁰ Arı, a.g.e., s.156.

¹⁸¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.15.

¹⁸² Rövsen İbrahimov, “**Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması**”, (Çevrimiçi), http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1030_350.pdf, (erişim: 26.12.2016)

¹⁸³ Henry Kissenger, **Diplomasi**, (Çev. İ. H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2011, s.12.

kuramdır.¹⁸⁴ Ancak güç dengesinin mecburen ortaya çıkan bir denge olduğunu öne süren Morgenthau'dan farklı olarak Waltz'a göre bu denge her zaman ortaya çıkmak zorunda değildir.¹⁸⁵

Güç dengesi mekanizmalarının işleyişi konusunda bazı varsayımlardan söz edilebilir. Her şeyden önce, anarşik karakterli uluslararası sistemde sürekli bir çatışma potansiyeli mevcut olup, bu çerçevede güç olgusu büyük önem taşır. Gücün kaynağı çeşitli olgular olmakla beraber amaçlara ulaşmak için araç vasıtası görebilir. Sistemde yer alan devletlerin karar alıcılarının birincil amaçları, ülkelerinin bağımsızlık ve egemenliklerinin korunmasıdır. Nihayet devletler sisteminin bir bütün olarak varlığını sürdürmesi konusunda devletlerin karar alıcıları arasında genel bir oйдаşma mevcuttur.¹⁸⁶

Uluslararası güç dengesinin en basit anlamda iki temel biçimi söz konusudur: Doğrudan karşıtlık ve Rekabet. Doğrudan karşıtlık biçimindeki güç dengesinde, bir A ülkesi bir B ülkesine karşı yayılmacı bir politika izlediğinde, B ülkesi buna savunma ya da bir karşı saldırı ile cevap verebilir.¹⁸⁷ Örneğin, bir uluslararası sistemde A, B ve C olarak başlıca üç devlet bulunduğunu varsaydığımızda A devleti B devletini işgal ederse C devleti de bu gelişmeden olumsuz etkilenecektir. Çünkü bu durumda A devleti iyice güçlenmiş, dolayısıyla C devletini de tehdit eder bir konuma erişmiş olacaktır. Bu durumda C devleti, B devletinin yanında yer alacak, bu devlet ile A devlete karşı bir güç dengesi oluşturacaktır.¹⁸⁸

Güç dengesi mekanizmasının işleyişine yardımcı olan araçlardan biri, "*dengeyin dengeleyicisi*"dir (*holder of balance*). Güç dengesinin çıkardığı bloklaşmada, dengeleyici devlet zayıfın yanında bulunarak, kendisine tehdit oluşturabilecek bir devlet veya koalisyonun sivrilmelerini önlemektedir. Bu durumun en açık örneğini 18. ve 19. yy.larda İngiltere'de görmüştür. 1970'li yıllarda aynı rolü Çin oynamaya çalışmıştır. Devletler bazı durumlarda ise en büyük güçten ziyade kendilerine tehdit oluşturabilecek veya tehdit olarak gördükleri devletleri dengeleme uğraşına girmişlerdir. Buna örnek olarak Japonya, Avrupa ülkeleri ve 1970'li yıllarda Çin'in, Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak görmeleri verilebilir..¹⁸⁹

Güç dengesi mekanizmasının taraflar arasındaki anlaşmazlık ve çatışmaların çözümü açısından önerdiği en belirgin yöntem, mekanizmanın işleyiş düzeyinde içkin olan denge

¹⁸⁴ Arı, a.g.e., s.282.

¹⁸⁵ Yılmaz, a.g.e., s.32.

¹⁸⁶ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s.672.

¹⁸⁷ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.15.

¹⁸⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s.15.

¹⁸⁹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s.675.

anlayışıdır.¹⁹⁰ Bununla beraber bu denge anlayışı doğrultusunda var olan çatışmanın çözümü için bazı yöntemler bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi *iyi niyet girişimi (good offices)* olarak tanımlanır. İyi niyet girişimi, aralarında sorun bulunan ve çeşitli nedenlerden bu sorunu görüşme zemini oluşturamamış veya oluşturup da sürdürememiş taraflar arasında, bu sürecin başlatılması veya sürdürülmesini sağlama çabasıdır. İkinci bir yöntem ise *arabuluculuk (mediation)*dur. Bu yöntemde arabulucu taraf, anlaşmazlık içerisinde bulunan tarafları görüştürmekle kalmaz, hem görüşmelere katılır hem de çözüm önerileri getirebilir. Üçüncü girişim yöntemi ise *uzlaştırma (conciliation)* olup uzlaştırıcı birim, taraflara aralarındaki sorunu çözmeleri için izlemeleri gereken yol veya doğrudan sorunun çözümü konusunda belirli bir görüş bildirmektedir.¹⁹¹

Türkiye, Müslüman bir topluma, laik bir sisteme sahip NATO, AGİT, İKÖ, KEİ, EKO gibi örgütlere üye, zora yönelmeyen ve ortayı bulmaya çalışan bir devlet olarak, dünya barışına ve güvenliğine katkıda bulunmada rol almıştır. Bu manada Türkiye, Finlandiya ile birlikte, Arabuluculuk Dostlar Grubunda eş-başkan olarak, BM’de önemli rol üstlenmiş, aynı şekilde Grup, arabuluculuk konusunda en az dört BM Genel Kurulu kararının kabul edilmesinde kolaylaştırıcı bir işlev üstlenmiştir. Yine Türkiye AGİT’te benzer bir grubun eş-başkanlığını yapmakta ve dünyadaki farklı arabuluculuk girişimlerinde görev almakta ya da destek olmaktadır.¹⁹²

Ayrıca Türkiye, 1996 yılında Saddam Irak’ında biyolojik ve kimyasal silah bulundurulduğu iddiaları BM gündemine getirildiğinde, arabulucuk girişiminde bulunmuş, böylelikle hem ekonomik hem güvenlik risklerini uzakta tutmaya çalışmıştır. Yine Türkiye, BM’nin 2004 yılında Kıbrıs konusunda sorunların çözülmesi adına attığı adımı desteklemiş; lakin Rum tarafının kabul etmemesi üzerine çözüm gerçekleşmemiştir. Bunlara ek olarak Türkiye’nin Irak, Lübnan ve Kırgızistan’da iç anlaşmazlığın giderilmesi için çabaları, Bosna-Hersek’te barış için Sırbistan ve Hırvatistan’ın katılımıyla başlattığı iki ayrı üçlü işbirliği süreci, Afganistan ve Afganistan’da barış ve güvenliğin sağlanması için büyük öneme sahip Pakistan’la beraber hayata geçirdiği üçlü işbirliği mekanizması, İsrail ile Suriye arasındaki görüşmelerdeki rolü, İran’ın nükleer programı ile ilgili sorunun çözümü için uzlaştırıcı tutumu ve hatta Somali’de hükümet ile çatışan taraflar arasında bir uzlaşma sürecinin başlatılmasına

¹⁹⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s.676.

¹⁹¹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.677.

¹⁹² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa> (erişim: 28.05.2017)

yönelik katkıları bu çabaların somut örnekleri olarak Dışişleri Bakanlığı resmi sayfasında yer almaktadır.¹⁹³

2.2.3.2. Uluslararası Hukuk

Uluslararası siyasal sistemin herkesin herkesle savaştığı tam bir anarşi ortamına dönüşmesini engelleyen öğelerden birisi de, normatif kurallar ve bunlar arasında nispeten en önemli yere sahip olan uluslararası hukuk kurallarıdır.¹⁹⁴

Modern uluslararası hukuk 16. ve 17. yüzyıllarda modern devlet sisteminin gelişmesiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde hukuk, yöneticiler olarak yetkiyi kendinde toplamış bireylerin karşılıklı ilişkilerini düzenleyen kurallar anlamındadır.¹⁹⁵

Roma ile yabancılar arasındaki ilişkileri düzenleyen *jus gentium* (kavimler hukuku) modern uluslararası hukukun ve onun kurallarının temelini olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹⁶ Din sebebiyle “Otuz Yıl Savaşları” sonrasında, 1648 yılında imzalanan Vestfalya (Westphalia) Antlaşması ile modern uluslararası hukukun temel kuralları ortaya konmuştur.¹⁹⁷ Uluslararası hukukun, sistematik hale gelmesinin Viyana Kongresi ile görüldüğü kabul edilmektedir. Uluslararası hukuk kurallarının oluşması, devletlerarasındaki antlaşmalar çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönemde en önemli hukuk kuralları devletlerin egemenliği ve iç işlerine karışmama ilkesi kabul edilmiştir.¹⁹⁸

Modern anlamdaki tanımına göre uluslararası hukuk, uluslararası ilişkilerin özel sükreleri olan devletlerin birbirleriyle olan davranışlarını düzenleyen normların oluşturduğu bir hukuk dalıdır. Ülke sınırları içinde yaşayan vatandaşların bir düzen ve huzur içinde yaşamaları gibi, devletlerin de uluslararası alanda barış ve güvenlik içinde yaşamaları, aralarındaki ilişkilerin bağlayıcı şekilde düzenlenmesini zorunlu kılar.¹⁹⁹

Norm kavramı, belirli bir yer ve zamanda, belirli durumlarda kabul gören insan davranışlarını nitelemek için kullanılmaktadır. Bu anlamda toplumsal normlar, toplumca neyin istenip istenmediğini, neyin beklendiğini, iyi-kötü olarak kabul edildiği kriterlerini ve

¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (erişim: 28.05.2017)

¹⁹⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s.678.

¹⁹⁵ Fusun Arsava, **Uluslararası Hukukta Güç Ve Hukuk İlişkisi**, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:3, Sayı:10, Temmuz 2012, s. 351-353.

¹⁹⁶ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 397.

¹⁹⁷ Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, No:236, 3. Baskı, Ankara, 1975, s.14-15.

¹⁹⁸ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s.33.

¹⁹⁹ Şeref Ünal, **Uluslararası Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005, s.25.

kültürel değerlerini ifade eden simgelerdir.²⁰⁰ Bu çerçevede uluslararası hukuk, devletlere, uluslararası örgütlere, devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklara ve uluslararası toplumun bütününün genel çıkarlarını ya da paylaştığı değerleri ilgilendiren bireylere ilişkin durumlarda doğrudan bireylere yönelik kuralları kapsamaktadır.²⁰¹

Yukarıda klasik anlamda uluslararası hukukun tanımı yapılmış olsa da uluslararası ilişkilerde çeşitli kişi veya okulların hemen hepsinin, farklı uluslararası hukuk tanımlamalarına rastlamak mümkündür. Çünkü bu kişi veya okulların, uluslararası hukukun nitelik ve fonksiyonları konusunda birbirlerinden belirli ölçülerde ayrılan çeşitli görüşleri vardır. Uluslararası hukukun siyasal güç ilişkileri çerçevesinde olduğu ya da etkin hale gelebildiği noktasında yapılan eleştiriler, uluslararası hukukun var olmadığı, uluslararası sistemde hiçbir fonksiyon görmediği şeklinde anlaşılmalıdır. Uluslararası hukukun, çeşitli konu ve zamana ilişkin belirli durumlarda nispeten daha fazla önem kazandığı, çeşitli fonksiyonlar gördüğü söylenebilir.

Devletlerin uluslararası hukuk kurallarına uymalarının çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenleri üç başlık altında toplayacak olursak; birincisi uluslararası hukuka uyulmadığı takdirde çıkacak bir kaostan duyulan endişe, ikincisi karşılıklı çıkara dayalı ilişkiler, üçüncüsü ise devletlerin kendilerine uygulanan baskı nedeniyle uluslararası hukuk kurallarına uyma durumunda olabilirler.²⁰²

Uluslararası hukukun kaynaklarına gelince bunlar, Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinde de benimsendiği şekliyle, kendi aralarında bağlayıcı (asli) kaynaklar ve yardımcı kaynaklar olarak ikiye ayrılır. Asli kaynaklar, bağlayıcı kural doğuran kaynaklardır. Yardımcı kaynaklar ise bağlayıcı kuralları anlamamıza ve yorumlamamıza yardımcı olan, bağlayıcı niteliği olmayan kaynaklardır. Asli kaynakları; antlaşmalar, teamüller, hukukun genel ilkeleri, en yetkin uluslararası hukukçu ve yazarların doktrinleri oluşturmaktadır.²⁰³ Bunlardan en önemli olanı devletlerarasında yapılan antlaşmalar olmasına rağmen bütün devletlerin aralarında imzaladıkları antlaşmalar bu türden bir özellik taşımamaktadır. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38/1 maddesince uygun olanlar belirtilen statünün içerisinde dâhil edilmektedir. Bir diğer hukuk kuralı olan teamüller ise, yine aynı sözleşmede “Hukuk kuralı olarak kabul edilmiş genel bir uygulamanın kanıtı” olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü olan hukukun genel ilkeleri de aynı sözleşmede “...medeni

²⁰⁰ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s.678.

²⁰¹ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Yayınevi, Ankara, 2009, s.5.

²⁰² Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.680-681.

²⁰³ Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.

ülkelerce kabul dilen genel hukuk ilkeleri” de uluslararası hukukun arasında yer aldığı ifade edilmektedir.²⁰⁴

Türk dış politikasına uluslararası hukukun etkileyici bir öge olarak girmesi Osmanlı Türkiye’sinde başlamakta olup ilk başvuru hukuk kurumları, antlaşmalar yapma ve diplomasi ilişkileri kurma biçimde çıkmıştır. Osmanlının yaptığı saptanabilen ilk antlaşma 1325 yılında Orhan Bey ile Bizans İmparatoru 2. Andronikos arasında yapılan ve Bursa’nın Osmanlıya bırakılmasını düzenleyen antlaşmadır. Ancak uluslararası hukukun olağan kuralları göz önünde tutularak gerçekleştirilen Antlaşmaların 1606 Zivatorok Antlaşması ile başladığı bildirilmektedir. Ulusal mücadele döneminde imzalanarak yürürlüğe giren ilk antlaşma 1921 yılında Afganistan ile imzalanan Dostluk antlaşmasıdır. Ayrıca Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği ilk yabancı elçi 1921 yılında Gürcistan büyükelçisi ve gönderdiği ilk Türk büyükelçi ise Sovyetler Birliği’nde 1920’de göreve başlayan Ali Fuat Paşa’dır.²⁰⁵

Türkiye dış politikasını uygularken/yürütürken uluslararası hukuk kurallarına da büyük ölçüde uyma gayreti içinde olmuştur. Başta BM olmak üzere üyesi bulunduğu uluslararası kuruluşların, şart, sözleşme, anlaşma vb. metinlerinden kaynaklanan yükümlülüklerine uygun davranma eğilimini muhafaza etmiştir. Ayrıca “uluslararası uyum” da hukuk çerçevesinde ortaya çıkan ancak çoğu kez siyasal saiklerden kaynaklanan bir olgu olarak, Türk dış politikasına yansımıştır. Bu konuda Türkiye’nin gösterebileceği birçok örnek arasında şunlar sayılabilir: 1990 yılında Irak’ın Kuveyt’i işgali üzerine BM Güvenlik Konseyinin Irak’ın uluslararası barışı bozduğuna ve BM Antlaşması ilkelerine aykırı davrandığını saptayarak Irak’a karşı ambargo koyması sonrasında Türkiye bu karara riayet etmiştir. Bir diğer örnek ise, Türkiye’nin 1974 yılından bu yana bir uyuşmazlık konusunu oluşturan Ege Kıta Sahaneliği sorunu çözümü yöntemine ilişkin olarak gerek antlaşmalara gerekse yapılageliş hukukuna uygun biçimde, bunun görüşmeler yoluyla oluşturulacak bir antlaşma ile gerçekleştirilmesinde ısrar etmesidir.²⁰⁶ Şüphesiz örnekler çoğaltılabilir, burada esas olan Türkiye’nin BM çerçevesinde şekillenmiş olan cari uluslararası hukuk düzeni, buna bağlı olarak imza edilmiş ikili ve çok taraflı antlaşmalar muvacehesinde hukuka uyma konusundaki prensibinin bazı istisnai örnekler dışında sürmüş olmasıdır.

²⁰⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s.683.

²⁰⁵ Hüseyin Pazarıcı, **Türk Dış Politikasının Analizi: “Türk Dış Politikasının Yönlendirmesinde Uluslararası Hukuk Etkeni”**,(ed). Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 1012.

²⁰⁶ Pazarıcı, a.g.e., s. 1012-1014.

2.2.3.3. Uluslararası Örgütler

Günümüzde uluslararası aktör olarak devlet hâlâ önemini korumakta olsa da uluslararası örgütler günümüz uluslararası sisteminin en önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası sistemde meydana gelen değişimler sonucunda, uluslararası ilişkiler, sadece hükümetlerin ya da devletlerin aktif rol oynadığı bir alan olmaktan çıkmış, devletin dışında başka katılımcıların da yer aldığı bir ilişki türü olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu devlet dışındaki katılımcıların başında uluslararası örgütler gelmektedir.

Devletlerin, uluslararası alanda ortak sorunlarını çözmek adına örgütlenme yoluna gitmeleri uluslararası örgütlerin doğmasına sebep olmuştur. Günümüzde çok sayıda iken diğer yandan da aynı sistemdeki normatif nitelikli, temelde uluslararası hukuk tarafından temsil edilen kuralları bünyesinde barındırmakta, bu kuralların etkisi altında uluslararası ve uluslararası örgütlenmenin varlığı ve sayılarının da artmaya devam etmesi nedeniyle, uluslararası ilişkilerin, söz konusu örgütler olmadan düşünülmesi olanaksız hale gelmektedir. Uluslararası siyasal sistemde küresel düzeydeki uluslararası örgütler (Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler), bu sistemdeki mevcut güç dengesi mekanizmasını yansıtmakta, ondan etkilenmekte ve onları etkilemektedir.²⁰⁷

Uluslararası örgütün ne olduğu sorusuna Hüseyin Pazarcı; “Uluslararası düzeyde faaliyet gösteren, ticari amaç taşımayan ve birden çok devleti ilgilendiren fakat devlet niteliği taşımayan her türlü birleşmedir” şeklinde cevap vermektedir.²⁰⁸ Şaban Çalış ise, “Aralarında formel bir anlaşma olsun ya da olmasın, özel ya da genel bir amaç ya da amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş, gözlemlenebilir bir sürekliliğe sahip ve tespit edilebilir belli ilkeler çerçevesinde hareket eden, en az üç ulus ya da devletten üyeye sahip ve faaliyetlerini de birden çok devlet üzerinde yürüten kurumsal yapılardır” şeklinde ifade etmektedir.²⁰⁹ Uluslararası İlişkiler Sözlüğü’nde kavram; “19. Yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve birden çok devlet ya da devlet vatandaşları arasında kurulan örgütler” şeklinde tanımlanmaktadır.²¹⁰

Uluslararası örgütleri sınıflandırma açısından değerlendirdiğimizde literatürde sınıflandırılmaları ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Tayyar Arı uluslararası örgütleri iki farklı biçimde sınıflandırmıştır. Bunlardan birincisi; coğrafya kıstası esas alınarak yapılan sınıflandırma, ikincisi ise fonksiyonel bağlamda, yani örgütün amacı ve fonksiyonları esas

²⁰⁷ Sönmezoğlu, a.g.e., s.686.

²⁰⁸ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Yayınevi, Ankara, 2009, s.185.

²⁰⁹ Çalış, Akgün ve Kutlu, a.g.e., s. 5.

²¹⁰ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 673.

alınarak yapılan sınıflandırmadır.²¹¹ Faruk Sönmezoğlu ise sınıflandırmayı esas alarak üç genel boyut üzerinde durmaktadır. Bunlar; üyelik, amaç ve siyasal fonksiyon'dur.²¹² Şaban Çalış ise genel bir sınıflandırma ile uluslararası örgütleri; hükümetleri temsil eden örgütler, hükümet dışı uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler şeklinde tasnif etmektedir.²¹³

Uluslararası örgütlere dair farklı tasnifler yapılmış olsa da bazı ortak özellikleri konusunda tartışma yoktur. Hemen hemen bütün uluslararası kuruluşlarda, bir anlamda örgütün anayasası niteliği taşıyan bir kurucu antlaşma söz konusudur. Örgütün üyelik yapısının ve üyeliğe kabul koşullarının da ortaya konduğu bu metinde, ayrıca organlar da yer almaktadır. Günümüzün uluslararası örgütlerin en sık rastlanılan örgütsel şema, genel kurul, yürütme konseyi ve sekreteryaya biçiminde ortaya çıkmaktadır.²¹⁴

Uluslararası sistemde yer alan devletlerin dış politikaları açısından uluslararası örgütler başlıca iki farklı konumda bulunabilmektedir. İlk devletlerin belirli dış politikalarını gerçekleştirmelerinin aracı, zemini olarak uluslararası örgütlerden söz edilebilir. Özellikle büyük güçlerin, uluslararası örgütleri çoğu zaman kendi dış politikalarının bir aracı, bir zemini olarak kullandıkları görülmektedir. Bu örgüt BM gibi üye sayısının çok fazla olduğu küresel nitelikli olabileceği gibi NATO veya ASEAN gibi bölgesel, savunma/güvenlik veya ekonomik nitelikli de olabilmektedir.²¹⁵

Uluslararası Örgütlerin Türkiye açısından rolünün ise Türk dış politikasında giderek daha belirgin hale geldiği gözlenmektedir. Cumhuriyetin erken yıllarında Türkiye uluslararası kuruluşlara karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir. Milletler Cemiyeti'ne üye olarak başlayan süreç, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'e üyelik ile devam etmiştir. Diğer taraftan Türkiye savaş sonrasında ABD'nin öncülüğünde küresel ölçekte kurulan tüm ekonomik ve mali düzenlemelere de katılarak BM sisteminin ekonomik ve mali ayağını oluşturan Dünya Bankası'nın ve IMF'nin kuruluşunu desteklemiştir. Marshall yardımlarının dağıtımına yardım etmek için kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OEEC 1960'tan sonra OECD) üyesi olmuş, 1949 yılında Avrupa'da demokrasi ve insan haklarını geliştirmek amacıyla kurulan Avrupa Konseyi'nin de kurucuları içerisinde görülmüştür. Bununla birlikte Atlantik'in doğusundaki ve batısındaki ülkelerin kolektif güvenliğini garanti altına almak için oluşturulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) 1952 yılında üye

²¹¹ Arı, a.g.e., s.81.

²¹² Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, s.687.

²¹³ Şaban H. Çalış, Birol Akgün ve Önder Kutlu, **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Çizgi Yayınları, Konya, 2006, s. 2.

²¹⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., s.688.

²¹⁵ Sönmezoğlu, a.g.e., s.689.

olmuştur. Batıyla ilişkilerini her alanda geliştirme isteği ile 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) başvurmuştur.²¹⁶

Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde SSCB'nin dağılması ile Batı'ya yöneliminin meşruluk temelini oluşturan yakın ve somut tehditten kurtularak, AB gibi Batılı örgütlerle mevcut ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.²¹⁷ Ayrıca komşu ülkelerle ekonomik, siyasi ve kültürel nitelikli birleşimlere öncülük ederek Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesini öne sürmesi ile Rusya dâhil olmak üzere 12 ülkeyi ortak çıkarlar çevresinde bir araya getirmeyi başarmıştır. Ayrıca yine kuruculuğunu ve öncülüğünü yaptığı TÜRKSOY'u (eski adı Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi olan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) kurarak Türkiye'nin tarihsel ve kültürel bağlarının bulunduğu Türk Cumhuriyetleri ve akraba toplulukları ile yakın kültürel ilişkiler gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Daha yakın zamanda oluşturulan Türk Keneşi ise daha sınırlı sayıda Türk Devleti arasında siyasal danışma işlevi görmek üzere kurulmuş bir diğer örgüttür.

AK Parti'nin 2002 Kasım'ında iktidarı ile başlayan süreçte Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında oluşan ve son dönemlerde kavramsal çerçeveye oturtulduğu iddia edilen çok boyutlu ve aktif dış politikasında, uluslararası örgütler, dış politikaya esneklik ve güç sağlayan stratejik araçlar olarak görülmektedir.²¹⁸ AK Parti döneminde Türk dış politikası yaratıcısı olarak ortaya çıkan Davutoğlu ise bunu Türkiye'nin "merkez ülke" olma stratejisiyle ilişkilendirmektedir.

Soğuk Savaş döneminde üyesi olduğu NATO, AGİT, İKÖ ve EKO gibi örgütlerle, yakın dönemde dâhil olduğu veya fikir sahipliğini yaptığı KEİ, D-8 ve G-20 gibi uluslararası zeminleri kendi ulusal çıkarlarını korumak ve uluslararası politikada etkinliğini artırmak için birer stratejik araç olarak görmektedir.²¹⁹ Türkiye'nin uluslararası örgütlerle bağı, genel anlamda Türkiye'nin siyasi ve güvenlik çıkarları etrafında gelişen Türk dış politikasının doğal bir uzantısı ve hatta stratejik bir aracı olarak şekillenmektedir.

Yukarıda bir sistem dâhilinde sıralanan dış politikaya etki eden unsurların Türkiye bakımından genel bir değerlendirmesi yapıldığında, Türkiye'nin sisteme duyarlı, etki alan ve etkileyen bir aktör olma özelliğini başından beri taşıyageldiği, ancak etki ve kontrol kapasitesinin uluslararası sisteme veya küresel siyasal duruma bağlı olarak artıp azaldığı

²¹⁶ Birol Akgün, "Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler", Akademik ORTA DOĞU, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s.2-40.

²¹⁷ Akgün, a.g.e., s.2-40.

²¹⁸ Akgün, a.g.e., s.2-40.

²¹⁹ Akgün, a.g.e., s.2-40.

değerlendirilebilir. İki savaş arası dönemde, Hatay ve Boğazlar gibi konulardaki isteklerini başat güçlere onaylatmayı başaran Türkiye'nin, Osmanlı'dan gelen güçler dengesi sistemini de bir nevi devam ettirdiği dikkat çekmektedir. Bu, büyük ölçüde jeopolitik konumunun Türkiye'ye dayattığı bir gerçekliktir. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin hareket kabiliyeti epeyce kısıtlanmıştır. Bu durumun oluşmasında en önemli etkense Türkiye'nin kendisini Sovyet tehdidinde hissetmesi ve bu tehdidin giderilmesi için de Batı bloğunda yer almayı adeta zorunlu görmesiydi. Batı bloğu içinde Türkiye'nin yer alması NATO şemsiyesi altında ABD ile kurduğu ikili ilişkiler ile mümkün olacaktı, bu da Türkiye açısından Batı'nın önceliklerini dikkate almasını gerektirecekti.²²⁰

İki kutuplu dönemin sona ermesi ile ortaya çıkan yeni ortam, kimilerince ABD önderliğinde tek kutup iken, kimilerince de çok kutuplu sisteme dönüşmeye başlamıştır. AB'nin genişleme ve derinleşme süreci devam ederken, Çin, Hindistan gibi Doğu Asya ülkelerinin maddi güç imkânlarının artması uluslararası sistemi çok kutuplu hale getirmeye başlamıştır.²²¹ Bu dönüşüm ile Türkiye manevra hâkimiyetini artırarak, kendini çevreleyen devletler ile daha aktif şekilde hareket etme imkânı bulmuştur. Türkiye'nin yakalamış olduğu bu fırsat penceresinde çok yönlü bir dış politika oluşturmak arzusuyla “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası” ve “İslam ülkelerini birleştirebilen bir Türkiye” söylemleriyle çok kutuplu dönemin getirdiği fırsatlara ulaşmaya çalışmıştır.

Ak Parti iktidarlarının erken döneminde, Türkiye'ye içte ve dışta bir değişim perspektifi ve söylemi hâkim olmuştur. Türkiye'nin uluslararası sistemdeki rolünün değiştirilmesi, “düzen kurucu”, “model ülke”, gibi bir takım vizyonlarla temin edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin 2000'li yıllarına damga vuran Ak Parti hükümetlerinin dış politika uygulamalarına üçüncü bölümde daha detaylı olarak girilecektir.

2.3. İçsel Ortam

Dış politikada etkili olan içsel unsurlar, uluslararası ilişkilerin erken dönem yaklaşımlarında uzun süre ihmal edilmiştir. Bu ihmalin nedenlerinden bir tanesinin de, içsel unsurlar ile dış politikanın birbirinden izole edilmiş olduğunu kabul etmenin analizlerde sağladığı kolaylık olduğu belirtilebilir. Bununla beraber, günümüzde, devletlerin dış politikalarının bu çeşit genellemelerle açıklanmasının eksik değerlendirmelere sebep olacağı artık yaygın şekilde kabul edilmektedir. O halde, herhangi bir devletin dış politikasını

²²⁰ Tarık Oğuzlu, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikası Analizi**, “Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika”, (ed.) Ertan Efeğil, Rıdvan Kalaycı, Nobel yayınları, 2012, s.218-220.

²²¹ Oğuzlu, **a.g.e.**, s.221.

analizinde söz konusu devletin tarihsel birikimi, siyasal sistemi ve karar alıcı erklerin kişisel özellikleri olarak tasnif edilebilen içsel unsurlar, önemli etkenleri oluşturmaktadır.²²²

2.3.1. Sosyo-Politik Yapı

Ülkelerin sosyo-politik yapıları ile dış politikaları arasındaki bağlantının çeşitli boyutları söz konusudur. Ülkelerin sosyo-politik yapılarındaki farklılıklar, dış politikaya ilişkin yapı ve süreçlerde de bazı farklılıkların doğmasına sebep olmaktadır. Bu durumda da bir uluslararası sorunun tarafları olan devletlerin, genellikle sorunun ne olduğunu ve/veya nasıl çözümlenebileceğini ortaklaşa hareket ederek belirlemelerinde ciddi engellerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.²²³

Devletlerin sosyo-politik yapıları ile dış politikaları arasındaki ilişki farklı düzeylerde olabilir. Faruk Sönmezoğlu bu ilişkinin analizi açısından, ülkenin sosyo-politik yapısına ilişkin başlıca iki inceleme odağı olduğunu söyler. Bunlar, “devletlerin örgütlenmiş biçimi” ve “kamuoyu”dur.²²⁴ Tayyar Arı ise, içsel çevreyi oluşturan siyasal sistemi ülkenin hükümeti, iç politikası, siyasal partileri, baskı grupları, kamuoyu ve coğrafi konumu olarak açıklamaktadır.²²⁵

Uluslararası sistemde yer alan tüm devletler, hatta çok küçük birimler oluşturan mini devletler bile, en azından varlığını sürdürme amacı doğrultusunda bir dış politika tutumuna sahiptirler. Daha büyük devletler ise, bazı dış politika amaçlarına ulaşmak için çaba sarf etmektedirler. Bütün bu çabalar, birbirlerine bir otorite ağı ve çeşitli iletişim kanalları ile bağlı çok sayıda birimi kapsayan bir yapı içerisinde oluşmaktadır. Bu çerçevede yetki ve sorumlulukların dağılımına göre bir işbölümü gerçekleştirmekte rol ve fonksiyonların farklılaşmasına göre çeşitli alt-birimler ortaya çıkmaktadır.²²⁶

Karar verme süreci ve bu süreçte etkili olan birimler devletin örgütleniş biçimine göre farklılık göstermektedir. Başka bir deyişle karar alma sürecinde etkili olan kişi ve kurumların devletin federal, konfederal veya üniter bir devlet oluşuna göre farklılık gösterebileceği gibi, bir başka açıdan örneğin ülkede geçerli olan siyasal sisteme göre de bunun farklı olabileceği;

²²² Cevat Okutan, Fulya Ereker, “**Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim unsuru**”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:4 Sayı:8, Güz 2005/2 s.189-204

²²³ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.614.

²²⁴ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.615.

²²⁵ Arı, **a.g.e.**, s.187.

²²⁶ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.615.

otoriter rejimlerde veya sistemlerde bile durumun aynı olduğunu söylemenin oldukça güç olduğu ortaya çıkmaktadır.²²⁷

Devlet aygıtının kurumsal yapısı açısından birbirlerinden farklılıklar gösteren ülkeler arasında da, dış politikanın oluşturulma ve yürütülme biçimi açısından belirli ortak özellikler söz konusudur. Ülkelerin devlet başkanlarının, kral veya kraliçelerinin, dış politikasından genellikle sembolik temsil ve bazı görevlendirmelerle sınırlı bir önemi vardır. Buna karşılık olarak başkanlık yarı-başkanlık rejimlerinin geçerli olduğu ABD ve Fransa örneklerinde olduğu gibi devlet başkanı yürütme fonksiyonları üstlendiği ülkelerde veya siyasal iktidar elinde toplayan bir diktatör veya komite tarafından yönetilen otoriter siyasal rejimlerde ise, devlet başkanının dış politikanın hem oluşturulması hem de yürütülmesi bakımından birincil derecede önem taşıdığı görülmektedir.²²⁸

Yukarıda ifade ettiğimiz neredeyse tüm siyasi sistemlerde yaşanan farklılaşma Türkiye’de ise çok daha yoğun yaşamaktadır. Türkiye, mazisinden gelen sosyo-kültürel yapısı ve jeopolitik konumu gereği, oldukça çetrefilli bir toplumsal denklemin öznesidir. Bugünkü sosyo-kültürel ve siyasal yapı, dünyanın birçok bölgesiyle karşılaştırıldığında hayli zengin; ama aynı zamanda tahlili bir o kadar karmaşık öğeler içermektedir.²²⁹

Türkiye’de hâlihazırda oturmuş, istikrarlı ve işlerlik kazanmış bir siyasal sistem ve bununla ilgili hukuki altyapı ve kurumsallaşmanın sağlanamamış olması, kurumların görev ve yetkileriyle ilgili hukuki çerçevenin sık sık dışına çıkılarak, hukuk ihlali, görev ve yetki gaspı gibi siyasal sistemi de kaotik bir niteliği büründüren yansımalar ortaya çıkabilmektedir.²³⁰

Dış politika yapım aşamasında yürütmeyi elinde bulunduran makam dış politikaya ilişkin kararların oluşturulmasında ve uygulanmasında birincil öneme sahip bulunmaktadır. Dış politika yürütme görevi genel olarak birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yürütülmektedir.²³¹ Türk dış politikası karar alma süreci içerisinde dış politika konusundaki bilgi, birikim ve ilgi, karakter ve mizaç gibi Cumhurbaşkanının tamamen kişisel özelliklerinin yanında; iktidar partisi, başbakan ve diğer dış politika oluşum sürecine katılan kurum ve aktörle Cumhurbaşkanının ilişkisi gibi ülkenin o andaki siyasal

²²⁷ Arı, a.g.e., s.188-189.

²²⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s.616.

²²⁹ Levent Yılmaz, “Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları İçin Bir Model”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:23Sayı:2, Yıl:2008 ss:193-212.

²³⁰ Hasan Mor, **Türk Dış Politikasının Eksenleri**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2016, s.126.

²³¹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul, s.73

yapısı ve/veya somut dış politika gelişmelerinin niteliği belirleyici olabilmektedir.²³² Bununla birlikte, kararların oluşum sürecinde daha başka kişi ve kurumlar da rol almakta, dönem ve koşullara göre bu süreci çeşitli şekillerde ve düzeylerde etkilemektedir.²³³

Türkiye’de de dış politikada karar alma evresi Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar farklı dönemlerde farklı biçimler almıştır. Bu farklılığın oluşmasındaki ana iki etken ise Türkiye’nin iç politikasında meydana gelen değişiklikler ve uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerdir. Burada bu süreci incelerken Türk siyasal tarihindeki dönüm noktalarının karar kalma sürecinde yeni bir etken olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Örneğin Türkiye’de karar verme sürecini Baskın Oran’a göre 6 farklı dönem oluşturmaktadır. Bunlar;²³⁴

- 1- Liderin belirleyici olduğu dönem (1919-1950)
- 2- Dışişleri Bakanlığı etkisinin arttığı dönem (1950-1960)
- 3- Kamuoyunun, muhalefet partilerinin ve aydınların etkili olabildiği dönem (1960-80)
- 4- 12 Eylül dönemi (1980-1983)
- 5- İş dünyasının ön plana çıktığı dönem (1983-1991)
- 6- Ordunun ağırlığının arttığı dönemler

Yukarıda belirtildiği gibi bu altı farklı biçim Cumhuriyetten günümüze kadar Türk dış politikasını şekillendirmiştir. Atatürk ve İnönü dönemlerinde dış politika çoğunlukla liderlerin yetki alanlarındayken, Menderes döneminde Dışişleri Bakanlığı’nın rolü artmaya başlamış, 1960 anayasası ile getirilen görece özerklik ile dış politika yapım sürecinde dolaylı da olsa yeni faktörler etkili olmaya başlamıştır. 60 ihtilali ile ABD etkisinden kurtulmaya başlayan Türkiye’nin 12 Eylül darbesi ile tekrar ABD etkisi hissedilmeye başlanmasıyla dış politikada lider rolü yeniden ön plana çıkmıştır. Kenan Evren’in Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönüşünü hedefleyen Rogers Planına verdiği onay, bir kez daha lider ekseninde yürütülen dış politikaya örnek olmuştur.²³⁵

1983-1993 yılları arasında Turgut Özal’ın önce Başbakan (1983-89) daha sonra Cumhurbaşkanı (1989-93) olduğu dönem arasında liderlik tekrar güçlenerek etkin konuma

²³² Mor, a.g.e., s.126.

²³³ Baskın Oran, a.g.e., s.73.

²³⁴ Oran, a.g.e., s.74.

²³⁵ Oran, a.g.e., s.74.

gelmiştir. Fakat buradaki liderlik Atatürk ve İnönü dönemi ile kıyaslanacak gibi değil, daha farklı olarak doğrudan dış bağlantılı, uluslararası mali çevrelerin desteği ve iş dünyasının siyasal hayattaki temsilcisi rolüne bürünmesi şeklinde olmuştur. Özal'ın bu tavrının temelinde dış politikadaki kronik sorunların ekonomik araçlarla çözüleceği inancı yatmasıydı. 1990'lara gelindiğinde hem uluslararası sistemin yapısında hem de Türkiye'nin çevresinde ve iç politikasında yaşanan gelişmeler Türk dış politikasında lider rolünü geri plana iterek ordu faktörünü ön plana çıkarmıştır. Burada ordunun ön plana çıkmasında ANAP iktidarının sona ererek yerine kurulan Demirel-İnönü iktidarında yaşanan dengesizlik, siyasi partilere ve politik sürece duyulan güvensizlik Silahlı Kuvvetlerin toplum nezdindeki saygınlığını artırmıştır.²³⁶ 2000'li yılların başında AK Parti'nin iktidara gelmesi ile ordunun dış politikadaki etkisi giderek azalmış, yerini dışişleri bakanlığı ve lider rolüne bırakmıştır.

Başlangıçtan günümüze dek güvenlik odaklı bir politikanın izlenmesi eğiliminde olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasette etkin olması konusuna birçok eleştiri getirilirken, Osman Metin Öztürk "Türk Dış Politikasında Silahlı Kuvvetlerin Konum ve İşlevi Üzerine Gözlemler ve Görüşler" adlı makalesinde ordunun siyasette etkin olmasının diplomaside zaman ve koz kazandırıcı etkisinin olduğunu dile getirmekte, arkasında sert güç unsuru bulunan bir diplomasinin daha etkin olacağını altını çizmektedir.²³⁷ İlhan Uzgel ise aksine ordunun sert ve esnek olmayan müdahalelerinin dış politikada diplomatik manevra hâkimiyetini daralttığını iddia etmektedir.²³⁸

Buradan hareketle geleneksel Türk dış politikasında karar alma sürecindeki resmi rol dağılımına bakıldığında, Cumhurbaşkanlığı, Hükümet ve Dışişleri Bakanlığı kurum olarak ön plana çıkarken Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı da birey olarak ön plana çıkmaktadır.

Türk dış politikasının yürütülmesinde birincil bir öneme sahip olan Dışişleri Bakanlığına burada ayrı bir paragraf açacak olursak, bakanlık köklü bir geçmişi olan Osmanlı diplomasisi geleneği üzerine kurulmuştur.²³⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kuruluşundan bu yana Türk Dış Politikasının yürütülmesinde temel stratejisi olmuş, "Yurtta barış, dünyada barış"

²³⁶ Oran, a.g.e., s.74.

²³⁷ Osman Metin Öztürk, "Türk Dış Politikasında Silahlı Kuvvetlerin Konum ve İşlevi Üzerine Gözlemler ve Görüşler", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 31, Sayı 2, 1998, s.92-101

²³⁸ İlhan Uzgel, "Ordu ve Dış Politika: Kuşatılmışlıktan Kamplaşmaya Türk Dış Politikası", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt21, No 20, Aralık 1997, s. 18-27

²³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa> (erişim: 12.05.2017)

özdeyişi Türk Dış Politikasının temel hedefini oluşturmuştur.²⁴⁰ Bu çizgide Türkiye, dış politikasını sürekli olarak iki temel üzerine konuşlandırmıştır. Bunlar; Statücülük ve Batıcılıktır.²⁴¹ Yani, mevcudu koruma (statükoculuk) ve teknolojik ve askeri bakımdan ileri olan Batı'ya dönüş (Batıcılık) ilkeleri üzerine inşa edilmiştir.

Türk Dışişleri, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar önemli iki önemli aşama geçirmiştir. Türkiye, 1930'lardan itibaren izlediği aktif ve barışçı bir dış politika ile II. Dünya Savaşı boyunca savaşa dahil olmamış ve 1945 sonrası yaygınlaşan uluslararası siyasi ve ekonomik işbirliği ve örgütlenme çabalarına paralel olarak, ikili ilişkilerin yürütülmesinin yanı sıra çok taraflı siyasi ve ekonomik ilişkilere de ağırlık verilmiştir. İkinci aşama olarak iki kutuplu dönemin son bulmasıyla birlikte bu süreçte bağımsızlığını kazanan yeni devletlerle birlikte dış misyonlarının sayısını artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, bugün itibariyle 135 Büyükelçilik, 13 Daimi Temsilcilik, 86 Başkonsolosluk, 1 Konsolosluk Ajanlığı ve 1 Ticaret Ofisi olmak üzere toplam 236 misyona sahiptir.²⁴²

Dışişleri Bakanlığı'nda merkezde ve dış teşkilatımızda 1788 diplomatik kariyer memuru görev yapmaktadır. Öte yandan, hukuk müşaviri, mütercim, merkez memuru, sözleşmeli personel ve diğer unvanlarda görev yapan personel ile birlikte Bakanlığın her kademedeki toplam 6159 personeli bulunmaktadır (Mayıs 2017 itibariyle).²⁴³

Dışişleri Bakanlığı'nın yapısı, Merkez ve Yurtdışı teşkilatlarından oluşmaktadır. Merkez teşkilatı; Ana Hizmet Birimleri, Danışma ve Denetim Birimleri ve Yardımcı Birimlerden oluşmaktadır. Dışişleri Bakanlığı'ndaki Ana Hizmet Birimleri 6 Müsteşar Yardımcılığı, 15 Genel Müdürlük, 32 Genel Müdür Yardımcılığı ve 4 Müstakil Daire Başkanlığından meydana gelmektedir.²⁴⁴

Dış politikanın uygulanmasında diğer bir unsur ise çeşitli düşünce kuruluşlarıdır. Küreselleşme ve liberalleşme sürecinin Türkiye'yi etkisi altında bırakması sonucunda ortaya çıkan yeni aktörlerden biri de düşünce kuruluşları olmuştur.²⁴⁵ 1990'ların ortasından itibaren Türkiye'de gelişmeye başlayan bu kurumlar, artık devletlerin uluslararası sistemde tek aktör

²⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa> (erişim: 12.05.2017)

²⁴¹ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.46.

²⁴² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa> (erişim:12.05.2017)

²⁴³T.C. Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa> (erişim: 12.05.2017)

²⁴⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı 2006 yılı Faaliyet Raporu, (Çevrimiçi), <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/5043,i-11pdf.pdf?0> (erişim: 12.05.2017)

²⁴⁵Filiz Cicioğlu, "Ermenistan ve Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları", Akademik İncelemeler Dergisi Cilt:5 Sayı:2 2010. s.84

olmadığı gerçeğinden hareketle, toplumsal aktörler olarak dış politikada karar verme süreçlerinde rol almaya başlamışlardır.

Düşünce kuruluşlarının Türk Dış Politikasının oluşturulma ve uygulanmasındaki rollerinin ne derece büyük olduğu ise oldukça tartışmalıdır. Zira bu kurumların, mali ve teknolojik yönden kendisine yetebilen ve çeşitli araştırma metotları ile dış politika alternatiflerini değerlendiren bir örgütsel yeteneğe/güce sahip oldukları da söylenemez. Dış politika oluşum sürecinin ciddi anlamda güvenlik eksenine yerleştirilmiş olması, Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının en önemli sorunudur.²⁴⁶

Türk Dış Politikasının şekillendirilmesi bağlamında önemli bir aktör olabilmeyi amaçlayan düşünce kuruluşlarının büyük bir kısmı iktidara yönlendirecek yeni alternatifleri değerlendirmekten ziyade, hali hazırdaki dış politikayı meşru bir zemine oturtmaya yönelik bir tutum göstermektedirler. Ekonomik yönden yürütmesi Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının mali kaynaklarına göz gezdirildiğinde, bu konuda tam bir muğlaklığın hâkim olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'de kurulmuş en önemli düşünce kuruluşlarından ASAM, hükümetin kendisine yönelik olumsuz tutumu sonrası, özel sektör tarafından kendisine verilen finansal destek kesilince faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.²⁴⁷

Devletlerin dış politikalarının oluşum ve yürütmesi yanında analiz edilmesinde de önemli bir sosyo-politik yapı ögesi de kamuoyudur. Burada kamuoyu, dış politikaya ilişkin yönü ile yani dış politika kamuoyu olarak değerlendirilmektedir.

Kamuoyunun dış politika analizlerine dâhil edilmesi 20. Yüzyılın başlarında kendini hissettirmeye başlamıştır. Bunda ülkelerin demokratikleşme yolunda aldıkları ivmenin, dolayısıyla paralel şekilde siyasal katılımın artmasının rolü büyüktür.²⁴⁸ Etkin bir şekilde uygulanması dış politikanın demokratikleşme derecesine bağlıdır. Yani, demokrasinin olmadığı ülkelerde kamuoyu kavramının bir anlamı söz konusu değildir.

Kamuoyunun tarifi, kapsamı ve fonksiyonu üzerinde tam bir görüş birliği yoktur. Kamuoyu halkın genel ve özel eğilimleridir.²⁴⁹ Kamuoyu en basit anlamıyla halkın düşüncesi veya kanaati anlamına gelir. Belli bir konuyla ilgili olarak kamuoyu dendiği zaman da, o konu

²⁴⁶ Göktürk Tüysüzoğlu, "Türk Dış Politikası'nın İşleyişinde Düşünce Kuruluşlarının Rolü", Uluslararası İlişkiler Konseyi (UİK) 10. Yıl Kongresi (Türkiye'de Uluslararası İlişkilerin Dünü, Bugünü, Geleceği), UİK-Yaşar Üniversitesi ortaklığında, İzmir, 17-20 Nisan 2014, s.130-146.

²⁴⁷ Tüysüzoğlu

²⁴⁸ Arı, a.g.e., s. 206.

²⁴⁹ Vamık Toprak, *Milletlerarası Politika*, Ankara, 1970, s.108.

hakkında halkın veya halktan bir grubun düşünce ve kanaatinin anlaşılması gerekir. Duygu Sezer kamuoyu ve dış politika ilişkisi üzerine yazdığı eserinde kamuoyunu; “Çeşitli istek ve çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla birbirleri ile yarışan, bu istek ve çıkarlara uygun kanaatlerle karar vericiyi etkilemeye çalışan ve siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerle toplumda en üstün güce ve olanaklara sahip olan grupların ifade ettikleri ve halk yığınlarına yaydıkları kanaatler” şeklinde tarif etmiştir.²⁵⁰ Faruk Sönmezoğlu kavramı dış politikaya ilişkin yönü ile tanımlarken, dış politika ile ilgilenen bireylerin, bu bireylerin oluşturdukları grupların kanaatleri olarak ifade etmektedir.²⁵¹ Tayyar Arı ise “halkın bir konuya ilişkin kanaati anlaşılıyorsa da genel anlayış kamuoyu ile halk kavramı arasında bir paralellik kurma yönündedir.” demektedir.²⁵²

Kamuoyunun dış politika oluşum sürecine etkisinden bahsederken, dış politika-kamuoyu ilişkisine yönelik çalışmalarda genellikle, kamuoyunun dış politikaya ilişkin çeşitli tercihler üzerinde etkide bulunabildiği veya bulunabileceği genel varsayımdan hareket edilmektedir. Ayrıca dış politikaya ilişkin kamuoyunun dış politikanın oluşturulması ve uygulamasından belirli bir etkiye sahip olduğu kabul edildiğinde, bu etkinin derecesinin belirlenmesi karmaşık bir sorun olarak ortaya çıkmakta ve ülkenin sosyo-politik yapısı, etkiyi uygulayan kamuoyunun odağının kapasitesi, etkinin hangi konuda olduğu gibi faktörlere göre farklılaşmalar göstermektedir.²⁵³

Kamuoyu, demokratik rejimlerde hükümetlerin karar ve icraatlarını hissedilir derecede etkiler. Totaliter rejimlerde ise bu etki yine mevcut olmakla beraber bazı baskılara maruzdur ve çok daha az bellidir.²⁵⁴

Türk dış politikasında kamuoyu faktörü bağlamında Soğuk Savaş şartlarında ortaya çıkan Johnson mektubu olayı ve önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir. 1964’te Kıbrıs’a askeri müdahalenin kısıyına gelen Türkiye’yi, 5 Haziran’da İnönü’ye gönderdiği mektup sonucu ABD Başkanı Johnson durdurmuştur. Johnson Mektubu’nun kamuoyu nazarındaki yansıması Kıbrıs sorunundan ziyade Türk-Amerikan ilişkileri olmuştur. Mektubun 13 Ocak 1966’da Hürriyet gazetesine sızdırılmasıyla yaşanan gelişmeleri öğrenen kamuoyunda giderek

²⁵⁰ Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, AÜSBF Yayınları, 1972, Ankara, s.73.

²⁵¹ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 624.

²⁵² Arı, **a.g.e.**, s. 206.

²⁵³ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 624.

²⁵⁴ Toprak, **a.g.e.**, s.108.

güçlenen bir ABD karşıtlığı başlamıştır. Kamuoyunun bu davranışı, en azından 12 Eylül darbesine dek dış politikada hükümetlerin elini güçlendiren bir işlev görmüştür.²⁵⁵

Mehmet Gönlübol'un 1968 yılında yayımlanan "Kamuoyu ve Dış Politika" adlı çalışmasında kamuoyu dış politika ilişkisine dair şu oldukça realist sözler dikkat çekmektedir:

*"Halkın dış politikaya girmesi, bir yandan umutlar, diğer yanda endişeler yaratmış ve bu durum geniş tartışmalara yol açmıştır. Bazı gözlemciler, halkın dış politikaya girmesi ile devletlerin birbirlerine olan davranışlarında sıhhatli devrimler meydana geleceği umuduna kapılmışlardır. Buna karşılık, diğer gözlemciler, halkın dış politikaya bilgisizlik, ölçsüzlük ve karışıklık getireceği görüşünü savunmuşlardır."*²⁵⁶

Halk ya da kamuoyu dış politikayla ilgili konularda eksik veya yanlış bilgilendirilebileceği gibi karar vericiler kamuoyunun kendi dış politikaları doğrultusunda manipüle edebilir. Dolayısıyla kamuoyu bu eksik veya yanlış bilgi ışığında bir tepki veya destekte bulunuyor olabilir.

Bir başka gerçek de şudur ki, demokratik ve liberal ülkelerde dahi geniş halk gruplarının, iç politika olaylarına gösterdikleri ilgi ve uyanıklığın dış politika olaylarına çoğunlukla göstermedikleri tespit edilmiştir. Siyasi partilerin seçim propagandalarında ve hükümetlerin faaliyet programlarında halkın en çok dikkatini çeken konular iç politikaya ilişkin alanlardır.²⁵⁷ Dış politika olayları ise bireylerin çoğunluğunun ikinci plana attığı bir ilgi konusu olmaktadır. Fakat kriz zamanlarında ve milli bir sorunun ortaya çıkması sırasında kamuoyunun dış politikaya karşı ilgilenme ve bilgilenme konusunda artış göstermektedir. Bu durum ifade edildiği gibi zamana ve ülkedeki yönetim şekline bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

Buna bağlı olarak kaynaklanan sorunlar ise seçmen zümrenin dış politika ve politika yapıcılarının hareketlerini denetleyememesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kamuoyunun dış politikadan uzak olmasının dış politikayı olumsuz etkileyebileceği hususundaki tartışma ve iddiaları da yabana atmamak gerekir..

Yukarıda ifade edildiği gibi kamuoyunun dış politika kararlarına etkisinin belirleyici oranda olması karar vericilerin kanaatlerini yönlendirebilen ve şekillendiren alınan kararlar üzerinde ciddi etkisi olan kanaat önderleriyle alakalıdır. Bu belirleyiciler içinde başta

²⁵⁵ Erhan, Embel, a.g.e., s.157.

²⁵⁶ Mehmet Gönlübol, "Kamuoyu ve Dış Politika", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 23, No. 4, Aralık 1968, s. 87-110.

²⁵⁷ Toprak, a.g.e., s.109.

hükümet olmak üzere, hükümetin içinde dış politika ile ilgilenen hem kamuoyu yaratıcısı hem de karar verici rolünde olan bireyler, kişisel başarıları ile ön planda olan kişiler, siyasi partiler, basın ve iletişim, çıkar grupları, STK'lar, ülkeleri dışında yaşayan etnik topluluklar (genellikle diasporalar ve lobiler) ve düşünce kuruluşları vardır.²⁵⁸

Burada siyasi partilere değinecek olursak, çağdaş demokrasinin vazgeçilmez öğeleri olan siyasi partiler, dış politikanın oluşmasında topluma ulaşabilmek açısından çok büyük bir rol oynamaktadır. Lakin siyasi partilerin muhalefette iken dış politikanın yapılması konusunda hükümetin politikasını temelde etkileyici bir güce sahip olmadıkları genelde kabul edilmektedir.²⁵⁹ Gerçekte siyasi partilerin kendilerine göre bir dış politika istemeleri ideolojiye göre dış politika izlemesinin karşılaştığı güçlükler ile kendilerini yüz yüze getirmekte ve ister istemez milli veya resmi densin her memleketin izleye geldiği dış politikaya dönüşmektedir.²⁶⁰

Siyasi partilerin kamuoyunu yönlendirmek için izledikleri yollardan bir tanesi olan seçim beyannamelerinde, parti karar vericileri toplumda birbirlerinden farklı yapıya, karaktere sahip kişi ya da grupların duygu ve düşüncelerinin uygulamada dikkate alınması için gerekli olan nispi bütünlük ve kesinlik özelliklerine sahip olduklarından, kamuoyu dediğimiz kanaat kümelerini oluşturulabilmesinde önemli bir rol oynarlar.²⁶¹

Dış politikaya yönelik kamuoyu açısından önemli bir başka hususta, kriz durumlarında dış politikaya ilişkin ilgi ve bilgi derecelerinde görülen artış ve çeşitli konulara ilişkin olarak çatışmadan işbirliğine doğru olan yönelmelerdir.²⁶² Bu arada hükümetler ya da dış politika karar alıcıları kamuoyunun etkilerinden normal dönemden daha az etkilenmektedirler. Kriz dönemlerinde sadece kamuoyunun etkileri değil, gizlilik, sürat gibi faktörler etkili olmakta ve alt düzey yöneticilerin dahi kanaatleri göz ardı edilerek yürütülmektedir.²⁶³

Kamuoyu faktörünün bir yönü iç kamuoyu oluşturmak, diğer önemli yönü de dış kamuoyuna yönelik hazırlık yapmaktır. Yabancı kamuoyuna ulaşmanın birçok farklı yolu vardır. Basın yayın organları, lobiler, film-sinema sektörü, alanında uzman tanıtma firmaları, dış misyonlar, milli varlık ve ziyaretler kamuoyu oluşturmada kullanılan başlıca

²⁵⁸ Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika*, Atilla Kitapevi, Ankara, 1993, s.250.

²⁵⁹ Ramazan Gözen, *Türk Dış Politika Analizi ve Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizması*, Palme Yayıncılık, 2009, s.24

²⁶⁰ Bilge, *a.g.e.*, s.336.

²⁶¹ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 630.

²⁶² Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 624.

²⁶³ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 625.

yöntemlerdir.²⁶⁴ Son yıllarda kamuoyunun dış/uluslararası boyutu daha çok “kamu diplomasisi” kavramı ile konu odağına çevrilmiştir. Hal böyleyken Türkiye’nin hâlihazırda bu vasıtaları etkili bir şekilde kullanarak etkin bir kamu diplomasisi ve propaganda birikimi edindiği söylenemez. Yine de, bu hususlara ilişkin kurumsallaşma yönünde bazı gayretlerin olduğunu ancak iç siyasal tartışma ve çekişmelerin her zaman dışarıya yansiyarak güç gerileme veya dağılmasına yol açtığı görülmektedir.

Türk dış politikası açısından kamuoyunun etkisi bağlamında özellikle 1961 Anayasası’nın özgürlükçü özelliğinin, bu dönemden beri Türkiye’deki siyasal yaşamda kamuoyunun etkinliğini artırdığından söz edilebilir. Söz konusu etkinlik Kıbrıs sorunundan başlayarak dış politika alanında da yansımaları bulmuştur.²⁶⁵ 1963 yılında Kıbrıs konusunda hem Batı’dan hem de BM’den istediği desteği ve ilgiyi görememesi, Türkiye’nin uluslararası ilişkilerdeki yalnızlığını ortaya koymuştur. Türkiye açısından son derece önemli olan bu davada yalnızlığa itilmesi, hem kamuoyunda hem de yöneticiler nezdinde gerçek bir şok etkisi yaratmıştır. Türk dış politikasındaki bu başarısızlık Türkiye’nin temel dış politika ilkelerinin, uluslararası ilişkilerinin sorgulanmasına ve değişiklik isteklerinin güçlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca 1964 yılındaki Johnson mektubunun Türk basınına yansımaları, sadece Kıbrıs sorununda değil, aynı zamanda Türkiye’nin güvenliği açısından da ilk defa ciddi bir şüpheye sebep olmuş, özellikle de sol ağırlıklı tandansların Türk kamuoyunda yürütmüş olduğu Amerikan karşıtı hareketlerin zirveye çıkmasına neden olmuştur. Bu döneme kadar tartışılmayan dış politika bir tabu olmaktan çıkmış, Türk kamuoyunda daha geniş ölçekte tartışılmaya başlanmıştır.²⁶⁶

1980’li yıllarda da özellikle Doğu Blok’undaki gevşeme ve Sovyetler Birliği’ndeki Glasnost ve Perestroyka ilanlarını takip eden dönemde, Türk kamuoyunda dış politika duyarlılığı ve etkinliği artmıştır. Bulgaristan’da Jivkov yönetimine karşı yapılan toplumsal gösteriler ve çağrılar, Karabağ, Çeçenistan ve Bosna Savaşlarına duyulan yoğun ilgi ve yardımlaşma kampanyaları bu anlamda dikkat çekicidir.

Bütün bu veriler ışığında, özet olarak ifade edecek olursak Türk dış politikasının oluşumunda uzun yıllar dalgalı ve karmaşık bir yapıya sahip olsa da 1960’lı yıllardan günümüze kadar kamuoyunun belli bir etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

²⁶⁴ İnan, a.g.e., s.23.

²⁶⁵ Çağrı Erhan, Ersin Embel, “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, Bilig Dergisi, Kış 2015, Sayı 72, s.145-170.

²⁶⁶ Yusuf Sarıay, “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, Araştırma Merkezi Dergisi, cilt. XVI, 2000, s.870.

2.3.2. Karar Alma Süreci

İnsanoğlu geleceği ile ilgili her yeni durum karşısında çeşitli kararlar almaktadır. Bu kararların içeriği bilimsellikten uzak olsa da, elinde bulundurduğu veriler ışığında hareket ederek kendisine faydalı olacak şekilde sonuçlara ulaşmak istemektedir. İnsanlar gibi devletler ya da topluluklar da yüzyıllardan beri birbirleri arasındaki ilişkiler hakkında kararlar almaktadır. Bu kararlar, çoğunlukla ülkelerin veya daha önceki çağları da göz önünde bulundurduğumuzda toplulukların çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik olarak alınmaktadır.²⁶⁷

Karar verme, basit anlamıyla mevcut alternatifler arasında tercih yapma davranışıdır. Lakin bu tercih süreci dış politika açısından biraz daha farklıdır. Dış politikada seçeneklerin her zaman açık ve net olmayışı karar vermenin işleyiş usulünü zorlaştırmaktadır. Burada yapılacak iş, çatışan çıkarlarla bürokratik baskılar arasında bir denge kurmaya çalışmak olacaktır.²⁶⁸ Peki, karar alma süreci ile kast ettiğimiz zaman dilimi nedir? Kısaca açıklayacak olursak, karar alma süreci dendiğinde, bir ülkede kararın alınmasından uygulanmasına geçen süreç akla gelmektedir.²⁶⁹ Bu süreç içerisinde karar alma sürecinde ideal olan, bu seçimin mevcut bütün seçenekler arasında rasyonel bir biçimde, en iyi, yani maksimum fayda sağlayacak olanın seçilmesidir. Konu olan olay hakkında sağlanan bilginin tam olamaması, zamanın sınırlı oluşu ve zaman zaman ortaya çıkan gizlilik sorunu ideale ulaşmakta objektif rasyonelitenin gerçekleşmesini imkânsızlaştırmaktadır.²⁷⁰

Karar ve karar alma kavramları modern zamanlar dikkate alındığında birçok bilimsel disiplinin inceleme konusu olduğunu görürüz. Siyaset biliminden psikolojiye, yönetim biliminden uluslararası ilişkilere, iktisada kadar pek çok alanda yazarlar tarafından kavram incelenmiş ve yöntemleri belirlenmiştir. Buradan hareketle bir ülkenin karar alma sürecinde ortaya çıkan ve çeşitli yazarca yapılan farklı sınıflandırmalar ışığında bazı ortak öğelerden söz ederek konumuza devam edeceğiz.

Dış politikada alınan kararlar birçok aktörün sürece dâhil olmasıyla ortaya çıkar. Karar alma süreci, akademisyenler ve çeşitli yazarlar tarafından farklı başlıklarla tasnif edilse de, özetle dört başlık altında ele alınmıştır; Bilgi, İmaj ve Algılama, Durumun Tanımlanması, Çeşitli Seçenekler Arasında Tercih Yapılması, Kararın Alınması ve Uygulanması.

²⁶⁷ Haluk Karadağ, “Bir Dış Politika Tekniği Olarak Kamu Diplomasisi: Karar Verme Süreci Üzerine Etkisi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tez, Ankara, 2012, s.86.

²⁶⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s.185

²⁶⁹ Arı, **a.g.e.**, s.185

²⁷⁰ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 211-212.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1982 ANAYASASI'NDAN SONRA SİYASİ PARTİLERİN SEÇİM BEYANNAMELERİNDE DIŞ POLİTİKA

3.1. 1980 Darbesine giden Süreçte Türk Siyasal Hayatının Genel Görünümü

1977 seçimlerinden itibaren Türkiye’de politik istikrar bir türlü sağlanamamış ve sokak çatışmaları önlenemez duruma gelmiştir. Türkiye’nin siyasi gündeminde giderek artan istikrarsızlık anarşi ve terörü tırmadığıdır. Türkiye’yi her alanda etkileyen kargaşanın çok yüksek olduğu, insanların birbirlerine nefretle baktıkları, siyasi cinayetlerin birbirlerini takip ettiği bir dönemden çıkılmasını müteakiben baskıcı bir yönetimin hâkim olduğu, hukuki alanın yürütme tarafından sınırlandırıldığı, tüm gücün yürütmeye verildiği bir döneme geçilmiştir.

Esasen, 1974 Kıbrıs müdahalesi ve onu takip eden kriz orta ve uzun vadede Türk Dış politikasını temellerinden etkileyecek zincirleme değişimlerin başlangıcı olmuştur. Bu kriz ve sonrasında yaşanan olaylar Türkiye’yi yeni müttefikler aramaya itmiştir. İran’da İslami bir rejimin kurulması, Sovyetlerin Afganistan’ı işgal edip hemen ardından da bu ülkedeki Amerikan üstlerini kapatması, Ortadoğu bölgesindeki İslamcı hareketlenmenin Batı tarafından fark edilip bölgede (İsrail dışında) kalan tek müttefik olarak Türkiye’nin kaybedilmesi riski Batı çıkarlarını tehdit etmiş, bu durum yeni Türk Dış politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur.²⁷¹

14 Ekim 1979’da yapılan ara seçimler sonucunda CHP ağırlıklı koalisyonun istifası üzerine kurulan AP azınlık hükümetinin, zamanında etkili ve yapıcı tedbirler alamaması son 20 yıldaki ordunun üçüncü defa demokrasiye müdahalesinin önünü açmıştır.²⁷²

3.2. Darbe Yönetiminin İlk Açıklamalarında Dış Politika İzleri

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetimine el koymuş, Genelkurmay Başkanının başkanlığında, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi, parlamentoyu feshetmiş, ülke genelinde siyasi faaliyetler yasaklanmış, yeni bir hükümet ve yasama organı kuruluncaya dek yasama ve yürütme yetkilerini üzerine almıştır. Şüphesiz bu olay Türkiye’de hem cumhuriyet hem de

²⁷¹ Mustafa Aydın, **2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Dış Politika**, TÜGİAD Yayınları, İstanbul, 1998, s.3-4.

²⁷² Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, **“1980-1983Dönemi”**, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s.600.

demokrasi tarihi için bir dönüm noktası teşkil etmiş, aynı zamanda uluslararası alanda Türkiye'ye olan ilgiyi artırmıştır.²⁷³

Askeri müdahaleyi gerçekleştiren Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta kademesi Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adını almıştır. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarından oluşan bu yeni yönetim, 27 Mayıs 1960 ihtilalinden ayıran özellik, TSK'nın en üst komuta heyeti üyelerinden oluşmasıdır. Devlet Başkanlığı ve Konsey Başkanlığı görev ve yetkileri Genelkurmay Başkanı Kenan Evren tarafından üstlenilmiştir.²⁷⁴

12 Eylül darbesinin lideri Orgeneral Kenan Evren, 12 Eylül 1980 günü yaptığı radyo-televizyon konuşmasında dış politikaya ilişkin 27 Mayıs 1960 darbesinde olduğu gibi özel bir mesaj ile şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Türkiye Cumhuriyeti, NATO dâhil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Uluslararası sorunların barışçıl yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir.”*²⁷⁵

12 Eylül müdahalesinden sonra, 21 Eylül'de Bülent Ulusu'nun Başbakanlığı altında bir hükümet kurulmuştur. Ulusu Başbakan'dır ancak, gerek iç gerekse dış politikadaki yasama ve yürütme yetkileri tamamen Kenan Evren ile dört komutanın elinde toplanmıştır. Bu hükümetin Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak Turgut Özal görev almıştır.²⁷⁶

29 Haziran 1981'deki 2485 sayılı Kanun ile Kurucu Meclis kurulması, bu şekilde yasama faaliyetinin alt yapısının oluşturulması öngörülmüştür. Söz konusu kanuna göre Kurucu Meclisin görevleri; yeni Anayasa'yı ve Anayasa'nın halkoyuna sunulmasına dair kanunu hazırlamak, halkoyuna sunulan ve kabul edilince kesinleşerek geçici hükümlere göre yürürlüğe girecek olan Anayasa'nın ilkelerine uygun Siyasi Partiler Kanunu'nu hazırlamak, yeni Anayasa'nın Siyasi Partiler Kanununun hükümlerini göz önünde tutarak Seçim Kanunu'nu hazırlamak, MGK tarafından kararlaştırılacak tarihte yapılacak genel seçimlerde TBMM kurulup fiilen göreve başlayıncaya kadar, yasama görevlerini yerine getirmek olarak belirlenmiştir. İki kanatlı bir yapıya sahip olan Kurucu Meclis, MGK ile Danışma

²⁷³ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.275.

²⁷⁴ TBMM, s.736. (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf (erişim: 14.05.2017)

²⁷⁵ Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.600.

²⁷⁶ Hüner Tuncer, **Özal'ın Dış Politikası (1983-1989)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.22.

Meclisi'nden oluşturulmuştur. Ancak, iki kanat arasında eşit bir ilişki ve durum yoktur. İlişki astlık-üstlük şeklindedir.²⁷⁷

Darbenin sonraki üç yıl içerisinde önemli kanunların büyük bölümü değiştirilmiş, askerî yönetimin öngördüğü Danışma Meclisi tarafından hazırlanan Anayasa 1982 yılında yapılan, aleyhte konuşmanın ve propaganda yapmanın yasak olduğu adeta plebisitçi bir referandumla oylanmış, sonuçta % 92'nin üstünde "Evet" oyu alarak kabul edilmiştir. Şüphe götürmez bir gerçektir ki referandumda "Evet" oylarının bu oranda yüksek çıkması ile oylamanın demokratik tartışma ikliminden uzak bir zeminde gerçekleştirilmesi arasında bir korelasyon oluşmuştur.²⁷⁸

Referandumdan sonra Danışma Meclisi'nden oluşan bir Kurucu Meclis kurulmuş, bu Kurucu Meclis anayasa, siyasi partiler ve seçim yasasını yeni baştan düzenlemiştir. 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan referandum da %92'lik oy oranı ile kabul edilen 1982 Anayasasının seçimlere ilişkin hükümleri şöyle oluşturulmuştur.²⁷⁹

- TBMM, tek meclisten oluşan bir parlamento düzenine geçer.
- Milletvekili sayısı sabit 400 olarak belirlenir.
- Seçim dönemi 5 yıla çıkarılır.
- Seçmen yaşı 21 olarak belirlenir.
- Milletvekili seçilebilmek için gerekli koşullar: en az ilkokul mezunu olmak, bir yıl ya da daha fazla hapis cezası almamış olmak, devlet sırlarını açığa vurma, ideolojik ve anarşik eylemlere katılmamış ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymemiş olmak, Türk Ceza Kanunu'nun 312, 536 ve 537. maddelerindeki eylemleri siyasi ve ideolojik amaçla işlemek ve devlete karşı işlenen suçlardan hüküm giymemiş olmak.
- Seçimler yargının genel yönetiminde ve denetiminde yapılır.
- Seçimler; serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır.

²⁷⁷ TBMM, s.737. (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf (erişim:14.05.2017)

²⁷⁸ TBMM, s.738. (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf (erişim:14.05.2017)

²⁷⁹ T.C. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Milletvekili Genel Seçimleri: 7 Haziran 2015", Ankara, 2015, s. 64. (Çevrimiçi), http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/Se%C3%A7im_T%C3%BCrk%C3%A7e_i%C3%A7.pdf (erişim:14.05.2017)

10 Haziran 1983 tarihinde 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu kabul edilmiş, bu yasanın öne çıkan hükümleri şunlar olmuştur:²⁸⁰

- Seçim tek dereceli, nispi temsil sistemine göre, genel, serbest, eşit, gizli oyla bütün yurttta aynı günde yargı yönetiminde ve denetiminde yapılır.

- Milletvekili sayısının illere dağılımı, önce her ile bir milletvekili verilerek, kalan sayıya ülke nüfusu bölünüp bu rakama il nüfuslarının bölünmesi, gerekirse artan nüfusların değerlendirilmesi suretiyle saptanır.

- Siyasi partiler seçim çevrelerinde her seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısının iki katı aday gösterir.

- İller toplamının yarısından fazlasında bunu gerçekleştirmeyen partiler seçime katılma hakkını kaybeder.

- Partiler kalan illerde eksik aday gösterdikleri takdirde o seçim çevresinde seçime katılamaz.

- Ülke genelinde baraj olan %10 oranında geçerli oy alamayan partiler milletvekili çıkaramaz.

- Bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölümü sonunda çıkan sayıdan az oy olan siyasi partilere ve bağımsızlara milletvekilliği tahsis edilmez. Bu kanun ilk kez 1983 Seçimlerinde uygulanır.

1983 Nisan’ında siyasi parti kurma yasağı kaldırılmış, fakat kurulacak partilerin kurucu listesinin Milli Güvenlik Konseyi onayından geçmesi zorunlu kılınmış olduğundan yeni partilerin kuruluş süreci tamamen Konseyin isteğine bağlanmıştır. Bunun yanında 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan parlamento seçimlerinden önce partiler, milletvekili adaylarını da Milli Güvenlik Kurulunun onayından geçirmek zorunda kalmış, parti kurucularının da yer aldığı milletvekili listelerinin bir kısmı da veto edilmiştir.²⁸¹

6 Kasım 1983 yılında genel seçimlerin yapılması ve yeni parlamentonun göreve başlaması ile DM ve MGK’dan oluşan Kurucu Meclis hiç birleşik toplantı yapmadan işlevini tamamlayarak sona ermiştir. 1982 Anayasası’nın Geçici 2’nci maddesi gereğince, TBMM toplanıp göreve başladıktan sonra, MGK, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi

²⁸⁰ T.C. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Türkiye’de Milletvekili Genel Seçimleri: 7 Haziran 2015”, Ankara, 2015, s. 65. (Çevrimiçi), http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/Se%C3%A7im_T%C3%BCrk%C3%A7e_i%C3%A7.pdf (erişim: 14.05.2017)

²⁸¹ TBMM, s.739. (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf (erişim: 14.05.2017)

haline dönüşmüş ve MGK üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi sıfatını almışlardır. Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri aynı zamanda Anayasada TBMM üyelerinin haiz buldukları özlük hakları ile dokunulmazlığa da sahip kılınmışlardır.²⁸²

12 Eylül darbesi ve takip eden süreçte Türkiye cumhuriyetin ilanından itibaren sosyo-ekonomik ve siyasi yapısında geçirdiği en radikal değişimleri yaşamaya başlamıştır.²⁸³ 12 Eylül darbesinin yarattığı en dikkat çekici yanı şüphesiz Türk demokrasisine vurduğu darbe olmuştur. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ilkesiyle yeşeren ve gelişen Türk demokrasisi 1960 ihtilali ve 1971 muhterasında olduğu gibi bir kez daha sekteye uğramıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde siyasi partilerin, siyasal iktidarı ele geçirdiğinde yapmayı vaat ettiği hedefleri, seçim beyannameleri çerçevesinde incelenmektedir. Bu hedefleri birer taahhüt olarak görmekten ziyade ileriye dönük uygulamayı planladıkları bir politika demeti olarak adlandırabiliriz. Çünkü gerek uluslararası gerekse ülke içi dengeler sürekli bir dinamizm arz etmektedir. Bu yüzden, parti beyannameleri üzerinden yapılacak analizlerde siyasi partilerin ana vizyonları ve niyetleri hakkında öngörüler çıkarılabilmekte ancak dış politikanın bütünü bu araçla izah edilememektedir.

Bu kapsamda her seçim döneminde hemen hemen tüm siyasi partilerin beyannamelerinde tartıştığı konulardan birisi de Türkiye'nin dış politikasıdır. Bu nedenle beyannameler ekseninde partilerin dış politika hedefleri ve söylemleri incelenmektedir.

3.3. 1983 Seçimleri

Türkiye'nin siyasal hayatında önemli bir yeri olan 6 Kasım 1983 tarihli Genel Seçimler, askeri müdahale sonrası yapılan ilk ve %92 katılım oranıyla gerçekleşen Türkiye'nin en yüksek katılımlı ikinci Genel Seçimi olmuştur.

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi	Kazanılan Sandalye Sayısı
Anavatan Partisi	45,1	211
Halkçı Parti	30,5	117
Milliyetçi Demokrasi Partisi	23,3	71
Bağımsız	1,1	-
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	92,3	399

• **Tablo 2.** 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri

²⁸² TBMM s.739. (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf (erişim: 14.05.2017)

²⁸³ Aydın, a.g.e., s.6.

Seçimler öncesinde kurulan siyasi partilerin tamamının seçime girmesi mümkün olmamış, bu partilerin birçoğu Milli Güvenlik Konseyi'nin vetosu sonucunda seçime girememişlerdir. MGK'nın bu demokrasi dışı uygulaması sonrasında 1983 Genel Seçimleri'ne sadece üç siyasal parti katılabılmıştır. Milli Güvenlik Konseyi onayını alabilmiş bu partiler; askeri yönetimin Başbakanı Bülent Ulusu'nun müsteşarlarından Necdet Calp'ın kurduğu Halkçı Parti (HP), Ulusu hükümeti bakanlarından Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ve emekli orgeneral Turgut Sunalp'ın kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'dir. Süleyman Demirel'in isteği ile kurulmuş olan Büyük Türkiye Partisi (BTP) ve Erdal İnönü liderliğindeki Sosyal Demokrat Parti (SODEP) MGK tarafından veto edilerek seçimlere girmelerine izin verilmemiştir.

Yapılan Genel Seçim sonrasında, Turgut Özal'ın başkanı olduğu ANAP oyların % 45,1'i ile 211 sandalye sayısına ulaşarak % 52,88 temsil oranı ile tek başına iktidara gelmiştir. Sandıktan ikinci çıkan parti ise HP olmuş, % 30,5 oy, 117 milletvekili ile % 29,32 temsil oranı elde etmiştir. MDP ise beklenenlerin aksine % 23,3 oy, 71 milletvekili ve 17,80 temsil yüzdesi ile üçüncü ve son parti olmuştur.²⁸⁴

1983 milletvekili genel seçiminde ANAP, aday listesindeki isim eksikliğinden dolayı, Bingöl'de 3 milletvekili yerine 2 milletvekili çıkartmıştır. Bu nedenle Meclis'e 400 milletvekili yerine 399 milletvekili seçilmiştir. Aynı seçimlerde çifte barajlı nispi temsil sistemi uygulanmıştır. Birinci baraj ülke barajı olmuş, partilerin parlamentoya girebilmeleri için geçerli oyların en az % 10'unu alması gerekmiştir. İkinci baraj ise seçim bölgesi barajı olmuştur. Seçim bölgesinde kullanılan geçerli oyların toplamının milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayının üzerinde oy almayı gerektiren bu baraj, bazı yerlerde %50'ye ulaşmıştır.²⁸⁵

Bahsi geçen baraj uygulamaları nedeniyle 1983 yılında yapılan seçimler demokratik koşullarda yapılamamıştır. Ek olarak seçimlere yalnız MGK'nın izin verdiği partiler katılabılmış ve askeri baskı seçim boyunca varlığını hissettirmiştir. Eksik rekabete sahne olan 1983 seçimleri öncesinde dört siyasi eğilimi (AP, MSP, MHP, CHP) birleştirmek sloganı ile yola çıkan ANAP'ın Seçim Beyannamesi'nde, partinin "milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan" bir parti olduğu belirtilmiştir.

²⁸⁴ Erol Tuncer, Necati Danacı, **Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri**, TESAV Yayınları, No. 21, Ankara, 2003, s.40.

²⁸⁵ İsmail Köse, "Çok Partili Siyasi Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri (1950-2011)", İletişim ve Diplomasi Akademik Hakemli Dergi Sayı 3, s.168-170. (Çevrimiçi) <http://www.iletisimvediplomasi.com/yrd-doc-dr-ismail-kose-cok-partili-siyasi-hayat-partilerin-secim-beyannameleri-ve-propaganda-gorselleri-1950-2011/> (erişim:15.05.2017)

Seçim Beyannamesinde ayrıca, 1983 seçimlerinin demokrasiye geçiş için bir fırsat olduğu da vurgulanmıştır. Milliyet gazetesindeki bir seçim görselinde ise; “Kaşıkla Verip Kepçeyle Almak”, “Vatandaş; Türkiye’nin Çözülenemeyecek Hiçbir Sorunu Yoktur!..”, “Oyunu ANAP’a Ver!” çağrıları yer almıştır. ANAP’ın bir seçim sloganı da, “Konut Sıkıntısını Çözeceğiz” şeklinde olmuştur. MDP’nin seçim sloganı; “Türkiye İçin Evet, Dün Ne İçin Evet Dedikse Bugün de Onun İçin Evet” şeklinde belirlenmişken, MDP, seçim görselinde halkın milliyetçi duygularına hitap ederek askeri idareye onay istemiştir. “Bu Devleti Kolay Kurmadık, Bu Ülkeyi Sokakta Bulmadık!” sloganı yanında “MGK’ya Evet” sloganı da MDP’nin seçimde kullandığı bir başka tema olmuştur.²⁸⁶

3.3.1. Anavatan Partisi

Anavatan Partisi, modern toplum yapısını muhafazakâr değerlerle harmanlama amacını güden bürokrat Turgut Özal tarafından 20 Mayıs 1983’te kurulmuştur. 1980 öncesindeki hiçbir hareketle bağı olmadığını belirten parti, işçi, memur, çiftçi, esnaf gibi toplumsal katmanları bünyesinde barındıran “orta direk” söylemiyle geleneksel Sünni İslam muhafazakârlığı, Türk milliyetçiliği, ekonomik liberalizmi ve sosyal demokrasiden meydana gelen dört eğilimi temsil ettiğini iddia etmiştir.²⁸⁷ Parti, ideolojik vurgu taşımayan, çalışmaya işaret eden arı ve petek sembollerini amblem olarak belirlemiş ve kabul etmiştir.

ANAP, katıldığı ilk genel seçimler olan 1983 seçimlerinde %45,1 oranında oy almış ve diğer iki partinin önünde yer alarak birinci parti olmuştur. ANAP, 13 Aralık 1983 - 21 Aralık 1987 yılları arasında, Türkiye’nin 45. Hükümetini oluşturmuştur. Dışişleri Bakanlığı görevini Ankara milletvekili Vahit Melih Halefoğlu yürütmüştür.²⁸⁸

ANAP, 1983 seçim beyannamesinde dış politikaya ilişkin yaklaşımını iki sayfa ile sınırlı tutmuştur. Bu bölüm, beyannamenin en kısa bölümü olarak göze çarpmakta olup detaya girmeden dönemin şartları altında genellemeler yapılarak ele alınmıştır.²⁸⁹ Siyasi partilerin içerisinde bulunduğu konjonktür de göz önüne alındığında böyle bir dönemde keskin ve ayrıntılı bir program sunmanın zaten zor olduğu öngörülebilecektir.

Genel olarak beyannamenin ele aldığı başlıkları inceleyecek olursak; Batı ülkeleri ile olan ilişkilerde, savunma ihtiyaçlarına ek olarak iktisadi ilerleme ve kalkınmayı hızlandıracak ve menfaatleri dengeleyecek daha aktif bir politika izleneceği ifade edilmiş, güçlü bir ülke

²⁸⁶ Köse, a.g.e., s.170.

²⁸⁷ Hakan Mehmet Kiriş, “Türkiye’de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Eski Yeni Partilerin Yükselişi ve Düşüşü”, Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi, Yıl 6, Sayı 13-14, Ocak-Aralık, 2012, s. 28.

²⁸⁸ (Çevrimiçi), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB45.htm> (erişim: 10.01.2017)

²⁸⁹ Anavatan Partisi, **6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi**, Ankara, 1983, s.141.

olmanın yolunun ekonomik alanda güçlü bir yapıya sahip olmakla mümkün olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, stratejik konumumuz ve tarihi bağlarımız üzerinden Ortadoğu ve diğer İslam ülkeleri ile ilişkilerin geliştirileceği, bu bölgeler ile Batı dünyası arasında köprü vazifesi görüleceği ifade edilerek bölge ve dünya barışının tesis edilmesinde katkıda bulunulacağına dikkat çekilmiştir.²⁹⁰ Bu kapsayıcı, çok yönlü dış politika yaklaşımı, Özal'ın parti felsefesinin dış politikaya yansımaları olarak yorumlanabilir.

Beyannamenin bir diğer dış politika konusu olan Kıbrıs için ise çok kısa ve net bir ifade ile “Kıbrıs Türk toplumunun alacağı kararları saygıyla karşılamaya ve desteklemeye kararlıyız.” ifadeleri yer almıştır. 1980'lerin başında yoğunlaşan Türk diplomatik misyonlarına yönelik ASALA terör faaliyetleri karşısında “Ermeni cinayet şebekelerinin masum vatandaşlara karşı gerçekleştirdiği katliamlara son verilme zaruretine inanıldığı, tarihi gerçeklerin çarpıtılmasına mani olunarak dünya kamuoyunun etkili bir şekilde aydınlatılmasının elzem görüldüğü” ifade edilmiştir.²⁹¹

ANAP'ın seçim beyannamesinde üzerinde durulan dış politikanın diğer kapsamaları da göz önüne alındığında, “AET ile ilişkilerde çok boyutlu işbirliğinden yana olunduğu, menfaatlerin gözetildiği dengeli bir politika izleneceği” üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir.²⁹²

Yukarıda ANAP'ın seçim beyannamesinde ele aldığı ya da ele almayı hedeflediği konular açıklanmaktadır. Bundan sonraki paragraflarda, 1983-1987 arasındaki dönemde ANAP'ın beyannamesinde belirttiği hedeflerini ne kadar gerçekleştirmiş olduğu değerlendirilmektedir.

1983-1987 yılları arasında sivil iktidar, dış politikanın günlük uygulanaşına esaslı nitelikte ve fazla müdahil olmamış ve önemli konularda Kenan Evren yönetimi ve sivil/asker bürokrasi karar sürecinde öncelikli olarak dikkate alınmıştır. Askeri ve güvenlik konularını ilgilendiren dış politika alanlarında Genelkurmay ve Evren'e önceliği veren Özal, daha çok ekonomik, ticari ve teknik konularda hükümet olarak inisiyatif almayı tercih etmiştir.²⁹³ Bununla birlikte, bürokrasi içinde bir dönüşümün hedeflendiği, bu yönde bir yapılanmanın yollarının arandığı belirtilebilir.

²⁹⁰ Anavatan Partisi, **a.g.b.**, s.141-142.

²⁹¹ Anavatan Partisi, **a.g.b.**, s.142.

²⁹² Anavatan Partisi, **a.g.b.**, s.142.

²⁹³ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s.160.

Özal'ın siyaset anlayışı, iktidarının ileriki yıllarında daha iyi anlaşılacağı üzere değişimi ve reformu amaçlamaktadır. Bunun önündeki en büyük engel olarak ise değişime kapalı resmi ideolojiyi görmektedir. O günün şartlarında bürokrasiye hakim olan anlayışın şekillendirdiği geleneksel Türk dış politikasının iki ana karakteristiğinin statükoculuk ve Batıcılık olduğu, Özal'ın, bu iki ilkedden Batıcılığa değil, statükoculuğa karşı olduğu hatta değişmesi gerektiğini düşündüğü mevcut dış politika anlayışını Atatürk ile değil, İnönü ile özdeşleştirdiği iddia edilmektedir.²⁹⁴

Özal'ın görüşüne göre Türkiye'nin dünyadaki siyasal değişimde rol alabilmesi için, daha aktif bir dış politika izlemesi gerekmektedir. Özal, geleneksel, pasif ve ihtiyatlı bir dış politika yerine, girişimci ve tepkisel olmayan bir dış politika benimsemeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin aktif bir dış politika uygulaması konusunda Özal şöyle demiştir:²⁹⁵

“Türkiye, bölgesinde anahtar bir ülke... Türkiye, hem Doğu hem de Batı için vazgeçilmez bir ülke olmalıdır. Bu da, ancak hareketli, aktif ve dürüst bir dış politika uygulamakla mümkündür.”

Turgut Özal'ın dış politikada temel aldığı en önemli sistem ekonomi üzerine kurulmuştur. Özal, devletlerin dış politikalarının doğrudan ekonomik amaçlara göre şekillendiğine inanmıştır. Dış politikaya ekonomi perspektifinden bakmayı amaç edinen Özal, Türkiye'nin dünya devletleri ile ayrı ayrı ekonomik ilişki kurmaya bölgesindeki ülkelerden başlanması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye'nin bölgesindeki ülkeler ile ekonomik ilişkiler geliştirilerek karşılıklı bağımlılık artırılacak böylece bölgesel çatışma riski en aza indirilebilecektir.²⁹⁶

Söz konusu dönemde Turgut Özal'ın ekonomideki liberal uygulamalarına dış politika alanında da devam edilmiştir. İran-İrak savaşında Özal'ın dış politikadaki fırsatları değerlendirme ve tarafsızlık tutumu ile karşılıklı olarak ekonomik iş birliğinin artışı amaçlanmıştır.²⁹⁷

Özal'ın liberal politikasının temelini oluşturan bir diğer nokta ise, serbest ticaret yönündeki engellerin kaldırılması ve imkânların artırılmasıdır. Bu istikamette dış ticaretin ağırlığının Avrupa'nın dışına dağıtılması gerekliliğine dayandığı belirtilir. Avrupa'ya

²⁹⁴Erkan Ertosun, “**Dış Politikada Özallı Yıllar: 1983-1993**”, (Çevrimiçi), https://www.academia.edu/14301339/D%C4%B1%C5%9F_Politikada_%C3%96zall%C4%B1_Y%C4%B1llar_1983-1993_ (erişim:10.01.2017)

²⁹⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s.34.

²⁹⁶ Mustafa Güven, “**Turgut Özal ve Dış Politikası**”, 23 Nisan 2013, (Çevrimiçi), <http://akademikperspektif.com/2013/04/23/turgut-ozal-ve-dis-politikasi/> (erişim:10.01.2017)

²⁹⁷ Soner Dursun, “**Türkiye'nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem**”, *ÇTTAD, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.426.*

alternatif bu yeni bölgeler Karadeniz, Orta Doğu, (Sovyetler'in dağılma süreciyle birlikte) Orta Asya ve Uzak Doğu olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin Orta Doğu politikasında Özal hükümetleri döneminde İran'a da ayrı bir yer verilmiştir. Hatırlanmalıdır ki, 1979 yılında İran'da gerçekleştirilen devrim sonrasında, yönetimde bulunan Ecevit hükümeti yeni rejimi tanıyarak karşı pozisyon almamıştır. Türkiye ile ilişkilerin gerileceği/gerileyeceği düşüncesinin aksine bu dönemde Ecevit ile benzer yönlü dış politika söylemleri olumlu etkiye bulunmuştur. Tahran'da bulunan ABD büyükelçiliği mensuplarının 444 gün süreyle İranlı devrimci gençler tarafından rehin tutulmasının akabinde, 1980 Kasım'ında İran'a karşı ambargo uygulayan ABD'nin aksine Türkiye ilişkilerini devam ettirmiştir. Ancak İran'ın "devrim ihracı" şeklinde formüle edilen İslam Devrimini dünyanın diğer ülkelerinde de gerçekleştirme misyonu çerçevesinde komşularında –bu bağlamda Türkiye'de de- çeşitli örtülü faaliyetlere girişmesi ileride sıkıntılara yol açmıştır. Devrim sonrasında İran-İrak arasında başlayarak 8 yıl süren savaş sırasında Özal Türkiye'si, her iki ülke ile aktif ticari ilişkileri sürdürme ve iki taraftan birine yakın olmama siyaseti izlemiştir.

Özal'ın çok yönlü liberal dış politika vizyonunda bölgesel ilişkilerde çeşitliliği artırmak amacıyla 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan, birlikte Ekonomik İşbirliği Örgütü kurmuştur. Buna ek olarak 1992 yılında Azerbaycan ve beş Türkistan Cumhuriyetinin katılımıyla (yaklaşık 300 milyonluk bir nüfusla) büyük bir potansiyele ulaşması amaçlanmıştır.²⁹⁸ Her ne kadar Özal'ın yönetimindeki ANAP iktidarı dönemiyle örtüşmese de Özal'ın aktif Cumhurbaşkanlığı yaklaşımı ile Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunduğu yıllar olması bakımından 1990-1993 arası dönem de bu anlamda analize dahil edilmelidir.

Suriye konusunda ise, benzer bir yaklaşım tarzı sergilenmesi mümkün olmamıştır. 1980'lerden itibaren Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini direkt olarak tehdit eden unsurlardan ilki PKK sorunu, ikincisi ise PKK'ya lojistik destek veren Suriye olmuştur. Suriye, ASALA ve PKK terör örgütlerine verdiği lojistik ve askeri desteğin sonucunda istenmeyen olayların yaşanmasına neden olmuş, 1983'te Türkiye tarafından nota verilerek ASALA militanlarının ülkeden çıkarılması talep edilmiştir. Bunun devamında Suriyeli yetkililer, teröristlerin İran topraklarına geçişini sağlamışlardır. 1983'te ASALA terörünün azalmasına rağmen onun yerini Türkiye'nin güvenliğini ve dış politikasını etkileyecek yeni bir terör dalgası PKK almaya başlamıştır. 1984 yılında ilk eylemlerini gerçekleştiren örgüt merkez olarak Suriye'yi kullanmıştır.²⁹⁹ Bu dönemde Türkiye'nin girişimleri ile teröre karşı ortak hareket etme

²⁹⁸ Dursun, a.g.e., s.427.

²⁹⁹ Dursun, a.g.e., s.427-429.

konusunda Suriye tarafı ile prensipte anlaşma sağlanmış ancak Suriye üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmede eksik davranmıştır. Nitekim Adana Mutabakatına kadar Öcalan'ın Şam'da ikamet etmesi bunun en açık delilidir. Türkiye, buna rağmen 1980'lerin sonunda Suriye'nin teröre verdiği desteği engellemek adına, Suriye'ye daha çok su vereceğini açıklamış ve bu taahhüdünü gerçekleştirmiştir.

Özal'ın AET'ye karşı siyaseti ise, ANAP'ın kuruluşundaki parti programında yer alan tam üyelik perspektifi doğrultusunda şekillenmiştir. Bu çizgide; Özal, AET ile ilişkilerin sadece savunma stratejisi ile kalmayıp, bunun yanı sıra Türkiye'nin Avrupa'ya yapısal olarak dönüşmesini de gerekli görmüştür. Turgut Özal, AET ile olan ilişkilere özellikle 1986 sonrasında önem vermiştir. Bu önemin temel nedeni, 1984 yılında ABD ile Türkiye arasında gerçekleşen ekonomi ve savunma antlaşmasından istenilen sonucun alınamamış olmasıdır. Özal'ın özellikle enflasyonda istediği sonuçları alamaması, iç politikaya yönelik harcamaların fazla olması, bütçe açığının kapatılamaması AET'ye yönelmesine neden olmuştur.³⁰⁰

Türkiye-AET arasında böylesi olumlu gelişmeler yaşanırken, 1986'da Ankara'nın öncelikli amacı, ortaklık kurumlarının çalışmasını ve Ankara Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerin taraflarca yerine getirilmesini sağlamak olmuştur. AET-Türkiye Ortaklık Konseyi toplantısında Başbakan Özal İngiltere'de yaptığı bir basın toplantısında bu gelişmelerden dolayı memnun olduğunu belirterek, "Avrupa ile ilişkiler düzeliyor" demiştir. Fakat Özal, 1987 Nisan'ında yapılacak olan tam üyelik başvurusunun, serbest dolaşım konusundaki sorunların çözülmeden yarar sağlamayacağını düşünmüştür. AET ile imzalanan Katma Protokol'ün 36. Maddesinde 1 Aralık 1986'da yürürlüğe girecek olan serbest dolaşım hükmünün Türkiye'nin geri adım atması sonucu rafa kaldırıldığı bilinmektedir.³⁰¹ Bu anlamda niyet, taahhüt ve sonuç arasında tam bir uyumun ortaya çıkmadığı belirtilebilir.

Ermeni meselesi konusunda ise Özal'ın konuya yönelik topyekûn ve ciddi bir çalışma yapmamakla birlikte meselenin gündeme sıklıkla gelmesinden rahatsızlık duyduğu belirtilebilir. Özal'ın sorunlara yaklaşımı onları kendi sınırlarından taşırmadan ve diğer konularla karıştırmadan çözmek, abartıdan kaçınmak şeklinde olmuştur. Gazeteci Hasan Cemal'in iddiasına göre Özal'ın bu tavrı bazı sorunları "kendi olağan boyutlarına" indirmek biçiminde bir yöntemdir. Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkilerinde olduğu gibi Ermeni sorununda da

³⁰⁰ Yusuf Çınar, **Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi**, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 26 Eylül – Ekim 2011, s.10.

³⁰¹ Nazmi Güçlü, "Avrupa Birliği'ne Giden Süreçte Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin AET Politikası", Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015, s.

Özal sorunun genişletilmesine karşı çıkmış, fevri cevaplardan kaçınılmasını, duygusal hareket edilmemesini istemiştir. Bunun bazı istisnaları yasanmışsa da Özal ilk açıklamalarını takip eden söylemlerini yumuşatarak sorunu olabildiğince dar bir alana hapsetmeye çalışmıştır.³⁰²

KKTC'nin kuruluşundan bir ay kadar sonra 13 Aralık 1983 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal, kendisini önemli bir uluslararası sorunun içinde bulmuştur. Özal hükümeti, Kıbrıs konusunda KKTC'nin bağımsızlığını ilan etmesinden sonraki aşamada da Kıbrıs'taki iki toplumun bir federasyon altında bir araya gelebileceğini belirtmiştir.³⁰³ Kıbrıs konusunda iktidara ilk geldiği günden itibaren üzerinde uluslararası baskıyı hissetmiştir. Dış politikasını ekonomik kazanımlar üzerinden yürüten Özal, ekonomik odaklı girişimlerinin neredeyse hepsinde Kıbrıs konusu ile sınanmıştır.³⁰⁴

Özal'ın hükümet programında KKTC için öngördüğü açılım şöyle olmuştur:

*“Bütün meşru haklarına karşılık 20 yıldır sürdürülen ve varlığına kast edilen saldırılar, Kıbrıs Türk halkının kendi kaderini tayin hakkını bağımsız bir Cumhuriyet kurma istikametinde kullanmaya mecbur bırakmıştır. Ancak bu konuda federal bir çözüm yolunun kapanmadığına ve makul bir neticeye ulaşılabileceğine inanıyoruz.”*³⁰⁵

Özal'ın oluşturduğu hükümet programı hiçbir işe yaramamış, ABD ve İngiltere'nin baskılarıyla KKTC, uluslararası camiadan izole edilmiştir.³⁰⁶ Benzer bir tutum da Özal'ın siyasi ve iktisadi yönden beklenti içerisinde olduğu İKÖ'den gelmiştir. 5-11 Aralık 1983 tarihlerinde İslam Konferansı Örgütü'ne üye ülke Dışişleri Bakanları'nın Dakka'da bulunduğu toplantıda; KKTC'yi hiçbir İKÖ üyesinin tanımaması, İKÖ ile ilişkilerini geliştiren Özal'ı hayal kırıklığına uğratmıştır.³⁰⁷ Bu noktadan itibaren Özal, uluslararası arenada destek bulamayınca KKTC'nin bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesini amaçlamıştır. Bu politika Yunanistan'ın sorunu uluslararasına taşımaya çalışma hamlesine bir karşılık olmuş, sorunun iki toplumun değil iki tarafın tartıştığı yeni bir zemine taşımıştır.³⁰⁸ Özal'ın adaya yönelik ilk politikası, Ada'nın kuzeyini serbest bölge yapmak ve yabancı yatırımcıları bölgeye çekmek olmuştur. Temmuz 1984'te Kuzey Kıbrıs bankaları döviz hesabı açmaya başlamış; ancak siyasi baskılar ve istikrarsızlık uluslararası sermayenin bölgeye gelmesine

³⁰² Sedat Laçiner, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2008, s.211-212.

³⁰³ Yusuf Çınar, **“Turgut Özal Döneminde Kıbrıs Sorunu Niçin Çözülemedi?”**, USBED Yayınlar, 2013, s.2. (Çevrimiçi) http://www.usbed.org/yayinlar/turgut_ozal_doneminde_kibris_nicin_cozulmedi.pdf (erişim: 11.01.2017)

³⁰⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s.76.

³⁰⁵ Özal Hükümet Programı

(Çevrimiçi), http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/kibris13/dosya_28.html (erişim: 11.01.2017)

³⁰⁷ Çınar, **a.g.e.**, s.2-3.

³⁰⁸ Balcı, **a.g.e.**, s.172.

engel olmuştur. Türk yatırımcılarının bölgeye yatırım yapmaya rasyonel bakmaması bölge açısından sıkıntıları beraberinde getirmiştir.³⁰⁹

Her ne kadar KKTC'nin tanınması ve diplomatik ilişki tesisi söz konusu olduysa da Özal döneminde, Kıbrıs politikasının dalgalı seyrettiği belirtilebilir. Kıbrıs konusunda zaman zaman değişmez dış politikanın dışına çıkan Özal, çözümsüzlük yerine karşılıklı tavizler vererek sonuç elde etmeyi önermiştir. Ayrıca bu süreçte Ada'ya yönelik ekonomik ve siyasi planlar yapılmakla birlikte, ne yazık ki bu planlarda istenilen seviyeye ulaşılamamış, dış unsurların etkisi ile adanın uluslararası sistemde tanınması yolunda adımlar atılamamıştır. Kıbrıs konusunda Türkiye'nin AET'ye tam üyeliği karşılığında büyük tavizler vermeyi göze alan Özal'ın Kıbrıs politikası toplum nazarında en çok tepki alan dış politika hamlelerinden olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Özal'ın Kıbrıs sorunu gibi temel Türk dış politikası sorunlarına ilişkin yaklaşımı genellikle liberal/muhafazakar yazarlarca "Özal'ın elinde olmayan nedenlerle izah edilmeye" ve fatura Dışişleri ve askeri bürokrasiye çıkarılmaya çalışılır.

Kısacası, 1983-1987 yılları hem Türkiye açısından gerek bölge açısından gerekse uluslararası sistemdeki radikal değişiklik açısından oldukça hareketli yıllar olmuştur. Özal hem bölgesel ilişkiler hem de Batı ve ABD ile ikili ilişkilerin düzeltilmesi için göstermiş olduğu çabanın karşılığını alamamıştır. Yine, dış politikanın ekonomi temelli başarılı olacağını her fırsatta dile getiren Özal, ekonomik alanda işbirliğinin geliştirilmesi için çaba sarf etmesine rağmen bu oranda komşu ülkelerle ve bölge ülkeleriyle işbirliğinin geliştirilmesi ve güvenlikle ilgili meseleleri karşısında bulmuştur.. İran ile Irak arasında 1988 yılına kadar süren savaş, ekonomik olarak Türkiye'ye çeşitli kazançlar getirse de, 1991 Körfez Savaşı'na giden yolun taşlarını döşemiş olması ve PKK terörünün bölgedeki belirsizlikten faydalanması nedeniyle uluslararası hatta bir küresel nitelikli sorun Türk dış politikasının ana meselesi haline gelmiştir.³¹⁰

3.3.2. Milliyetçi Demokrasi Partisi

1983 seçimleri başlığı altında incelenen üç siyasi parti içinde, parti programında dış politika bölümüne en az yer vermiş parti olarak gözükmiştir. MDP'nin seçim beyannamesinde Dış Politika bölümü 7 madde ile ele alınmıştır. Türk Dış Politikası konusunun genel ve kısa paragraflarla irdelendiği görülmüştür.

³⁰⁹ Tuncer, a.g.e., s.76.

³¹⁰ Muhittin Demiray, **Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Anlayışları**, (Çevrimiçi), <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354899>, (erişim: 09.01.2017)

Seçim beyannamesi Dış Politika bölümü üzerinden, parti iktidar olduğu takdirde cumhuriyet dış politikasını sürdüreceğini, milli tercihlerinin korunacağını, büyük devlet politikası hedeflenerek aktif bir dış politika izleneceğini ifade etmiştir.³¹¹

3.3.3. Halkçı Parti

1980 Darbesi sonrasında Türk siyasal hayatında sosyal demokrat veya demokratik sol cenahı temsil etmek üzere sisteme dâhil olmuş olan Halkçı Parti'nin seçim beyannamesine veya seçimlerde kullandığı diğer materyallere ilişkin herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

3.4. 1987 Seçimleri

1987 seçimlerinin en belirgin özelliği, 12 Eylül sıkı yönetim ve siyasal yasak ortamının kısmen yumuşaması neticesinde, birbiri ardına kurulan siyasi partilerin siyasi arenaya dâhil oldukları bir seçim olmasıdır.

1987 seçimlerine gidilmeden önce halk, Türk demokrasi tarihi açısından en az çok partili siyasi hayata geçiş ve darbeler kadar önemli bir kırılmayı ifade eden ve ANAP'ın siyasi geleceği açısından da bir dönüm noktasını oluşturan tarihi bir referanduma şahitlik etmiştir. 1982 anayasası tarafından dönemin siyasi parti liderlerine getirilen on yıllık siyaset yasağının kaldırılması referandumla halka sorulmuştur. 6 Eylül 1987 tarihli referandumda yalnızca 75 bin gibi küçük bir oy farkı ile halkın %50,23'ü Evet oyu kullanarak 12 Eylül askeri darbesi ile siyasi parti liderlerine getirilen siyasi yasakları kaldırmıştır.³¹² Böylece, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş tekrar siyaset sahnesine dönmüşlerdir. Bunun üzerine ANAP lideri Özal darbe öncesi parti liderlerinin partilerini toparlayıp toplumsal muhalefette bir karşılık bulmalarına fırsat vermeden 29 Kasım 1987 tarihinde gerçekleşmek üzere baskın erken seçim kararı almıştır.

1987 Seçimlerine kadar seçim kanunlarında 11 kez değişiklik olmuştur. 17 Mayıs 1987'de Anayasa'da yapılan değişiklikle seçmen yaşı 20'ye indirilmiş, milletvekili sayısı 450'ye çıkarılmış ve siyasal yasak getiren geçici 4. madde halkoyuna sunulmuş ve kaldırılmıştır. 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda bu yönde değişiklik yapılarak çifte barajlı *d'Hondt* seçim sisteminin yanı sıra kontenjan uygulaması getirilmiştir.³¹³

³¹¹ Milliyetçi Demokrasi Partisi, **1983 Seçim Beyannamesi**, Ankara, 1983. s.12.

³¹² "1987'de yapılan referandumu "Evet" çiler kazanmıştı", Dünya Bülteni, 12.07.2010, (Çevrimiçi) <http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/121032/1987de-yapilan-referandumu-evet-ciler-kazanmisti> (erişim: 09.01.2017)

³¹³ Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Türkiye'de Milletvekili Seçimleri**, 2015, s.66 http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/Se%C3%A7im_T%C3%BCrk%C3%A7e_i%C3%A7.pdf. (çevrimiçi: 09.01.2017)

1983 Seçimlerinin sistemi temel olarak korunurken, farklı olarak kontenjan uygulaması getirilmiştir. Buna göre, 6 ve daha fazla milletvekili çıkaracak illerin, 4, 5 ve 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde partilerce birer kontenjan adayı gösterilmiş ve kontenjan adayına parti aday listesinde sıra numarası verilmemiştir. Kontenjan milletvekilliğini ise, seçim çevresinde en fazla oyu alan parti kazanmıştır. Ülke genelindeki % 10'luk baraj ile seçim çevresi barajı ise aynen korunurken, 1987 seçimlerinde tercihli oy sistemi uygulanmıştır.³¹⁴

1987 seçimlerinin Türk Siyasi hayatında dikkat çeken en önemli özelliklerinden birisi de %93,3'lük oranla katılımın en yüksek olduğu seçim olmasıdır.³¹⁵ Seçimler sonucunda sadece üç parti, ANAP, SHP ve DYP Meclise girebilmeyi başarmıştır. MSP'nin devamı olan Refah Partisi (RP) ile MHP'nin devamı olan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile İslahatçı Demokrasi Partisi barajın altında kalarak Meclis'e girememiştir.

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi	Kazanılan Sandalye Sayısı
Anavatan Partisi	36,3	292
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	24,8	99
Doğru Yol Partisi	19,1	59
Demokratik Sol Parti	8,5	-
Refah Partisi	7,2	-
Milliyetçi Çalışma Partisi	2,9	-
İslahatçı Demokrasi Partisi	0,8	-
Bağımsız	0,4	-
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	93,3	450

Tablo 3. 29 Kasım 1987 Genel Seçimleri

ANAP oylarını bir önceki seçimde aldığı %45,1'den %36'ya düşürmüştü olsa da, baskın seçim taktiği başarıya dönüşmüş iktidarını ikinci kez korumasını bilmiştir. Seçim sistemindeki çifte baraj uygulamasıyla da milletvekili sayısını 211'den 292'ye çıkartmıştır.

³¹⁴Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, "Türkiye'de Milletvekili Seçimleri", 2015, s.66. (Çevrimiçi), http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/Se%C3%A7im_T%C3%BCrk%C3%A7e_i%C3%A7.pdf, (erişim:10.01.2017)

³¹⁵Yüksek Seçim Kurulu, (Çevrimiçi), <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1983-2007-MVSecimleri/Turkiye.pdf> (erişim: 10.01.2017)

3.4.1. Anavatan Partisi

ANAP'ın 18. dönem seçim beyannamesinde dış politika başlığı, toplam 52 sayfa içinde 2 sayfalık bölümünü oluşturmuştur. Bir önceki dönem seçim beyannamesi ile kıyaslandığında, beyanname şablonunun değiştirilmediği, birkaç başlık üzerinde oynandığı dikkat çekmiştir.

Beyannamede yapılan değişiklikleri değerlendirecek olursak, AET ile ilişkiler başlığında 1983 beyannamesine ek olarak “Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvurulmuştur.” ibaresine yer verilmiştir. Yine, yurt güvenliğinin iktisadi güçten geçtiğinin vurgulandığı paragrafta 1983 beyannamesine ek olarak “İttifaklarımıza sadakati, dış politikamızda daima güvenilir bir taraf olmayı vecibe sayarız.” ifadesi eklenerek diğer kısımlarda değişikliğe gidilmemiştir. Beyannamenin Kıbrıs sorununa ilişkin kısmında artık Kıbrıs Türk toplumu/tarafı ifadesinin yerini KKTC alacak ve ifadeler netleşecektir. Burada; “Kıbrıs Türk Toplumunun alacağı kararları saygıyla karşılamaya ve desteklemeye kararlıyız.” söylemine ek olarak değişen ve gelişen şartlar göz önüne alınarak “KKTC’yi, Güney Kıbrıs rejiminin haksız, adaletsiz ve insanlık dışı uygulamaları karşısında sonuna kadar destekleyeceğiz.” ifadeleri eklenerek madde güncellenmiştir.³¹⁶

ASALA Ermeni terörü konusunda, 1983 beyannamesinde dünya kamuoyunu aydınlatmanın elzem olduğu belirtilirken, 1987 beyannamesinde ise geçen dört yıl içinde gerekli aydınlatılmaların yapıldığı iddia edilmiş “Dünya kamuoyunu etkili bir şekilde aydınlatmaya devam ediyoruz.” şeklinde ifade değiştirilmiştir. Beyannamenin dış politika ile ilgili son kısmında ise geçen dört yılın muhasebesi yapılarak elde edilen kazanımlar, başarılar ve gerçekleştirilen faaliyetlerin belirli bir kısmı anlatılarak sonlandırılmıştır.³¹⁷

Yukarıda ifade edildiği gibi beyanname bir önceki seçim ile aynı konular ve aynı başlıklar altında toplanarak yeni dönem için vaatlerde bulunulmuştur. Değerlendirmemize geçmeden önce ifade etmek gerekirse beyannamenin dış politika bölümü kısır kalmıştır. Anavatan Partisi bir dönem hükümet görevini gerçekleştirmesinin ardından açıkladığı bu ikinci seçim beyannamesinin beklentilerin çok altında kaldığı belirtilebilir.

Anavatan Partisi, 1987 yılında yeniden tek başına iktidara gelmesinden dolayı Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde herhangi bir değişiklik gözlenmemiştir. II. Özal hükümeti, 1987 yılının başında başlattığı AET'ye tam üyelik hazırlıklarına kaldığı yerden devam etmiştir.

³¹⁶ Anavatan Partisi, **29 Kasım 1987 Seçim Beyannamesi**, Ankara, 1987, s.91-93.

³¹⁷ Anavatan Partisi, **a.g.b.**, s.91-93.

İlk olarak Avrupa için önemli olan, İnsan Hakları Komisyonu'na kişisel başvuru hakkı konusu Bakanlar Kurulu toplantısında ele alınmıştır. Buradaki kararlar doğrultusunda Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) bireysel başvuru hakkının tanınmasıyla ilgili Türkiye'nin müracaatını gerçekleştirmiştir. Avrupa Konseyi tarafından olumlu karşılanan bu girişim sonrasında Türkiye'ye dönen Halefoğlu, basın toplantısı düzenleyerek bireysel başvuru hakkının kabul edildiğini belirten bir yazının komisyona gönderildiğini açıklamıştır.³¹⁸

Türkiye'nin AET'ye tam üyelik başvurusu 14 Nisan 1987 yılında yapılmıştır. 13 Nisan'da Ankara Devlet Konukevi'nde başarılı ihracatçılar için düzenlenen ödül töreninde konuşma yapan Başbakan Turgut Özal, konu ile ilgili kesin açıklamasını şöyle yapmıştır;

*“Burada önemli bir açıklama yapmak istiyorum. Aslında bunu yarın (14 Nisan) açıklayacaktım ama maalesef bazı açıklamalar bizden evvel başka kaynaklarca yapılıyor, Türkiye yedi yıldır süren istikrarına devam ederse, Avrupa Müşterek Pazarına üye olmamız, bazılarının tahmin ettiği gibi zor olmayacaktır”*³¹⁹

Özal bu açıklamayla “Türkiye'nin sabırlı ve metanetli olmasının önemini de dahil ederek bir taraftan da Avrupa tarafının olumlu yaklaşımına dair endişesini ifşa etmektedir.”³²⁰

Türkiye'nin başvuru konusunda gösterdiği ılımlı tutumuna rağmen Avrupa Topluluğu, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu AT Komisyonu'na havale etmeyi geciktirmiştir. Türkiye'nin üye ülkeler nezdinde bulunduğu girişimler karşısında başta Almanya olmak üzere nispi bir yumuşama yaşayan topluluk ülkeleri, Nisan ayının sonunda Lüksemburg'da gerçekleşen Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye'nin başvurusunun komisyona gönderilmesini engellememişlerdir.

1987-1989 yılları arasında Türkiye başvurunun kabul edilmesi açısından yoğun mesai harcamasına rağmen istediği sonuca ne yazık ki ulaşamamıştır. Türkiye'nin önündeki en büyük engel Yunanistan ile olan ikili sorunlar olarak tanımlanmıştır. AET tarafı, Türkiye'nin Yunanistan ile sorunların halledilmeden ve Yunanistan'ın onayı olmadan üyeliğe kabul edilemeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Komisyon, 18 Aralık 1989'da Konsey'e Türkiye'nin

³¹⁸ Güçlü, a.g.e., s.55.

³¹⁹ Umut Karabulut, “Anavatan Partisi İktidarı'nın İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) İlişkileri ve Türkiye'nin AET'ye Tam Üyelik Başvurusu”, ÇTTAD, VI/14, (2007/Bahar), s.146.

³²⁰ Umut Karabulut, a.g.m., s.146.

tam üyelik başvurunun askıya alınmasını önermiştir. Teklifin reddedilmediği, 1993'te tek bir siyasal birlik haline geldikten sonra yeniden ele alınacağı belirtilmiştir.³²¹

Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'nin üyeliği konusunda takındığı bu olumsuz tutum üzerine Türkiye'de, 1988 ortalarından itibaren Avrupa Topluluğu'nun Türkiye için tek seçenek olmadığı; Avrupa Topluluğu'na alınmaması durumunda, Türkiye'nin ABD ve Kanada'yla, Sovyetler Birliği, EFTA ülkeleri ve İslam ülkeleriyle daha yakın işbirliğine gidebileceği ileri sürülmeye başlanmıştır.³²²

Çok yönlü dış politika ilişkileri geliştirmeyi amaç edinen Özal, bir taraftan AET ile ilişkileri yürütürken diğer taraftan da Orta Doğu ve İslam ülkeleri arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine büyük önem vererek gayret sarf etmiştir. Kimine göre bu yönüyle Özal Türkiye'nin Ortadoğu'da olduğu gerçeğini bütün yönleri ile gören ve bunun gereklerini yerine getirmek için tüm araçları seferber eden neredeyse ilk siyasetçi olmuştur. Bu değerlendirme sayılarla da ortaya konmuştur. Özal'ın iktidarının ilk iki yılında gittiği 20 ülkenin 11'i Orta Doğu'dadır ve bunlar Cumhuriyet tarihinde Türkiye Başbakanı sıfatıyla ilk kez ziyaret edilen ülkeler olmuştur.³²³ Öte yandan bu yönelişin alternatifsiz olunmadığı mesajını vermek ve Avrupa tarafı nezdindeki değeri arttırmaya dönük olduğu da düşünülebilir.

Özal döneminde, Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat 15 Kasım 1988 tarihinde bağımsız Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan edince Türkiye bu devleti tanımıştır.³²⁴ Oysa Filistin'in o günün şartlarında İsrail'in işgali altında olan, hükümeti kurulmamış, yerleşmiş devletler hukuku kurallarıyla bağdaşmayan kısacası devleti oluşturan öğelerden hemen hemen hiçbirine sahip olmadığı ortadadır. Öte yandan ne Filistin ne de başka bir Arap devleti, devlet öğeleri tam olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni o güne değin tanımıştır.³²⁵ Buradan anlaşılacağı üzere Özal hükümetinin KKTC konusunda büyük güçlerin ve BM'nin tutumuna bakarak, tanınma/tanıtma politikasına hiç yönelmediği ifade edilebilir. Bu itibarla beyannamede belirtilen "KKTC'ye destek" ifadesinin ikili ve siyasi olmaktan ziyade ağırlıklı ekonomik/güvenlik temelli olduğu açıktır.

Türkiye, bir yandan Filistin Devleti'ni tanıırken; öte yandan da İsrail'le ilişkilerin normalleştirilmesi için çaba göstermiştir. Hatırlanmalıdır ki, İsrail'in Kudüs'ü daimi başkent

³²¹ Tuncer, **a.g.e.**, s.123-125.

³²² Tuncer, **a.g.e.**, s.124.

³²³ Erkan Ertoşun, "Dış Politikada Özal'lı Yıllar:1983-1993", (Çevrimiçi), [https://www.academia.edu/14301339/D%C4%B1%C5%9F_Politikada_%C3%96zall%C4%B1_Y%C4%B1llar_1983-1993_\(erişim:10.01.2017\)](https://www.academia.edu/14301339/D%C4%B1%C5%9F_Politikada_%C3%96zall%C4%B1_Y%C4%B1llar_1983-1993_(erişim:10.01.2017))

³²⁴ Gönübol, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.615.

³²⁵ Gönübol, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.616

ilan etmesine tepki olarak Türkiye (Milli Güvenlik Konseyi yönetimi yani darbe yönetimi devam ederken) Tel Aviv büyükelçisini çekerek temsili üçüncü katip düzeyine indirmişti. 1986'dan sonra Türkiye-İsrail ilişkilerini belirleyen öğeler, turizm ile ekonomik alandaki işbirliği olmuştur. İki ülke arasındaki ticaret hacmi her geçen yıl artış göstermiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinin bir diğer nedeni de, her iki ülkenin Suriye'nin silahlanmasından duyduğu rahatsızlık olmuştur. Türkiye ile İsrail bu silahlanma sürecinde, Suriye ve Irak korkusunu paylaşmıştır.³²⁶

Devlet adına karar alıcıların kimi durumlarda şahsi görüş ve yaklaşımlarının da devlet kararını etkileyebildiği görülebilmektedir. Bu açıklama dikkate alındığı zaman dış politika yapıcılarının kişisel özelliklerinin dış politika kararlarında öne çıktığı dönemler genelde lider özellikleri ile doğru orantılıdır. Bu bağlamda Turgut Özal, karar alma süreçlerinde kişisel özelliklerini öne çıkaran liderlerden biri olarak karşımıza çıkmıştır.³²⁷

Tayyar Arı, kişisel özelliklerin dış politika süreçlerine etkisini şu şekilde özetlemiştir:

“...karar vericinin içinde yer aldığı siyasal sistem, yakın çevresi, kamuoyunun ve baskı gruplarının etkileri, devletin sahip olduğu kaynakları, diğer devletlerin politikaları, uluslararası sistemin yapısı, bölgesel ve uluslararası güç dağılımı, karar vericilerin kararlarını etkilemekle beraber, tüm bu koşulların aynı kaldığı varsayımında da farklı karar vericilere göre devletin karar ve politikalarının değişimi söz konusu olduğundan, karar verici ve onun kişisel özellikleri karar verme teorisi için temel değişken olarak alınmaktadır.”³²⁸

Özal'ın idealist olması ve kararları bireysel olarak alması, dış politikaya soktuğu değişim bakımından pozitif yönde mi olmuştur, yoksa milli çıkarlara zarar mı vermiştir bugün hala tartışılan bir husustur. Bu tartışmadan hareketle Özal'ın dış politikaya katkıları hem içerik, hem de yöntem açısından Türk dış politikasında değişikliklere sebep olmuş, çok boyutlu ve özgüvenle hareket eden aktif bir dış politika meydana getirmiştir denilebilir. Tahribatları ele alındığında ise sistem ile Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında ilk defa bu kadar büyük farkların ortaya çıkmasının çıkarttığı sorunlar söylenebilir. Özal'ın kendine güvenen ve diğer aktörleri adeta görmezden gelen tavrı kurumsallaşmaya zarar verirken politikaların meşruiyetine de zarar vermiştir. Bilhassa bürokrasi içinde iyi donanımlı ve ülke çıkarlarını

³²⁶ Tuncer, a.g.e., s.51.

³²⁷ Lale Dündar, “Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 58, Bahar 2016, s.6.

³²⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s.537.

önceleyen kadroların Özal'ın dış politika tespit ve uygulama sürecinde saf dışı bırakılmasından kaynaklanan ciddi problemler olduğu görülmelidir.

Öte yandan, Turgut Özal'ın, büyük ölçüde iktisadi perspektifinden kaynaklanarak dışa açılmaya yönelik liberal politikaları her alanda kendini göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerinde daha etkin ve uzlaşmaya yatkın bir dış politika güttüğü görülmüştür. Buna örnek olarak Türkiye'nin İran-İrak savaşında aktif ve tarafsız politika izlemesi, her iki devlet ile ticari ilişkileri canlı tutması faydacı bir liberalizm görüntüsüdür. Ayrıca PKK terör örgütüne açıkça destek vermekten çekinmeyen Suriye yönetimiyle her şeye rağmen, diplomasi içinde çözüm arayışı yakın çevre ile işbirliği kapısını kapatılmamasına örnek gösterilebilir.³²⁹ Ancak bu dönemde terörle mücadelede önemli zaafaların ortaya çıktığı büyük insani kaybın meydana geldiği, örgütün zaman zaman bazı il ve ilçelerde neredeyse kontrol temini noktasına ilerlediği görülmüştür.

Nitekim analize konu dönemin ilerleyen kısımlarında belirtileceği üzere, Sovyet ardılı coğrafyada ortaya çıkan etnik/teritoryal çatışmalarda Özal'ın aktif tutum arzusuna rağmen Türkiye'nin sınırlı bir aktivite içinde olabildiği, Bosna iç savaşı, Rus-Çeçen Savaşı ve Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin çıkarları hilafına sonuçlar ortaya çıktığı görülebilir. Bu gelişmelere Türkiye ancak mensubu bulunduğu Batı güvenlik sisteminin sınırları içinde duyarlılık ve reaksiyon gösterebilmiştir.

3.4.2. Sosyaldemokrat Halkçı Parti

12 Eylül 1980 Askeri Darbesinde sonra kapatılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin oylarını bünyesinde toparlamak maksadıyla kurulmuş olan siyasi parti SODEP olmuştur. CHP'nin kapatılmasından sonra ortaya çıkan boşluğu dolduran SODEP 1984 yerel seçimlerinden aldığı %24,9'lük oy oranıyla, ana muhalefet partisi olarak çıkmıştır. 1983 genel seçimlerine katılan üç partiden biri olan ve almış olduğu %30,5'lik oyla ana muhalefet partisi görevini üstlenen Halkçı Parti (HP)'nin yerel seçimlerde oy oranının %8'lere kadar gerilemesi, CHP oylarının SODEP'te toplanacağı kanaatini güçlendirmiştir. SODEP MKYK'sında Erdal İnönü'nün, amaçlarının sosyal demokratların birleştirilmesi olduğunu dile getirmesinden sonra iki parti ortak bir tüzük hazırlamış; 2 Kasım 1985'te Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) adı altında birleşme kararı alınmıştır.³³⁰

³²⁹ Dursun, a.g.e., s.431.

³³⁰ Yüce, a.g.e., s.133-134.

1987 erken genel seçimlerine İnönü liderliğinde giren SHP'nin, 40 sayfalık seçim beyannamesinde yaklaşık 4 sayfada dile getirdiği dış politika çıktıları ise, dönemin şartları altına güncel konulara barışçıl bir dış politika yaklaşımını ortaya koymakta, bunun yanında “Türkiye Cumhuriyetinin tam bağımsızlığının ve Türk halkının onur ve çıkarlarının eksiksiz bir şekilde korunarak yürütüleceği” beyanını içermektedir.

Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda, Türkiye'nin savunmasının öncelikle kendi işi olduğunun üzerinde durularak, NATO ile ilişkilerde uygulanacak ilkeler ele alınmıştır. “NATO ile ilişkilerimiz Türkiye'nin bu ittifaka kendi güvenliğini artırmak için girdiği ilkesi göz ardı edilmeden yürütülecektir. Bunu zayıflatan bir hareket ya da niyet karşısında SHP olarak karşı çıkılacaktır” ifadeleriyle hitap edilen sol tabana olumlu mesaj verilmesi hedeflenmiştir.³³¹

Sosyaldemokrat Halkçı Parti, Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki haklarına ödünsüz biçimde sahip çıkarak bunları savunacağını, Batı Trakya ve Bulgaristan'daki soydaşlarımızın haklarının kararlı bir biçimde aranacağını, Kıbrıs'ta eşit haklara sahip iki toplumdandır oluşan bağımsız, bağlantısız federal bir devlet yapısını savunduğunu ifade ederek, Türkiye'nin uluslararası antlaşmalarla sahip olduğu garantörlük hakkında vazgeçilmesinin söz konusu edilemeyeceği ifade edilmiştir.

3.4.3. Doğru Yol Partisi

1983 genel seçimlerinde yer alamayan DYP, hazırlamış olduğu seçim beyannamesinde dış politika alanına iki sayfa ile yer vererek konuyu genel dış politika başlıkları ile sınırlı tutmuştur. Beynamede dış politikanın hareket noktası olarak “milli menfaatlerimizin korunması” tespit edilmiştir. En önemli dış politika hedeflerinin ülkenin güvenliği olduğunu belirten DYP, AET, Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ön plana çıkartılmıştır.³³²

Kıbrıs konusunda Türkiye'nin sarf ettiği yapıcı ve sabırlı girişimlere rağmen çözüme ulaşamamış olmasına dikkat çekilerek, Yunanistan ile çözüm bekleyen meselelerin iyi niyetli ve barışçıl yollarla halledilme arzusunda bulunduğu yine Bulgaristan'daki Türkler sorununun ciddiyetinin farkında olduğu gerekli tüm imkânların sarf edilmesiyle çözüme kavuşturulacağı beynamede ifade edilmiştir. Görüleceği üzere 1987-1989 arasında Bulgaristan'da Todor Jivkov yönetiminin Türk azınlığa karşı izlediği baskıcı asimilasyonist

³³¹ Sosyaldemokrat Halkçı Parti, **Seçim Beyannamesi**, Ankara, 1987, s.4-5.

³³² Doğru Yol Partisi, **Seçim Beyannamesi – Büyük Türkiye Programı**, Ankara, 1987, s.21-22.

politikalara karşı partilerin genelinde bir ortak tutum vardır. Bunda, Türk kamuoyunun konuya gösterdiği hassasiyetin payı da görülmelidir.³³³

Genel olarak DYP'nin beyannamesinde ve parti programlarında dış politika konusunda ele alınan konular, Türkiye'nin hem iç hem de dış güvenliğini sağlama, dünya barışına katkıda bulunarak barış içinde bir dünya arzusu gibi ilkelerin ışığında, siyasi, ekonomik ilişkiler geliştirerek hem dünya devletleri hem de yakın coğrafyadaki komşu ülkeler ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi hususlarına odaklanmış ancak ayrıntılı, kendini bağlayıcı ifadelerden kaçınıldığı görülmüştür.

3.5. 1991 Seçimleri

1990'lı yıllar dünyada önemli değişim ve gelişmelerin ortaya çıktığı yıllardır. Söz konusu yıllarda dünya siyasi yapısını da derinden etkileyen en önemli gelişme Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) öncülüğündeki Komünist Blok'un çökmesi ve 1991 yılında da doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Böylelikle 1945'ten itibaren beliren ve dünya siyasal sistemini iki kutuplu bir yapıya sıkıştıran Soğuk Savaş sona ermiştir. 21 Aralık 1991 Sovyetler Birliği'nin resmen ortadan kalkışının tarihi olurken Avrasya'nın siyasi haritası değişmiş ve Sovyet cumhuriyetleri bağımsız devletler haline gelmiştir.³³⁴ İki kutuplu yapının ortadan kalkmasından sonra yeni dönemde dünya siyasetini biçimlendirecek mücadele, işbirliği, rekabet veya çatışma zemininin ne olacağı akademik ve popüler düzeyde merak konusu olmuştur.

Sovyetler Birliğinin dağılması, süreç olarak 1989'da Soğuk Savaş'ın simgelerinden biri olan Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlamışsa da hukuki kesinleşme Türkiye'deki seçimlerden sonraya denk gelmiştir. Sovyetler Birliği'ne komşu olan Türkiye'nin bu küresel değişmeden bölgesel düzeyde de etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Nitekim her şeyden önce Türkiye'nin Sovyet kara sınırında üç yeni devlet (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan-Nahçıvan) ortaya çıkmıştır. Ancak bu gelişmeye, Güney Kafkasya'nın günümüzde de devam eden etnik/teritoryal çatışmaları eşlik etmiştir.

1990'ların Ortadoğu'daki en önemli olayı ise 1 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve akabinde 17 Ocak 1991'de ABD'nin öncülüğünde Körfez Savaşı'nın başlamış olmasıdır. Bu önemli gelişmeler de Türkiye'nin yanı başında gerçekleşmiş ve güvenliğini doğrudan etkilemiş olaylardır. Savaştan sonra ABD ve müttefikleri Irak'a karşı

³³³ Doğru Yol Partisi, a.g.b., s.22.

³³⁴ Köse, a.g.e., s.371.

ağır ekonomik ve sosyal ambargo uygulamaya koymuşlardır.³³⁵ Bu nedenle Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndan ekonomik yönden de etkilendiğini dikkate almak gerekir. Ancak şüphesiz, müdahale sonrasında Irak'ın kuzeyinde ilan edilen uçuşa yasak bölgenin Irak'ta fiili bir bölünme yanında merkezi hükümetin kontrolünden uzak ve terörizmin barınmasına açık bir alan yaratmış olması Türkiye ve Türk dış politikası açısından en hayati ve olumsuz çıktıdır.

Afganistan'da Sovyet işgalinin sona ermesini takip eden bir iç savaşın yaşanmaya başlamış olması, İran'da Humeyni'nin 1989'daki ölümü sonrasında yeni bir dönemin başlamış olması gibi olaylar da Türkiye'nin ilgi tahsis etmek zorunda olduğu coğrafyada cereyan eden gelişmelerdir. Dünyadaki bu kritik gelişmeler birbirini takip ederken, Türkiye'de yapılacak seçimler de bu olaylardan bağımsız düşünülemezdi. Partiler de bu olayların bilinci ile seçim beyannamelerini hazırlayarak seçmenin önüne çıkmayı amaçlamışlardır.

20 Ekim 1991'de yapılan seçimlere 6 parti katılmıştır. Ama 5 parti barajı aşabilmiştir. Seçime katılan DYP %27 oyla 178 milletvekili çıkararak birinci parti olmuştur. ANAP %24 oyla 115 milletvekili çıkararak ikinci, HEP ile ittifak yapan SHP ise %20,8 oyla 88 milletvekili çıkararak üçüncü parti olmuştur. MÇP ve IDP ile kendi çatısı altında ittifak yapan RP %16,9 oyla 62 milletvekili çıkarırken, DSP ise barajı çok az bir oyla aşarak %10,8 oy ile 7 milletvekili çıkarabilmiştir. Sosyalist Parti %0,4 oy alarak meclise girememiştir.³³⁶ RP'nin aldığı oy MSP-MNP çizgisindeki ve Erbakan öncülüğündeki siyasal hareketin o güne dek aldığı en yüksek oy olurken, CKMP-MHP-MÇP çizgisindeki ve Alparslan Türkeş liderliğindeki milliyetçi siyasal hareket de o güne kadarki en fazla sayıda milletvekiline ulaşmıştır. TBMM'ye girilmesine müteakip RP'den ayrılmış ve yeniden kendi çatısı altında siyaseti sürdürmüştür.

³³⁵ Mehmet Öztürk, "1. Körfez Savaşı'ndan (1990- 91) - 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", (Çevrimiçi), <http://www.akademikbakis.org/eskisine/19/08.pdf> (erişim:13.05.2016)

³³⁶ "Türkiye'nin Kâbusu 1991 Genel Seçimi", Yenişafak, (Çevrimiçi), <http://www.yenisafak.com/secim-1991> (erişim:15.01.2017)

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi	Kazanılan Sandalye Sayısı
Doğru Yol Partisi	27,0	178
Anavatan Partisi	24,0	115
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	20,8	88
Refah Partisi	16,9	62
Demokratik Sol Parti	10,8	7
Sosyalist Parti	0,4	-
Bağımsız	0,1	-
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	83,9	450

• **Tablo 4. 20 Ekim 1991 Genel Seçimleri**

Seçim ittifakının teknik ve siyasi nedenleri olabilir ancak öncelikle şu belirtilmelidir ki; çift barajlı seçim sisteminin neden olduğu olumsuzluklardan etkilenmek istemeyen farklı siyasi partiler seçim için ittifak yoluna gitmişlerdir. Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) Refah Partisi çatısı altında, Halkın Emek Partisi (HEP) Sosyaldemokrat Halkçı Parti çatısı altında % 10'luk ülke barajı ile seçim çevresi barajlarını aşmayı başarmışlardır.³³⁷ Sonunda 12 Eylül'ün yasaklı liderleri Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş 11 yıl sonra tam kadro TBMM'ye girmişlerdir.³³⁸

1991 seçimleri sonucunda hiçbir partinin parlamentoda tek başına hükümet kuracak çoğunluğa erişememesi üzerine Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisiyle Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyaldemokrat Halkçı Parti arasında koalisyon hükümeti kurulmuş ve Türkiye'de yeniden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Kurulan 49. Hükümet, Ekim 1991'den Haziran 1993'e kadar görev yapmış, Özal'ın ölümüyle Demirel, Cumhurbaşkanlığı görevi için seçilmiş, boşalan DYP genel başkanlığına ise Tansu Çiller getirilmiştir. Tansu Çiller Başbakanlığında kurulan DYP-SHP 50. hükümeti 25 Haziran 1993-05 Ekim 1995 tarihleri arasında görev yapmıştır. Ayrıca, 1992 yılında Anayasa'nın geçici maddesi yürürlükten kalkınca, kapatılan partiler yeniden açılmıştır.

³³⁷Yüksek Seçim Kurulu, (Çevrimiçi), <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1983-2007-MVSecimleri/Turkiye.pdf> (erişim: 15.01.2017)

³³⁸ Mehmet Alkan, "Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", Tarih Dergisi Mayıs 1999, s.60. (Çevrimiçi), <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/10342.pdf> (erişim: 15.01.2017)

20 Ekim 1991 yılında yapılan 12 Eylül sonrasının üçüncü genel seçimleri, öncesinde renkli bir kampanya dönemine sahne olmuştur.. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ANAP Genel Başkanlığı'na Mesut Yılmaz seçilmiştir. Mesut Yılmaz başkanlığında ilk genel seçim deneyimini yaşayan ANAP seçim sloganı olarak “*Türkiye’de Hızlı Gelişmenin Devamı İçin Siyasi İstikrar Şartsa... Mesut Yılmaz*” ifadesini kullanmıştır. DYP'nin en önemli sloganları arasında ise “*Türkiye’de İlk Kez DYP İktidarı İle Zam Değil İndirim Yapılacağı*” yerini bulacaktır. SHP ise sol oyları bir araya toplamaya çalışarak, “*Türkiye İçin, Sosyal Demokratlar İçin Yol Ayrımı*” sloganını kullanmıştır. Seçime MHP-IDP-RP ittifakı ile RP çatısı altında giren siyasi partiler özünde RP lideri Erbakan'ın “adil düzen” söylemiyle uyumlu bir sloganı: “*Refahın Adil Ekonomi Düzeninde Enflasyon Yok*” kullanmışlardır. Ayrıca RP özellikle muhafazakâr seçmeni etkilemek için “İnananlar Birleşti” ve esprilere de konu olan “Başbuğ Erbakan, Mücahit Türkeş” sloganlarını kullanmıştır.³³⁹ DSP ise, “*Ulusal Birlik İçin Evetler Güvercine*” sloganını tercih etmiştir.³⁴⁰

1991 seçimlerindeki seçim beyannamelerini incelediğimizde dış politikaya ilişkin bölümlerinin önceki seçim beyannamelerinde oluşu gibi yine diğer başlıklara nazaran az ve sade şekilde hazırlanmış olduğunu görürüz. Seçim beyannamelerini açıklayan partilerin dış politika yaklaşımlarında, Anavatan Partisi 98 sayfalık beyannamesinde 3 sayfa ile dış politika hedeflerini özetlerken, DSP 75 sayfalık beyannamesinde konuyu 4 sayfa ile ele almıştır. Yine, DYP 365 sayfalık beyannamesinde 8 sayfa ile farklı başlıklar altında ele almıştır. Refah Partisi 182 sayfalık beyannamesinde 3 sayfa ile bölgesel sorunlara başlık açarak çözüm önerileri sunmuştur. SHP'nin beyannamesi ise 73 sayfadan oluşurken bunun 4 sayfası dış politikaya ayrılmıştır.

3.5.1. Doğru Yol Partisi

DYP 365 sayfadan oluşan kazuistik bir seçim beyannamesi hazırlayarak diğer partilerden ayrılmış, nitekim bu ayrışmanın da seçim sonuçlarına yansıdığı görülmüştür.³⁴¹ DYP kazuistik bir biçimde tasarladığı seçim beyannamesini şekillendirirken öncelikli olarak

³³⁹ Türk siyasal hayatının önemli isimleri olan Erbakan ve Türkeş, temsil ettikleri kitlelerce benimsenmiş ön sıfatlarla anılır, siyasal toplantılarında soyadları bu sloganlarla ifade edilirdi. Türkiye’de siyasal İslami hareketi bir siyasal parti teşkilatıyla temsil eden Necmettin Erbakan’a İslam için mücadele ettiği hissiyatına atıfla “mücahit Erbakan”, Türk milliyetçiliği çizgisini siyasal bir parti teşkilatıyla idare ve temsil eden Alparslan Türkeş’e ise devlet kurucusu ve muzaffer eski Türk kumandanlarına verilen isimle “Başbuğ Türkeş” denilmiştir.

³⁴⁰ Köse, a.g.e., s.172.

³⁴¹ Köse, a.g.e., s.173.

dünyadaki eko-politik gelişmeleri kendi perspektifinden analiz etmiş ardından Türkiye'ye ilişkin ana hedefinin “Demokrat Büyük Türkiye” olduğunu ifade etmiştir³⁴²

Dış Politika ise, “Devlet Politikalarımız” başlığı altında yer alarak kendi içerisinde iki alt başlığa ayrılarak hazırlanmıştır. Birinci başlık “*Yeni Dünya Üzerinde Uluslararası Dış Politikanın Genel görünümü*” adı altında dört sayfa ile özetlenmiştir. Bu başlık uluslararası ilişkiler jargonu bakımından kusurlu olsa da (“uluslararası dış politika” şeklinde bir ifade doğru değildir.) dünya siyasal gelişmelerinden Türk dış politikalarına geçiş için konulduğu anlaşılmaktadır. İkinci başlık ise, “*Ülkemizin Dış Politikası*” adıyla kendi içerisinde beş alt başlığa ayrılarak toplamda dokuz sayfa ile sunulmuştur.

Yeni Dünya Üzerinde Uluslararası Dış Politikanın Genel görünümü başlığıyla, 1990'larda etkin olan “yeni dünya düzeni” söylemiyle barışık bir tutumun benimsendiği görülür. Dönemin dünya konjonktüründe yaşanan gelişmeler ele alınarak dünya siyasetinin gelecek tanımlaması yapılmıştır. Dünya devletlerinin “Soğuk Savaş”ı terk ederek genel bir yumuşamaya gittikleri belirtilerek ABD ile SSCB arasında varılan uzlaşma ile müzakere edilen ana ilkeler sıralanmıştır.

Bu ana ilkeler Soğuk Savaş'ın genel görünümünü yıkan, devletlerin sınırları dışına taşan politik ve askeri gücünü artırmak için uyuşmazlıklardan ümit beklemesinin önüne geçen, blokların tasfiye edilerek tehdit ve kuvvet kullanma yolundan ziyade diplomasi yoluyla halledilmesi gibi ilkelerdir. Bütün bunların amacı dünyada, barış içinde birlikte yaşamayı yani “*co existence*” hedefini sağlamak olarak belirlenmiştir.³⁴³

“Helsinki Nihai Senedinin” temel ilkeleri esas alınarak “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı” (AGİK) yükümlülüklerinin uygulanması ile sürekli barışın korunması amaçlanmış, bu iki büyük belgenin temel ilkelerinin benimsenmesiyle uluslararası ilişkilerde temel sorunların çözülmüş olacağı iddia edilmiştir. Buradan hareketle Türkiye'nin dış politikasının da bu ana alt yapı zemininde oluşturulması ve böylece yürütülmesi gerektiği DYP'nin seçim bildirgesinde ifade edilmiştir.³⁴⁴

Seçim beyannamesinde dış politika ile ilgili bölümün genel ruhu; uluslararası ortam, genel konjonktür kelimeleriyle işaret edilen “sisteme uyum” mesajı içermekte, bunun yanında “ülke çıkarları” ifadesi de bir ilke olarak ortaya konmaktadır.

³⁴² Doğru Yol Partisi, **Seçim Bildirgesi – 21 Ekim Sabahı Yeni Bir Türkiye**, Ankara, 1991, s.1-19.

³⁴³ Doğru Yol Partisi, **a.g.b.**, s.256-257.

³⁴⁴ Doğru Yol Partisi, **a.g.b.**, s.257.

DYP, dış politikanın yürütme yöntemlerini açıklarken Türkiye'nin içinde bulunduğu güçlükleri ve karşılaştığı zorlukları coğrafi konumunun getirdiği olumsuz sonuçlar olarak görmüştür. Oysa coğrafi konumunun dış politika için bir “zaaf” değil bir “güç” olarak algılanması gerektiği ve bu gücün coğrafi konumun kullanılabilmesi ile mümkün olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁵

Dış politikada en temel hedefin Türkiye'nin güvenliğini sağlamak olduğu vurgusu yapılmış, Batı'dan ve Batılılaşmadan ayrılmadan komşularımızla ülke yararını gözetken iyi ilişkiler kurarak politika uygulamanın hedefleneceği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, DYP, Rusya'daki gelişmelerin dikkatle izlendiğini ve güneydeki komşularımızla işbirliği için her yolun denenebileceğini ifade etmiştir. Yine bir diğer komşumuz olan Yunanistan ile Kıbrıs dâhil tüm sorunların çözülerek uluslararası arenada güçlü ve etkin bir yapı yakalanacağı beyan edilmiştir. AB ve ABD ile dostluğun önemine değinen DYP, bunu Türkiye çıkarları çerçevesinde, büyük bir özenle yürütmeye kararlı olduğunu ve bunu yürütmeye kişilikli politika izleneceği intibasını oluşturmaya gayret etmiştir. Tüm bunları yaparken de “güçlü Türkiye için, güçlü ekonomi” vurgusu yapılmıştır.³⁴⁶ DYP'nin 1991 seçimlerinde ekonomik vaatler ağırlıklı bir kampanya yürütmesi, dış politika konularını da ekonomi ile irtibatlandırma şeklinde kendini göstermiştir.

DYP'nin AT (artık AET değil) konusunda görüşleri ise, onurlu ve mesafeli girişimlerin sürdürüleceği, fakat AT'nin kapısında bekletilmeye razı olunmayacağı biçiminde formüle edilmiştir. Türkiye'nin AT'ye girmesinin tarafların yararına olduğunu düşünen DYP, Batı ile ekonomik ve sosyal bütünleşmeye hız vererek ülkenin aranır üye pozisyonuna getirilebileceği öngörüsüne yer vermiştir.

DYP'nin seçim beyannamesinde üzerinde durduğu başka bir konu ise, dış politika için yeniden yapılanma olmuştur. Bu konuda devletin dış politika yapıcı kurum ve kişilerinin yeniden oluşturulması üzerinde durulan beyannamede, DYP'nin yetişkin kadroları ile buna talip ve yeterli olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca, dış politikada etkinlik ve saygınlığın çağdaş bir anayasaya bağlı ve bu çağdaş anayasaya göre işleyen katılımcı rejimin iktidara gelmesi ile mümkün olacağı düşünülmüştür.³⁴⁷

DYP hükümeti kurulduktan sonra, seçim beyannamesinin dış politika bölümünde tespit edilen ilkelerle uyum veya vaat edilen hususların icra edilmesi bağlamında şu noktalar dikkat

³⁴⁵ Doğru Yol Partisi, **a.g.b.**, s.261.

³⁴⁶ Doğru Yol Partisi, **a.g.b.**, s.262-263.

³⁴⁷ Doğru Yol Partisi, **a.g.b.**, s.264.

çekmiştir. 1991 seçim sonuçları ile şekillenen parlamento tek başına bir hükümetin kurulmasına imkân tanımamış, tablo koalisyon hükümetini doğurmuştur. Böylece Süleyman Demirel başbakanlığında DYP-SHP koalisyonu kurulurken, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü Başbakan Yardımcısı olmuş, Dışişleri Bakanı ise yine bir başka SHP'li Hikmet Çetin olmuştur.³⁴⁸ Türkiye'deki parlamenter demokratik sistem içerisinde dış politikanın belirlenmesi, oluşturulması ve yürütülmesi sürecinde Dışişleri Bakanı ve Bakanlık bürokrasisinin önemli bir yeri olduğu düşünüldüğünde DYP'nin bu hak ve imkânı SHP ile paylaşması ve bir uyum gözetmesi gereklilikleri ortadadır.

Buradan hareketle, 49. hükümetin dış politikasının, beyannamelerde bahsi geçen politikalardan zaman zaman farklı gelişim gösterdiği ifade edilebilir. Çünkü içinde bulunduğu dönem ve konjonktürel değişimler devletlerin dış politikalarında hızlı manevralara neden olmuştur. Örneğin, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Türk dış politikasını da temelden etkileyen bazı faktörlerde de değişiklikler oluşmuştur. Artık Soğuk Savaş dönemindeki Sovyet tehdidi ortadan kalktığından, Türkiye'nin üzerindeki baskılar da azalmıştır. Bu süreçte Türk dış politikasındaki uygulamalar ve yönelimler sorgulanmaya başlanmış, eski yaklaşımlar, politikalar değerlendirilmiş, alternatif bakış açıları ortaya atılarak yeni kararlar alınmaya başlanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenen uluslararası reel politikte Türkiye'de yerini almış, Yenidünya düzeninde kendisine bir yön bulmaya gayret göstermiştir. Türkiye bu yeni konjonktürde uluslararası reel politiğin imkan tanıdığı alan ve ölçüde yeni yakınlaşmalardan faydalanmak, ek olarak yakın çevresinde oluşan belirsizlik ve istikrarsızlıklardan uzaklaşmak için geleneksel dış politika davranış kalıplarından ayrışmanın stratejik yollarını tanımlanmaya çalışmıştır.³⁴⁹

Soğuk Savaş dönemi boyunca NATO şemsiyesi altında kendini komünizm tehdidine karşı korumaya çalışan Türk dış politikası, Soğuk Savaş sonrasında ise Sovyetlerden dağılan ülkelere model ülke olarak sunulmak üzere yeni bir görev üstlenmiştir. Batılı devletler Soğuk Savaşın sona ermesiyle yeni kurulan cumhuriyetleri, Batı karşıtı İran destekli Siyasal İslam'ın şekillendirmesinden korktukları için Batı yanlısı Müslüman ancak yaşam tarzı bakımından

³⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı, (Çevrimiçi),

https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx (erişim:11.01.2017)

³⁴⁹ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme (1923-1999)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt. XVI, Ankara, 2000, s.876.

seküler ve kapitalist ekonomik sistemle uyumlu liberal demokrat bir siyasi rejimi temsil eden Türkiye'ye sınırlı bir oranda da olsa destek vermişlerdir.³⁵⁰

Sovyetler Birliği'nin yıkılışı sonrası Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmışlar, bunun ardından Türkiye yeni kurulan devletleri ilk tanıyan ülke olmanın verdiği avantajla birlikte bölge ülkeleri ile işbirliğini arttırmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türk cumhuriyetleriyle çok sektörlü çok taraflı birçok ekonomik antlaşmaya imza atılırken, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) ve Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSÖY) gibi kurumların kuruluşları sağlanarak bölge ülkeleri ile tarihten gelen kültürel bağlar derinleştirilmeye çalışılmış, ardından kurulan TRT Avrasya (sonradan adı TRT Avaz olacaktır.) televizyon kanalı ile dördüncü güç olarak kabul edilen medya üzerinden Türkiye'nin yumuşak gücünün kuvvetlendirilmesi hedeflenmiştir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının uluslararası reel politikteki bir diğer yansıması da tıpkı Orta Asya'da olduğu gibi Doğu Avrupa'da da bağımsızlığını kazanan devletlerin ortaya çıkışı olmuştur. Tıpkı Türkiye'nin yakın çevresinde uyguladığı siyasalar gibi AB'de bu yeni devletlerle sıkı bir işbirliği oluşturma yoluna gitmiştir. Böylece yeniden şekillenen uluslararası reel politik Türkiye'ye bir yandan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler kurması konusunda manevra alanı yaratırken öte yandan AB'nin Doğu Avrupa ülkeleri ile yakın işbirliği oluşturma niyeti Türkiye'nin AB'ye üye olma hedefinden uzaklaşmasına neden olmuştur.³⁵¹ Ancak antagonist bir biçimde gerçekleşen bu iki siyasa Türkiye'nin jeopolitik konumunu bir kez daha değerli hale getirdiği görülecektir.

Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenen uluslararası reel politikte Kıbrıs sorununda temel parametrelerin değiştirmiştir. Yeni konjonktürde AB'nin girişimlerine ek olarak, ABD'nin BM çerçevesinde çözüm arayışları dikkat çekmiştir. AB'nin Kıbrıs Rum Kesimi'nin üyelik başvuru sürecini hızlandırmasına ABD karşı çıkmış, Kıbrıs sorununda yeni bir taraf olarak AB'nin ortaya çıkışını sorunların çözümünde çözümsüzlüğü derinleştirdiğini öne sürerek, NATO çıkarları çerçevesinde bir çözümün ortaya çıkması için çabalamıştır. Bu bağlamda ABD, BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin ortaya attığı Fikirler Dizisini çözüm önerisi olarak tartışmaya açarken, KKTC Gali'nin bu yol haritasını reddetmiştir. ABD bu noktadan sonra Kıbrıs sorununa ilişkin çözüm önerisinde bakış açısını gözden geçirerek, Türkiye'nin AB ile üyelik hedefinin Batı ile olan kültürel ekonomik ilişkilerini derinleşmesine katkı

³⁵⁰ Mustafa Aydın, **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt II, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 383.

³⁵¹ Köse, a.g.e., s.170-171.

sağlayabileceği gerekçesi ile Kıbrıs sorununda AB'yi dışarıda bırakma politikasını değiştirmiş, çözüm arayışlarını Türkiye-AB ilişkilerini sekteye uğratmayacak bir biçimde yeniden şekillenmesine yönelmiştir. Böylece Türkiye'nin AB ile gümrük birliğini destekleyen ABD, zaman içerisinde siyasa değiştirerek Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye üyelik başvurusunu da desteklemiştir.³⁵²

Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası reel politikte Türkiye-Rusya ilişkileri de yeniden şekillenmiştir.1990'lı yılların ortalarına kadar Türkiye-Rusya ilişkilerinin genel olarak olumlu bir seyir izlediğini, özellikle Soğuk Savaş dönemine kıyasla ikili ilişkilerin önemli ölçüde geliştiğini söylemek mümkündür. Rusya ile süratle gelişen ticari ilişkiler, Rusya'yı neredeyse Türkiye'nin en önemli ticari partneri konumuna getirmiştir. Resmi ticaret, kayıt dışı "bavul ticareti" ile birlikte ele alındığında, iki ülke arasında yılda yaklaşık 800 milyon dolar ile 1 milyar dolar arasında bir hacme ulaşmıştır. Doğalgaz alımı konusunda Rusya, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı konumunda olmuştur.³⁵³

Bu dönemdeki en belirgin olumsuzluk, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerine yönelik ilgisinin Rusya tarafından bir nüfuz kurma çabası olarak yorumlanmasıyla ortaya çıkan rahatsızlıktır. Karabağ sorunu başta olmak üzere eski Sovyet coğrafyasındaki etnik/teritoryal çatışmalardaki tutum/taf farklılığı bu anlamda önemli ayrılık noktasını oluşturmuştur. Rusya Federasyonu Türkiye'nin Türk dünyasındaki etkisini dengelemek adına Türkiye'nin komşuları ile stratejik bir takım ilişkiler geliştirmekten geri durmamıştır. 1998'e kadar PKK'ya destek veren Suriye'ye önemli silah desteği sağlaması, 1995 yılında Kıbrıs Rum Kesimi'ne Türkiye'nin güneyini vurabilecek menzilde S300 füzeleri satması, Yunanistan ile yakın ilişki içerisinde olması, Türkiye'yi rahatsız eden gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ilginç olan, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin bu sorunlardan ciddi düzeyde etkilenmemesi olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, 1992 tarihli "*Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması*" dahi Türkiye'nin Sovyet etki alanına karışma niyetinde olmadığını bildirmesi sonucu imzalanabilmiştir.³⁵⁴

Dünya politikasında 1990'larda meydana gelen büyük değişikliklerin ardından Türk dış politikasının Batıcılıktan ayrılma yoluna girdiği biçiminde yorumlar yapılmaya başlanmıştır.

³⁵² Kamer Kasım, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu", Akademik Bakış Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007, s.61-62.

³⁵³ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", Akademik Orta Doğu, Cilt.4, Sayı 2, 2010, s.29-30.

³⁵⁴ Kasım, a.g.e., s.62.

Buna sebep, Karadeniz Ekonomik İşbirliği projesi ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler gibi konular olmuştur. Ancak bu ilişki sistemlerinin son tahlilde bu devletlerin Batı ekonomik ve siyasal yapılarıyla eklemlenmesine katkıda bulunduğu da açıktır.³⁵⁵

Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra Türkiye'nin güvenlik stratejisindeki tehdit algılamaları Kuzey'den Batı'ya ama daha çok Güneye kaydığı görülmüştür. Bu duruma gerekçe olan nedenler ise Suriye ve Yunanistan'ın PKK terör örgütüne olan desteği buna ek olarak Çekiç Güç himayesinde Kuzey Irakta *de facto* bir Kürt devleti kurulma arayışları olduğu görülmüştür. Bu noktada Türkiye Güney'den gelen bu istikrarsızlık kaynaklarına ilişkin İsrail ile ilişkilerini geliştirmeyi çözüm arayışı olarak hayata geçirmiştir.³⁵⁶

Yugoslavya'nın parçalanma sürecine girdiği dönemde, Türkiye büyük bir enerji harcamış, Balkanlarda ortaya çıkabilecek bir istikrarsızlığın kendisine ekonomik olarak zarar vereceği gerekçesi ile diplomatik çabalar ortaya koymuş, nitekim bu bağlamda Türkiye mevcut istikrarın korunması için birçok uluslararası organizasyona da liderlik etmiştir.³⁵⁷

Dönemin dış politika verilerini değerlendirecek olursak, Özallı ANAP hükümetleri döneminde benimsenen ve Özal'ın statükoyu yıkma dili olarak yorumlanan ancak esasen net bir liberalleşme/açılma içeren Yeni-Osmanlılık çabaları geride kalmış ve güvenlik kaygılarıyla çeşitli bürokratik refleksler ön plana geçmiştir.³⁵⁸

Ayrıca koalisyon hükümetlerinin kurulmaları dış politikanın oluşumu bakımından değişik eşgüdüm sorunları yaşanılmasına yol açmıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı ile Başbakanlık arasında yaşanan gerilimli ilişkiler sınırlı ölçüdedir, ancak bu gerilim dış politikaya da yansımıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın dış politikada edinmeye çalıştığı girişim üstünlüğünü Başbakan Demirel ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin sınırlamaya çalışmışlardır.

3.5.2. Anavatan Partisi

Anavatan Partisi 1991 seçimlerinde hazırladığı 102 sayfalık seçim beyannamesinde 3 sayfa ile dış politika hedeflerini ele almıştır. Hedef ve politikalarından daha ağırlıklı olarak Mesut Yılmaz'ın kişiliği üzerinde durulmuştur.

³⁵⁵ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notla", s.354. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5529.pdf> (erişim:25.01.2017)

³⁵⁶ Sarıay, a.g.e., s.876-877.

³⁵⁷ Baskın Oran, "Türkiye'nin Balkan ve Kafkasya Politikası", (Çevrimiçi), http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/209_turkiyeninbalkan.htm (erişim: 25.01.2017)

³⁵⁸ Balcı, a.g.e., s.208.

ANAP, devletin devamlılığı esası üzerinden dış politikasının şekilleneceğini belirterek ana hedeflerinden birisi olarak; güvenlik ve iktisadi gelişme ile ülkenin konumunu temel alarak, etkili bir savunma gücüne sahip olunması şeklinde göstermiştir.³⁵⁹

Türkiye'nin konumunun verdiği gereklilik ile “kilit ülke” kavramını kullanarak yeni işbirliği alanları oluşturacağını, bu işbirlikleri ile oluşacak sorumlulukların yükleyeceği bilincin idraki içinde hareket kabiliyetine sahip olunacağı mesajı verilmiştir. Hiç kuşkusuz “Türkiye'nin kimseden toprak talebinin olmaması ve kimseye verilecek toprağının bulunmadığının belirtilmesi” terörle mücadelede özellikle güney komşularla ilişkiler bağlamında değerlendirilmelidir. Ülkenin gelişen ekonomik potansiyelinin de itici gücüyle, yeni dönemde bu amaca yönelik çabaların daha da yoğunlaşacağı ifade edilmiştir.³⁶⁰

ANAP, köklü bir değişim süreci içindeki SSCB'den ayrılan Türk Cumhuriyetleri ile ilgili verdiği mesajla, bu ülkelerle en ileri derecede dostluk ve işbirliği içerisinde bulunma arzusunda olduğunu belirtmiş, Türkiye'nin girişimiyle oluşturulan “Karadeniz Ekonomik İşbirliği” bölgesel projesinin de bu politikaya katkı sağlayacağı kanaatini beyan etmiştir.³⁶¹

ANAP'ın dış politikaya yönelik diğer prensipleri arasında, 1975 yılında başlayan AT'ye üyelik sürecinin hızlandırılarak uluslararası planda daha etkin bir mevkie ulaşılması, İslam Konferansı Örgütü üyesi ülkelerle ilişkilere önem verilerek işbirliğinin artırılması, ABD başta olmak üzere dost ve müttefik ülkelerle her alanda ilişkilerin karşılıklı saygı içinde çeşitlendirilerek geliştirilmesi sıralanmıştır.³⁶²

Kıbrıs ihtilafının çözümü için ise, 649 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararının müstesna bir fırsat teşkil ettiği ve giderek kök salan AGİK zihniyetinin taraflara ilham vermesi gerektiği görüşünde bulunduğu, Kıbrıs'taki her iki tarafın da serbest iradeleriyle kabul edebilecekleri bir çözümün oluşturulabilmesi için harcanan çabaların desteklenmeye devam edileceğine beyannameye yer verilmiştir. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) varlığını ve haklarını koruyucu bir politika izlenmesinin zorunlu olduğuna da yer verilmiştir.³⁶³

3.5.3. Sosyaldemokrat Halkçı Parti

SHP'nin 37 sayfalık seçim beyanamesi diğer partilerin seçim beyannameleri aksine kısa ve sınırlı bir nitelik arz etmektedir. Bu, beyannamenin dış politika ile ilgili bölümüne de

³⁵⁹ Anavatan Partisi, **Seçim Beyanamesi**, Ankara, 1991, s.93.

³⁶⁰ Anavatan Partisi, **a.g.b.**, s.93.

³⁶¹ Anavatan Partisi, **a.g.b.**, s.94.

³⁶² Anavatan Partisi, **a.g.b.**, s.94-95.

³⁶³ Anavatan Partisi, **a.g.b.**, s.95.

yansımıştır. SHP'nin hedefler kapsamında belirttiği politikaların ikincisi olan dış politika; "Dünyaya açılmış ama gelişmesini, güvenliğini ve savunmasını başka ülkelere bırakmayan, onurlu bir Türkiye kuracağız." hedefi ile açıklanmıştır.³⁶⁴

Üyesi olunan uluslararası örgütler belirterek bu örgütler nezdinde Türkiye'nin saygınlığının artırılarak, AT'ye üyelik yolunda Türkiye'nin çıkarlarının korunarak hedefe yürünüleceği belirtilmiştir. Ege ve Batı Trakya konusunda Lozan Antlaşmasının kurduğu dengelerinin korunacağına, Kıbrıs konusunda adanın Türklerin eşitliğini ve haklarını zedeleyecek girişim ve çözümlere yer verilmeyeceğine açık ifadelerle yer verilmiştir.³⁶⁵

3.5.4. Refah Partisi

Necmettin Erbakan liderliğindeki RP adı altında Alparslan Türkeş liderliğindeki MÇP ve Aykut Edibali'nin lideri olduğu İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile birlikte "Kutsal İttifak" adıyla seçimlere gidilmiştir. Bu ittifak 1991 genel seçimlerinde oyların %16,9'unu alarak, TBMM'de 62 milletvekili ile temsil edilmeyi başarmıştır. Fakat seçimden kısa bir süre sonra ittifakın dağılmasıyla Refah Partisi 40 milletvekili ile mecliste temsil edilmiştir.

Yayımlanan seçim beyannamesinde dış politika alanına yönelik kısa ve maddeler halinde değinen RP, Türkiye'nin stratejik konumuna vurgu yaparak "Yeniden Büyük Türkiye" idealini gerçekleştirerek "Lider Ülke" haline getirecekleri ifade edilmiştir.³⁶⁶

Maddeler ile belirtilen dış politika başlıklarının ilkinin Kıbrıs sorununa ayıran RP, Kıbrıs konusunda taviz verilmeden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne yönelik tam desteğin verileceği belirtilmiştir. İkinci olarak Irak konusuna yer veren RP, Irak ile doğrudan görüşmelere geçilerek bu ülkenin imarına her türlü destek verileceğine değinilmiştir. Bölgesel işbirliğinin önemini vurgulandığı beyannamede Ortadoğu ve Körfez ülkeleriyle ilişkilerin artırılacağını belirtmiştir. Ayrıca Filistin halkının kendi bağımsız devletlerini kurmalarında her türlü desteğin verileceği ifade edilmiştir.³⁶⁷

Ege'deki haklarımızdan hiçbir taviz verilemeyeceğini, Yunanlıların adaları silahlandırmaları uluslararası hukuka ve anlaşmalara ters düştüğünün bu durumun kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Çok yönlü dış politika için İslam ülkeleriyle işbirliğine önem verileceğine ve İslam Ortak Pazarı'nın kurulması için gerekli çalışmalarının

³⁶⁴ Sosyaldemokrat Halkçı Parti, *Seçim Bildirgesi – Yeni Bir Türkiye İçin İlk Hedefler*, Ankara, 1991, s.19

³⁶⁵ SODEP, *a.g.b.*, s.19.

³⁶⁶ Refah Partisi, *Seçim Beyannamesi - Yeni Bir Dünya 'Mutluluk*, Ankara, 1991, s.166.

³⁶⁷ Refah Partisi, *a.g.b.*, s.166.

yapılacağını ifade edilmiş, İslam ülkeleriyle ayrı ayrı ticari, ekonomik, teknolojik ve kültürel işbirliği antlaşmalarının imzalanacağı belirtilmiştir.³⁶⁸

İslam dünyasına geniş değındikten sonra SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Müslüman Türk Cumhuriyetlerinin hemen tanınacağını ve bu ülkeler ikili ilişkiler kurulacağını ve bu ilişkiler ağına ek olarak Asya Ekonomik İşbirliği'nin kurulacağı ifade edilmiştir. Bu ülkeler ile ticaretin rotasının belirlenmesi adına tarihi ipek yolunu canlandırarak bu güzergâhtaki ülkelerle işbirliği yapılacağı vurgulanmıştır.³⁶⁹

3.5.5. Demokratik Sol Parti

Seçimlerin son sırasında yer alan DSP, 73 sayfalık beyannamesinde 4 sayfa ile dış politika hedefleri sıralanmıştır. Konjonktürün sunduğu mevcut atılımlara yer vererek Türkiye'nin çok yönlü dış politika izlemesi gerekliliğini ve uluslararası sistemin mevcut yapısının getirdiği fırsatları değerlendirilmesi gerekliliği vurgusu yapılmıştır.³⁷⁰

SSCB'nin dağılması ile demokratikleşme içerisinde olan bu komşu ülkelerin Türkiye üzerinden dünyaya açılacaklarını ve bu süreçte de Türkiye'nin onlara bir esin kaynağı olabileceği belirtilmiştir. SHP bu beyanını 1987 seçim beyannamesinde de yer vermiş ve gerek bölgede yaşayan Türklere yönelik gerekse de Türk vatandaşı olup dışarıda yaşayan vatandaşlarımıza yönelik bir bakanlık kurulmasını teklif etmiştir.³⁷¹

Ayrıca SHP, bölgedeki güç boşluğunun yanlış politikalar ile yönlendirmesine karşı çıkarak bölgeye yönelik daha pragmatist politikalar uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Şovence, yayılmacı veya ırkçı bir tutum izlememek koşuluyla, Türkiye'nin Türkistan coğrafyası ile yakın ilişkiler kurması gerekliliğini yinelemiştir.³⁷²

Kafkaslardaki ve Karadeniz'deki tüm ülkelerle ilişkilerin gerçekleştirileceğini, Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde, işçilikten girişimciliğe geçmiş olan çok sayıdaki Türk vatandaşının, Doğu Avrupa ülkelerine de açılmalarını kolaylaştırmak üzere gereken desteğin sağlanılacağı açıklanmıştır.³⁷³

SHP'nin Kıbrıs sorununa yönelik politikası ise, iki toplumlu, iki kesimli ve eşit haklara dayalı bir federal çözüm getirebilmenin temel koşulunun, Kıbrıs Rumlarına, eskiye dönüş hayallerinin asla gerçekleşemeyeceğini göstermek olacağını ve sonrasında da

³⁶⁸ Refah Partisi, **a.g.b.**, s.167.

³⁶⁹ Refah Partisi, **a.g.b.**, s.167-168.

³⁷⁰ Demokratik Sol Parti, **Seçim Bildirgesi - Gözünaydın Türkiye**, Ankara, 1991, s.61

³⁷¹ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.61.

³⁷² Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.61-62.

³⁷³ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.62.

KKTC'nin varlığının dünyaya kabul ettirmek olduğu ifade edilmiştir. SHP, Ege sorunun çözümü bağlamında ise Türkiye'nin Ege'deki egemenlik hakları perspektifinde barışçı bir yaklaşımla yakından takip edileceğini öne sürmüş bu duruma ek olarak Batı Trakya Türklerine yönelik politik, kültürel ve ekonomik baskılara ilişkin uluslararası arenada proaktif bir mücadele verileceği ifade edilmiştir.³⁷⁴

3.6. 1995 Seçimleri

1995 genel seçimleri öncesinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1993 yılındaki ölümü politik arenayı yeniden şekillendirmiş, koalisyon hükümeti liderliğini bırakan Süleyman Demirel koalisyon ortağı SHP'nin de desteğini alarak dokuzuncu cumhurbaşkanı sıfatı ile Çankaya köşküne çıkmıştır. Bu gelişmenin ardından SHP lideri Erdal İnönü'nün de politikayı bırakması beraberinde SHP ve DYP'de genel başkanlık yarışını gündeme getirmiş, yapılan parti kongreleri çerçevesinde DYP'de genel başkanlığa Tansu Çiller gelirken SHP'de yarış Murat Karayalçın kazanmıştır. Böylece iki yeni genel başkan, Çiller başbakanlığı Karayalçın Başbakan yardımcılığında yeni bir DYP-SHP koalisyon hükümetini oluşturmuştur.³⁷⁵ 5 Temmuz 1993'te gerçekleştirilen genel kurul oylaması ile DYP-SHP Koalisyon Hükümeti güvenoyu tazelemiştir. Kasım 1994'te SHP'nin CHP ile birleşmesinin ardından koalisyonun formülü DYP-CHP şeklinde değişmiştir.

Bu dönemin önemli bir diğer politik gelişmesi ise 1993'te MHP ismini alacak olan MÇP'den Temmuz 1992'de ayrılan milletvekillerinin Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) kurmuş olmalarıdır. Böylece Türk Siyasi tarihinin milliyetçi kanadını temsil eden bir parti ilk kez bölünme yaşamıştır. 1995 yılına gelindiğinde DYP ve CHP arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu DYP-CHP koalisyonu sona ermiştir. Ardından ortaya çıkan hükümet arayışlarında ANAP'ın DYP ile koalisyon, DYP'nin de RP ile koalisyon kurmak istememesi sonucu Türkiye hükümet bunalımıyla karşı karşıya kalmıştır. DYP lideri Tansu Çiller son çare olarak, DSP, MHP ve MP'nin dışarıdan desteği ile azınlık hükümeti kurmuş ancak büyük çabalarla kurulan bu azınlık hükümeti de mecliste gerekli olan güvenoyunu alamamıştır. Bunun üzerine DYP ve CHP 1995 tarihinde genel seçimler yapılması şartıyla yeni bir seçim Hükümeti kurmak üzere uzlaşmışlardır. Sonuç olarak 24 Aralık 1995 genel seçimlerine işte bu politik atmosfer altında gidilmiştir.³⁷⁶

³⁷⁴ DSP, a.g.b., s.63.

³⁷⁵ "20. YY'da Sömürge İmparatorluklarının Yıkılışı ve Sonuçları", (Çevrimiçi), <http://alonot.com/forum/viewtopic.php?f=22&t=468> (erişim: 21.01.2017)

³⁷⁶ Köse, a.g.e., s.174.

1995 seçimlerine gidilirken seçimler öncesinde anayasa ve yasal değişiklikler yapılmıştır. Seçimlerde kontenjan usulü, seçim çevresi barajı ve tercih sistemi kaldırılmış, milletvekili sayısı 100 arttırılarak 550'ye çıkarılmıştır. Yapılan seçim yasası değişiklikleri ile seçmenin demokratik iradesini temsil eden tercihli oy uygulaması kaldırılmış, kontenjan milletvekilliği yöntemine son verilerek, seçim çevrelerinin daraltılmasından da vazgeçilmiştir. Seçimin başlangıç tarihinden itibaren kamuoyu araştırmalarının yayınlanması ve bir parti ile adayın lehinde veya aleyhinde yayın yapılması yasaklanmıştır. 24 Aralık 1995'te gerçekleştirilen seçimlere Anavatan Partisi ile Büyük Birlik Partisi seçim ittifakı ile girerken toplamda 12 parti iktidarı elde etme yarışına katılmıştır.³⁷⁷

24 Aralık 1995 seçimleri sonucunda RP, oyların % 21.4'ünü alıp 158 milletvekili ile birinci parti olmuştur. Ardından sırasıyla DYP %19.6'lık oy oranıyla 135 milletvekili ile ikinci, ANAP %19.2'lik oy oranıyla 132 milletvekili ile üçüncü, DSP %14.6'lık oy oranıyla 76 milletvekili ile dördüncü, CHP %10.7'lik oy oranıyla 49 milletvekili ile beşinci parti olmuştur.³⁷⁸ Seçim barajını bu sefer tek başına aşması beklenen MHP %8,2 oy oranında kalmış ve Meclis dışında kalan en büyük siyasal hareket olmuştur.

³⁷⁷ Mehmet Alkan, "Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", Tarih Dergisi Mayıs 1999, s.61. (Çevrimiçi), <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/10342.pdf> (erişim: 14.05.2016)

³⁷⁸ Zeki Hacıbrahimoğlu, **Seçim Sistemleri ve Siyasi Partiler**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010, s.49.

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi	Kazanılan Sandalye Sayısı
Refah Partisi	21,4	158
Doğru Yol Partisi	19,6	135
Anavatan Partisi	19,2	132
Demokratik Sol Parti	16,9	62
Cumhuriyet Halk Partisi	10,8	7
Milliyetçi Hareket Partisi	8,2	-
Halkın Demokrasi Partisi	4,2	-
Yeni Demokrasi Hareketi	0,5	-
Millet Partisi	0,5	-
Yeniden Doğuş Partisi	0,3	-
İşçi Partisi	0,2	-
Yeni Parti	0,1	-
Bağımsız	0,5	-
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	85,2	550

• **Tablo 4. 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri**

Seçimden sonra ANAP ile DYP arasında kurulan merkez sağ koalisyon hükümeti kısa sürede dağılmış; RP ve DYP koalisyonu kurulmuş ve 1970’li yıllardan sonra ilk kez muhafazakâr sağ tekrar hükümette yer almıştır. RP-DYP Hükümeti 28 Şubat süreci adıyla Türk siyasal hayatındaki yerini alacak gelişmelerle yüz yüze kalmış, 1997 Haziran ayı içerisinde sona ermiş ardından ANAP aktörlüğünde, ANAP-DSP-DTP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur.³⁷⁹

1998 yılı Kasım ayı içerisinde sona eren ANAP-DSP-DTP Koalisyon Hükümeti ardından DSP aktörlüğünde 1999 Ocak ayı içerisinde bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Görüleceği üzere darbe yıllarına göre daha esnek bir asker vesayetinde girilen Sovyet dağılma

³⁷⁹ Köse, a.g.e., s.175.

küreselleşmenin kucaklanma dönemi olan 1990'lı yılların başı, politik elitlerin demokrasinin özünü şekillendiren müzakereden ve uzlaşılı kültüründen uzak oluşu Türkiye'nin on yıllık uzun bir dönemine damga vuran politik istikrarsızlığının ana kaynağı olmuştur. 1990'ların sonlarına doğru yeniden kendisini üreten askeri vesayet post modern bir darbe ile 28 Şubat sürecine imza atmış, seçmen iradesi ile seçilmiş hükümet asker iradesi ile dağıtılmıştır. Bu sürecin ardından asker gölgesinde oluşturulan uzlaşılıdan yoksun zorlama koalisyonlarla fiyasko yaşanmış, politik istikrar bir türlü yakalanamamıştır. Söz konusu şartlar 18 Nisan 1999 tarihinde gerçekleşecek olan erken genel seçime zemin hazırlamıştır.³⁸⁰

3.6.1. Refah Partisi

Seçim beyannamesinde RP, “25 Aralık Sabahı Türkiye Yeniden Doğacak” sloganı ile 33 sayfalık seçim beyannamesinde, 1 sayfa ile dokuz başlık altında dış politikayı kısa sayılacak bir hacimde ele alınmıştır. İktidara gelmeleri halinde dış politikada, barış, dostluk ve hakkın hâkim olacağını, çok yönlü politikalar izlenmesiyle dünya devletlerinin Türkiye'ye karşı bakışının değiştirileceği, şahsiyetsiz dış politikalar yerine karşılıklı saygı ve menfaate dayanan itibarlı ve şahsiyetli dış politika yürütüleceği iddia edilmiştir.³⁸¹

RP, dış politikadaki hedefi, “uydu değil, lider ülke Türkiye” biçiminde tanımlamıştır. RP'ye göre; Türkiye'nin yeri bayrağındaki 12 yıldızı 12 havariden almış bir Hristiyan Birliği ifadesi olan Avrupa Birliği olmayacak, aksine dünya Müslüman ülkelerinden şekillenecek olan bir Müslüman Birliği olacaktır. Ana hedef bu ülkelerle ekonomik işbirlikleri derinleştirilerek, gümrük birliği oluşturmaktır.³⁸²

Diğer taraftan 6 Mart Antlaşmasını tasvip etmediklerini ve bu sonucun Milli Görüş esaslarına uygun şekilde tasarlanılacağı ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak Çekiç Güç'ün memleketimizde kalmasına müsaade edilmeyeceği belirtilerek son olarak Türkiye'nin yurtdışındaki vatandaşlarına sahip çıkacağı vurgulanmıştır.³⁸³

355 gün iktidarda kalan Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon ortaklığı Necmettin Erbakan Başbakanlığı, Tansu Çiller Dışişleri bakanlığı şeklinde oluşturulmuştur.

Türk siyasi tarihinin İslamcı kanadını temsil eden Erbakan 1995 seçimlerine girerken de bu tavrını sürdürmüş İslamcı bir seçim beyannamesi ile seçmen karşısına çıkmıştır. Ancak

³⁸⁰ Köse, a.g.e., s.176.

³⁸¹ Refah Partisi, *Seçim Beyannamesi- 25 Aralık Sabahı Türkiye Yeniden Doğacak*, Ankara, 1995,s.29.

³⁸² Refah Partisi, a.g.b., s.29.

³⁸³ Refah Partisi, a.g.b., s.29-30.

seçim sonucunda Erbakan iktidara gelmesinin ardından oluşturulan koalisyon hükümeti protokol ve programında İslamcı kanadın keskin söylemlerinin yumuşadığı gözlemlenmiştir.

Erbakan her ne kadar İslamcı söylemlerini yumuşatsa da Refahiyol Hükümeti uluslararası ilişkilerde İslamcı reflekse göre hareket etmiş ilişkilerinde derinleşmeyi sağlayan bir çıpa olarak İslamcılık akılda tutulmuştur. Erbakan'ın Müslüman ülkelere yaptığı ziyaret, işbirliği girişimleri bu izlek üzerinden okunması gerekmiştir. Ziyaretlerin yanı sıra işbirliklerine örnek vermek gerekirse Erbakan, Türkiye'nin öncülüğünde küresel çapta bir İslam Birliği arzusuyla D-8 projesini başlatmıştır. D-8, Endonezya'dan Nijerya'ya sekiz İslam ülkesini içine alan bir birlik olarak, sınırları ve faaliyet sahası tam tanımlanmamış bir oluşum gibi algılanmışsa da Türkiye devlet olarak D-8 adımını sonraki hükümetler döneminde de düşük profilde sürdürmüştür. Böylece Türkiye bu dönemde tarihinde ilk defa Batı'yı açıktan karşısına almasa bile ondan tescil almadan çok uluslu bir birlikteliğin içine girmiştir.³⁸⁴

Türkiye'de genelde Cumhurbaşkanı ve Başbakanların dış seyahatlerinde ilk durakları yavru vatan addedilen Kıbrıs Adası olmuştur. Erbakan da, Başbakan olarak ilk dış gezisini Barış Harekâtı'nın yirmi ikinci yıldönümü olması nedeniyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) yapmıştır. Kıbrıs sorunu konusunda, KKTC'nin her alanda güçlendirilmeye çalışılacağı ve soydaşlarımızın haklı davasının yanında olmaya devam edileceği belirtilmiştir.

Akabinde İslam dünyasının çeşitli ülkelerine düzenlediği geziler ile gündeme gelen Erbakan, bu geziler sırasında Dışişleri, Cumhurbaşkanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı gibi devletin birçok temel kurumu ile zaman zaman ters düşmüştür. Örneğin, Erbakan 9 Ağustos 1996'da Türkiye'de ve uluslararası alanda büyük tartışmalara yol açan İran gezisi düzenlemiştir. İran'a düzenlenen bu gezinin tartışmalara neden olmasının açık nedeni İran'ın radikal bazı örgütlere verdiği destek ve bu destek nedeniyle Türkiye'de de çeşitli siyasal cinayetlerin işlenmiş olduğu iddialarıdır. Ancak tartışmanın örtük nedeni hiç kuşkusuz devlet içinde klasik dış politika bürokrasisinin devre dışı tutulmasından kaynaklanan rahatsızlıklar söz konusu olmuştur. Bir başka örnek, Adalet Bakanı Şevket Kazan ve Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam'ın Bağdat'ı ziyaretleri olmuştur. Bu gezide de Dışişleri Bakanlığı aktör olarak ön planda yer alamamıştır. Bu konuda en çok tartışma konusu olan olay ise, Libya gezisi olmuştur. Kaddafi'nin Türk heyetini çadırda misafir ederek burada terör örgütünün hoşuna gidecek söylemlerde bulunması tepkilerin ana nedeni olmuştur. Bu gezide Kaddafi'nin

³⁸⁴ Hasan Kösebalan, **Türk Dış Politikası Yılığ**ı 2011, SETA, 2011, s.141-142.

ölçüsüz ve nezaketsiz söz ve davranışlarına karşılık Erbakan, “Türkiye’nin demokratik bir devlet, bir imparatorluk mirasçısı olduğunu, Balkan, Kafkas, Arap, Kürt kökenli vatandaşlarımızın tek bir millet olarak tarihte yoğrulduğunu, Anayasamızın hiçbir ırk ayrımı yapmadığını, ırkçılık ve cinsiyet meselesinin değil terör meselesinin olduğunu” ifade etmişse de, bunlar kamuoyunca yeterli görülmemiş ve içerideki tepkiler çok büyük olmuştur.

Bu gezi sonucunda, Türk Silahlı Kuvvetleri’yle hükümet arasında, aynı zamanda hükümetin iki kanadı arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Yurtdışı gezilerinin Dışişleri Bakanlığı kanalı ile olması gerekirken, Dışişleri bürokrasisi bir kez daha devre dışı bırakılmıştır. Bu tepkilere üzerine Çiller bir açıklama yapmış ve gezinin amacının Libya’nın Türk müteahhitlere 365 milyon dolar borcunun tahsili olduğunu ve Başbakanın istediği yere gidebileceğini ifade etmiştir. Bu açıklamaya karşın kabinede çatlak oluşmuş, DYP’li İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, Kaddafi’nin PKK yanlısı konuşmasını gerekçe göstererek gezi kararnamesini imzalamamıştır. ANAP, DSP ve CHP gibi DYP de, resmi bir davet almadıkları gerekçesiyle gezi programına milletvekili göndermediklerini belirtmişlerdir. Liderler gezi ile ilgili olarak şu yorumlarda bulunmuşlardır: ANAP Lideri Yılmaz “Erbakan Delidir”, DSP Lideri Ecevit “Utanç gezisi”, CHP Lideri Baykal “Hesap soracağız”.³⁸⁵

Refahiyol Hükümetinin Müslüman olmayan ülkeler ve örgütlerle ilişkileri ise Müslüman olanlara gösterdiği ilgi ve alaka göz önüne alındığında daha az olduğu görülmüştür. Erbakan’ın Batı karşıtı tarihsel refleksi iktidarının ilk aylarında yaptığı ziyaret ve işbirlikleri Batılı ülkelere kendilerine karşı bir tavır olarak algılanmıştır. Ancak koalisyon hükümeti bu tip çıkışları yol kazası olarak değerlendirip Batı ile ilişkilerde, geleneksel dış politika tavrında büyük değişikliklere gitmemiştir.³⁸⁶

Refahiyol hükümetinin önemli gelişmelerinden bir tanesi 31 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği olmuştur. Gümrük Birliği ekonomik ve siyasal alanda Türkiye’yi önemli ölçüde etkilemiştir. Rekabet ortamının oluşturulması ile başlayan süreçte birçok küçük ve orta ölçekli esnaf batmış, devlet önemli ölçüde bir gümrük gelirinden mahrum olmuştur. Bu konuda hükümet arasında da ihtilaflar yaşanmıştır. Örneğin, Tansu Çiller Batılılaşma ve çağdaşlaşmanın yeniden onaylanması olarak yorumlarken, Refah Partisi çizgisi ise bunu Sevr Antlaşması olarak tanımlamıştır. Bu süreçte önemli bir diğer faktör de, Gümrük Birliği’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecini hızlandıracağına olan inanç olmuştur.³⁸⁷

³⁸⁵ Özyanık, a.g.t., s.31-41.

³⁸⁶ Özyanık, a.g.t., s.31-41.

³⁸⁷ Balcı, a.g.e., s.215.

Ancak Refahiyol hükümeti döneminde AB perspektifine yönelik bir tereddüt açıklaması veya diğer Batı merkezli kuruluşlarla birlikteliği sorgulayan bir açıklama gelmemiştir.

AB, Aralık 1997’de Lüksemburg zirvesinde aldığı kararla Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini insan hakları ve demokrasini geliştirilmesi, azınlık haklarının iyileştirilmesi, Yunanistan’la ilişkilerin düzeltilmesi ve Kıbrıs’ta siyasi çözüme ulaşma gibi dört temel koşula bağlamıştır. Buna karşı olarak da, Türkiye 14 Aralık 1997’de ilişkileri askıya aldığını açıklamış ve Türkiye-AB ilişkileri tarihinin en alt seviyelerinden birine gerilemiştir.³⁸⁸

Erbakan iktidara gelmeden önce, seçim beyannamesinde Çekiç Güç’ü kaldıracağını iddia etmiştir. Bu sözünü Kasım 1996’da yapılan MGK toplantısında tutan Erbakan, Çekiç Güç’ün ay sonunda süresinin uzatılmayacağı ve sona ereceği “resmen” ilan etmiştir. MGK’nın aldığı bu kararı reddeden ABD ardından şu açıklamayı yapmıştır:

*“Saddam Hüseyin Bağdat’ın güneyinde ve kuzeyindeki uçuşa yasaklı bölgelerdeki askeri etkinliğini sınırlamaya devam edeceğimizi bilmeli. Bu politikamızda kesinlikle bir değişiklik olmamıştır. Çekiç Güç devam edecektir.”*³⁸⁹

Erbakan ise Çekiç Güç ve Saddam için şöyle konuşmuştur:

*“Kuzey Irak’ta durum değişikliğe uğradı. ABD, burada projeler yürütmek istedi. Bağımsız devlet kurulmasını istedi. Ama bu proje yürümedi. Ve Kuzey Irak’ı boşalttılar. Durumun yeniden görüşülmesi lazım. Şimdi artık Saddam zulüm yapacak, Kürtler göç edecek, Türkiye sıkıntıya düşecek gerekçesi yok. Çekiç Güç, bu gerekçeyle davet edilmişti. BM’nin kararına göre Saddam’ın ülkesinin her yerinde egemen olması gerekir. Ama ABD, kendisiyle çelişiyor. Hem BM kararı uyarınca Irak’ın toprak bütünlüğüne saygılıyız diyor, hem de 36. paralelin üzerine geçemezsiniz, diyor. Bu çelişkidir. Biz Irak’ın toprak bütünlüğüne saygılıyız. Bizim için önemli olan Kuzey Irak’ta terörün temizlenmesi. ABD, burada devlet kurmak istedi, yapamadı. Kuzey Irak’ta Bağdat otoritesi istemiyor. ABD ile ters düşmeye gerek yok. ABD’ye denilecek olan şu: Bir başka otorite olsun diyorsan, o otoriteye terörü temizletmen lazım.”*³⁹⁰

Karşılıklı gerçekleşen bu açıklamaların ardından Aralık 1996’da Çekiç Güç’ün ismi Keşif Güç olarak değiştirilmiştir.

³⁸⁸ Balcı, a.g.e., s.215-216.

³⁸⁹ Özyanık, a.g.t., s.68.

³⁹⁰ Özyanık, a.g.t., 68-69.

Refahyol hükümeti döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri asker ve sivil bürokrasinin etkin denetiminde olmuş, askeri ve bürokratik sınıf bu ilişkiler üzerinden özelde Erbakan'ın üzerinde bir gölge, genelde ise sivil politik iktidarın iktidar alanını önemli ölçüde daraltan bir vesayet makamına dönüşmüştür. ABD'li uzman Henri Barkey 21 Nisan 1997'de Milliyet'e verdiği bir röportajda İsrail ile olan ilişkilerin “askerlerle Refah partisi arasında adeta politik koz başlıklarından biri olduğu” çıkarımını yaparken aslında dış politik bir başlığın nasıl iç politik dengelerde kullanıldığını da ortaya koymuştur. Ona göre asker sınıfı siyasal İslamcı Erbakan'ı kendi seçmeni önünde zor durumda bırakmak için İsrail'i kullanırken, Refah Partisi de toplumsal tabanda laik çevrenin meşruiyetini sarsmak için askeri sınıfın İsrail ile Türkiye'nin güvenlikçi perspektifi etrafında örülmüş olan iyi ilişkilerini kullanmıştır.³⁹¹

Refahyol Hükümetinin İslamcı reflekslerle kuşatılmış yer yer Batı karşıtı dış politika siyasasının post-modern darbeye zemin hazırlamadığını iddia etmek akademik etik ile uyum sağlamayacağı açıktır.³⁹²

3.6.2. Doğru Yol Partisi

DYP'nin seçim beyannamesi “*Hedef 2000'ler Tek Çözüm Çiller*” spotu ile kamuoyunun önüne çıkmıştır. Ortaya çıkartılan seçim beyannamesi DYP Genel Başkanı sıfatı ile ilk seçim tecrübesine girecek olan Çiller'in lider karizması ile örtüştürülmüş böylece kişisel bir seçim bildirgesi hazırlanmıştır. DYP seçim bildirgesinde, Çiller'in vaatlerine ön sıralarda yer verilmiştir. 76 sayfadan oluşan beyannamede, vaatlerin yanı sıra stratejik hedeflere de yer verildiği gözlemlenmiştir.

Seçim bildirgesinde, “Kıbrıs sorununun, ülkemizin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin menfaatleri çerçevesinde kalıcı ve makul bir çözüme kavuşturulması yönünde çabalarımız hassasiyet ve kararlılık ile sürecektir” ifadesine yer verilmiştir.

3.6.3. Anavatan Partisi

Anavatan Partisi 1995 seçimlerine girerken “Bu işi biz çözeriz”, “Yeniden göreve hazırız” sloganlarıyla hazırladığı 39 sayfalık seçim bildirgesinde dış politikaya 1 sayfa ile kısa ve öz ifadelerle yer ayırmıştır.³⁹³

³⁹¹ Ali Balcı, *Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma*, Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s.125.

³⁹² Özyanık, a.g.t., 96.

³⁹³ İhsan Yılmaz, “Doğru Slogan Seçim Kazandırıyor”, Milliyet, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/1999/03/06/t/siyaset/siy02.html> (erişim: 12.02.2017)

Dış politikadaki temel hedeflerinin bölgede ve dünyada barışın sürekliliğini temin etmek olduğu vurgusu yapan ANAP, devletin devamlılığı esasının dış politikalarının temelini teşkil ettiğini bu felsefeyle yurt savunmasının ve iktisadi gelişmemizin kuvvetlendirilmesinin dış politikalarının hedefleri olduğunu açıklamıştır.

Türkiye'nin Batılı ülkelerle kurduğu ilişkilerde güvenlik ihtiyacının yanı sıra ekonomik gelişimi ile sürdürülebilir kalkınmasını hızlandıracak ve ulusal çıkarlarını dengeleyecek daha proaktif bir misyon üstlenmenin zorunluluğuna inandığını ifade ederken, ekonomik olarak güçlü olmanın gerekli olduğunun önemini hatırlatmakta ülkenin güvenliği açısından kuvvetli bir savunma gücüne sahip olmak zorunluluğuna yer verilmektedir.

Bu iktisadi vurguda, Özal'ın ANAP iktidarlarındaki ekonomik genişlemeyi hatırlatarak seçmen kanaatini etkileme çabası hissedilmektedir. Zira, Özal'ın ölümü sonrasında ANAP'ta bir güç boşluğu meydana geldiği ve bunun tabana yansıdığı bilinmektedir. Özal ise Devlet Planlama Teşkilatı kökenli bir siyasetçi olarak ekonomik adımları ile hatırlanan bir liderdir. Nitekim 1990-1995 arasında Türkiye'nin çeşitli iç ve dış siyasal sorunlar nedeniyle ekonomide önemli sıkıntıları yaşadığı gerçeğinden hareketle bu vurguya dış politika alanında da önem verildiği değerlendirilebilir.

3.6.4. Demokratik Sol Parti

DSP 95 sayfalık seçim beyannamesinde 6 sayfalık "Ulusal Çıkarlara Dayalı Bölge Merkezli Dış Politika" başlığı altında hedeflerini ve bölgesel gelişmelere karşı takınacağı tutumu belirtmiştir.³⁹⁴

DSP beyannamesinde "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini hayata geçireceği dış politikanın ana unsuru olacağını belirtmiştir. DSP, uzun bir giriş yazısı ile ele aldığı dış politika bölümünü, Cumhuriyet dönemi dış politikası, ABD-SSCB mücadelesinde Türk Dış politikası ve SSCB'nin dağılması sonrası Türk Dış politikası olarak üç tarihsel kırılma üzerinden okumuş, değerlendirmesinde tarihsel sürece ilişkin eleştiri veya hedef unsuruna yer vermemiştir. Müteakiben, 1995 seçimlerine kadar başlıca olayların mercek altına alındığı bildirgede, Türkiye'nin geçmişte yaptığı uygulamalar, yöneldiği hedefler ve aldığı kararlar ile elde ettiği başarıları ve kayıpları analiz edilmiştir.³⁹⁵

DSP, Soğuk Savaş ardından çıkan ve kaçırılan fırsatlar başlığı ile ele aldığı bölümde Sovyetlerin dağılmasıyla Türkiye'nin önüne, bölge-merkezli dış politika geleneğini yeniden

³⁹⁴ Demokratik Sol Parti, *Seçim Bildirgesi - DSP ile Dürüst Yönetim Hakça Düzen Ulusal Birlik*, Ankara, 1995, s.89.

³⁹⁵ Demokratik Sol Parti, *a.g.b.*, s.89-90.

şekillendirmek için büyük bir fırsat çıktığını; ancak o zamanki hükümetlerin bunu göremediğini ifade ederek kendilerinin bu değişikliklerin farkında olduğunu, 1987’de yayınladıkları seçim bildirgesinde uyarılarını yaptıklarını ifade etmiştir.³⁹⁶

Rusya, SSCB’nin dağılması ile 1991-1993 arası yeni politik düzene geçişte politik istikrarsızlık ve ekonomik kırılganlıkla karşılaşmış ve bir bu süreçte kendisini toparlayamamıştı hatırlatmasını yapan DSP, benzer bir biçimde Türkiye’nin de bölgesel gelişmelere ilişkin hazırlıksız, bilgisiz ve kararsız yakalanmamış olması durumunda tarihi fırsatları değerlendirebileceğinin bu anlamda büyük bir potansiyele sahip olduğunun altını çizmiş ve bu bağlamda konuya ilişkin başka örnekler de vermiştir.³⁹⁷

Türkiye’nin bu fırsatları kaçırdığı sırada, Rusya’nın kendini büyük ölçüde topladığına ve Türkiye’nin yakın bölgesindeki tüm eski Sovyetler Birliği ülkelerini kendi “arka bahçesi” ilan ettiğine dikkat çekilmiştir. DSP, “Adriyatik’ten Çin Şeddine kadar yeni Türk âlemi” söylemini gereksiz bularak bu yönde uygulanan politikaları da eleştirmiştir. DSP yurt dışı Türkler konusunda proaktif ve orijinal siyasaları bilime ve ulusların egemenlik haklarına saygılı bir biçimde gerçekleştireceğini, emperyalist bir genişlemeci zihniyet ve hayalcilik peşindeki Turancı görüşlerle arasında büyük bir ayrım olduğunu vurgulamıştır. Genişlemeci zihniyet politikasının aksine başka devletlerin sınırları içinde yaşayan, geçmişin getirdiği ve geleneklerin güçlenerek yaşattığı derin bağların bulunduğu akrabalarıyla ilgilenmenin ülkemiz için de bir görev olduğu yazılmıştır. Ancak bu ilginin, insani ve kültürel boyutta kalsa dahi Rusya ve hatta Çin gibi aktörlerce risk ve tehdit unsuru olarak algılanma ihtimaline karşı yapılabilecekler yer verilmemiştir.³⁹⁸

“Türkiye’nin Ortadoğu’da Düşürüldüğü Tuzak” başlığı ile başlayan kısımda ise Körfez Savaşı sonrası dönemde Türkiye’nin yapıcı rol oynayabilme fırsatı olduğunu ama bu fırsatı değerlendiremediği gibi kendi iç güvenliği konusunda da zafiyetler yaşayarak sorunlar ürettiği iddia edilmiştir. Körfez savaşı sonrasında ülkemizin savunma harcamalarının yukarılara tırmandığı ve güvenlik güçlerimizin politik istikrarsızlık yaşayan Kuzey Irak’tan ülkemize yönelen bölücü terör tehdidini ortadan kaldırmak için büyük mücadeleler vermesine karşın, Türkiye’nin güney sınır güvenliğinin istikrara ulaştırılamadığı için kesin sonuç

³⁹⁶ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.91.

³⁹⁷ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.91.

³⁹⁸ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.92.

alınmadığı belirtilmiştir. Bu tehdidin ve sorunun giderilmesi için de DYP-CHP hükümeti boyunca doğru politikalar uygulanmadığı için çözüme ulaşılmadığı ifade edilmiştir.³⁹⁹

Ege’de ve Kıbrıs’ta ulusal dış politikanın başarılı somut adımları atılarak sonuca varılacağına sözünü veren DSP, Ege’deki ulusal çıkarlarımızı başka ulusların egemenlik haklarına saygı gösteren bir perspektifle yakından takip edileceğini öne sürmüş bu duruma ek olarak Batı Trakya Türklerine yönelik politik, kültürel ve ekonomik baskılara ilişkin uluslararası arenada proaktif bir mücadele verileceğini beyannamesinde birer taahhüt olarak yer vermiştir.⁴⁰⁰

DYP-CHP hükümetinin “Gümrük Birliği” başlığında içerideki politik arenayı “Avrupa’yla bütünleşiyoruz” spotlarıyla aldattığını, bu tavrıyla Kıbrıs meselesini AB’nin eline bir koz olarak sunduğunu iddia etmiştir. 1995 Mart’ında Gümrük Birliği belgesi imzalanırken verilen ödümlerle, Avrupa Birliği, Kıbrıs Rum Yönetiminin “Bütün Kıbrıs” adına yaptığı kabul edilen tam üyelik başvurusunu, 1996 yılında yürürlüğe sokacağını açıklamıştır. Ülkemizin ve Kıbrıslı Türklerin egemenlik hakları, ulusal çıkarları ve uluslararası antlaşmalara aykırı olacağı belli olan bu gelişmenin önlenmesinin, ancak DSP iktidarı döneminde olacağını iddia etmiştir. Yıllar sonra GKRY’nin adanın tamamını temsilen AB’ye dahil edilmesini bu değerlendirmeler ışığında da okumak gerekir.⁴⁰¹

Son olarak DSP’nin, Türkiye’nin konumunun vermiş olduğu eşsiz avantajı değerlendirerek işlevsellik kazanan Avrasya sahasına yönelik politikaları canlandırarak değerlendireceğini, bölge-merkezli dış politika inşa ederek Rusya’yı ve Batılı ülkelerin dikkatlerini çekmeden Türkiye’yi bölgesinde lider bir ülke konumuna getirebileceğini iddia ve taahhüt etmiştir. Türkiye’nin bölge eksenli bir dış politikayı yeniden şekillendirebilmesi için öncelikli olarak son zamanlarda içine düştüğü politik istikrarsızlığı ve ekonomik kırılganlığı aşmalı ve politik arenanın demokratikleşme eksiklikleri hızla düzenlenmesi konularına işaret edilmiştir.⁴⁰²

Bölgesinde güçlenerek lider ülke konumuna yükselen demokratik liberal bir Türkiye’ye Batılı ülkelerin zorluk çıkartmadan açılacağını hatta Batılı ülkelere tarafımıza işbirliği tekliflerinin yapılacağını iddia edilmiştir. Sonuç olarak DSP, demokratik bir sol

³⁹⁹ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.93-94.

⁴⁰⁰ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.94-95.

⁴⁰¹ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.95.

⁴⁰² Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.95-96.

geleneğin tecrübelerine dayanarak, Türkiye’yi bölgesinde lider globalleşen dünyada saygın bir ülke konumuna getireceğini öne sürmüştür.⁴⁰³

3.6.5. Cumhuriyet Halk Partisi

CHP’nin 1995 seçim bildirgesine ulaşamamıştır. Lakin “Yeni Hedefler ve Yeni Türkiye” adlı 1994 yılı parti programında, “Ulusal Güvenlik ve Dış ilişkiler” başlığı altında 2007 yılına kadar izleyeceği dış politikanın ana hatları çizilmiştir.

Ortadoğu ülkeleriyle ve İslam coğrafyasıyla kalıcı ve kapsamlı ilişkiler geliştirme amacıyla olduğu belirtilmektedir. Ancak bu süreçte laiklik ve terör konularında taviz vermemek üzere, karşılıklı duyarlılık ile münasebetlerin gelişebileceği üzerinde önemle durulmaktadır.⁴⁰⁴

3.7. 1999 Seçimleri

1998 yılı Haziran ayında 55. Hükümet’in Başbakanı Mesut Yılmaz ile CHP’nin vardığı uzlaşma sonucu 2000 yılının Aralık ayında yapılması planlanan milletvekili genel seçiminin mahalli idareler seçimleriyle birleştirilerek, iki seçiminde tek bir sandıkta 18 Nisan 1999 günü yapılması kararlaştırılmıştır. Kararın ardından Başbakan Mesut Yılmaz’ın da adının karıştığı Türkbank ihalesinin TMSF tarafından iptal edilmesi, siyaset ve ekonomide bomba etkisi yapmış ve ANAP-DSP-DTP koalisyonu yıkılmıştır. Seçimlere kadar görev yapmak üzere 56. Hükümet kurulmuş, hükümet başkanlığını ise Bülent Ecevit yapmıştır.⁴⁰⁵ Ecevit hükümeti görev başında iken PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan Suriye’den çıkarılmış, Rusya, İtalya, Yunanistan ve Kenya güzergâhında kendisine yer ararken Türk Özel kuvvetlerince Kenya’da yakalanarak yurda getirilmiştir.⁴⁰⁶

18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimlerde 1995’te olduğu gibi, % 10 ülke barajlı, d’Hondt usulü Nispi Temsil Sistemi’ne uygun olarak yapılmıştır. Seçimlere 20 parti katılmıştır. Ama 5 parti barajı aşabilmiştir. Seçime katılan DSP %22 oyla 136 milletvekili çıkararak birinci parti, MHP %17 oyla 129 milletvekili çıkararak ikinci, FP ise %15 oyla 111 milletvekili çıkararak üçüncü parti olmuştur. ANAP %13 oy ile 86 milletvekili çıkararak dördüncü, DYP %12 oy ile 85 vekil çıkarmıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.96.

⁴⁰⁴ Yavuz Yüce, **a.g.t.**, s.214.

⁴⁰⁵ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.304-305.

⁴⁰⁶ Milliyet Gazetesi, 02.02.1999, (Çevrimiçi),

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/3qS2Y9oYIrhHGvF8SsBSwA_x3D_x3D_ (erişim: 05.02.2017)

⁴⁰⁷ Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “**Türkiye’de Milletvekili Seçimleri**”, 2015, s.71. (Çevrimiçi), http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/Se%C3%A7im_T%C3%BCrk%C3%A7e_i%C3%A7.pdf (erişim: 05.02.2017)

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi	Kazanılan Sandalye Sayısı
Demokratik Sol Parti	22,19	136
Milliyetçi Hareket Partisi	17,98	129
Fazilet Partisi	15,41	111
Anavatan Partisi	13,22	86
Doğru Yol Partisi	12,01	85
Cumhuriyet Halk Partisi	8,2	-
Halkın Demokrasi Partisi	4,2	-
Büyük Birlik Partisi	0,5	-
Özgürlük Dayanışma Partisi	0,5	-
Demokrat Türkiye Partisi	0,3	-
Liberal Demokrat Parti	0,2	-
Demokrat Parti	0,1	-
Millet Partisi	0,25	-
Barış Partisi	0,25	-
İşçi Partisi	0,18	-
Emeğin Partisi	0,17	-
Yeniden Doğuş Partisi	0,14	--
Değişen Türkiye Partisi	0,12	-
Sosyalist İşçi Partisi	0,12	-
Demokrasi ve Barış Partisi	0,08	-
Bağımsız	0,87	3
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	87,8	550

• **Tablo 5. 18 Nisan 1999 Genel Seçimleri**⁴⁰⁸

⁴⁰⁸Yüksek Seçim Kurulu, (Çevrimiçi),

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1983-2007-MVSecimleri/Turkiye.pdf> (erişim: 06.02.2017)

1999 Genel Seçimlerinden sonra hükümeti kurma görevi 9. Cumhurbaşkanı Demirel tarafından Bülent Ecevit'e verilmiştir. Seçimlerden sonra yapılan müzakerelerin ardından 40. gününde Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit, ikinci parti Milliyetçi Hareket Partisi ve dördüncü parti Anavatan Partisi ile 28 Mayıs 1999 tarihinde üçlü koalisyon hükümetini kurmuştur.⁴⁰⁹ Bu koalisyon hükümeti Türk siyasi yaşamının 17. Koalisyonu olan bu üçlü koalisyon hükümeti 18 Kasım 2002 tarihine kadar devam etmiş olması nedeniyle de en uzun ömürlü koalisyon hükümeti olmuştur.

1999 seçimlerinin seçim beyannamelerinde şu sloganlar göze çarpmaktadır: RP'nin yerine kurulmuş olan Fazilet Partisi (FP)'nin spotu "Gün Işığında Türkiye" şeklinde belirlenmiştir.⁴¹⁰ Kullanılan bu spotun subtextinde asker vesayeti ile karararı Türkiye'nin FP iktidarı ile gün ışığına kavuşacağı anlatılmak istenmiştir. DSP'nin Seçim Beyannamesinde, "Dürüst Yönetim, Hakça Düzen Ulusal Birlik, İnançlara Saygılı Laiklik" spotu tercih edilmiştir.⁴¹¹ MHP'nin Seçim Beyannamesi'ndeki spotu şu şekilde olmuştur; "Lider Türkiye'ye Doğru"⁴¹². DYP'nin spotu ise, "Yeter Hak Milletın Olacak!" şeklinde olmuştur.⁴¹³ Gözlemlediğiniz üzere seçim afişlerinin benzeri bir biçimde seçim spotları da rejime ilişkin dinamikleri içeren iç siyasal tartışmalardan etkilenmiştir.⁴¹⁴

3.7.1. Demokratik Sol Parti

DSP 115 sayfalık seçim beyannamesinde 9 sayfalık "Ulusal Çıkarlara Dayalı, Bölge Merkezli Geniş Açılımlı Dış Politika" başlığı ile 1995 yılı seçim beyannamesini şablon olarak kullanmış, üzerinde konjonktürel değişmelere göre güncelleyerek hedeflerini, bölgesel gelişmelere karşı takınacağı tutumu ve geçmiş dönemde uygulama bulduğu dış politika icraatlarını değerlendirerek ele almıştır.

Bildirge 6 başlık altında ele alınmış, bunlar: "*Bölge Merkezli Ulusal Dış Politika, Soğuk Savaş Ardından Çıkan ve Kaçırılan Fırsatlar, Türkiye'nin Ortadoğu'da Düşürüldüğü Tuzak, Ege'de ve Kıbrıs'ta Ulusal Dış Politika, İzlenen Ulusal Dış Politikanın Uygulama Sonuçları, DSP Bölge Merkezli, Geniş Açılımlı Dış Politikayı Yeniden Canlandırarak*" şeklinde olmuştur.⁴¹⁵ Dikkat edilecek olursa, DSP 1999 seçim beyannamesinin 1995 seçim

⁴⁰⁹ "Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri Zamanları", Haber7, 13.07.2015, (Çevrimiçi), <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/1456625-turkiyede-koalisyon-hukumeti-zamanlari> (erişim: 06.02.2017)

⁴¹⁰ Fazilet Partisi, *Seçim Beyannamesi - Günışığında Türkiye*, Ankara, 1999, s.1.

⁴¹¹ Demokratik Sol Parti, *Seçim Bildirgesi - DSP ile Dürüst Yönetim Hakça Düzen Ulusal Birlik İnançlara Saygılı Laiklik*, Ankara, 1999, s.1.

⁴¹² Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi - Lider Türkiye'ye Doğru*, Ankara, 1999, s.1.

⁴¹³ Doğru Yol Partisi, *Seçim Beyannamesi - 1946'dan 21. Yüzyıla II. Demokrasi Programı*, Ankara, 1999, s.1.

⁴¹⁴ Köse, a.g.e., s.176.

⁴¹⁵ DSP, a.g.b., s.106-113.

beyannamesinden tek farkı “İzlenen Ulusal Dış Politikanın Uygulama Sonuçları” başlıklı kısım olmuştur. DSP’nin iktidar ortağı olarak ve tek başına iktidar olduğu son 20 aylık süreçte izlediği dış politik siyasanın analizi kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Bu nedenle aşağıda, sadece DSP’nin 1995 seçim beyannamesinden farklı olarak ele alınan kısımları değerlendirilmiştir.

Demokratik Sol Parti, 1999’da yayınladığı beyannamesinde de yinelediği Körfez bunalımı sonrasındaki ekonomik ve güvenlik tehditlerine ilişkin olarak Azerbaycan’ın Hazar denizi petrolü için Adana’nın Ceyhan ilçesinin bir transit geçiş üssüne dönüştürülmesini sağlamak hedefini ortaya koymuştur.⁴¹⁶ Elbette bu seçimlerden önce Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşasına yönelik uluslararası antlaşmanın imza edildiğini hatırlatmakta yarar vardır.

İzlenen Ulusal Dış Politikanın Uygulama Sonuçları başlığı ile ele alınmış olan bölümde DSP’nin geçmiş dönemlerde izlemiş olduğu politikada söz verdiği hususlara titizlikle uyulmuş olduğunun vurgusu yapılarak; tutarlı, bilinçli ve sürekli bir dış siyaset çizgisi izlendiğinin altı çizilmiştir.⁴¹⁷

DSP’ye göre; günümüz politik düzleminin siyasi ufku Türkiye’yi 21’inci Yüzyıla bir “Dünya Devleti” durumuna erdirmek; “taklit eden değil, model alınan” bir Türkiye konumuna kavuşmak olmalıdır.⁴¹⁸ Bu ifadelerle Gümrük Birliği sürecinin yararlarına ve AB’nin Lüksemburg Zirvesi’nde aldığı negatif tutuma göndermede bulunulduğu değerlendirilebilir.

İktidarın büyük ortağı olarak geride bıraktığı 20 ayda DSP’nin sorumluluğu altında yürütülen dış politikanın ana hatlarına işaret edilerek, dış siyasette öncelikli amacın ve temel işlevin Türkiye’nin saygınlığı ve savunmasının sağlanması, ardılı olarak Türkiye’nin iktisadi kalkınmasına ve sürdürülebilir büyümesine katkıda bulunulması olduğu beyan edilmiştir. Bir diğer amaç ve işlev ise Türkiye’nin globalleşen toplumda imajını soft power unsurlarıyla güçlendirmek, ulusal kültürünü çarpıcı yön ve çeşitliliği ile tanıtmak ve bu güçlü yönlerini uygun propaganda yöntemleri kullanarak saygınlığını artırmak olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁹

Yukarıda saymış olduğumuz üç ana amaç üzerinden dış politika hedefleri yürütüleceğine dikkat çekilerek bu süreç boyunca gerekli stratejinin oluşturulduğu,

⁴¹⁶ Demokratik Sol Parti, a.g.b., s.111.

⁴¹⁷ Demokratik Sol Parti, a.g.b., s.112.

⁴¹⁸ Demokratik Sol Parti, a.g.b., s.112.

⁴¹⁹ Demokratik Sol Parti, a.g.b., s.112-113.

politikaların belirlendiği ve bütün bunların özel hareket planlarıyla desteklendiği iddia edilmiştir. AB üyeliğinin bir hedef olduğu ancak bir “idefiks” olamayacağı net bir biçimde ifade edilmiştir. Atatürk liderliğindeki Türkiye’nin Müslüman ülkeler açısından en güçlü hatta tek “çağı paylaşma modeli” oluşu vurgulanmış, “yenileşme paradigması” karakteri, bir dış politik erki olarak ortaya konmuştur.⁴²⁰

Dış politik amaçlarında Batılı kimliği ile Avrupa Birliği’ndeki hedefleri sürdürülürken, bu duruma ek olarak gelişen Avrasya jeopolitiği realitesinin merkez ülkesi olmak şeklinde de bir hedef belirlenmiştir. “Bu inanç, tutum ve kararlılıktan hareketle, yüzlerce yıllık evrensel deneyimi olan Türk dış siyasetini yeni bir atılıma yönlendirdiğimize inanıyoruz” ifadelerine yer verilmiştir.⁴²¹

56. hükümetin Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen İsmail Cem’in DSP milletvekili olmasından dolayı bu dönemde yürütülen dış politikanın değerlendirmesi ayrıca önemlidir

Türkiye-AB-Yunanistan üçlü ilişkileri eksenine 1998 sonu ancak spesifik olarak da 1999 başında, asıl olarak damgasını vuran konu başlığı PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan olmuştur. 1998’de Türkiye, kararlı bir adım atarak bölge dengelerinde önemli bir değişikliğin başlangıcını oluşturdu. Adana Mutabakatı olarak bilinen ve Türkiye’nin açık bir galibiyeti olarak okunabilecek metin, Suriye-Türkiye ilişkilerinde köklü değişiklikleri beraberinde getirdi. Öcalan Suriye’den çıktı, birkaç ülke gezdikten sonra Kenya’da ele geçirildi. Suriye bir dizi (neredeyse tek taraflı) güvence içeren mutabakatı onaylayarak bu yüksek maliyetli maceraya son verdi. 1998’de Türkiye’nin Suriye’yi açıkça savaşa tehdit ederek PKK terör örgütünün başı Öcalan’ı Suriye’den çıkmaya mecbur etmesinin, o dönemde ABD’nin ve İsrail’in Suriye karşıtı bir tutum içinde olmasının getirdiği siyasal rahatlık içinde alınmış ve uygulanmış bir karar olarak okunması çok da gerçekçi olmaz. Nitekim Makovsky’nin şu ifadeleri bu bakımdan oldukça dikkat çekici olmuştur: “...*artık daha güçlü, daha müreffeh ve daha önce olmadığı kadar kendine güvenen Türkiye, ABD çıkarlarıyla uyumsuz politikalar uygulayarak bölgesinde daha bağımsız davranma dürtüsü içine girebilir. Belki de bu öngörünün bir göstergesi, Türkiye’nin Ağustos 1998’de Öcalan’ın Şam’dan çıkarılmasıyla sonuçlanan Suriye’yi tehditidir. Ankara’nın bu örnekteki tutumu Vaşington’u açıkça rahatsız etmiştir.*”⁴²²

⁴²⁰ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.113.

⁴²¹ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.113.

⁴²² Yalçın Sarıkaya, “**Bahardan Krize Arap Hareketleri: Suriye Testi**”, 2023 Dergisi, Sayı:122, Ankara, Haziran 2011, s.7.

12 Ekim 1998’de Türkiye’nin ısrarlı diplomatik temasları ve askeri notaları bağlamında Suriye devleti, Öcalan’ı sınır dışı etmek zorunda kalmıştır. Türkiye, Suriye’den Rusya’ya, ardından İtalya’ya geçen Öcalan’ı İtalyan kurumlarından talep etmesine karşın teslim alamamıştır. İtalya, Türkiye’nin ısrarlı diplomatik temasları sonucu Öcalan’a ülkeyi terk etmesi için baskı yapmak zorunda kalmıştır. PKK Lideri, İtalya’nın ardından Hollanda, Rusya, Yunanistan ve son olarak Kenya’ya gitmek zorunda kalmış ve Nairobi’de Yunanistan Büyükelçiliği’nde saklanmaya başlamıştır. Burada Türkiye’nin ABD ve İsrail’in de desteği ile sürdürdüğü takip ve baskı netice vermiş ve Öcalan 16 Şubat 1999’da Nairobi’de Türk Silahlı Güçleri tarafından teslim alınarak Türkiye’ye getirilmiştir.⁴²³

1999 yılı Türkiye siyaseti için bir dönüm noktası olmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere Şubat 1999’da PKK terör örgütü liderinin yakalanması ve yurda getirilmesi, 17 Ağustos 1999 depreminin meydana gelmesi ve 10-11 Aralık 1999’da yapılan Helsinki Zirvesi’nde AB’nin Türkiye’yi aday ülke olarak kabul etmesi⁴²⁴ Türkiye için kritik tarihi olaylar olmuştur. Öcalan’ın yakalanması ile güvenlik ve tehdit algı seviyesinde değişiklik meydana gelmiştir. 17 Ağustos’ta meydana gelen deprem devletin yapıcı yapısına darbe vurmuş, gerek bizatihi depremin yıkıcılığı gerekse yaraların sarılmasında ortaya çıkan çeşitli gecikme ve eksiklikler Türk toplumundaki klasik devlet imajına zarar vermiştir. Tüm bunlara rağmen AB’nin Türkiye’ye aday ülke statüsü vermesi, Yunanistan’la –esasen tüm yapısal ikili sorunlar devam ederken- bir insani atmosfer ortamının doğması klasik anlayışta değişime neden olmuştur.

Öcalan’ın yakalanması sonrasında komşu ülkelerle olan ilişkilerde de önemli ilerleme sağlanmıştır. Öcalan’ın yakalanmasını Loannis N. Grigoriadis⁴²⁵, Türk Dış politikasında Suriye konusunda ilişkilerdeki en çarpıcı değişimin yeniden başladığı dönem olarak yorumluyor.⁴²⁶ Suriye ile ilişkileri büyük ölçüde tehdit/güvenlik algısı dışarısına çıkılmış, deprem sonrasında bölgeye insani yardımda bulunan Yunanistan’ı ise düşman ülke imajında gerileme olmuş, Refah Partisi’nin de iktidarı kaybetmesi muhalefetten yer alması ile İran’a yönelik rejimi tehdit ettiği savı da önemli ölçüde gerilemiştir.

⁴²³ M. Murat Erdoğan - Hüseyin Bağcı - F. Seda Kundakçı, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında Türk-Yunan İlişkileri ve “Avrupalaşma”**: 1994-2006, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2008,

⁴²⁴ Stephen Castle, **“Helsinki Summit: Turkey Must Now be Wooed to Accept EU Membership.”** independent.co.uk.11.12. 1999. (Çevrimiçi), <http://www.independent.co.uk/news/world/helsinki-summit-turkey-mustnow-be-wooded-to-accept-eu-membership-1131681.html>. (erişim: 12.02.2017)

⁴²⁵ Azınlıklar, Kıbrıs sorunu ve Türk-Yunan ilişkileri üzerine önemli çalışmaları olan Yunan asıllı siyaset bilimci. Şuan Bilkent Üniversitesinde görev yapmaktadır.

⁴²⁶ Loannis N. Grigoriadis, **“The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy”**, Middle Eastern Studies Programme, Working Paper No 8/2010, April 2010, s.6.

Koalisyon hükümeti döneminde Türk dış siyasasını doğrudan etkileyen konu başlıklarından biriside 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan iktisadi krizlerdir. ANAP-DSP Koalisyon iktidarının IMF ile giriştiği ve 1998 Temmuz ayında imzalanan Yakın İzleme Anlaşması ile sonuçlanan görüşmeler, 1998-2008 yılları arasını kapsayan en uzun süreçli Türk-IMF işbirliğinin hareket noktasını oluşturmuştur.⁴²⁷

Komşularla iyi ilişkiler bu dönemde dış politikanın temel ilkelerinden biri olarak dile getirilmiş ve bu bağlamda dış politika yapıcıları Türkiye'nin özellikle yakın komşuları ile yaşadığı siyasal problemleri çözmeye odaklanmışlardır. İsmail Cem'in ifadesiyle ekonominin bir uzantısı olarak işlev görmesi düşünülen dış politika, tarihsel ve kültürel yakınlıkları olan komşu devlet ve bölgelerle geliştirilecek iyi ilişkiler üzerine temellendirilebilirdi.⁴²⁸

DSP-ANAP-MHP koalisyon iktidarının önemli bir dış politika sonucu olan AB'ye aday üyelik statüsü üzerinde durulmalıdır. Bülent Ecevit, 1999 yılı yaz aylarında aday kabul edilme isteğinde ve Kopenhag politik ölçütlerini hayata geçirme vaadinde bulunmuştur. 1999 Aralık ayında ise Türkiye'nin aday kabul edildiği Helsinki Zirvesi yapılmıştır. O sırada DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümeti iktidardadır. Helsinki'de yapılan AB Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı resmi bir şekilde netleşirken, adaylık sürecinin işlemesi için bazı konu başlıklarının çözüme kavuşturulması ön koşul olarak ileri sürülmüştür. Kıbrıs ve Ege meselelerinin durumu da bu konu başlıkları arasında yer almıştır.⁴²⁹

Bu dönemde dış politikanın belirlenmesi noktasında hükümeti oluşturan partilerin de etkinliği olduğunu söyleyebiliriz. Koalisyon ortağı olan MHP ve ANAP arasındaki görüş farklılıkları AB ilişkilerini etkilemiştir. Kıbrıs ve Ege sorunları konularına getirilen AB koşullarını MHP eleştirirken, ANAP ısrarcı tavrıyla Helsinki sonrasında AB ile ilişkileri geliştirmeye, gerilim üretebilecek konulardan krize neden olmaksızın kaçınmaya önem göstermiştir. Fakat bu denge AB Üçüncü Uyum Paketine kadar devam edebilmiş, söz konusu pakette Abdullah Öcalan'a ilişkin idam cezasının kaldırılması MHP'de ciddi rahatsızlığa yol açmıştır.⁴³⁰

Ankara ve Atina arasında ilk üst düzey görüşme, Öcalan'ın yakalanmasından sonra yumuşayan bir ortamda iki ülke Dışişleri Bakanları arasında 30 Mayıs 1999'da New York'ta gerçekleşmiştir. Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile Yunan mevkidaşı arasında gerçekleşen

⁴²⁷ Haydar Çakmak, **Türk Dış Politikası: Üçlü Koalisyonun Dış Politikası**, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.912-919.

⁴²⁸ Balcı, **a.g.e.**, s.236.

⁴²⁹ Haydar Çakmak, **a.g.e.**, s.912-919.

⁴³⁰ Balcı, **a.g.e.**, s.238.

görüşmede kültür, turizm, eğitim, ticaret ve terörle mücadele alanlarında işbirliğini öngören bir görüşme gerçekleştirmişlerdir.⁴³¹

Ege'deki sorunları çözme bağlamında en ciddi adım Mart 2002'de Dışişleri Bakanlığı müsteşarları düzeyinde başlatılan istikşafı görüşmeler olmuştur. Bu görüşmelerdeki esas gaye Ege'deki sorunların incelenmesi ve söz konusu sorunların nasıl çözüleceğine dair çözüm yolları bulunması olmuştur. Böylelikle daha önce gündeme getirilmeyen, zemin bulamayan konular ele alınarak çözülmeye çalışılmıştır.⁴³²

Her ne kadar GKRY'nin AB'ye kabul edilme sürecinin yaşattığı kırılma devam etse de genel olarak Aralık 1999 sonrası süreçte Türkiye, Yunanistan ile yaşadığı krizleri "Avrupalılık" bağlamında değerlendirmiş ve bu algılamaya kamuoyuna da anlatılabilmektedir.⁴³³

DSP-ANAP-MHP koalisyon iktidarı sürecinde Balkan jeopolitiği ekseninde diğer bir dış politika siyaseti 1999 yılında ortaya çıkan Kosova krizi konusunda gerçekleştirilmiştir. Türkiye bölgeyi hedef alan NATO müdahalesini desteklerken, Arnavutluk devletine savunma birliklerini yönlendirmiş, Sırp iktidarının etnik saldırganlık uygulayacağı tedirginliği ile Makedon topraklarına göç etmek zorunda kalan mültecilerin bir kısmına ülkesinin sınır kapılarını açmış diğer kısmına ise barınma, gıda, sağlık başta olmak üzere yardımda bulunmuştur. Ek olarak gözlemlendiği üzere Türkiye bu süreçte ABD'nin bölgedeki en büyük müttefiki olagelmıştır.⁴³⁴

DSP-ANAP-MHP Koalisyon iktidarı sürecinde İran ile ilişkiler, rejim ihracı kaygısından farklılaşan yönler arz etmiştir. 1999 yılı Temmuz ayında İran sınır kuvvetleriyle Türk hava kuvvetlerine ait uçaklar arasında, Türk makamlarınca İran'da bulunduğu öne sürülen PKK kamplarına ilişkin gerginlik ortaya çıkmıştır. Yine 1999 Temmuz'unda Başbakan Bülent Ecevit'in İran'daki rejim muhaliflerinin İran rejimine karşı düzenledikleri demokratik protestoları destekleyici açıklamalarda bulunması İran makamlarınca tepki ile karşılanmıştır.⁴³⁵

Türkiye'nin DSP-ANAP-MHP koalisyon iktidarı sürecinde Irak ile ilişkiler ise daha çok ABD'nin Saddam ve Kuzey Irak politikası ekseninde şekillenmiştir. Bu süreçte Türkiye daha çok ABD'nin Irak politikalarını uygulamasında kolaylık göstermiştir. Bu tutumdaki ana

⁴³¹ Balcı, a.g.e., s.242.

⁴³² Balcı, a.g.e., s.243.

⁴³³ M. Murat Erdoğan - Hüseyin Bağcı - F. Seda Kundakçı, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında Türk-Yunan İlişkileri ve "Avrupalılaşma": 1994-2006**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2008, s.54.

⁴³⁴ Çakmak, a.g.e., s.912-919.

⁴³⁵ Çakmak, a.g.e., s.912-919.

hedef; ABD'nin düzenleyeceği Irak operasyonu ardından şekillenecek yeni Irak, yeni Kuzey Irak ve Türkiye üçgeninde ABD'nin mümkün olduğunca Türkiye'yi destekleyen politikalar geliştirmesini sağlamak olmuştur.⁴³⁶

Koalisyon iktidarı döneminde Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında geliştirilen işbirliği daha çok eğitim ve kültür alanında kendisine yer bulmuştur. Ancak bu süreçte bu iki alan ön plana çıkartılarak yürütülen işbirliğinde Türkiye lehine iktisadi ve politik bir gelişmeden söz etmek çok kolay olmayacaktır. Daha çok politik açıdan istikrarlı, iktisadi açıdan güçlü, kendileri için sermaye sağlayabilecek, yoğun yatırımlar gerçekleştirebilecek ve Rusya Federasyonu karşısında güçlü durmalarını sağlayabilecek Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirip, derinleştirmeyi hedefleyen Türk Cumhuriyetlerinin bu bağlamda politik istikrar sorunu yaşayan, ekonomik açıdan kırılgan, sıcak paraya ihtiyaç duyan ve Rusya Federasyonunu dengelemekten uzak olan bir Türkiye ile ilişkileri reel politik açıdan da sınırlı kalmıştır.⁴³⁷

3.7.2. Milliyetçi Hareket Partisi

MHP, 91 sayfadan meydana gelen seçim beyannamesinde yaklaşık 8 sayfa ayırdığı “Dış Politika Hedefleri” başlığında, beş alan üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu alanların ilki genel başlıkla da müsemma olarak “Dış Politikada Temel Hedefler”dir. İkinci olarak “Türk Dünyası İle İlişkiler” başlığı altında iki alt başlık oluşturulmuş; Kıbrıs ve Türk Cumhuriyetleri ele alınmıştır. Üçüncü başlık ise, “Avrupa Birliği ile İlişkiler” adı altında ele alınarak değerlendirilmiş, dördüncü başlık “Türk Dış Politikasının Açılım İmkânları” adıyla tanzim edilmiş ve son olarak beşinci başlıkta ise “Etkili Dış Politikanın Vazgeçilmez Şartı Olarak Güçlü ve Modern Türk Silahlı Kuvvetleri” başlıklarına yer verilmiştir.⁴³⁸

Seçimlere karizmatik ve kurucu lider Alparslan Türkeş'in vefatı sonrasında yapılan kurultayla Genel Başkanlığa seçilen Devlet Bahçeli ile giren MHP'nin 1999 seçimlerinde hazırladığı seçim beyannamesi dış politika konusunda ulusal çıkar ve kazanımların belirleyiciliği ilkesine işaret ederek dış politika bahsine girmektedir. Dış politikada etkin rol oynamanın “Lider Ülke” vizyonunun çok önemli bir boyutunu oluşturduğunu belirten MHP, Türk dış politikasının sadece üslup ve anlayış açısından değil, stratejik hedeflerin tespiti ve

⁴³⁶ Çakmak, a.g.e., s.912-919.

⁴³⁷ Çakmak, a.g.e., s.912-919.

⁴³⁸ Milliyetçi Hareket Partisi, **Seçim Beyannamesi- Lider Türkiye'ye Doğru**, Ankara, 1999, s.52.

kurumsal donanım açısından da gözden geçirilerek yeniden yapılandırılması zaruretine işaret etmiştir.⁴³⁹

MHP seçim beyannamesinde “dış politikada temel hedefler” konusu uzun biçimde maddeler halinde ele alınmıştır. Burada uluslararası hukuka bağlı, ahde vefaya önem veren, etkili ve planlı olarak karşılıklı menfaatlerin korunduğu, dünyadaki değişimlerin takip edilerek Türkiye’nin somut dış politika tercihlerinin saptandığı, Dışişleri Bakanlığı’nın milli menfaatlerin gereği olan her şeyle uluslararası planda ilgilenmesinin sağlandığı bir sistem oluşturulacağı ifade edilmiştir. Bu hedeflerin sağlanması için de Dışişleri Bakanlığı’nda revizyona gidileceği, etkili manevra kabiliyetine sahip araçların artırılacağı, yeni bir ruh anlayışı ile donanmış güçlü bir yapı ve yönetim anlayışını haiz dış politika yönetiminin hayata geçirileceği belirtilmiştir.⁴⁴⁰

MHP’nin ideolojik önceliği içinde bulunan Türk Dünyası hususu “Türk Dünyası ile İlişkiler” başlığı altında ayrıca bir yer bulmuştur. Bu başlık dönemin siyasi partilerinin beyannamelerinde münhasıran yer almamış, sadece MHP’nin beyannamesinde ayrı bir başlık altında ele alınarak değerlendirilmiştir. Diğer partilerin Türk Cumhuriyetlerine yönelik tespit ve değerlendirmeleri beyannamelerinde görece kısa ve “Orta Asya”, “Kafkasya” ifadeleriyle yer bulmuştur.⁴⁴¹

MHP dış politika stratejileri konusunda tarihi tercihlerinin etkili olduğunu belirterek, Kıbrıs, Türk Cumhuriyetleri ile Balkanlar ve Ortadoğu’daki Türkmen nüfusun Türkiye’nin milli duyarlılığının ayrılmaz bir parçası olarak görüldüğünün altını çizmiştir. Bu tarihi tercihlerinde bütün siyasi iktidarlar tarafından sürekli bir devlet politikası olarak ele alınması gerekliliği vurgulanmıştır.⁴⁴²

Beyannameye yansıyan Kıbrıs meselesi ile ilgili MHP görüşlerini özetleyecek olursak, Kıbrıs davasının sadece Kıbrıslılar için değil, Türkiye için de milli bir dava olduğu belirtilerek bölgenin artan jeopolitik anlamına dikkat çekilmiştir. Bu milli davanın savunulması ve korunması yolunda Kıbrıs Türk halkına her türlü desteği vermekle Türkiye’nin mükellef olduğunu, Kıbrıs’ın hiçbir şekilde Yunan adası haline dönüştürülmesine izin verilmeyeceği kararlığını ifade etmiştir.⁴⁴³

⁴³⁹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.52.

⁴⁴⁰ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.52-54

⁴⁴¹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.53-54.

⁴⁴² Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.55

⁴⁴³ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.55.

MHP, Kıbrıs sorununun çözümü için ise, iki topluluk arasında karşılıklı güven ve uzlaşmanın gereğine, adaletli ve kalıcı bir barışın ancak bu şekilde tesis edilebileceğine dikkat çekmiştir. AB'nin ise bölgeye yönelik politikasını tek taraflı, dayatmacı ve kabul edilemez olarak tarif etmiştir.⁴⁴⁴

MHP, Komünizmin çöküşüyle birlikte Orta Asya'daki, Türk Dünyası gerçeğinin günışığına çıktığını, lakin önceki hükümetlerin fırsatları değerlendirememesi ve hazırlıksız yakalanmasının ilişkilerde yetersiz kalınmasına neden olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bölgeye yönelik diğer devletlerin politikalarının ve 70 yıl boyunca Komünizm zulmü altında kalmış olmasının Türkiye'nin işini zorlaştırdığını söylemiştir. MHP bu gerçeklerin farkında olduğunu, istikrarlı ve tutarlı politikalarla bu olumsuzlukların aşılabileceğine inandığını seçmene aktarmak istemiştir.⁴⁴⁵

Türkiye'nin bu kardeş cumhuriyetlere yönelik ekonomik, kültürel, sosyal ve bilimsel ilişkilerin alt yapılarının oluşturularak vakit kaybetmeksizin inşa faaliyetine başlanması gerektiğini ve bu ilişkilerin süratle geliştirerek tarihin sunmuş olduğu fırsatların heba edilmemesi gerekliliğini vurgulamıştır. Bunların sağlanması için ise; Türk Dünyası Bakanlığı'nın kurulacağını ve koordinasyonun tek elden yürütüleceğini, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Antlaşmasının en kısa zamanda canlandırılacağını, Türk Dünyası Ortak Pazarı kurularak Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve etkin olarak yürütülmesini sağlamayı amaçladığını belirtmiştir.⁴⁴⁶

MHP beyannamesinin Dış Politika başlığı altında ele aldığı üçüncü başlık ise Avrupa Birliği ile ilişkiler kısmıdır. Burada tam üyelik sürecinin Türkiye açısından maliyeti yüksek uzun ve sancılı bir dönemi kapsadığına işaret edilmiştir. “Soğuk Savaş döneminde Türkiye'yi çok iyi bir ortak olarak gören Batı devletlerinin 1980'li yılların ikinci yarısı itibari ile değiştiği” tespitini yapmıştır. AB'ye üyelik uğrunda ulusal egemenlikten taviz verilmesine ve teslimiyetçiliğe karşı çıkan, eşit statüde onurlu üyelik isteyen ifadelere yer verilmiştir ki bu “onurlu üyelik” söylemi iktidar döneminde de Devlet Bahçeli'nin açıklamalarında sıkça yerini bulacaktır.⁴⁴⁷

Beyannamenin dördüncü başlığı olan “Türk Dış Politikasının Açılım İmkânları” ile MHP, bir nevi tespit edilen sorunların üstesinden gelmek için izlenmesi gereken tutumu

⁴⁴⁴ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.55.

⁴⁴⁵ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.56.

⁴⁴⁶ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.56-57.

⁴⁴⁷ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.57-58.

anlatmaktadır. “Lider Ülke Türkiye” ülküsünden bahisle, Türkiye’nin Kafkasya ve Balkanlar bölgesinde lider ülke olması hedefine işaret edilmektedir. Dış politika hedefleri ağırlıklı olarak Türk Cumhuriyetleri, Kıbrıs, Kafkasya ve Ortadoğu coğrafyasında kurulacak stratejik ve ekonomik birlikler ile kültürel ve siyasi işbirliği yapılması üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu bölgelerde yaşanan kriz ve belirsizlik yerine, iş birliği ve istikrarın hâkim olmasının sağlanmasının amaçlandığı beyan edilmiştir. Bunlara ek olarak, 21. Yüzyılın güçlü devletleri olarak görülen Güney Kore, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerle çok yönlü ilişkiler kurulması gerekliliğine de dikkat çekilmiştir.⁴⁴⁸

Beyannamenin son başlığında “Güçlü ve Modern Türk Silahlı Kuvvetleri”, etkili dış politikanın vazgeçilmez şartı olarak nitelendirmiştir. Türkiye’nin jeopolitik konumu, tarihi ve kültürel mirasının yükümlülükleri, çok güçlü ve yeterli bir “milli savunma” sistemi kurması gerekliliğinin elzem olduğu ortaya konmuştur. Bu sebeple askeri bir modernizasyon süreci başlatılarak, ordunun temel fonksiyonu olan dış tehditlere karşı ülke güvenliğini koruma görevini, çağın şartlarına göre dizayn etmesi zaruretine değinilmiştir.

3.7.3. Fazilet Partisi

28 Şubat 1997’de gerçekleşen ve kamuoyunda “post-modern darbe” olarak bilinen gelişmeler sonucunda iktidar dışına itilen Refah Partisi, aynı yıl Anayasa Mahkemesinin kararı sonucu 16.01.1998 tarihinde kapatılmış, parti üyeleri ise daha sonradan kurulan Fazilet Partisi’ne katılmışlardır. Lakin FP’nin demokrasi ve AB yanlısı söylemine rağmen Anayasa Mahkemesi 2001 yılında FP’yi kapatmış ve buna gerekçe olarak da FP’nin başörtüsü özgürlüğünü savunduğunu ve laiklik karşıtı olduğunu göstermiştir.⁴⁴⁹

Fazilet Partisi 147 sayfalık seçim beyannamesinde yaklaşık 5 sayfayı dış politika hedeflerine ayırmıştır. Beyannamesinin dış politika bölümünün girişinde dönemin konjonktürel olarak değişimlerini değerlendirerek, Türkiye’nin bu değişen şartlar altındaki önemine dikkat çekmiştir. Türkiye’nin siyasi, tarihi, ekonomik ve kültürel yakınlıklarının bulunduğu Balkanlar, Türk Dünyası ve Ortadoğu’daki yeni değişim ve dönüşümlere karşı bağımsız hareket edilemeyeceğini, doğrudan ilgilenilmesi gerekliliğini ifade etmiştir.⁴⁵⁰

Türkiye’nin konjonktürel bir kavşak noktasında konumlanmadığını tarihi bir kavşak noktasında bulunduğunu, bu durumun Türk dış politikasında dün olduğundan daha çok tarihi

⁴⁴⁸ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.58-59.

⁴⁴⁹ Sami Zariç, “Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 38, Aralık 2016, s.238.

⁴⁵⁰ Fazilet Partisi, **Seçim Beyannamesi - Günışığında Türkiye**, Ankara, 1999, s.43.

bir perspektife yaslanmasını zorunlu kıldığını düşünmüştür. Türkiye'nin yüklenmiş olduğu kucaklayan ülke misyonunun dünya barışına bir katkıya dönüştürülmesi zorunluluğu iddia edilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni şartların ortaya çıkmasının Türkiye'nin jeopolitik konumunun yeniden yorumlanmasına ve yeni stratejileri belirlemeye gitmek zorunda olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁵¹

Türkiye'nin gelecek yüzyıla yönelik dış politika stratejisinin, küresel güç merkezleri ile ilişkilerinin alternatifli tarzda yeniden düzenlenmesi ve oluşturulması temellerine dayandırılması gerekliliğine vurgu yapılırken, bu genel çerçeve içinde Fazilet Partisi'nin dış politikadaki temel yaklaşımları maddeler halinde sıralanmıştır.

Bunların ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek için, Türkiye'nin komşuları ve bölgesiyle güven ve istikrarı temin etmenin birinci öncelikleri olduğu, daha sonra ortak projeler ile bölgesel entegrasyonun geliştirilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir.⁴⁵²

Türkiye ile Avrupa Birliği arasından imzalanan Gümrük Birliği anlaşmalarının her türlü siyasi ipotekten uzak ve karşılıklı çıkarlar çerçevesinde gözden geçirilmesi gerektiği savunulmuştur. FP, Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum ve tarihi birikim açısından Avrupa ile ilişkilerden uzak kalamayacağını, Türkiye'nin çıkarları açısından Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin tamamlanmasının hedefleri arasında olduğunu belirtmiştir.⁴⁵³ Bu ifadeler Erbakan'ın "haçlı kulübü" veya "onlar ortak biz pazar" söylemi ile örtüşmemiştir.

Varşova Paketi'nin dağılmasından sonra, bir misyon tanımlaması sıkıntısı çeken NATO'nun Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan güç boşluğunun oluşturduğu çatışma alanlarında aktif ve yapıcı bir rol üstlenmesi gerektiğine inanıldığı, Türkiye'nin NATO içindeki etkin rolünü sürdürmeye kararlı olduğu vurgulanmıştır.⁴⁵⁴

FP, ABD'yle uzun yıllara dayalı stratejik ve savunma ağırlıklı olan işbirliğinin, ekonomik işbirliği ve yatırım konularında da genişletilerek sürdürülmesi gerektiğine işaret etmiş, Atlantik ve Avrupa ile yakın işbirliğini sürdürmekle birlikte, Türk dış politikasını daha geniş kapsamlı ve atak bir yapıya kavuşturmak amacıyla olduğunu belirtmiştir. "Türkiye, Avrupa ile birlikte kendi yakın kıta havzasını Kuzey Afrika, Güney Asya, Doğu Asya, Orta ve Kuzey Asya şeklinde görmelidir" denmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.43.

⁴⁵² Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.44.

⁴⁵³ Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.45.

⁴⁵⁴ Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.45.

⁴⁵⁵ Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.45.

Bölgesel ve küresel ilişkilere bakış açısı olarak Fazilet Partisi, Yunanistan ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıkların kalıcı ve karşılıklı çıkarları kollayan bir müzakere ve diyalog süreci çerçevesinde çözülebileceği inancında olduklarını, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak da, bu adada yaşayan Türk toplumunun kendi kaderini tayin hakkını dikkate almayan, dayatmacı hiçbir çözümün kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Kıbrıs Rum Kesimi'nin Kıbrıs'ın tek yasal temsilcisi kabul edilerek Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecine dahil edilmesinin, Avrupa Birliği'nin ciddi bir yanlıgısı olduğu ortaya konmuştur.⁴⁵⁶

FP'ye göre Balkanlarda Türk dış politikasının ekonomik temeli, ulaşım ve ticarettir. Bu çerçevede, Balkanların Ortadoğu ve Asya ile kara ve deniz ulaşımında etkin bir koordinasyon temin edilmeli ve bu ulaşım yolları gerektiğinde, hem işbirliği hem de bir dış politika unsuru olarak devreye sokulmalıdır. Türkiye'nin Kafkaslarda, Soğuk Savaş şartlanmalarının dışına çıkarak, daha etkin ve dinamik bir politika takip etmek zorunda olduğu, Kafkasların gerek Karadeniz üzerinden Balkanlar ile gerekse Doğu Anadolu üzerinden Ortadoğu ile bağlantılar kurulmasında uzun dönemli diplomatik ve ekonomik bir stratejiyle ele alınması gereğine işaret edilmiştir.⁴⁵⁷

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile siyasi, ekonomik ve kültürel her türlü işbirliğini en üst seviyede geliştirmeye kararlı olduklarını ve bu ilişkilerin kurumsallaşması ve yaygınlaştırılması için gereken tüm tedbirlerin alınmasının, en öncelikli hedefler arasında olduğu iddia edilmiştir.⁴⁵⁸

Bu çerçevede İslam ülkeleri arasındaki ilişkilere de büyük bir önem verdiklerini beyan eden FP, İslam Konferansı Örgütü'nün etkin bir kurumsallaşmaya yönelmesi için gerekli adımların atılmasına öncülük edileceğini, ayrıca uluslararası platformlarda Türkiye'nin haklı tezleri için İslam Konferansı Örgütü'nün ağırlığını hissettirmesine dönük aktif girişimlerde bulunulacağını belirtmiştir.⁴⁵⁹

Kısaca özetlemek gerekcek olursa FP, Türkiye'nin kronik problemlerine kendi bakış açısıyla çözüm önerisi getirmiş, bölgesel ve küresel ilişkilerde dostane ilişkiler geliştirileceği mesajı vererek ekonomik temelli işbirliği ile dış politikayı yürüteceğini ifade etmiştir. Daha çok bölgesel işbirliği üzerinde duran FP, geçmişte üyesi olunan uluslararası örgütleri aktif

⁴⁵⁶ Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.46.

⁴⁵⁷ Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.46.

⁴⁵⁸ Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.47.

⁴⁵⁹ Fazilet Partisi, **a.g.b.**, s.48.

kullanarak hem bölgede hem de uluslararası alanda hatırı sayılar duruma gelmeyi amaçladığını ifade etmiştir.

3.7.4. Anavatan Partisi

1999 seçimlerinde hazırlamış olduğu “Seçim Bildirgesi ve Türkiye Sözleşmesi” adlı beyannamesinde dış politika hedeflerine yer vermemiştir.

3.7.5. Doğru Yol Partisi

“Yeter Hak Milletin Olacak”⁴⁶⁰ sloganı ile hazırladığı 1946’dan 21. Yüzyıla II. Demokrasi Programı adlı 28 sayfalık seçim beyannamesinde dış politika bölümüne yarım sayfa ile yer vermiştir.

Dış politika bölümünde, 21. yüzyılın Türkiye’nin ve Türk Dünyasının yüzyılı olacağını ifade etmiştir. Hedefleri arasında Türkiye’nin on büyük ülke arasında yerini alması olduğunu ifade etmiş, bunun için de AB’ye tam üyelik, Türk Cumhuriyetleri ile serbest ticaretin sağlanması ve global talebe karşın global üretim yapılmasını hedeflemekte oldukları beyan edilmiştir.⁴⁶¹

3.8. 2002 Seçimleri

18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonra kurulan DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti, ikisi 1980 öncesinde birbirleri ile sert siyasi mücadele geçmişine sahip siyasi gelenekleri temsil eden üçüncüsü ise merkez sağda yer alan üç farklı siyasi partinin bir araya geldiği ve kuruluş sürecinde çeşitli sancılar yaşanmış bir koalisyondu. MHP’nin karizmatik kurucu Genel Başkanı Alparslan Türkeş’in vefatından sonra onun yerine gelen Devlet Bahçeli girdiği ilk seçimlerde CKMP-MÇP-MHP tarihinin en yüksek oy oranına ulaşarak koalisyon ortağı olma imkanı elde etmişti. Bahçeli, 1999’un siyasi iklimi içinde bir sol/sosyal demokrat parti olan DSP ile koalisyonun kurulmasına yönelik gerek kendi tabanından gerekse diğer siyasi çevrelerden gelen eleştirilere, Türkiye’de demokrasinin gelişmesi için bu rejimin zorunlu bileşenlerinden olan tahammül ve hoşgörüyü işaret ederek koalisyonun ikinci büyük ortağı olma tercihinin izah etmiştir. Yine DSP içinden de MHP geleneğiyle uzlaşıya yönelik eleştiriler de Bülent Ecevit tarafından benzer zaruretlere işaret edilerek bertaraf edilmiştir. ANAP ise bu konuda herhangi bir tartışma yaşamamıştır. Ancak 2002 yılı Kasım ayına kadar sürecek olan 57 hükümette, Öcalan’ın idam kararının uygulanmasının geriye bırakılması, idam cezasının kaldırılması, çeşitli AB uyum yasalarının

⁴⁶⁰ Doğru Yol Partisi, 1946’dan 21. Yüzyıla II. Demokrasi Programı, Ankara, 1999, s.28.

⁴⁶¹ Doğru Yol Partisi, a.g.b., s.28.

çıkarılması, 17 Ağustos 1999 depremi ile ilgili konular, çeşitli kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi gibi noktalarda ciddi sarsıntılar yaşanmıştır.

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ve bunun sosyal, ekonomik ve propaganda boyutları hükümetin sona erme sürecinde büyük etkide bulunmuş olaylardır. Aynı süreçte, Türk siyasal hayatında yeni partileşme süreçleri yaşanmış, genç bir işadamı olan Cem Uzan başkanlığında Genç Parti kurulmuş⁴⁶², DSP içinde yenilikçi olarak tanımlanan ve gidişata müdahale eğiliminde oldukları propaganda edilen bir bloklaşma yaşanmış⁴⁶³ öte yandan FP içindeki yenilikçi bir grup da Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül öncülüğünde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP veya AK Parti) adından bir siyasal parti kurmuşlardır.⁴⁶⁴ Erbakan liderliğindeki Milli Görüş geleneği ise FP yerine Saadet Partisi'ni (SP) kurmuşlardır.⁴⁶⁵

2002 erken seçimleri öncesinde Türkiye kendisini bir takım zorluklar içinde bulmuştur. Üçlü koalisyon hükümetini erken seçime götüren zorunlu sebeplerin ülkedeki iç dinamiklerden ziyade dış dinamiklerden, açık söylemle ve bütünüyle “planlanmış Irak saldırısına” onay vermeyeceğini açıklamış olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Kasım 2002 erken genel seçimini zorlayan yurt-içi koşullarda, şüphesiz IMF-Dünya Bankası yönetiminde uygulanmaya başlayan orta vadeli 2000 programının ve onun sebep olduğu 2000 ve 2001 krizlerinin etkisi olmuştur. Fakat bu noktada asıl sebep olarak bu durumu göstermek yanlış olacaktır. Çünkü 2002 seçimleri ile iktidara gelen AK Parti hükümeti 2008 yılına kadar bu ekonomi politikalarını takip etmiştir. Bu politikaların uygulanması sırasında mevcut konjonktür ve halkın bu politikalara yönelik vermiş olduğu kararlı tepki erken seçim ortamını hazırlamıştır.⁴⁶⁶ Ayrıca TÜSİAD başta olmak üzere, önde gelen sivil toplum kuruluşları, medya, muhalefet partileri, hatta iktidar partilerinden kimi milletvekilleri doğrudan yada dolaylı, kamuoyu önünde yada kulislerde özellikle Başbakan Bülent Ecevit'in rahatsızlığının belirginleştiği günlerde iktidarın yapısına ilişkin olarak yeni taleplerini sık sık açıklamışlardır. Son olarak da TÜSİAD Eylül 2001'de Siyasal partiler Yasası'nın temsilde adaleti sağlayacak

⁴⁶² Martin Eden, “Genç Parti’yi Kim Kurdu? Türkiye’nin Sürpriz Partilerinden”, (Çevrimiçi), <http://kimkurdu.com/genç-partiyi-kim-kurdu-turkiyenin-surpriz-partilerinden/> (erişim: 30.06.2017)

⁴⁶³ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.312.

⁴⁶⁴ Yalçın Akdoğan, “AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi”, s.9. (Çevrimiçi), <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200500219%20AK%20PARTI%20VE%20MUHAFAZAKAR%20DEMOKRASI/200500219%20AK%20PARTI%20VE%20MUHAFAZAKAR%20DEMOKRASI%200001-0021%20GIRIS%202.pdf> (erişim: 30.06.2017)

⁴⁶⁵ “Gelenekçilerin Partisi Yarın Kuruluyor”, Hürriyet,19.07.2001, (Çevrimiçi),

<http://www.hurriyet.com.tr/gelenekcilerin-partisi-yarin-kuruluyor-5128> (erişim: 30.06.2017)

⁴⁶⁶ Nazif Ekzen, **AKP İktisat Politikaları: 2002-2008**, (ed) İlhan Uzgel, Bülent Duru, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phoenix Yayıncılık, Ankara, 2009, s.473-474.

şekilde değiştirildikten sonra en kısa zamanda seçime gidilmesi gerektiğini açıklaması erken seçime gidilmede etkili olmuştur.⁴⁶⁷

2002 erken genel seçimlere giden süreçte yaşanan 2001 Türkiye ekonomik krizi, Türkiye’de Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomi krizi olarak bilinir. Aslında kriz, Körfez Savaşı, 94 krizinden arta kalanlar, 1998 Rusya krizi, Marmara ve Düzce depremleri ile başlamış ve son olarak Milli Güvenlik Kurulu(MGK) toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile başbakan Bülent Ecevit arasındaki tartışmayla patlak vermiştir.⁴⁶⁸ MGK toplantısı sırasında 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in, dönemin koalisyon hükümeti Başbakanı Bülent Ecevit’e Anayasa kitapçığını fırlatması dönemin en ses getiren, en dramatik olayı olmuştur. MGK toplantısından birkaç ay sonra, Ankaralı esnaf Ahmet Çakmak, Başbakan Ecevit’in önüne yazar kasasını fırlatması⁴⁶⁹ ise dönemin başka bir olayı olmuştur.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken ekonomik krizi aşabilmek ve halka bunun ümidini verebilmek amacıyla, Bülent Ecevit’in girişimleriyle Kemal Derviş Türkiye’ye davet edilmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda Kemal Derviş, ekonomiden sorumlu Devlet Başkanlığı’na getirilmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile müzakereleri yürüterek mali krizin en az zararla geçirilmesini, Türk finans sisteminin radikal bir şekilde yeniden yapılanmasını sağlayan Güçlü Ekonomi Programı’nı hazırlamıştır. 2002 Ağustos ayında başbakan yardımcısı Devlet Bahçeli ile görüş ayrılığına düşerek görevinden istifa etmiştir.⁴⁷⁰

Bütün bu gelişmelerle birlikte, Ecevit’in hastalığının ve siyasi bunalımın belirlediği bir ortamda DSP+ANAP+MHP koalisyon hükümeti 3 Kasım 2002 tarihine erken seçim kararı aldı.⁴⁷¹ Ayrıca Türkiye, Kıbrıs konusunda AB’nin, Irak konusunda ABD’nin isteklerine karşı direnince, Ecevit aleyhine kampanya başlatılmış ve görevden çekilmesi istendi.⁴⁷² Bu nedenle hem kamuoyunda hem de siyasi elitist kesimde yeni bir umut arayışının etkisiyle 3 Kasım seçim tarihi kamuoyunda olumlu bir gelişme olarak karşılandı.

Yaşanan bu gelişmeleri tam değerlendirebilmek için uluslararası duruma bir göz atmak yerinde olacaktır. 11 Eylül 2001 saldırısı üzerine, o yılın başında ABD’de cumhurbaşkanı

⁴⁶⁷ Funda Kemahlı, “**Türk Siyasal Yaşamında Merkezin Nitelik Değişimi; 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerine Yansıması**”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2005, s.74.

⁴⁶⁸ Aysun Bayhan, “**2001 Krizi: Türkiye’yi Derinden Etkileyen Ekonomik Krizin Nedenleri ve Sonuçları**” (Çevrimiçi), <https://paratic.com/2001-krizi/> (erişim: 30.06.2017)

⁴⁶⁹ “**Ecevit’e Yazarkasa Attılar**”, Hürriyet, 05.04.2001, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/ecevite-yazarkasa-attilar-39235859> (erişim: 30.06.2017)

⁴⁷⁰ “**Kemal Derviş**” Milliyet, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/kemal-dervis/>, (erişim: 30.06.2017)

⁴⁷¹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 2001-2012**, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.81.

⁴⁷² N. İlater Ertuğrul, **Cumhuriyet Tarihi: 1923-2008**, ODTÜ Yayıncılık, 3 Baki, Ankara, 2011, s.181.

seçilmiş olan G. W. Bush, terörizme savaş ilan etmesi, tüm iç ve dış politika unsurlarını bu doğrultuda şekillendirmeye başlaması Türkiye-ABD ilişkilerinde en önemli gelişme olarak yorumlanmaktadır.⁴⁷³ Çünkü saldırıya uğrayan dış politikasını büyük oranda dayandırdığı en yakın müttefikiydi ve Türkiye'nin göstereceği tepkinin Yeni Dünya Düzeni'nde sahip olacağı yer konusunda büyük etkisi olacaktı. Saldırıları karşısında Türkiye'nin gösterdiği ilk tepki saldırıları şiddetli bir şekilde protesto etmek olmuştur. Türkiye'de ki karar vericiler 11 Eylül saldırılarından, Batının gözünde Türkiye'nin stratejik önemini artırma şeklinde kazançlar elde etmeyi istemişlerdir. Özellikle Kafkasya'nın ve Orta Asya'nın enerji koridorlarında, Türk dış politikası için daha geniş çaplı stratejik roller çabası içinde olmuşlardır.⁴⁷⁴

11 Eylül olayları, Türk liderlerinin ümit ettiği gibi ABD'yle (Süleymaniye Krizine kadar) daha yakın ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Ocak 2002 tarihinde Washington'a gerçekleştirdiği ziyaret ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli bir adım olarak görülmüş, Ekonomik Ortaklık Komisyonu'nun oluşturulması, ticaret alanının geliştirmesinde önemli kazanımlar elde etmiştir.

11 Eylül olaylarına yönelik dönemin Başbakan yardımcısı Devlet Bahçeli 17 Eylül 2001 tarihli TBMM grup konuşmasında yaptığı açıklamada terörizmin hangi ülkede ortaya çıktığının, gerekçesini ne olduğunun önemi olmadığını insanlık dışı olduğu gerçeğini gizleyememeğini ifade etmiştir. Ayrıca yaşanan saldırıların medeniyetler ya da dinler çatışması senaryolarının da, tekrar çok hızlı bir biçimde ve düşüncesizce tedavüle sokulduğunu belirtirken, “... terörü bir yöntem olarak kullananların, hoşgörü ve yardımlaşma dini olan İslam ile ilişkilendirilmesi, hangi kimliği kullanırsa kullansınlar uluslararası teröristlerin Müslüman toplumları temsil ettiği iddiasının dile getirilmesi, çok vahim ve çarpık bir anlayıştır. Bütün ülkelerin böyle bir tarihî ve insanî hataya düşmekten şiddetle kaçınmaları zorunluluğu vardır.”⁴⁷⁵ ifadeleriyle terör üzerinden kimlik ve din vurgusu yapanlara karşı tepkisini dile getirmiştir.

3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimler Türkiye için çok farklı bir siyasal sonucun ve parlamentoda da ilginç bir aritmetiğin oluşmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin alıştığı çok partili meclisin aksine iki partili bir parlamento ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar Türkiye'nin

⁴⁷³ Tayfun Taşkın, “11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye ABD İlişkileri”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2010, s.75-76.

⁴⁷⁴ Yasin Usta, “Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak Politikası Bağlamında Türkiye İle İlişkileri (1990-2006)”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2009, s.139.

⁴⁷⁵ Devlet Bahçeli, “TBMM Grup Konuşması 17 Eylül 2001”, (Çevrimiçi), http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/307/index.html (erişim: 30.06.2017)

yönetiminde yer alan pek çok parti, bu seçimlerde çok düşük oylar alarak TBMM dışı kalmışlardır. Ayrıca bu seçimler mevcut partilerin birçoğunun büyük ölçüde zayıflamasına yol açmış ve Türk demokrasi tarihi için bir dönüm noktası olma niteliği kazanmıştır.

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimler sistem ve yöntem olarak 1999 seçimleri ile aynıdır. 1999'daki gibi, % 10 ülke barajlı, d'Hondt usulü Nispi Temsil Sistemi uygulanmıştır. Seçimlere 18 parti katılmıştır. Sadece 2 parti barajı aşabilmiştir. Seçime katılan AK Parti %34 oyla 363 milletvekili çıkararak birinci parti, CHP %19 oyla 178 milletvekili çıkararak ikinci parti olmuştur.⁴⁷⁶ 2002 seçimleri %79,13 katılım oranıyla 1980 sonrası Genel Seçimler içinde en düşük katılım oranı olan seçim olmuştur. Her iki parti de ama özellikle AK Parti, aldığı oy oranının çok üzerinde bir temsil imkânı kazanmış ve tek başına hükümet kurabilme avantajına haiz olmuştur.

---

⁴⁷⁶ Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “**Türkiye’de Milletvekili Seçimleri**”, 2015, s.71. (Çevrimiçi) http://www.byege.gov.tr/uploads/docs/Se%C3%A7im_T%C3%BCrk%C3%A7e_i%C3%A7.pdf (erişim:30.06.2017)

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi	Kazanılan Sandalye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	34,28	363
Cumhuriyet Halk Partisi	19,39	178
Doğru Yol Partisi	9,54	-
Milliyetçi Hareket Partisi	8,36	-
Genç Parti	7,25	-
Demokratik Halk Partisi	6,22	-
Anavatan Partisi	5,13	-
Saadet Partisi	2,49	-
Demokratik Sol Parti	1,22	-
Yeni Türkiye Partisi	1,15	-
Büyük Birlik Partisi	1,02	-
Yurt Partisi	0,99	-
İşçi Partisi	0,51	-
Bağımsız Türkiye Partisi	0,48	-
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	0,34	-
Liberal Demokrat Parti	0,28	-
Millet Partisi	0,22	--
Türkiye Komünist Partisi	0,19	-
Bağımsız	1	9
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	79,13	550

• **Tablo 7.3 Kasım 2002 Genel Seçimleri**

Yeni kurulmuş olan ve kısa sürede ülke sathında teşkilatlanmasını tamamlayarak seçime girme hakkı elde eden AK Parti, muhafazakar-demokrat bir çizgide ancak ülke genelinde zaman içinde ortaya çıkmış beklentilere hitap eden bir dil ve üslupla seçimlere girmiştir. AK Parti'nin Seçim Beyannamesi'nin başlığında “Her Şey Türkiye İçin” sloganının tercih edildiği görülmüştür. Seçim beyannamesinde, “Güzel Günler Göreceğiz!” sloganını tercih eden CHP'nin ise sağlık sorunları yaşayan ve Başbakan olarak oldukça yıpranmış olan Ecevit'in DSP'sinin yerine Türkiye'deki toplam sosyal demokrat / demokratik sol / merkez sol oylara yönelmesi ve ana siyasal blok olması gerçekleşmiştir. Cumhuriyet'in ilk siyasal partisi olan CHP'nin bir önceki seçimlerde TBMM dışında kalmış olmasının sosyal demokrat seçmen üzerindeki psikolojik etkisi de değerlendirmelerde ihmal edilmemesi gereken bir husustur.

3.8.1. Adalet ve Kalkınma Partisi

Yukarıda belirtildiği üzere, 2001 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kuruluşundan yaklaşık 1 yıl sonra 2002 milletvekili genel seçimlerinde tek başına iktidar olmayı başarmıştır.

AK Parti'nin seçim beyannamesi geçmiş dönemlerdeki partilerin beyannameleri ile mukayese edildiği takdirde format ve içerik olarak farklılıklara sahiptir. 135 sayfalık beyannamede 5 sayfalık dış politika hedefleri bölgesel ve ülke temelli olarak ele alınmıştır.

AK Parti'nin 2002 yılı seçim beyannamesinin dış politikayla ilgili bölümünde ilk olarak jeopolitik konuma atıfta bulunularak “iş birliği” için bir çekim alanı oluşturabileceği ifade edilmiş, bölgesel ve küresel düzeyde Türkiye'nin her alandaki girişimlerine hız verilmesinin bir zorunluluk olduğu değerlendirilmesine yer verilmiştir.⁴⁷⁷

AK Parti'ye göre alternatifli bir dış politika geliştirmek için uygun ortamın hazır olduğu, Soğuk Savaş sürecindeki askeri ittifakların ve blokların uluslararası ilişkilerde belirleyici rol oynadığı dönemin kapandığı ifade edilmiş, yeni dönemin devletlerarasında yakın ilişkiler geliştirmeye uygun olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin bu ortamda güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerekliliğinden bahsedilmiştir.⁴⁷⁸

AK Parti'nin iktidarında gerçekçi bir dış politika izleyeceği, bu politikayı izlerken de Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış

⁴⁷⁷ Adalet ve Kalkınma Partisi, *Seçim Beyannamesi – Her şey Türkiye İçin*, Ankara, 2002, s.131.

⁴⁷⁸ Adalet ve Kalkınma Partisi, *a.g.b.*, s.131.

olarak karşılıklı çıkar ilişkilerini gözeteceği taahhüdünde bulunulmuştur. Politikaların yeniden tanımlaması yapılarak gerçekler ile ulusal çıkar arasında denge kurularak daha etkin ve güçlü bir dış politika hedefi tespit edilmiştir.⁴⁷⁹

Bu amaçla, iktidara gelindiğinde; Türk dış politikasını bölgesel ve küresel konjonktürle uyumlu; toplumun çeşitli kesimlerinin katılımıyla daha etkin ve güçlü, kamu kurumları bünyesinde dış politika araçlarının geliştirilmesine ve bunlar arası işbirliğine önem veren bir anlayış içinde şu hususlar beyan edilmiştir:⁴⁸⁰

- Bölgesel güvenlik ortamı, ekonomik kalkınmaya önemli katkıda bulunabilir. Bu nedenle, Türkiye, yakın çevresinde güven ve istikrarın tesisi için daha fazla çaba sarf edecek, komşularıyla diyaloga dayalı ilişkiler sürdürme çabasını artıracak, böylelikle bölgesel iş birliğinin gelişmesine daha fazla katkıda bulunacaktır.
- Türkiye'nin gerek coğrafi, gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkileri vardır. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya bundan sonra da devam edecektir.
- Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkilerinde, taahhütlerini ve Birliğin üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği şartları bir an önce sağlayacak, gündemin yapay sorunlarla meşgul edilmesini önlemeye çalışacaktır.
- Türkiye'nin NATO bünyesinde bugüne kadar ortaya koyduğu katkıya paralel olarak, yeni Avrupa Savunma Stratejisi çerçevesinde oluşturulan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kavramı (AGSK) içinde hak ettiği yeri alması yolundaki çabaları sürdürecektir.
- ABD ile uzun yıllardan beri savunma ağırlıklı olan iş birliğini devam ettirecek ve bu iş birliği ekonomi, yatırım, bilim ve teknoloji alanlarına yaygınlaştırılacaktır.
- Rusya Federasyonu ile Orta-Asya ve Kafkasya'da rekabete değil iş birliğine dayanan dostça ilişkiler sürdürülecektir. Yunanistan ile karşılıklı ekonomik çıkarlara dayanan ilişkiler artırılarak sürdürülecektir.
- Kıbrıs sorununa mutlaka bir çözüm bulunmasının gereğine inanılmaktadır. Bulunacak çözümde, adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi

⁴⁷⁹ Adalet ve Kalkınma Partisi, **a.g.b.**, s.131.

⁴⁸⁰ Adalet ve Kalkınma Partisi, **a.g.b.**, s.131-135.

geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceği kuşkusuzdur. Bu sorun çözümlenmeden Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne alınması, sorunu daha karmaşık hale getirecektir.

- Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile tarihi, kültürel ve sosyal yakınlığımıza rağmen, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde beklentilerin karşılanamadığı gerçeğinden hareketle Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin en ileri noktaya taşınarak bölgenin geniş bir iş birliği alanına dönüştürülmesi için çaba sarf edilecektir.
- İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT), Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) çerçevesindeki iş birliği güçlendirilecektir.
- Türkiye, yakın komşusu Irak ve Filistin ile ilgili belirsizlikten tedirginlik duymaktadır. Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması Orta-Doğu'daki tüm dengeleri değiştirecektir. AK Parti, Irak yönetiminin Birleşmiş Milletler kararlarını tam olarak uygulaması ve sorununun barışçı yönden çözümünden yanadır. Filistin'de de barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir.

Seçim beyannamesinde yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının haklarının korunması için mevcut mekanizmaların daha etkin biçimde kullanılması ve eksik kalan alanlarda yenilerinin oluşturulması, AK Parti programındaki amaçlar arasında sayılmıştır.

AK Parti'nin iktidar olduğu ilk dönemde ekonomide yapısal sorunların çözümü yönünde oldukça uygun bir zemin olduğunun altını çizmek gerekir. 2001 krizinin etkilerinin azaltılması, Türkiye'nin uluslararası ekonomik itibarının tesis edilmesi noktasında Kemal Derviş'in bakanlığı döneminde alınan ekonomik yeniden yapılanma kararlarının olumlu katkısı açıktır. Ayrıca, Öcalan'ın yakalanıp idam cezasına mahkûm edilmiş olması, buna rağmen cezanın infaz edilmemesi ve sonrasında idam cezasının kaldırılması sürecinde Türkiye'de terör eylemleri neredeyse sıfır noktasına gerilemiştir. Bu dönemde, PKK terör örgütünün eleman temin etmek, propaganda, lojistik gibi faaliyetlerinin istihbarat ve güvenlik birimlerince çok etkin biçimde takip edilmesi ve durumdan ülke güvenliği lehine kazanım elde edilmesi gerekmektedir.

AK Parti'nin iktidara geldiği dönem, ABD'nin 11 Eylül sonrasında terörle savaş gerekçesiyle Afganistan'dan başlayarak askeri müdahaleler sürecini açtığı bir dönemdir. Bu

sürecin ana hedefinin Ortadoğu/İslam coğrafyası olacağı da görülmüştür. Tayyar Arı bu dönemi, ABD'nin Bush Doktrini adı altında uyguladığı politikaları soğuk savaş yıllarına benzer şekilde dünyayı ikili kutba ayırma olarak yorumlamıştır.⁴⁸¹ AK Parti, beyannamesinde hem ABD ile ilişkilerin güçlendirilmesi hem AB'ye katılım sürecinin hızlandırılması hem de Ortadoğu'da söz sahibi olup, "lider ülke-yön veren ülke" pozisyonuna geçmek gibi birbirleri ile zaman zaman çelişecek hedefler belirlemiştir.⁴⁸² Türkiye'nin izlemiş olduğu bu politikalara yönelik Graham Fuller⁴⁸³ Türkiye'nin kimliğinin evirilmekte olduğunu ve Müslüman dünyadaki tarihi rolünün giderek farkına varmaya başladığını öne sürmüştür. Ona göre Türkiye yalnızca Ortadoğu bölgesiyle de sınırlı olmayan bir stratejik kayma içindedir ve eskinin sadık ABD müttefiki olan bu ülkeden artık koşulsuz sadakat beklememek gerektiğini söylemiştir.⁴⁸⁴ Ramazan Gözen ise AK Partinin, gerek siyasi gerekse ekonomik konularda liberal/neo liberal yaklaşımının dış politikaya da yansıdığını belirterek: "Türkiye tarihinde ilk defa bir hükümet realist teoriden daha çok liberal/neoliberal teoriye uygun bir dış politika uygulamaya çalışmıştır."⁴⁸⁵ yorumunu yapmıştır.

Komşularla iyi ilişkiler kurulmasına yönelik taahhütler çerçevesinde, önceki dönemlerde "Türkiye'nin etrafının düşmanlarla çevrili olduğu yönündeki klasik güvenlikçe anlayışların gerçeklikten ve akılcılıktan uzak olduğu" tezleri AK Parti'ye destek veren çevrelerce işlenmiştir. Örneğin Bülent Aras ve Rabia Polat "From Conflict and Cooperation: Desecuritization and Turkey's Relations with Syria and Iran" adlı makalede "AK Parti iktidarıyla birlikte, elitist, halkın talep ve beklentilerini daha doğrudan yansıtan ve demokratikleşmiş, içteki sorunların önemli ölçüde yoluna koymuş, halkıyla barıştığı için iç istikrarı sağlamış bir hükümete bırakmış, o da dışa yönelik olarak derin bir dönüşüm başlatabilmiştir." ifadelerine yer vermişlerdir. Yine, Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East" adlı makalesinde "Türkiye, Kemalizm'in komşularını tehdit olarak gören ve askeri güce ve araçlara ağırlık veren yaklaşım yerine, AK Parti iktidarları döneminde diplomasi, kültür, ekonomik açılımlar gibi yumuşak araçları kullanmaya başlamış ve bu da bölgesinde daha etkili bir güç haline

⁴⁸¹ Tayyar Arı, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Basra Körfezinde Yeni Parametreler", (ed) İdris Bal, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, AGAM Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2006, s.742.

⁴⁸² Adalet ve Kalkınma Partisi, Seçim Beyannamesi – Her şey Türkiye İçin, Ankara, 2002, s.131-135.

⁴⁸³ Türkiye'de de görev yapmış, Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı'nın (CIA) eski üst düzey isimlerindedir.

⁴⁸⁴ İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", (der) İlhan Uzgel, Bülent Duru, AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010, s.360.

⁴⁸⁵ Gökberk Yücel, "Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunu Kemalizm Ve Ötekisi Yeni Osmanlılık", Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2012, s.106.

gelmesini sağlamıştır.” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁸⁶ ORSAM analistlerinden Prof. Dr. Tarık Oğuzlu AK Parti’nin iktidarda bulunduğu son on yıllık dönemi Türkiye Cumhuriyetin ilk yirmi yılıyla benzer olduğunu iddia etmiştir.⁴⁸⁷

Bu kadar özgüvenli ve iddialı bir dış politika perspektifi öneren AK Parti, özellikle 2007 seçimlerine kadarki beş yıllık süreçte ağırlıklı olarak Batı ile yakın ilişkilere yönelmiş, içerideki uygulamalarında temel referansı büyük ölçüde AB ile uyum ve ABD ile stratejik ittifak ilişkisi olmuştur.⁴⁸⁸

AK Parti iktidarıyla Türkiye-ABD ilişkileri yeni bir döneme girerken, kısa bir süre sonra ABD’nin Irak harekâtı başlamış ve ABD bu harekâta Irak ile komşu olan Türkiye’den yararlanmayı planlamıştır.⁴⁸⁹ 1 Mart 2003’te TBMM’den geçirilmek istenen tezkere meclisten geçmezken⁴⁹⁰, ABD’nin Adana’daki İncirlik hava üssünü kullanma isteği kabul olmuş ve ABD mühimmatını Irak’a Türkiye üzerinden ulaştırmıştır.⁴⁹¹ Yine de 1 Mart Tezkeresi, Türk dış politikası ve Türkiye-ABD ilişkileri tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak kayıtlara geçmiş, ABD’nin Irak (ve hatta ilerleyen yıllarda Suriye) politikasında Türkiye’ye yönelik hasmane sayılabilecek tutumu için haksız bir referans noktası oluşturmuştur.

Tezkerenin reddedilmesi Türkiye-ABD ilişkilerinde görülmemiş bir durumdu ve uzun bir müddet iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz olarak etkilemiştir. Türkiye kısa bir müddet sonra 20 Mart 2003’te savaş esnasında İngiliz ve Amerikan uçakları tarafından Türkiye hava sahasının kullanılmasına onay veren tezkereyi meclisten geçirmesine rağmen, bu telafi girişimi ABD ile ilişkilerin yumuşaması için yeterli derecede olmamıştır.⁴⁹²

Bu dönemde Avrupa Birliği ile ilişkilerde de “tamam mı devam mı” anlamına gelen önemli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. AK Parti AB ile ilişkileri sürdürme ve uyum sürecinde beklenti kaynağı olan adımları atma eğilimini göstermiştir.⁴⁹³ Başta AB ile ilişkilerde olmak üzere dünya karşısında genellikle zor pozisyonda kalan Kıbrıs sorununda da “çözumsuzlük

⁴⁸⁶ Uzgel, **a.g.e.**, s.362.

⁴⁸⁷ Tarık Oğuzlu, **Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal bir Analiz**, Ortadoğu Analiz, Haziran 2012- Cilt: 4 - Sayı: 42, s.9.

⁴⁸⁸ Fatih Baş, “**AK Parti İktidarında Türkiye’nin Dış Politikası**”, (Çevrimiçi), <http://www.isdam.org.tr/makaleler/44-ak-parti-iktidarinda-turkiye-nin-dis-politikasi> (erişim: 17.01.2017)

⁴⁸⁹ Fatih Baş, “**AK Parti İktidarında Türkiye’nin Dış Politikası**”, (Çevrimiçi), <http://www.isdam.org.tr/makaleler/44-ak-parti-iktidarinda-turkiye-nin-dis-politikasi> (erişim: 17.01.2017)

⁴⁹⁰ Richard Boudreaux, Amberin Zaman, “**Turkey Rejects U.S. Troop Deployment.**”, Los Angeles Times. March 2, 2003. (çevrimiçi), <http://articles.latimes.com/2003/mar/02/world/fg-iraq2>. (erişim: 17.01.2017)

⁴⁹¹ Fatih Baş, “**AK Parti İktidarında Türkiye’nin Dış Politikası**”, (Çevrimiçi), <http://www.isdam.org.tr/makaleler/44-ak-parti-iktidarinda-turkiye-nin-dis-politikasi> (erişim: 17.01.2017)

⁴⁹² Balcı, **a.g.e.**, s.265.

⁴⁹³ Yaşar Taşkın Koç, **12 Eylül’den 12 Haziran’a Siyasi Partiler Adalet Ve Kalkınma Partisi (AK Parti)**, SETA Analiz, Mayıs, 2011, s.18.

çözüm değildir”⁴⁹⁴ ifadesiyle hatırlanacak olan ve adadaki Türk tarafını çözüm odaklı müzakereye zorlayan bir politika takip edilmiştir.

Çözüm kapsamında BM nezdinde oluşturulan Annan Planı⁴⁹⁵ yani resmi adı “Kıbrıs Sorununun Kapsamlı Çözümü için Anlaşma Temeli” olan bu BM belgesi, sorunla ilgili çeşitli uluslararası antlaşmaları, protokolleri, yeni devletin anayasasının ve birtakım haritaları içermektedir. Plan ana hatlarıyla, içerisinde iki Parça Devlet’in (Component State) yer alacağı, federal yapıya sahip bir Ortak Devlet (Common State) kurulmasını öngörmektedir. AB üyesi olacak bu devlette, her biri bir Parça Devlet tarafından yönetilecek iki ayrı bölge olacaktır.⁴⁹⁶

Annan Planının ortaya getirilmesinden sonra AK Parti’nin AB odaklı ve inisiyatifli yeni politikası sebebi ile Kıbrıs politikasında kırılmalar oluşmuştur. Özellikle AK Parti hükümetince, Annan Belgesi’nin kabulü ve KKTC vatandaşlarına kabul ettirmesi ana kırılma noktasını oluşturmuştur.⁴⁹⁷ Diğer taraftan Annan Planı’nın Türk tarafınca AK Parti’nin de desteklemesiyle kabul edilmesine rağmen Rumlar tarafının reddetmesi⁴⁹⁸ ve buna rağmen AB’nin sözünde durmayarak Rum tarafını AB’ye üye yapması uzun vadede ciddi krizler yaşanmasına sebep olmuştur.⁴⁹⁹

1 Mart tezkeresinden sonra, Türkiye-ABD ilişkilerinde ve yine Irak sahnesinde yeni bir kriz daha yaşanmıştır. 4 Temmuz 2003’de Kuzey Irak’ın Süleymaniye şehrinde 11 Türk Silahlı Kuvvetleri mensubunun ve Türkmen mihmandarlarının Irak’taki işgal kuvvetlerinin bir parçası olan müttefik ABD askerlerinin bir baskını sonucu Türk askerlerinin tutuklanması, plastik kelepçe ile ters kelepçelenip başlarına çuval geçirilmesi, 60 saat süresince sorguya çekilmeleri, iki ülke ilişkilerine önemli derecede zarar vermiş ve tarihsel güven sorunu kaynaklarına bir yenisini katmıştır.⁵⁰⁰ Bu vahim olaya KYB’ye bağlı peşmerge unsurlarının da katılmış olması, eylemin Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türkiye’nin onurunun zedelenmesine dönük planlı bir operasyon olduğunu ortaya koymuştur. Bu baskın ve tutuklanma olayı

⁴⁹⁴ Cenk Uzunoğlu, “**Ne zaman kaybettik?**”, Kıbrıs Postası, (Çevrimiçi),

http://www.kibrispostasi.com/mobile/index.php?art_id=10068 (erişim: 30.06.2017)

⁴⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/bm-kapsamli-cozum-planl-annan-planl-tr.mfa> (erişim: 17.01.2017)

⁴⁹⁶ Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 2001-2012, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.638.

⁴⁹⁷ Ahmet Zeki Bulunç, **Kıbrıs Politikasının Annan Belgesi ile Başlayan Kırılma Noktaları**, Akademik Bakış Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007, s.73.

⁴⁹⁸ United Nations, “**Cyprus Misses ‘Historic Chance’ As It Rejects Un Reunification Plan, Annan Says**”, (24.04.2004), (Çevrimiçi), <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=10512&Cr=#.WVasJYjyIU> (erişim:17.01.2017)

⁴⁹⁹ Yaşar Taşkın Koç, **12 Eylül’den 12 Haziran’a Siyasi Partiler: Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)**, SETA Analiz, Sayı 41, Mayıs 2011, s.

⁵⁰⁰ Muharrem Ekşi, “**AK Parti Döneminde Ortadoğu’da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik**”, Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 18, Yaz 2016, s.60.

karşısında Türk askerilerine direnmeme emri verilmesi Türkiye kamuoyunda soru işaretlerine ve tepkiye de neden olmuştur.⁵⁰¹

Başbakan Erdoğan'ın 25 Ocak-1 Şubat 2004 tarihleri arasındaki ABD ziyareti, 9 Haziran 2004'te ABD'de düzenlenen G-8 zirvesine Türkiye'nin "demokratik ortak" sıfatıyla katılımı ve ABD Başkanı George Bush'un NATO zirvesi sebebi ile 26-29 Haziran 2004'te Türkiye'ye düzenlediği ziyaret ile uluslararası ortamdaki sıcak gelişmeler çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır.⁵⁰²

ABD ile ilişkilere Irak damgasını vururken ve konu daha çok savunma/güvenlik boyutlarıyla öne çıkarken, AB ile ilişkiler daha ziyade Türkiye'nin iç meseleleri ve Kıbrıs konularıyla gündeme gelmiştir. 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesi ile Türkiye'nin AB'ye üyelik adımlarında gözle görülür bir gayretkeşlik görülürken, bu durum partinin içinden geldiği MSP-RP-FP-SP geleneğinin AB yaklaşımı ile bir tenakuz oluşturmuştur. "Onlar ortak biz Pazar!" ve "Hıristiyan Kulübü" söylemleriyle Türkiye'nin AB'ye entegrasyonuna karşı çıkan Milli Görüş çizgisi AK Parti'yi kıyasıya eleştirmiştir. Buna mukabil, AK Parti seçmeninin önemli bir kısmının, AB'yi Türkiye'deki iç siyasal mücadelede bir dış dayanak/destek olarak görmesi, böylelikle iç dinamiklerle yapılamayacak bazı işlerin kotarılması gerektiği yönünde açık ve/veya örtülü yollarla ikna edildiği de söylenebilir.

Aralık 2004'te AB'nin Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerine katılması ve çalışmalarının Ekim 2005'te başlaması kararı Türkiye'yi heyecandırmıştır. Türkiye AB'ye üyelik için 2005 yılından itibaren demokrasi, hukuk, insan hakları, ekonomi, eğitim, teknoloji, sanayi gibi birçok alanda uyum düzenlemeleri ile meşgul olmuştur. 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan konferans sonrasında Türkiye'nin AB'ye giriş müzakerelerine resmi olarak başlanmıştır. Fakat giriş müzakereleri başladığı günden beri gerektiği gibi ilerlememiş, konu kimi zaman gündemden düşmüş, kimi zaman ise ilk günkü heyecanı ile sürdürülmüş ama hiç bir zaman tamamen rafa kaldırılmamıştır.⁵⁰³

AB ile ilişkilerde adeta bir turnusol kağıdı işlevi gören, AB'nin samimiyetinin ve iyi niyetinin sorgulanması gerektiğini ortaya koyan en önemli hususlardan birisi Kıbrıs meselesidir. Türkiye'nin AB perspektifinin güçlü bir savunucusu görünümüyle ortaya çıkan

⁵⁰¹ "US arrest of soldiers infuriates Turkey", The Guardian, 08.07.2003, (Çevrimiçi)

<https://www.theguardian.com/world/2003/jul/08/turkey.michaelhoward>, (erişim: 10.02.2017)

⁵⁰²Remzi Durmuş, "Geçmişten Günümüze Türk Amerikan İlişkileri", s.7. (Çevrimiçi), http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/gecmisten_gunumuze_turk_-_amerikan_iliskileri_cff226c0-9cc8-4b1b-95a1-a352e377de84.pdf (erişim: 18.01.2017)

⁵⁰³Fatih Baş, "AK Parti İktidarında Türkiye'nin Dış Politikası", (Çevrimiçi), http://www.isdam.org.tr/makaleler/44-ak_parti_iktidarinda_turkiye_nin_dis_politikasi (erişim:17.01.2017)

Ak Parti AB üyeliğinin önünde en önemli engel olarak görülen Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak, “çözüm konusunda bir adım önde olma” söylemini benimsemiştir.⁵⁰⁴

Annan Planı sürecinde Türkiye'nin planın kabulü yönünde KKTC tarafına yaptığı baskı ve çözümden yana koyduğu tavır ortada iken planın GKRY tarafından reddine rağmen 1 Kasım 2004 tarihinde GKRY'nin adanın tümünü temsilen AB'ye üye kabul edilmesi Türkiye-AB ilişkilerinde esasen çok ciddi bir güven sorununun olduğunu ortaya koymuştur. Aslında GKRY'nin tam üyeliği AB müktesebatına da aykırıdır zira Kopenhag kriterlerine göre aday ülkelerin tam üyeliğe kabulleri için komşuları ile sınır sorunlarının bulunmaması gerekmektedir. AB'nin GKRY'yi adanın tamamını temsilen tam üye yapmasına Türkiye'nin etkili bir karşılık verdiğini söylemek mümkün değildir. Konu GKRY'nin üyeliği ile de sınırlı olmayıp KKTC liman ve havaalanlarından Rum kesiminin yararlandırılması hususlarını da içeren Ankara Antlaşması Ek Protokolünü de ilgilendirmektedir. Bu protokolün imzalanmasının GKRY'nin Gümrük Birliği çerçevesine dahil edilmesi ve Türkiye'nin GKRY'yi Kıbrıs olarak tanıması yönünde de facto bir durum ortaya çıkarması riski ortaya çıkmıştır.

Annan Planı ve GKRY'nin AB üyeliği meselelerinin Kıbrıs bağlamı yanında Türkiye'nin iç siyaseti bakımından da anlamı ve yansımaları olduğunu hatırlamak gerekir. Aralık 2003'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde yapılan seçimleri Denktaş'ın kaybedip Annan planını destekleyen Mehmet Ali Talat'ın kazanmasının Denktaş'ı Türkiye'deki “statüko” ile özdeş gören ve adeta çözümün (dolayısıyla Türkiye'nin AB üyeliğinin, ve hatta Türkiye'de demokrasinin) önünde engel gören yazar ve siyasetçileri memnun etmiştir. Kıbrıs ve Denktaş üzerinden adeta Türkiye'de bir iç hesaplaşma sahnelenmiş, hükümet ve medya çevreleri ile bir kısım sivil ve askeri bürokrasi arasında ihtilafli bir durum meydana gelmiştir.

2002-2007 arası beş yıllık AK Parti iktidarı döneminde Ortadoğu'daki komşularla özellikle İran ve Suriye ile ilişkilerde yakınlaşma görülmüştür. Ocak 2004'te dönemin Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esad'ın Ankara'yı ziyaret etmesi ile ilişkiler ivme kazanmıştır. Buna karşılık Başbakan Erdoğan da Aralık 2004'de Şam'ı ziyaret etmiştir. Karşılıklı gerçekleşen bu ziyaretler Arap Baharı sürecine kadar devam edecek “çok iyi” ilişkilerin başlangıcını temsil etmesi açısından önemli olmuştur.

⁵⁰⁴Sinan Dirlik, “Dünden Bugüne Kıbrıs Siyaseti, Türkiye ve AK Parti”, s.3. (Çevrimiçi), http://www.hyd.org.tr/attachments/article/125/kibris_meselesi-turkiye_sinan_dirlik.pdf (erişim: 19.01.2017)

Suriye, Türkiye’yi hem siyaseten hem de ekonomik temelde Avrupa ve Batı’ya bir giriş olarak görürken, Türkiye de Suriye’yi hem Ortadoğu’ya açılan bir kapı hem de 2003 Irak savaşı sonrasında oluşan bölgesel dengelerde önemli bir müttefik olarak görmüştür. Bu bağlamda Erdoğan’ın ziyareti sırasında iki ülke arasında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması, taraflar arasındaki ilişkinin temel zemininin ekonomi olduğunu ortaya koyması açısından önemli olmuştur. Ekonomi ve karşılıklı bağımlılık temelinde gelişen bu yeni ilişkinin test edildiği olay ise, 2005 yılında dönemin Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin öldürülmesi olmuştur. Batılı ülkelerin Suriye’yi suçladığı bir ortamda Türkiye, Şam yönetimine destek vererek iki ülke arasında ekonomi ve işbirliği üzerine temellenen yeni ilişki biçiminin uzun vadeli olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁰⁵

Bu dönemde Türkiye-İran ilişkilerinde de karşılıklı ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle İran’ın çeşitli yaptırımlarla yüz yüze olduğu bu dönemde ekonomik ilişkilerin artması tarafları birbirine yakınlaştırmıştır. Enerji konusunda birçok antlaşmaya karşılıklı imza konuldu. Güvenlik sorunları bağlamında İran, Irak’ın bütünlüğü konusunda Türkiye’nin girişimleriyle düzenlenen Irak’a komşu ülkeler toplantılarına aktif olarak katılırken aynı zamanda 2004 yılından itibaren de PKK’yı terörist örgüt olarak ilan edip bu örgütle bilhassa kendi ülkesindeki uzantısı olan PJAK ile çatışmaya başlamıştır. Özelde İran ve Suriye ile genelde ise bir bütün olarak Ortadoğu ülkeleri ile olan bu yakınlaşma Türkiye’nin Batıdan uzaklaşarak İslam dünyası ile işbirliğine gittiği ve bir eksen kayması yaşadığı eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.⁵⁰⁶

AK Parti, “Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası”na dış siyasetinde önemli bir yer vererek komşu ülkelerle ilişkileri iyileştirme politikasının mantıksal bir devamı olarak Rusya’ya özel bir önem atfetmeye başlamıştır. Mart 2003’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) ABD kuvvetlerinin Irak Savaşı için Türkiye topraklarını kullanmasının reddedilmesi aynı zamanda Rusya ve Türkiye’yi yakınlaştıran bir niteliğe de sahiptir. Bu sayede Rusya’nın gözünde Türkiye, ulusal çıkarları gerektirdiğinde müttefiklerine karşı çıkabilen bağımsız bir dış politika aktörü olarak görülmüştür.⁵⁰⁷

2004–2005 yılları iki ülke ilişkilerinin, karşılıklı üst düzey resmi ziyaretlerin icra edildiği ve yapılan anlaşmalarla arzu edilen sonuçların alınmaya başlandığı, kısacası ilişkilerde bahar havasının yaşandığı bir dönem olarak tanımlanabilmiştir. Hatta bu süreçte

⁵⁰⁵ Balcı, a.g.e., s.276.

⁵⁰⁶ Balcı, a.g.e., s.277-278.

⁵⁰⁷ Mehmet Tolga Kılıçarslan, “Suriye Krizi Denkleminde Türkiye Rusya İlişkileri”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.22.

Türk-Rus ilişkilerinin 500 yılı aşkın tarihinde ilk defa bir Rus devlet başkanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 23-26 Şubat 2004 tarihlerinde dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Moskova'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 5-6 Aralık 2004'teki Ankara ziyareti izlemiştir. Tüm bu üst düzey ziyaretler ilişkilerin siyasi, ekonomik, sosyal ve hatta askeri boyutu da dâhil olmak üzere her boyutunun gözden geçirilmesi bakımından büyük öneme sahip olmuştur. Rus devlet başkanının Türkiye'yi ziyaret esnasında "Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon" ile birlikte ekonomik ve askeri savunma alanlarında 6 ayrı anlaşma daha imzalanmıştır.⁵⁰⁸

Son olarak bu dönemde Türk dış politikasının kurumsal yapısındaki reformist gelişmeler yaşanmıştır. Turgut Özal döneminde yaşanan gelişmeler benzer olarak AK Parti döneminde de sivil politikacıların dış politikada aktif rol alması önemli bir evre olmuştur. Philip Robins'e göre Türk dış politikasında özellikle 2002 yılında Ak Parti hükümetinin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin merkezini ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin dış politikada yaşanan gelişmeler üzerindeki ağırlığının azalması oluşturmuştur. Philip Robins'in ifadesiyle 2002 yılından itibaren Türk dış politikasında üniformalıların yerini takım elbiseliler almıştır. Bu süreçten itibaren Milli Güvenlik Kurulu ve ordunun yerine sivil politikacılar ve işadamları inisiyatif almış, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi hususunda yumuşak güç olmuşlardır.⁵⁰⁹

3.8.2. Cumhuriyet Halk Partisi

CHP, 95 sayfalık seçim beyannamesinde 6 sayfa ile ele aldığı dış politika hedefleri bölümünü "Türkiye'yi güçlü, etkin ve önder bir ülke yapacağız, hızla Avrupa Birliği'ne taşıyacağız"⁵¹⁰ başlığı ile ele alarak sunmuştur. Beyannamenin giriş kısmında "Türkiye modeli" tanımlaması yapmış, bu modeli esas alan hem Batı hem de Doğu ile işbirliği kurma imkânına sahip olduğunu ve bunun gerçekleştirileceğini ifade etmiştir.

Beyannamenin başka bir başlığında ise, dış dünyada hakların koruyacağı, etkinliğin artırılacağı, 'Yurtta barış, dünyada barış' ilkesinin kararlılıkla sürdürüleceği, onurlu ve saygın,

⁵⁰⁸ Mehmet Tolga Kılıçarslan, a.g.t., s.22-23.

⁵⁰⁹ Philip Robins, "Turkish Foreign Policy Since the Cold War", Strategic Insights, Volume III, Issue 4, 2004, p.1-4.

⁵¹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, Seçim Bildirgesi - Güzel Günler Göreceğiz, Ankara, 2002, s.89.

aktif bir dış politika izleneceği, Türkiye'nin bölgede önder, komşuları ile barış içinde yaşayan bir ülke haline getirileceği beyan edilmiştir.⁵¹¹

Kıbrıs konusunda, KKTC ve Kıbrıs Türk halkının kazanılmış haklarının korunması kaydıyla iki toplum arasındaki ilişkilerin kalıcı bir barışa dönüştürülmesi için gerekli çalışmaların yapılacağı, Yunanistan ile Türkiye arasında bulunan sorunların aşılaraq iki ülke arasında bir diyalog sürecinin hayata geçileceği belirtilmiştir.⁵¹²

Dış politikada çok yönlü ilişkiler geliştirileceği, Kafkaslar'dan Orta Asya'ya, Balkanlar'dan Avrupa'ya, Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar ikili ilişkilerin geliştireceği, var olan ilişkilerin geliştirilerek destekleneceği vurgulanmıştır. Ayrıca CHP'nin Ortadoğu'da sürekli barışın destekçisi olduğu, İsrail ve Filistin'in bağımsız iki devlet olarak güven ve barış ortamında yan yana yaşamalarını desteklediği belirtilmiştir.⁵¹³

CHP'nin öncelikli iddiası; “bireyleri özgür, ekonomisi güçlü, yönetimi saygın, bölgesinde önder, gelişmiş, haklarını her koşulda koruyan Türkiye” olmuştur. Avrupa Birliği'ne üyeliğin ise bu iddianın doğal hedefi olduğu inancı beyan edilmiştir. CHP, Türkiye'nin AB'ye üyeliği ile, toplumsal bir değişimin amaçlandığını, Türkiye'nin AB kriterlerini baz alarak uygulayacağı politikalarla çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma yönünde ilerleyebileceğini iddia etmiştir.

Beyannamenin giriş kısmında ifade edilen “Türkiye Modeli” ile AB'ye üye olunduğu takdirde toplumsal barışa ve siyasal istikrara güç ve derinlik kazandırılacağı düşünülüyor ortaya konmuştur. AB'nin Türkiye'nin üyeliği konusundaki yükümlülüklerinin de takipçisi olunacağı, üye olmak için gerekli şartların en kısa sürede yerine getirileceği beyannamenin dikkat çekici noktalarındandır. Kısacası CHP, Türkiye'nin AB'ye üyelik için gereken tüm şartların yerine getirilmesi için çalışılacağını beyan etmiştir.⁵¹⁴

KEİB (Karadeniz Ekonomik İşbirliği) ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerde girişim ve işbirliği fırsatları oluşturarak bölge ile daha yakın münasebetler kurulacağına değinilmiştir. Ayrıca TİKA'nın gerçek fonksiyonel kimliğine kavuşturulacağı, güçlü bir kuruma dönüştürüleceği ifade edilmiştir.⁵¹⁵

⁵¹¹ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.91.

⁵¹² Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.91.

⁵¹³ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.92.

⁵¹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.92-93.

⁵¹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.92.

CHP, yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarına yönelik politikalar güdeceğini belirterek bu vatandaşların AB ile Türkiye arasında bir köprü pozisyonunda olduklarına işaret etmiştir. Türk vatandaşların yaşadıkları ülkedeki ekonomik durumlarını ve sosyal haklarının güçlendirilmesi, çifte vatandaşlık, seçme ve seçilme haklarının tanınması için girişimlerde bulunacağı beyan edilmiştir. Yurtdışında yaşayan vatandaşların eğitimlerini sürdürebilmeleri için Türkiye’den öğretmen gönderileceği, eğitim ataşeliklerinin etkinliğe kavuşturulacağı taahhüt edilmiştir.⁵¹⁶

3.8.3. Milliyetçi Hareket Partisi

MHP,122 sayfalık seçim beyannamesinde 9 sayfa ile ele aldığı dış politika hedeflerini “Dış Politika Stratejilerini Şekillendirilmesinde Etkili Olan Unsurlar, Dış Politikanın Temel Hedefleri, Dış Politikanın Yürütülüş Biçimi, Türk Dünyası İle İlişkiler, Avrupa Birliği İle İlişkiler, Dış Politika Alanında Türkiye’nin Önündeki İmkânlar” başlıkları altında ele almıştır. Beyannamenin giriş kısmında, Türkiye’nin bulunduğu stratejik coğrafi konumun öneminden bahsederek, bu konumun jeo-ekonomik ve jeo-politik bakımdan bölgesinde bir yere sahip olduğu vurgusu yapılmıştır. Beynamede Türkiye’nin 21. yüzyılda, bölgesinde barış ve istikrarın garantisi olan, uluslararası ilişkilerde söz ve itibar sahibi güçlü bir “Lider Ülke” konumuna gelmesi için sahip olunması gereken bütün şartların oluşturulmasını stratejik bir amaç olduğu belirtilmiştir. Bu hedefinde MHP’nin “Lider Ülke Türkiye” vizyonunun çok önemli bir boyutunu oluşturacağını iddia etmiştir.⁵¹⁷

Milliyetçi Hareket Partisi dış politikadaki esas hedeflerini, dış politika alanında çok boyutlu ve etkin bir stratejinin oluşturulmasını ve uygulanmasını zaruri gördüğünü bu çerçevede; Türkiye’nin sadece bölgesinde değil aynı zamanda Türkistan Coğrafyasında ve İslam Âlemi’nde saygı duyulan ve güvenilen model bir ülke olması; ekonomik ve kültürel bir merkez konumunu kazanması, bağlamında bir ilerleme politikası güdüleceği belirtilmiştir.⁵¹⁸

Türkiye’nin, Orta-Asya ve Hazar havzası enerji kaynaklarının dış piyasalara aktarılmasında bir enerji köprüsü ve durağı olacağını ifade eden MHP, Kıbrıs sorununa, ancak siyasi eşitlik ve adadaki iki egemen halk ve devlet arasında yeni bir ortaklık yapılanması şartıyla adil ve kalıcı bir çözüm bulunabileceği fikrini dile getirmiştir.

Beyannamenin en dikkat çeken söylemi ise, Türk Dünyası-Avrasya İşbirliği siyasetinin yeni kurulacak “Türk Dünyası Bakanlığı” çatısı altında yürütülmesi hedefi

⁵¹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.95.

⁵¹⁷ Milliyetçi Hareket Partisi, **Seçim Beyannamesi- Türkiye’nin Onurlu Geleceği**, Ankara, 2002, s.113-114.

⁵¹⁸ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.115.

olmuştur. Bu konuda MHP'nin Türk dünyasına yönelik politika ve stratejilerini parti söyleminden ziyade devlet politikası yapmayı arzu ettiğini görülmektedir.⁵¹⁹

Beyannameye yer verilen 'Türkiye'nin milli ve manevi değerlerini koruyarak, dini ve kültürel kimliği ile Avrupa Birliği'ne üye olacaktır' söylemi, kararlı ve azimli bir politika izleneceğinin öngörüsünü doğrultmaktadır. Bu söylem doğrultusunda MHP'nin taviz vermeden AB'ye üyelik konusunda adım atacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte Kıbrıs ve Ege gibi Türkiye için önemli konularda, Türkiye'nin haklı çıkarlarından ve uluslararası hukuk ve anlaşmalardan doğan haklarının korunacağı belirtilmektedir..⁵²⁰

MHP'nin Türkiye-ABD ile ilişkilerine yönelik ivmesi ise çıkar birliği olan alanlarda, realist bir tutum ile güçlü bir stratejik ortaklığa dönüştürülmeyi temel alacağı vurgulanırken, Japonya, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerin bütün alanlarda geliştirileceği ifade edilmektedir.

Yakın komşular ve tarihi/kültürel bağlarımızın bulunduğu bölgelere yönelik stratejilerini sıralayan MHP, Balkan ve Ortadoğu devletleri ile barış, istikrar ve bölgesel ortaklığı hedef alan yakın ilişkiler bina ederek ve ekonomik alanda ortak projeler geliştirileceğini, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin Doğu ve Güney komşuları ve Doğu Akdeniz ve Körfez havzası ülkelerini içine alan "Avrasya Birliği" projesinin hayata geçirileceğine dikkat çekmektedir. Bununla beraber Türkiye, Ürdün, İsrail, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Lübnan ve Filistin'in yer alacağı "Doğu Akdeniz Birliği"nin gerçekleştirilmesi için girişimde bulunulacağı ifade edilerek, bu vizyonu ile MHP'nin çok yönlü ve etkili bir dış politika için Türk dış politikasını yeniden revize edileceği anlaşılmaktadır.⁵²¹

3.8.4. Demokratik Sol Parti

Demokratik Sol Parti 2002 seçim beyannamesini, 1999 seçim beyannamesinde kullandığı "Ulusal Çıkarlara Dayalı Bölge Merkezli Dış politika" adlı aynı başlık ile hazırlanmıştır. Toplamda 200 sayfa olan beyannamenin 10 sayfası Dış Politika bölümüne ayrılmıştır. Bu on sayfalık bölümde dört ana başlık altında dış politika hedefleri sıralanmıştır. Bunlar; Ulusal Dış Politika, Avrupa Birliği, Kıbrıs, Yurtdışındaki Türkler'dir.⁵²²

⁵¹⁹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.117.

⁵²⁰ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.119.

⁵²¹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.121

⁵²² Demokratik Sol Parti, **Seçim Beyannamesi- Sessiz Devrim**, Ankara, 2002, s.177.

Ulusal Dış Politika başlığında Türkiye'nin bölgesel güç potansiyeline vurgu yapılan beynamede "Türkiye bu gücünü ve yetkilerini bölgesinde ve dünyada barış ve uluslararası işbirliği için kullanarak, yalnız kendisi için değil, çevresinin de refah barış ve huzuruna katkıda bulunabilir. DSP, Türkiye'nin bu konumunu değerlendirerek, ulusal çıkarlara dayalı, bölge merkezli ve geniş açılımlı bir dış politika programı önermektedir." beyanı ile DSP'nin dış politika siyasasının çerçevesi çizilmek istenmiştir.⁵²³

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan 2002 yılına dek izlenen dış politikaya atf yaparak izlenilecek politikanın ele alındığı beynamede DSP, konjonktürel şartları dikkate alacaklarını ve globalleşme çizgisini dikkatle izleyerek ulusal çıkarlara dayalı, bölge merkezli ve geniş açılımlı dış politika anlayışını sürdüreceğini ifade etmektedir. DSP, globalleşmenin sebep olduğu terörizmle mücadelede uluslararası barış ve güvenliği temin edici önlemlerini bütün ülkelerin yararına olacak biçimde gerçekleştirileceğini dile getirmektedir.⁵²⁴

Üçlü koalisyon döneminde gerçekleştirilen dış politika hedeflerinin de yer verildiği beynamede, "Türkiye'nin son yıllarda Afganistan'da, Bosna-Hersek'te, Kosova'da ve Azerbaycan'da barışı ve güvenliği sağlayan kuvvetlere katkıda bulunması DSP'nin yapıcı bir anlayışla bunları desteklemesi sonucu gerçekleşmiştir." ifadeleri ile geçmiş dönemin icraatları sunularak gelecek dönemin politikalarının ne yönde şekilleneceği gösterilmek istenmiştir.⁵²⁵

Bölgesel konularda kesin bir tutum takınan DSP, Uluslararası barış ve güvenliğin teminine ve devamına büyük önem verdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu, Balkanlar Kafkasya, ABD ve Batı Avrupa ile olan ilişkileri geliştirerek sürdürüleceği vurgusu yapmaktadır. "Ortadoğu'da İsrail ile Filistin arasında barış ortamının bir an önce sağlanması ve Filistin halkının meşru haklarını gözetilen bir çözümün bulunması çabalarına, Bosna-Hersek'te, Kosova'da sağduyunun egemen olmasına katkı verileceğini ifade etmektedir.⁵²⁶

DSP, Kafkaslarda ve Türkistan'da ortak bir dil, din ve kültürel değerlere sahip olduğu devletler ile ilişkilerin geliştirileceği ve işbirliğini arttırarak sürdüreceğini, aynı zamanda Balkan ülkeleri ile ortak tarih ve değerler merkezinde bir dış politika izlemeye devam edeceğini belirtmektedir. Ayrıca yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının haklarının korunmasına yönelik politikaların takip edileceği vurgulanmaktadır.⁵²⁷

⁵²³ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.178.

⁵²⁴ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.178.

⁵²⁵ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.178.

⁵²⁶ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.177-178.

⁵²⁷ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**, s.179.

DSP, Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunu dış politikasının ana hedefi olarak yorumlarken üyelik hedefinin Türk ulusunun esenliğini ve refahını esas almak olduğunu açıklamaktadır. Bu çerçevede “AB’nin 1999 Helsinki kararı ile Türkiye’ye aday üyelik yolunu açması ve 2001 yılında “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının 57.Hükümetimizce hazırlanıp kabul edilerek AB’ye sunulmasında Genel Başkanımız Bülent Ecevit bu yaklaşım içinde gerekli tüm çabaları göstermiş ve Başbakan olarak belirleyici rol oynamıştır.” ifadeleri ile iktidar ortağı olduğu koalisyon dönemindeki politikaları ile hedeflerini açıklamıştır. AB üyelik konusunda ilk hedeflerinin aday ülke konumunda bulunan Türkiye ile AB arasında katılma antlaşması görüşmelerinin biran önce başlatılması olarak belirtilmiştir. Bu amaç doğrultusunda DSP, AB’den 2002 yılının sonuna kadar görüşmelerde adım atılmasına yönelik bir tarih alınmasına yönelik çalışmalarını sürdüreceğini ifade etmiştir.⁵²⁸

DSP, Kıbrıs konusunda ise geçmiş dönemde belirttiği politikaları savunarak devam etmiştir. Kıbrıs’ta, Kıbrıs Türklerinin güvenliklerinin teminatı ve korunması iki halkın egemenliğine ve eşitliğine dayalı, daimi ve tarafsız bir anlaşma ile çözüleceği kararlılığını tekrar ifade etmiştir. DSP, AB’nin Rum tarafına olumlu yaklaşımını Kıbrıs sorununun çözümü doğrultusunda, uluslararası hukuktan ve gerçeklerden uzak ve talihsiz bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Kıbrıs Türk ekonomisinin güçlenmesine Türkiye tarafından gereken desteğin devamının da verileceği açıklanmıştır.⁵²⁹

3.8.5. Saadet Partisi

Saadet Partisi 2002 seçimlerine yönelik hazırladığı 50 sayfalık seçim beyannamesinde⁵³⁰ 4 sayfa ile yer verdiği “Yeni Bir Dünya Nasıl kurulacak”⁵³¹ başlıklı dış politika hedeflerini kısa bir şekilde ele almıştır. İktidar olması durumunda uygulanacak olan asıl dış politika çıktılarının ayrıntılı bir şekilde parti programında yazılı olduğu ifade edilmiş, önemi ve önceliği olan belli başlı bazı konulara yönelik aşağıda açıklayacağımız konu başlıkları ele alınmıştır.

20. yüz yılda yaşanan olumsuz gelişmelere atif yaparak giriş yaptığı beyannamede küreselleşmenin etkisine değinilerek dünyanın içinde bulunduğu durumu eleştirmiştir. Yeni dünya düzeninin kurulmasındaki temel prensiplerinin “savaş değil barış”, “çatışma değil diyalog”, “çifte standart değil adalet”, “büyüklük taslama, üstünlük değil eşitlik”, “baskı ve

⁵²⁸ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**,s.179-180.

⁵²⁹ Demokratik Sol Parti, **a.g.b.**,s.184.

⁵³⁰ Saadet Partisi, **Seçim Beyannamesi- Acil Onarım ve Atılım Programı**, Ankara, 2002, ss.1-50.

⁵³¹ Saadet Partisi, **a.g.b.**, s.42-46.

tahakküm değil, insan hakları, özgürlük ve demokrasi” olduğu ifade etmiştir. Kurulacak yeni dünya düzeninde Türkiye’nin çok önemli roller alabileceğini, bu rolün tarihsel mirasın ve coğrafyasının verdiği üzerinde durulmuştur.⁵³² Lakin bu görevlerin yüklenmesi için Türkiye’nin mevcut dış politika geleneğinin yetersiz olduğunu hatta bu geleneğin kendi bütünlüğünü ve sınırlarını bile korumasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Yeni dış politika geleneği ile Türkiye’nin geliştireceği esnek ve çok yönlü planlarla kendi jeo-politik imkânlarını uluslararası ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkilerinde etkin olarak kullanabileceğinin vurgusu yapılmıştır.⁵³³

Saadet Partisi iktidarında, Türkiye’nin çok yönlü ilişkilerini ilk önce komşular olmak üzere Türk ve İslam dünyası ile olan ilişkilere özel bir önem verileceğini ifade etmiştir. Saadet Partisi Avrupa Birliği’ni bir değişim (modernleşme) projesi olarak görmemektedir. AB’ye yönelik politikasını, “Türkiye’nin stratejik yönelişlerinden sadece bir tanesidir. Saadet Partisi, kendi inanç, kültür kimlik ve değerlerini, komşuları, Türk ve İslam dünyası ile ilişkilerini koruyup geliştiren bir Türkiye’nin eşit ortak olarak AB’ye girmesinin anlamlı olduğuna inanmaktadır.” sözleriyle açıklamıştır.⁵³⁴

Saadet Partisi, başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti’nin kurulması için daha etkin olunması gerektiğini söylerken, İsrail Devleti’nin BM kararlarına riayet etmesi, hatta gerektiğinde riayet ettirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Irak konusunda, ABD’nin müdahale için hazırlıklarını tamamladığını ve her an saldırabileceği durumunun müşahade edildiğini, bu savaşın terörü durdurmak yerine kışkırtacağını ve on binlerce suçsuz insanın hayatını kaybedeceği, bu tür bir savaşa karşı olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında böyle bir savaşın, Türkiye’yi on milyarlarca dolar ekonomik zarara uğratabileceğini, yine bu savaşın, bölgedeki siyasi sınırları değiştirebileceğini ve Türkiye’nin güney sınırlarını da olası değişikliklere sebep olacağı iddia edilmiştir.⁵³⁵

Türkiye’nin AB adaylık sürecini başlatan Helsinki Zirvesi’nde, Kıbrıs sorununun Türkiye-AB sürecine endekslenmesinin büyük bir yanlışlık olduğunu belirten Saadet Partisi, Kıbrıs sorununun, AB sürecinden bağımsız ikili görüşmelerle halledilmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca iktidarı döneminde D-8’lerin canlandırılacağını barış ve adalete dayalı “Yeni Bir Dünya” kurulacağını ifade etmektedir.⁵³⁶

⁵³² Saadet Partisi, **a.g.b.**, s.43-44.

⁵³³ Saadet Partisi, **a.g.b.**, s.44.

⁵³⁴ Saadet Partisi, **a.g.b.**, s.45.

⁵³⁵ Saadet Partisi, **a.g.b.**, s.45.

⁵³⁶ Saadet Partisi, **a.g.b.**, s.46.

3.8.6. Anavatan Partisi

Anavatan Partisi 29 sayfalık seçim beyannamesinde 1 sayfa ile kısa ve sade bir şekilde dış politika hedeflerini sıralamıştır. Küresel gelişmelerin yarattığı fırsatların Türkiye'ye etkisi ile yapılan giriş kısmında Türkiye'nin geçmişe nazaran NATO'nun bir kanat ülkesi olmadığı, Avrasya'nın merkez ülkesi haline geldiği vurgulanmıştır. Lakin bu gelişmelerin bir taraftan Türkiye'nin önüne yeni fırsatlar koyduğunu, bir taraftan da yeni problemlerle karşı karşıya bıraktığı ifade edilmiştir.⁵³⁷

Avrupa Birliği'ne katılım sürecini, Türkiye'nin önündeki en önemli dış politika gelişmelerinden birisi olarak tanımlayan ANAP, 2002 yılı Ağustos ayı içerisinde kendilerinin öncülüğünde kabul edilen Avrupa Birliği Uyum Yasaları ile ortaklık görüşmelerinin başlatılması yolundaki en önemli engellerin kaldırıldığını belirtmiştir. ANAP'ın iktidarında bu konunun, geçmişte olduğu gibi, en hassas detaylarına kadar değerlendirileceğini ve Avrupa Birliği üyeliği için ne gerekiyorsa buna uygun politikalar üretileceğini söylemiştir.⁵³⁸

Kıbrıs problemi ve Ege sorunu konularında ANAP, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin mevcudiyetini ve haklarını garanti altına alan bir politikanın zorunlu olduğunu, Ege ile ilgili problemler için ise Yunanistan'la karşılıklı diyalog içerisinde ve her iki ülkenin karşılıklı çıkarları göz önüne alınarak çözüleceğini açıklamaktadır. ABD'nin Irak'a yönelik harekâtının öncelikle savaş dışı yollarla çözümlenmesi amaçlamaktadır. Anavatan Partisi bölgede ortaya çıkacak çatışmanın Türkiye'ye siyasi ve ekonomik açıdan zarar vereceği inancındadır. Savaş ihtimalinin gerçekleşmesi halinde ise Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasının önlenmesi, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve daha da önemlisi Musul ve Kerkük'te bulunan Türkmenlerin siyasi, ekonomik ve sosyal varlıklarının korunması gerekliliğine dikkat çekmektedir.⁵³⁹

ANAP, Kafkasya ve Türkistan coğrafyasına yönelik mevcut sorunların çözülmesi için arabuluculuk yapılarak çözüm arayışlarına katkı sağlamak hedefindedir. Çözülen sorunların Türkiye'nin hem saygınlığı açısından hem de siyasi, ekonomik ve güvenlik gibi her alanda olan ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı görüşündedir. Türkiye'nin Avrasya'daki etkinliğinin önemli olduğu kadar, Hazar Havzası enerji kaynaklarının Türkiye ile ilişkilendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda ANAP, Hazar- Ceyhan Boru Hattı, Kars-Tiflis demiryolu gibi projelerine hayati önem gözüyle bakmaktadır. Diğer

⁵³⁷ Anavatan partisi, **Seçim Beyannamesi**, Ankara, 2002, s.29.

⁵³⁸ ANAP, **a.g.b.**, s.29.

⁵³⁹ ANAP, **a.g.b.**, s.29.

bölge ve ülkelere yönelik politikalarını açıkladığı beyannamesinde, “İslam ülkeleri ile ilişkiler her yönde geliştirilmeli, ABD ile stratejik ortaklık ilişkisi sürdürülmeli, Rusya, Ukrayna, Çin ve Japonya gibi ülkelerle olan ekonomik ilişkiler arttırılmalıdır.” ifadelerine yer vermiştir.⁵⁴⁰

3.9. 2007 Seçimleri

22 Temmuz 2007 tarihinde 23. dönem üyelerini belirlemek üzere gerçekleştirilen milletvekili %10 Ülke Barajlı d'Hondt sistemi uygulanmıştır. Seçimlere 14 parti katılmış, katılım oranı %84,16 olurken, 550 sandalye 3 siyasi parti arasında paylaşılmıştır. Seçime katılan AK Parti %46,5 oyla 341 milletvekili çıkararak birinci parti olurken, CHP %20,8 oyla 112 milletvekili çıkararak ikinci parti olmuş, meclise üçüncü olarak giren MHP %14,2 oy alarak 71 milletvekili, bağımsızlar ise %5,2 ile 26 milletvekili kazanmıştır.⁵⁴¹ Bu sonuçlar itibariyle 2002 seçimlerine nazaran Meclis'teki temsil yelpazesi biraz daha genişlemiştir.

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi	Kazanılan Sandalye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	46,58	341
Cumhuriyet Halk Partisi	20,88	112
Milliyetçi Hareket Partisi	14,27	71
Demokrat Parti	5,42	-
Genç Parti	3,04	-
Saadet Partisi	2,34	-
Bağımsız Türkiye Partisi	0,52	-
Halkın Yükselişi Partisi	0,37	-
İşçi Partisi	0,29	-
Aydınlık Türkiye Partisi	0,23	-
Türkiye Komünist Partisi	0,15	-
Özgürlük ve Dayanışma Partisi	0,15	-
Liberal Demokrat Parti	0,10	-
Emeğin Partisi	0,08	-
Bağımsız	5,24	26
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	84,16	550

• **Tablo 8. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri**

⁵⁴⁰ ANAP, a.g.b., s.29.

⁵⁴¹ Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Türkiye’de Milletvekili Seçimleri”, 2015, s.71. (Çevrimiçi) http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/Se%C3%A7im_T%C3%BCrk%C3%A7e_i%C3%A7.pdf (erişim:19.01.2017)

2007 seçimlerinde AK Parti'nin en önemli sloganı "Milletin Adamları" görseli olmuştur. Görselde, Tayyip Erdoğan öncesindeki iki merkez sağ lider olan Adnan Menderes ve Turgut Özal ile birlikte Tayyip Erdoğan'ın resmi yer almaktaydı. AK Parti'nin diğer en önemli seçim sloganı "Durmak Yok Yola Devam" ve "Yeter Karar Milletindir" şeklinde olurken, CHP'nin başlıca sloganı ise, "Cumhuriyet Kazanacak! Halk Kazanacak!" şeklinde olmuştur. CHP'nin diğer sloganı yolsuzluk söylentilerine yönelik olarak "CHP İktidarında Halkı Ezdirmeyeceğiz! Ülkemizi Soyduymayacağız, Devletimizi Böldürmeyeceğiz" şeklindedir. 2002 seçimlerinde Meclis dışında kalan MHP 2007'de tekrar Meclis'e girmiştir. MHP'nin seçim görsellerinde; "Tek Başına İktidar", "60. Hükümet Milliyetçi Hareket", "Umudunuzu Yitirmeyin MHP Geliyor" sloganları olmuştur.

Partilerin seçim beyannamelerindeki dış politika bölümlerine bakıldığında ise hemen hemen hepsinin benzer konulara değindikleri görülmüştür.

3.9.1. Adalet ve Kalkınma Partisi

AK Parti'nin seçim beyannamesi, "Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam" başlığını taşımaktadır.⁵⁴² Beynamede, sunuş ve sonuç dâhil olmak üzere 12 bölüm yer almaktadır. Her bölüm alt konu başlıkları ile desteklenmiştir. Dış politika hedeflerini oluşturan "Dış Politika ve Savunma" adlı bölümü 21 sayfada 13 başlık altında bölgesel ve küresel boyutta hedeflerini açıklayarak seçmene sunmuştur. Bu başlıklar; Komşu Ülkeler, Kıbrıs, Komşu Bölgeler, Türk Dünyası, Ortadoğu, Irak, Avrupa Birliği, Transatlantik İlişkiler ve ABD, Asya, Afrika ve Latin Amerika, Uluslararası Örgütler, Türkiye: Bölgesel Güç, Küresel Aktör, Dış Yardımlar ve Savunma şeklinde olmuştur.

Yaklaşık beş yıl boyunca tek başına iktidar geçmişine sahip olmasından dolayı, 2007 seçim beyannamesi, hem partinin iktidarda bulunduğu sürecin genel bir muhasebesinin yapılması hem de bir sonraki dönemde, kalınan yerden ne şekilde devam edileceğinin göstergesi niteliğinde hazırlanmıştır.

AK Parti'nin seçim beyannamesinin giriş kısmında Türkiye'nin jeopolitik konumu ve önemine vurgu yapıldıktan sonra, çok boyutlu bir dış politikanın gerekliliğine işaret edilmiştir. Bunu gerçekleştirecek bir dizi öneri ve bilgi belirtilmiştir. Bu politikaların amacı "etkilenen değil etkileyen, belirlenen değil belirleyen bir ülke" sözleriyle açıklanmıştır.

⁵⁴² Adalet ve Kalkınma Partisi, **Seçim Beyannamesi-Güven İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam**, Ankara, 2007, s.229.

Türkiye’yi hem bölgesel bir güç hem de etkili bir küresel aktör yapabilmek amacıyla kriz-odaklı değil vizyon-odaklı bir yaklaşımı benimsedikleri belirtilmiştir.⁵⁴³

Beyannamenin bölge politikalarına yönelik hedeflerine geçmeden genel bir değerlendirme yapılarak dış politika çıktılarının ele alındığı bölümde, Türkiye’nin proaktif ve dinamik bir dış politika yöntemi benimsemesinin hedefleri içinde olduğun, bu dış politika görüşü ile Türkiye’nin kendi ekseninden başlayarak, yakın çevresine, komşu bölgelere ve küresel alana uzanan bir etkinlik kazanması gerektiği önerilmiştir.⁵⁴⁴

AK Parti, bir ülkenin dış politika hedefini, ülke insanının özgürlük ve refahını sağlamak ve garanti etmek olarak belirtmiş, bu yüzden de dış politikasının temel unsurunu “güvenlik” ilkesinden taviz vermeden “özgürlük” ilkesine dayalı bir açılımı gerçekleştirmek olduğunu belirtmiştir. Bu ilkeleri birbirleriyle çatışan değil birbirini tamamlayan ilkeler olarak görmüştür.⁵⁴⁵

AK Parti seçim beyannamesinde 2002 yılından 2007 yılına dek yürüttüğü dış politika hedeflerini değerlendirdiği bölümde AB ile yürütülen görüşmeleri ele alarak AB üyelik süreci, Kıbrıs müzakereleri ve Irak savaşı gibi önemli ve acil dış politika problemlerinin ulusal çıkarlar yönünde önce kontrol altına alındığını, sonrasında ise yeni inisiyatif alanları oluşturdukları açıklamıştır. Ayrıca Orta Asya başta olmak üzere önceki dönemlerde kenara bırakılan dış politika alanları üzerinde durulduğunu, AB üyelik süreciyle ilgili çalışmalarını gerçekçi bir programa bağlarken, Kıbrıs’ta reaktif tutumları terk ederek yeni inisiyatifler oluşturduklarını belirtmişlerdir.⁵⁴⁶

AK Parti’nin beyannamesinde belirtilen “Komşu Ülkelerle Sıfır Problem” ilkesinin komşu ülkelere yönelik politikasının temelini oluşturduğu, geçen dönemde Türkiye’nin yakın havzalarında yaşanan savaş, gerilim ve iç karışıklıklara rağmen yakın komşularıyla olan ilişkilerinde altın bir dönem yaşandığı iddia edilmiştir. İran, Irak, Suriye, Bulgaristan, Yunanistan, Azerbaycan ve Gürcistan gibi kara bağlantılı, Rusya, Ukrayna ve Romanya gibi deniz bağlantılı komşularla kurulan ilişkiler ağının Türkiye’nin çevresinde geniş bir güvenlik kuşağı oluşmasının sağlandığı iddia edilmiştir.⁵⁴⁷

“Sürekli temas” olarak tanımlanan yöntemle “komşularımızla sıfır problem ve maksimum iş birliği” hedefine yaklaşıldığı, bu bağlamda Gürcistan, Suriye, İran ile yürütülen

⁵⁴³ AK Parti, **a.g.b.**, s.231.

⁵⁴⁴ AK Parti, **a.g.b.**, s.231.

⁵⁴⁵ AK Parti, **a.g.b.**, s.232.

⁵⁴⁶ AK Parti, **a.g.b.**, s.233.

⁵⁴⁷ AK Parti, **a.g.b.**, s.236.

yakın ilişkilerin yürütülen politikanın başarılı sonuçları olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında problemlili komşuluk ilişkisine sahip olunan Ermenistan ile ilişkilerde inisiyatif alan taraf olunacağı, atılan adımlara karşılık görüldüğü takdirde ilişkilerin arzu edilenin üstüne çıkarılacağı belirtilmiştir.⁵⁴⁸

Annan planının Rumlar tarafından reddedilmesinin ve tüm adanın temsilcisi olarak AB'ye tam üye olmalarının ardından yeni bir boyut kazanan Kıbrıs sorunu, AB müzakere çerçeve belgesinin açıklanmasıyla beraber Türkiye-AB ilişkilerinin de bir parçası durumuna gelmiştir. Türk dış politikasının asıl unsurlarından olan ve Annan Planı'nın Rumlar tarafından reddinin ardından çözümü zorlaşan Kıbrıs konusunda partiler, genel olarak konunun Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde değil, BM çerçevesinde ele alınması gerektiği üzerinde hemfikir olmuşlardır. Fakat detayda partiler arasında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır.⁵⁴⁹

Türkiye'nin izlediği Kıbrıs politikasının iki ana stratejik hedefini, "Kıbrıs Türk halkının güvenlik ve refahının sağlanması için KKTC'nin her alanda uluslararası etkinliğinin artırılması ve Doğu Akdeniz'deki denge ve istikrarın korunması" şeklinde tanımlayan AK Parti, iktidar yıllarında Kıbrıs konusunda izlediği politikalara beyannamede geniş yer vermiştir. İktidar olduğu sırada izlediği dinamik politika ile KKTC'nin uluslararası meşruiyetini ve etkinliğini artırdığını belirten AK Parti, bu tutumunu devam ettireceğinin sinyallerini vermiştir.⁵⁵⁰

Komşu Bölgeler başlığı altında ele aldığı politikalarda AK Parti, Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya'daki her problemin Türkiye'yi doğrudan etkilendiği söylenmiştir. Bu havzalarda meydana gelecek krizleri önlemek için Karabağ, Abhazya, Kosova gibi problem alanlarının barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması için gayret edeceklerini, ayrıca Filistin ve Lübnan gibi sorun alanlarının kontrol altında tutulabilmesi için iktidarlara döneminde üstlendiği etkin rolün devam edeceği açıklanmıştır.⁵⁵¹ Bu bağlamda Kafkaslardaki krizlerin barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulması ve bölge içi diyalog ve işbirliğinin artırılmasında aktif katkının sürdürüleceğini ifade etmiştir. Avrasya bölgesine dönük politikalar, kültürel, ekonomik ve sosyal araçları çeşitlendirileceği, Akaraba devlet ve topluluklar ile olan tarihi, kültürel ve kurumsal ilişkilerin devam edeceği iddia edilmiştir. Türk dünyasının temel altyapı

⁵⁴⁸ AK Parti, **a.g.b.**, s.236.

⁵⁴⁹ Cihan Dizdaroğlu, "Partilerin Seçim Beyannamelerinde "Dış Politika" ve Seçim Sonrası Türk Dış Politikasının Olası Yönelimleri Üzerine Bir Değerlendirme", (Çevrimiçi), TEPAV Değerlendirme Notu, 2007, s.3. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1293723000-5.Partilerin_Secim_Beyannamelerinde___Dis_Politika___pdf , (erişim: 19.01.2017)

⁵⁵⁰ Dizdaroğlu, **a.g.e.**, s.3-4.

⁵⁵¹ AK Parti, **a.g.b.**, s.239.

sorunlarına katkıda bulunmayı amaçlayan yardım faaliyetlerine hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan sürdürüleceği söylenmiştir. Bu faaliyetlerin yoğun bir kültürel tanıtım, yaygın bir ulaştırma ağı ve kapsamlı iletişim stratejisi ile belirleneceği açıklanmıştır.⁵⁵²

AK Parti'nin beyannamede, geçen seçime nazaran Türk dünyası ile ilişkilere geniş yer vermesi dikkat çeken noktalardandır. 2002 yılı seçim beyannamesinde yüzeysel olarak yorumladığı, 'Türk Cumhuriyetleri' söylemi ile iki kez söz ettiği bölgeden, 2007 yılındaki seçim beyannamesinde Türk Dünyası başlığı altında Orta Asya, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu gibi bölgelerde yer alan Türk devletleri ve akraba topluluklarıyla ilişkiler olmak üzere söylemine genişçe yer vermiştir.⁵⁵³

Seçim beyannamesinde, iktidarda olduğu sürede Türk devlet ve topluluklarına yönelik izlediği politikalara yer veren AK Parti, bu ilişkileri tarihi bir sorumluluk olarak gördüğünü belirtmiştir. Türk dünyasına yönelik politikasının temellerini dil ve kültürde birlik, ekonomide bütünleşme ve uluslararası alanda mutlak dayanışma bilinci olarak sıralayan AK Parti, iktidarı döneminde tekrar yapılmaya başlanan "Türk Dünyası Kurultayı'na devam edeceğini" belirtmiştir.⁵⁵⁴

Beyannamenin Ortadoğu başlığında ise, bölgenin büyük gerilimlerin ve önemli dönüşümlerin yaşandığı tarihi bir merkez olduğunu, burada yaşanacak ekonomik, sosyal, kültürel gibi konularda Türkiye'nin ulusal çıkarlarını direkt olarak etkileyen sonuçlara sebep olacağını ifade etmiştir. Bu sorunların yaşanmaması adına AK Parti, bölgeye yönelik dört ana ilke geliştirdiğini söylemiştir. Bunlar;⁵⁵⁵

- Güvenlik ilkesi: Bölgedeki herkes için kuşatıcı bir güvenlik anlayışı ve sistemi
- Politika ilkesi: Bunalımların barışçıl çözümünü sağlayacak politik mekanizmaların oluşturulması
- Ekonomi ilkesi: Ortak ekonomik çıkar alanları ilkesi ile kaynakların adil dağılımı
- Kültürel ilke: Farklı etnik ve mezhebi kimliklerin çatışmaksızın bir arada yaşamasını sağlayacak değer ve yapıların korunarak geliştirilmesidir.

⁵⁵² Hürriyet, **Ak Partinin Seçim Beyannamesi**, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/iste-AK-Partinin-secim-beyannamesi-6769806>, (erişim: 19.01.2017)

⁵⁵³ AK Parti, **a.g.b.**, s.240-241.

⁵⁵⁴ Dizdaroğlu, **a.g.e.**, s.4.

⁵⁵⁵ Adalet ve Kalkınma Partisi, s.242.

Küresel ve bölgesel barışı güvence altına alacak bu vizyonun uygulamaya konulabilmesi için bölge güvenliğini tehdit eden risk ve bunalım alanlarının kontrol altına alınmasının gerekliliği belirtilmiştir.

Türkiye'nin Irak'ın istikrarı, iç barışı, bütünlüğü ve refahı için elinden geleni yapmaya devam edeceğini, Kerkük sorununun bütün etnik ve mezhebi unsurlarının katılımıyla tarafsız olarak çözüme kavuşturulmasının öncelikli gündem maddelerinden biri olmaya devam edeceğinin vurgusu yapılmıştır.⁵⁵⁶

AK Parti, AB ile ilişkileri “başarılı” bir politika olarak görmektedir. Halkın hayat standartlarının yükseltilmesi ve Türkiye'nin yakın çevresinde bir güven ve istikrar alanının oluşmasına yardımcı olacağı düşünülen AB'ye tam üyelik hedefinin devamının gerekliliğini vurgulamıştır. Yeniden seçilmesi durumunda önceki dönemde izlediği politikanın sürdürmeye çalışacağını belirtmiştir.⁵⁵⁷

Türkiye'nin AB üyeliğinin transatlantik ilişkileri hem derinleştiren hem de genişleten bir etkiye sahip olacağını düşünen AK Parti, Türkiye Avrupa üzerinden Avrasya'ya uzanan alanda stratejik gerilimlerin ortadan kaldırılmasında önemli bir konum ve role sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada, Türkiye NATO'nun ve transatlantik ittifak sisteminin en önemli aktörlerinden biri olduğunu, Türk-Amerikan ilişkilerinde de hem ikili düzeyde hem de ittifak sistemi içinde köklü bir geçmişe, kapsamlı bir amaç ve çıkar ortaklığına ve sağlam bir jeopolitik temele dayandığı belirtilmiştir.⁵⁵⁸

Beyannamenin diğer bir önemli konusu ise Asya, Afrika ve Latin Amerika ile olan hedefler kısmı olmuştur. Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi Avrasya'nın önemli devletleri ile geliştirilen ilişkilerin, Türkiye'nin AB ve ABD ile sahip olduğu bu kurumsallaşmış ilişkiler sisteminin bir alternatifi olmadığını, Soğuk Savaş mantığını yansıtan bu tür karşıtlıklar AK Parti dış politika anlayışının ve stratejik yaklaşımının dışında olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁹

Rusya ile son yıllarda gelişme kaydeden ikili ilişkilerin çeşitlendirilerek devam edeceği Çin, Hindistan ve Japonya gibi önemli Asya devletleri ile olan ilişkilere de ivme kazandırılacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan bu döneme kadar dış politika çizgisinin dışında

⁵⁵⁶ Adalet ve Kalkınma Partisi, s.243-244.

⁵⁵⁷ Dizdaroğlu, a.g.e., s.2.

⁵⁵⁸ AK Parti, a.g.b., s.246.

⁵⁵⁹ AK Parti, a.g.b., s.246.

kalan Afrika, Uzak Doğu ve Latin Amerika gibi bölgelere yönelik açılım politikaları artan bir hızla sürdürüleceği ifade edilmiştir.⁵⁶⁰

2002 yılında Afrika'ya yönelik politikasına beyannamesinde yer vermeyen AK Parti, 2007 yılında bölgeye yönelik politikalarına yer vermiş ve diğer partilerin seçim beyannamelerine kıyasla aralarında fark oluşturmuştur. Ak Parti'nin 2002 yılında beyannamesinde yer vermemesine rağmen 2002-2007 arasındaki iktidarında Afrika'ya yönelik bazı adımları atmış olduğunu da belirtmek gerekir. Bu ilişkilere yönelik 2007 yılı beyannamesinde ise 2005 yılında Afrika ile başlatılan projelerin yakından takip edileceğini ve 2013 yılına kadar bu coğrafyadaki alt yapıyı güçlendirip 2023 yılına kadar bu bölgedeki en etkin devletlerarasında yer alacaklarını duyurmuştur.⁵⁶¹

AK Parti geçen beş yıllık süreçte (2002-2007) aktif bir politika izlediğini öne sürerek bu politikaya ek olarak dış teknik yardımlarla yeni bir yaklaşım getirildiğini ifade etmiştir. Bu yardımların ulaştırılması ve uygulanması için Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)'nın aktif olarak kullanıldığını belirten AK Parti, TİKA'nın bütçesi ve faaliyet alanının genişletildiğini, etkinliğinin artırıldığını, büyük devlet bilinciyle hareket ederek Türkiye'nin daha geniş bir coğrafyaya ulaştığına değinilmiştir.⁵⁶²

Beynamede belirtilen hususlar ışığında seçim sonrası tekrar iktidarı elde etmeye hak kazanan AK Partinin bu dönem aralığında izlediği ve ön plana çıkan dış politika stratejileri bu bölümden itibaren değerlendirilecektir.

Öncelikle seçim beyannamesinde “komşu ülkeler” başlığı altında, Ermenistan ile ilişkiler kısmında öne sürdüğü “ilişkilerimizde inisiyatif alan taraf konumunu sürdüreceğ ve attığımız adımlar karşılık gördüğünde ilişkilerimizi arzu edilen düzeye çıkarmaya çalışacağız” iddiası bağlamında iktidara yeniden geldiği 2007 yılından itibaren Ak Parti'nin çeşitli inisiyatifler alarak adımlar atılmaya başladığı açıktır. AK Parti, Türkiye Ermenistan ilişkilerinde Ermeni tarafının olumsuz etkilerinden kaçınılması için ortak tarih komisyonu kurulmasını önermiştir. 1915 olayları ile ilgili iddiaların uluslararası arenada aktif bir biçimde cevaplandırılması ve Karabağ sorununa adaletli ve daimi bir çözümün bulunması doğrultusunda çalışmaların sürdürüleceğini ifade etmiştir.⁵⁶³ Nitekim çevresinde barış kuşağı oluşturma ve komşularla sıfır sorun ilkesince, AK Parti hükümeti Ermenistan'la ilişkilerin

⁵⁶⁰ AK Parti, **a.g.b.**, s.246-247.

⁵⁶¹ AK Parti, **a.g.b.**, s.247-248.

⁵⁶² AK Parti, **a.g.b.**, s.248-249.

⁵⁶³ Jakub Przetacznik, “**Turkey-Armenia Relations**”, European Parliament Policy Department, European Union, 2013 s.7.

normalleştirilmesi yönünde, iki ülkenin Dışişleri Bakanları ile Dışişleri yetkilileri arasında kamuoyundan gizli sürdürülen bir diyalog süreci başlatmıştır.

Aslında bu süreç Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ilk değildir. Diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınır kapısının açılması yolundaki gayri resmî çabalar 1990'ların sonunda başlamıştır. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC) adlı kuruluşun faaliyetleri ile “Türkiye işadamları adına” Ermenistan ile çeşitli protokoller hazırlandı. 1997 ve 1998’de İstanbul Ticaret Odası’nın da bu ekonomik diplomasiye dâhil edilmeye çalışıldığı girişimler, hazırlanan protokollerin imzasıyla sonuçlandı. Ancak bu girişimler, Türkiye’den resmî ve sivil tepkiler gördü. Azerbaycan, gelişmeleri takip etse de katı resmî tepkiler vermedi. 2001 yılında İsviçre Cenevre’de, Türk-Ermeni Barışma (Uzlaşma) Komisyonu adında bir platform kuruldu. ABD Dışişleri Bakanlığı’nın etkisinde kurulduğu iddia edilen komisyon, Ermeni üyelerin ortak bir bildiri yayınlamaya aynı yılın (2001) Aralık ayında istifa etmeleriyle dağıldı.⁵⁶⁴

Türkiye - Ermenistan ilişkilerini iyileştirme yönündeki ikinci girişim, ABD ve AB etkisi altında, doğrudan Türk hükümeti tarafından başlatıldı. 2002 yılında, Türkiye hükümeti, Gürcistan üzerinden Türkiye’ye giren Ermeniler üzerindeki sınırlamaları uygulamamaya ve esnek davranmaya başladı. Bunu, 2003 yılında Ermenistan vatandaşlarının artan Türkiye girişlerinden 2007’de Akdamar Kilisesi’nin açılışına bir Ermeni heyetinin davet edilmesine, 2008’de Nevşehir Üniversitesi’nde Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü açılması kararına kadar sürdürdü. Daha sonra devreye malum “futbol diplomasisi” girdi.⁵⁶⁵

İki ülke futbol milli takımları arasında gerçekleşen müsabakaları izlemek için her iki devletin cumhurbaşkanlarının katılımı ile “futbol diplomasisi” işe yarayacak mı yaramayacak mı konusu hararetli bir şekilde tartışılırken İsviçre’nin arabuluculuğunda başlatılan süreç sonucunda, 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih’te “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ile “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü” imzalanmıştır. Fakat Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokollerin Ermenistan Anayasası’na uygun bulunduğunu açıklamış, gerekçeli kararda ise bazı maddelerin Ermenistan Anayasası ve Anayasa’nın atıfta bulunduğu 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi ile çelişmeyeceğini ifade etmiştir. Ermenistan, Protokollerin onay sürecini askıya aldığı 23 Nisan 2010 tarihli bir nota ile Türkiye’nin Tiflis Büyükelçiliğine bildirmiştir.⁵⁶⁶ Türk Dışişleri Bakanlığı karara “Söz konusu kararda,

⁵⁶⁴ Yalçın Sarıkaya, “Kapılar Kimin İçin Açılıyor”, 2023 Dergisi, sayı:102, Ekim 2009, Ankara, s.13.

⁵⁶⁵ Sarıkaya, a.g.m., s.14.

⁵⁶⁶ “Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri”, (Çevrimiçi),<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim: 11.06.2017)

protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümlerin zikredildiği tespit edilmiştir. Bu yaklaşım tarafımızdan kabul edilemez” açıklamasıyla tepki göstermiştir.⁵⁶⁷

Türkiye-Ermenistan arasında yürütülen bu süreç hem iç politikada hem de dış politikada çeşitli eleştirilere neden oldu. İlişkilerde önemli ayaklardan birisi olan Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'nin protokolleri onaylaması, Bakü tarafından hemen hemen 20 yıldır uygulamada olan bu politikanın sonuçsuz kalacağı endişesini uyandırdı. Bu sebeple Azerbaycan'da Türkiye'ye karşı yoğun bir tepki ve protesto süreci başladı. Azerbaycan'dan yükselen tepkiler üzerine Türkiye'den üst düzey heyetler Bakü ile temasa geçmişlerdir. Türkiye'nin Bakü ziyaretlerin ardından Dağlık Karabağ işgali sona ermeden sınırın açılmayacağına ve diplomatik ilişki kurulmayacağı açıklaması yapılmıştır.⁵⁶⁸

Türkiye'de protokollerin imzalanması sonrasında Hükümet ve Dışişleri Bakanlığı muhalefet tarafından sert eleştirilerin hedefi olmuştur. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, “AKP Hükümetinin Ermenistan’la diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılması sürecini başlatması, ilkesiz ve teslimiyetçi dış politika anlayışının yeni bir tezahürüdür. Ermenistan’la paraf edilen iki Protokol, hukuk dışı Ermeni talepleri karşısında boyun eğildiğini tescil etmiş, AKP hükümetinin lekeli dış politika siciline bir utanç vesilesi olarak geçmiştir” açıklamalarında bulundu.⁵⁶⁹ sözleriyle eleştirdi. CHP Merkez Yönetim Kurulu raporunda ise, “işgal bitmeden anlaşma olamaz, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanması öngörülen protokollerin TBMM’ye sunulması lütuf değil, Anayasa’ya göre bir zorunluluktur. Protokole gerek yok, hükümet isterse sınırı açabilir. Azerbaycan’daki işgal sona ermeden protokole kabul oyu vermeyiz”⁵⁷⁰ yorumunu getirdi.⁵⁷¹

Türkiye'de muhalefetin dışında yapılan eleştiriler genel anlamda, protokollerin muğlak biçimde yazılması; protokollerde iki ülke arasındaki sınırı da düzenleyen çok taraflı Kars Anlaşması'nın açıkça zikredilmemesi; işgal altındaki bölgeler ile Dağlık Karabağ'dan çekilme şartının protokollerde yer almaması; Ermenistan ile yakınlaşma derken işgal sona ermeden ve

⁵⁶⁷ “2010’da Türkiye”, SETA Ankara, Ocak 2011, s.127. (Çevrimiçi), <http://doczz.biz.tr/doc/174139/2010-da-t%C3%BCrkiye---seta---siyaset-ekonomi-ve-toplum-ara%C5%9Ft%C4%B1...> (erişim: 17.06.2017)

⁵⁶⁸ Fatih Özbay, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, Bilgesam, s.6. (Çevrimiçi), <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-96-201403263turkiye-ermenistan-iliskileri.pdf> (erişim: 11.06.2017)

⁵⁶⁹ “Ermenistan Açılımı İçin Kritik Hafta”, (Çevrimiçi), <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ermenistan-acilimi-icin-kritik-hafta-22999h.htm>, (erişim:10.06.2017)

⁵⁷⁰ “CHP Merkez Yönetim Kurulu Raporu”, 07.10.2009, Ankara, s.53, (Çevrimiçi), https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//myk_07ekim2009.pdf, (erişim: 10.06.2017)

⁵⁷¹ “Ermenistan Açılımı İçin Kritik Hafta”, (Çevrimiçi), <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ermenistan-acilimi-icin-kritik-hafta-22999h.htm>, (erişim:10.06.2017)

Dağlık Karabağ sorunu çözülmeyen diplomatik ilişki kurularak ve sınır açılarak Azerbaycan'ın kaybedileceği konuları üzerinde olmuştur.⁵⁷²

Sonuç olarak Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan tarafından Şubat 2015'te söz konusu Protokoller Ermenistan Parlamentosu'ndan geri çekilmiştir.⁵⁷³ Ayrıca, Başbakanlık görevinde iken Recep Tayyip Erdoğan tarafından Azerbaycan Milli Meclisi'ne 13 Mayıs 2009'da yaptığı tarihi hitabında, “Ne zaman ki Yukarı Karabağ tamamıyla Ermenistan'ın işgali altına girmiştir, ondan sonra kapılar kapanmıştır. Dolayısıyla bu ortadan kalktığına o zaman kapılar açılır veyahut biz Azeri kardeşlerimizle bu noktada mutabık kalmadığımız sürece bir adım atamayız. Bunlar birbirleriyle bağlantılıdır, ayrı düşünülemez.” diyerek Türkiye'nin kararlılığını netleştirmiştir.⁵⁷⁴ Bununla birlikte Türkiye ve Azerbaycan arasında bu protokollerin imzalanması sürecinde çok ciddi bir krizin ortaya çıktığını ve en azından hükümetler düzeyinde tarihi bir kırılmanın eşliğinden dönüldüğünü hatırlamak gerekir. Şu anda protokollerin mevcut durumu ise iki ülke parlamentosunda askıya alınmış beklemeye bırakılmış konumdadır. Anlaşılacağı üzere, komşularıyla sıfır sorun politikası ile etrafında güvenlik ve barış çemberi meydana getirerek diplomatik manevra gücünü ve alanını genişletmek amacını taşıyan Ak Parti hükümetinin bu politikası akim kalmıştır. Ayrıca, Zürih Protokolü, Türkiye'ye, “Ermeni Sorunu” genel başlığı altında bir “topu karşı tarafa atma” kozu kazandırmıştır. Türkiye'nin böyle bir adımı atması şüphesiz iyi niyet girişimidir. Ancak, Ermeni tarafının protokolün imzası sürecinde, diaspora ve Daşnak tepkilerini masadaki konumunu güçlendirmek üzere kullanması, kendisine taviz veren /mağdur edilen görüntüsü bahsetmiş olup, Türkiye'nin inisiyatifini gölgede bırakmıştır.⁵⁷⁵

AK Parti seçim beyannamesinin merak edilen başka bir ayrıntısı ise dış politikada İsrail hakkındaki görüşleri olmuştur. Beyannamesini incelediğimizde İsrail'e yönelik politikasına hiç yer vermediğini gördüğümüz AK Parti, sıklıkla Filistin sorununun çözüleceği üzerinde durmuştur. Oysaki Filistin sorununun çözülmesi için bölgenin önde gelen aktörlerinden olan İsrail çözümünün dışında tutularak sonuca ulaşılması düşünülemez. Bu yönüyle Filistin sorununa bakışın reel politikardan uzak daha çok romantik söylemler üzerinden yürütüldüğü görülmektedir.

⁵⁷² Özbay, a.g.m., s.6-7.

⁵⁷³ “Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri”, (Çevrimiçi),<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (erişim: 11.06.2017)

⁵⁷⁴ “Başbakan Erdoğan Azeri Meclisinde Konuştu” 14.05.2009, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdogan-azeri-meclisinde-konustu-1164255>, 1(erişim: 17.05.2017)

⁵⁷⁵ Sarıkaya, a.g.m., s.14.

AK Parti seçim beyannamesinde yer vermemesine rağmen bu dönemde İsrail ile ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle 2009 yılı Ortadoğu'daki siyasi dengeler üzerinde önemli derecede etkin olan Türkiye-İsrail ilişkilerinin en çok tartışıldığı tarih olmuştur. İsrail'in Gazze'ye yönelik başlatmış olduğu "Dökme Kurşun Operasyonu" Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkilerken, 28 Ocak - 1 Şubat tarihleri arasında İsviçre Davos'ta düzenlenen "Dünya Ekonomik Forumu" kapsamında "Gazze: Ortadoğu'da Barış için Yeni Model" konulu panelde, dönemin Türkiye başbakanı Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres arasında gerçekleşen ve "one minute" olarak literatüre geçen tartışma iki ülke arasındaki ilişkileri bitirme noktasına getirmiştir. İsrail ile yaşanan gerginlik sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerin geleceğini yorumlayan İsrailli Profesör Efraim İnbar, her ne kadar Türkiye dış politikada Arap-İslam devletlerine yönelse de bölgedeki İsrail gerçeğinin farkında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin İslamcı bir seyirde politika izlediğini belirterek, bu durumun Türkiye'nin Batı ve İsrail ile olan ilişkileri için stratejik bir kayıp olacağını ifade etmiştir.⁵⁷⁶ Efraim İnbar'ın aksine Mohammed Alsaftawi, Arap Baharı üzerinden Türkiye'nin İsrail'e bakışını yorumladığı "Who Needs Whom? Turkey and Israel Agree on Normalization Deal" adlı makalesinde AK Parti Arap Baharı boyunca Siyasal İslam'ı desteklemiş ve "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" şiarının aksine Ortadoğu'da lider olmak için İsrail ile olan ilişkilerini koparmaya hazır olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁷

Erdoğan'ın Davos'taki çıkışı Filistin ve Arap dünyasında takdirle karşılanmıştır. Filistin'in Ankara Büyükelçisi Nebil Maruf, "Erdoğan Davos'ta Filistin halkını savunduğunu gördük ve haklıydı, Filistinliler olarak, Erdoğan'a bu duruşundan dolayı teşekkür ediyoruz" demiştir. Hamas liderlerinden Halil el Haya, Erdoğan'ı "Fatih Sultan Mehmed" ve "Abdülhamid" e benzetip "O, büyük bir lider. Kendisini selamlıyoruz. Bizim zaferimiz, onun zaferidir. Arap liderleri bir liderin nasıl tarih yazacağını Erdoğan'dan öğrenmeli" diye seslenmiştir.⁵⁷⁸ Arap Birliği Genel Sekreteri Emir Musa da, Erdoğan'ın hareketinin anlaşılır olduğunu belirterek "Söylemek istediğini söyledi ve ayrıldı. Hepsi bu. Haklıydı" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷⁹ İran Uzmanlar Meclisi Başkanı Haşimi Rafsancani, Tahran'daki cuma

⁵⁷⁶ Efraim İnbar, " **Israeli-Turkish Tensions and Beyond**", Turkish Policy Quarterly, Volume 8, Number 3, Fall 2009, s.47.

⁵⁷⁷ Mohammed Alsaftawi, " **Who Needs Whom? Turkey and Israel Agree on Normalization Deal**", Istituto Affari Internazionali, November 2016, s.7.

⁵⁷⁸ " **Erdoğan'ın Tavrını CNN TÜRK'te Yorumladılar**", 30.01.2009, (Çevrimiçi), <http://www.cnntrk.com/2009/turkiye/01/30/erdoganin.tavrini.cnn.turkte.yorumladilar/511280.0/index.html> (erişim:11.06.2017)

⁵⁷⁹ " **Erdoğan, Fatih Sultan Mehmet Misali**", Radikal, (Çevrimiçi), <http://www.radikal.com.tr/yorum/erdogan-fatih-sultan-mehmet-misali-919431/> (erişim:11.06.2017)

hutbesinde Erdoğan'ın Peres'e sözlerini aktardıktan sonra "Erdoğan iyi bir iş yaptı, takdir ve teşekkür ediyorum" ifadelerini kullanmıştır.

Türkiye'den 'one minute' krizine ilişkin yorumlarda, muhalefet tarafından hem destek hem de eleştiriler görülmüştür. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli: "Toplantıda, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen bulunan Sayın Başbakan'a hitaben oturum yöneticisi ile İsrail Cumhurbaşkanı'nın üslup ve yaklaşımı aziz milletimizin asla kabul edemeyeceği bir küstahlık örneği olmuştur. Tartışma esnasında taşıdığı sorumluluk ve makama yönelik olarak aşığılayıcı ve nezaketsiz tavırlara maruz kalan Başbakan Erdoğan'ın aziz milletimiz adına gösterdiğini düşündüğümüz tepkileri, yöntemleri tartışılsa bile haklı, meşru ve yerindedir"⁵⁸⁰ ifadelerini kullanmıştır. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, Başbakan Tayyip Erdoğan'ın panelde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve panel moderatörüne gösterdiği tepkinin haklı olduğunu söyleyerek Başbakan Erdoğan'a destek olmuştur. Lakin Baykal, Erdoğan'ın dış politika konularını seçim (2009 mahalli idareler seçimi) için kullanmaya başladığını belirterek "Dış politika konularını iç politikaya malzeme yapmayın" uyarısında bulunmuştur. Ayrıca, "her konuda Türkiye'nin ulusal çıkarlarının göz önünde bulundurularak hareket edilmesinin önemli olduğunu" söylemiştir.⁵⁸¹ Emekli Büyükelçi İter Türkmen: "Başbakan'ın üslubu pek diplomatik üsluba uymadı. Şimon Peres'in konuşmasına tepki göstermesi bir dereceye kadar normal, ancak 'duygusal' davrandı" ifadelerini kullanırken, Dışişleri Eski Bakanı Mümtaz Soysal: "Erdoğan'ın bu tavrı, bu tür söylemlere susamış olan halkın hoşuna gitti. Oy getireceği muhakkaktır. Ulusal psikolojiyi düzelterek gibi görülüyor ama ters eleştiriler olacaktır. Bir Başbakan bunları düşünürken ülkenin uzun vadeli siyasal çıkarlarını da düşünmeli. Başbakan o ortamda o şekilde konuşmak zorunda kalmış olabilir. Siyasetçiden diplomat olmasını beklemek yanlış ama mahalle diliyle konuşması, bir Cumhurbaşkanı'na "sen" diye hitap etmesi hoş değil. Ulusal çıkarlara zarar verici üslup kullanılmamalıydı. Bundan ders çıkarılmalı. Bu çıkışlara gerek duymamak gerekir." ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸²

Türkiye-İsrail ilişkileri "one minute" krizi sonrasında da gerilimli devam etmiştir. 14 Şubat 2009'da İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mirzahi'nin Türkiye'nin Kürtlere ve Ermenilere kötülükler yaptığını ima eden açıklamalarına karşı Türkiye tarafından nota verilmiştir. 11 Ocak 2010'da İsrail Dışişleri Bakan yardımcısı Danny Ayalon'un, Türkiye'nin

⁵⁸⁰ Devlet Bahçeli, "Davos'ta yaşanan tartışma ve Başbakan'ın tutumu", Yazılı basın açıklaması, 31.01.2009, (Çevrimiçi),http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/563/index.html, (erişim: 12.06.2017)

⁵⁸¹ "Baykal'dan Hem Destek Hem Eleştiri", (Çevrimiçi),
<http://www.cnnurk.com/2009/turkiye/02/01/baykaldan.hem.destek.hem.elestiri/511548.0/index.html> (erişim: 12.06.2017)

⁵⁸² "Erdoğan'ın Tavrını CNN TÜRK'te Yorumladılar", 30.01.2009, (Çevrimiçi),
<http://www.cnnurk.com/2009/turkiye/01/30/erdoganin.tavrini.cnn.turkte.yorumladilar/511280.0/index.html> (erişim:12.06.2017)

Tel Aviv Büyükelçisi Ahmet Oğuz Çelikkol ile görüşmesi sırasında Çelikkol'un Ayalon'dan daha alçakta bir yerde oturtulması, toplantı masasında Türk bayrağının olmayıp sadece İsrail bayrağının olması, toplantı öncesinde Çelikkol'un çok uzun süre koridorlarda dolaştırılması gibi olaylar neticesinde ilişkiler daha da çıkmaza girmiştir. Türkiye bu kriz karşısında diplomatik olarak derhal karşılık verip protesto etmiştir.⁵⁸³ Mayıs 2010'da bardağı taşıran son damla olan Mavi Marmara saldırısı ile taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler ikinci kâtip düzeyine indirilmiş ve askeri anlaşmalar tümüyle askıya alınmıştır.⁵⁸⁴

Türkiye Mavi Marmara saldırısının ve Gazze'ye yönelik kısıtlamanın uluslararası hukuk ile bağdaşmadığı, İsrail'in "şımarık bir çocuk gibi" kendisini uluslararası hukukun üzerinde görmesinin kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan Türkiye, İsrail'in, uluslararası sularda Türk bandıralı bir gemiye yaptığı, uluslararası hukukun yerleşmiş içtihatlarına ve teamüllerine aykırı saldırı nedeni ile Türkiye'den özür dilemesini ve saldırıda mağdur olan ailelere tazminat ödenmesini istemiştir.⁵⁸⁵ Ayrıca Erdoğan, birkaç kez ilişkilerde normalleşme için Gazze'ye uygulanan ablukanın kaldırılması şartını da öne sürmüştür.

2007 yılı itibariyle Türkiye-İran ilişkileri ivme kazanmıştır. Türk ve İranlı bakanlar arasında imzalanan mutabakatla birlikte ekonomik anlamda ilişkiler artmıştır. Nabucco Doğalgaz Boru Hattı ile amaçlanan, Hazar ve Ortadoğu'da ki doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması ve yılda 30 milyar metreküp doğalgaz ihtiyacı olan Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığının azalması olmuştur. Bu süreçte Türkiye ve İran birbirlerine ihtiyaç duymuştur, zire bu projeye birlikte İran Avrupa'ya yüksek miktarda doğalgaz ihraç etme şansını yakalamış. Türkiye ise enerji Hazar, Ortadoğu ile Avrupa arasında enerji koridoru olma fırsatını yakalamıştır.⁵⁸⁶

Ahmedinejad Cumhurbaşkanı seçildikten üç yıl sonra, 15 Ağustos 2008'de Ankara'yı ziyarete gelmiştir. Ziyarete İranlı yetkililer Batı'yla olan nükleer krizde Türkiye'nin gireceği muhtemel bir arabuluculuk rolüne temkinli bakmıştır. Bu ziyarette iki ülke, terörle mücadele, organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı üzerine anlaşmalara imza atmıştır. Fakat bununla

⁵⁸³ "İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısının Tel-Aviv Büyükelçimiz İle Yaptığı Görüşmede Takındığı Tavır Hakkında", 12 Ocak 2010, (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.tr/no_-7_-12-ocak-2010_-israil-disisleri-bakan-yardimcisinin-tel-aviv-buyukelcimiz-ile-yaptigi-gorusmede-takindigi-tavir-hk_.tr.mfa (erişim:12.06.2017)

⁵⁸⁴ Ali Eren Balıkel, *Teorik Çerçeve Geçmişten Günümüze Türkiye Dış Politikası*, Artikel Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.140.

⁵⁸⁵ SDE Analiz, "Türkiye-İsrail İlişkileri", Ekim 2011, s.21. (Çevrimiçi),

<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRIL%20ILISKILERI.pdf>, (erişim: 10.06.2017)

⁵⁸⁶ William Hale, "Turkey and the Middle East in the 'New Era'", *Insight Turkey* Vol. 11, No.3, 2009, p.153.

birlikte enerji konusunda herhangi bir mutabakat yapılmamıştır.⁵⁸⁷ Türkiye'nin böyle bir girişimi Batı ile probleme sebep olabilirdi.

İran'ın nükleer programı ile ilgili çözüm üzerinde Türkiye'nin arabuluculuğuna dair en önemli gelişme Mayıs 2010'da gerçekleşmiştir. Ankara benzer yaklaşım sergileyen ve İran'la ılımlı ilişkileri olan Brezilya'nın da katılımıyla Tahran'da üçlü bir zirve yapılmıştır.⁵⁸⁸ Zirve sonunda İran, nükleer faaliyetlerinde ihtiyaç duyduğu uranyumu yurtdışında zenginleştirmeyi kabul etmiştir.⁵⁸⁹ İran Dışişleri Bakanlığı, düşük oranda zenginleştirilmiş 1200 kilogram uranyumun, araştırma reaktörlerinde kullanılabilen nükleer yakıt karşılığında Türkiye'ye gönderileceğini ve takasın bu ülkede gerçekleşeceğini açıkladı. Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Türkiye ve Brezilya'nın güvence altına aldıkları anlaşma ışığında İran'a yeni yaptırım uygulamaya gerek olmadığını⁵⁹⁰ belirtse de Batı dünyası yapılan bu anlaşmayı kabul etmedi. Anlaşmanın yürürlüğe girmesi için ABD, Rusya, Fransa ve Birleşmiş Milletler'e bağlı Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'ndan oluşan Viyana Grubu'nun onayı gerekiyordu; 10 Haziran 2010'da yapılan oylamada Viyana Grubu anlaşmayı reddetti.⁵⁹¹ Anlaşmanın başarısız olmasını değerlendiren Arif Keskin, "İran için nükleer sorunu çerçevesinde önemli bir adım olsa da istenilen sonucu vereceği hususunda kapsayıcılık, zamanlama, sunuş biçimi ve İran'ın güvenilirmez imajı gibi önemli sorunlar bulunmaktaydı." sözleriyle açıklamıştır.⁵⁹² Konuya farklı bir bakış açısı kazandıran Michael A. Reynolds ise, Türkiye'nin, ABD ve Batı'nın İran'a karşı uyguladığı yaptırımı kırmak istemesinin İran'a daha fazla nüfuz sağlamak ve İran'a karşı daha etkin olmak istemesi olarak yorumluyor. Bu politikanın ise Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikasının bir sonucu olduğunu belirtiyor.⁵⁹³

2011 Mart'ında Suriye'de başlayan ayaklanma da Türkiye-İran ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. Türkiye Suriye'ye müdahaleden yana tutum sergileyerek Batı bloğunun

⁵⁸⁷ Daphne McCurdy, "Turkish-Iranian Relations: When Opposites Attracts", Turkish Policy Quarterly, Volume 7 Number 2, p.91.

⁵⁸⁸ Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri, 06.01.2014, Aljazeera, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri> (erişim: 05.07.2017)

⁵⁸⁹ Ian Anthony, "The End of Deference: Iran, Brazil and Turkey and the Nuclear Fuel Swap", Security and Defence ARI 96/2010, p.1-5.

⁵⁹⁰ Türk Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun İran ile Varılan Nükleer Uzlaşma ile Güncel Dış Politika Gelişmeleri Hakkında Basın Toplantısı Metni, 18.05.2010 (çevrimiçi), http://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-iran-ile-varilan-nukleer-uzlasi-ile-guncel-dis-politika-gelistmeleri-hakkinda-basin-toplantisi-metni.tr.mfa (erişim: 05.07.2017)

⁵⁹¹ Cristina Soreanu Pecequilo, "A New Strategic Dialogue: Brazil-US Relations in Lula's Presidency (2003-2010)", revista Brasileira de Política Internacional. vol.53 no.spe Brasília Dec. 2010, p.147.

⁵⁹² Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye: Algı, Söylem ve Gerçek", 21. Yüzyıl Dergisi, Sayı 21, Eylül 2010, s.45.

⁵⁹³ Michael A. Reynolds, Echoes of Empire: "Turkey's Crisis of Kemalism and the Search for an Alternative Foreign Policy", The Saban Center for Middle East Policy, Analysis Paper, Number 26, June 2012, p.5.

tarafında yer alırken İran, Şam konusunda aynı düşüncede olduğu Rusya ve Çin ile ortak hareket etmiştir.

Bu dönemde Türkiye-Suriye ilişkileri ise AK Partinin çok yönlü, komşularla sıfır sorun politikası gereğince 2007 yılında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması ile birlikte siyasi ilişkilerin yanında ekonomik alanda da yayılmasını sağlamıştır. Ortadoğu barış sürecinde Suriye ve İsrail arasındaki barış toplantılarında Türkiye iki tarafın arasını bulma görevini üzerine almıştır. Bu dönemde yaşanan Davos krizi ve Gazze saldırısı nedeniyle Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerginleşmesi, Türkiye-Suriye ilişkilerine yansımış ve iki ülke arasında yakınlaşmaya vesile olmuştur. 2009 yılında Beşar Esad tekrar Türkiye'yi ziyaret etmiş ve "Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi" oluşturulmuştur. 2009 yılı Ekim ayında iki ülke arasında vizeler kaldırılmış ve serbest geçiş sağlanmıştır. Nisan 2009'da iki ülke Kara Kuvvetleri üç gün süren "sınır birlikleri değişim tatbikatı" gerçekleştirmiştir. Şubat 2011'de Asi Nehri üzerinde kurulacak "Türkiye-Suriye Dostluk Barajı" temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Henri J. Barkey⁵⁹⁴Türkiye-Suriye bu yakınlaşmasının Türkiye'nin ekonomisine büyük katkı sağladığını belirtiyor, 2010 yılına kadar Türkiye'nin toplam ihracatında Ortadoğu'nun %21,5'lik bir pay oluşturduğu saptamasında bulunuyor.⁵⁹⁵

Son on yılda zirveye çıkan ilişkiler Arap dünyasında Tunus ve Mısır'daki rejimleri yıkan, Libya'da iç savaş ve uluslararası müdahaleye neden olan isyan hareketinin 2011 Mart'ında Suriye'ye sıçraması Türkiye-Suriye ilişkilerini derinden etkilemiştir.⁵⁹⁶ Oran'a göre Libya'da Kaddafi rejimi altında bir çözüm bulma ve uluslararası müdahaleyi önleme yönündeki başarısız çabalarından belli dersler çıkaran Türkiye, Suriye'deki hesaplarını Esad rejiminin devrileceği varsayımı üzerinden yapmıştır. Esad'ın devrilmesi durumunda Suriye'de oluşacak iktidar boşluğunun Suriyeli ve Türkiyeli Kürtler üzerindeki olası etkilerinden endişe duyan Türkiye, Esad'a karşı daha farklı bir politika benimseyerek, Suriye'deki gelişmeler üzerindeki kendi kontrol kapasitesini artırmaya gayret etmiştir.⁵⁹⁷

Tüm bu gelişmeler yaşanırken AK Partinin dış politikası hakkında da ciddi eleştiriler gündeme getirilmeye başlanmıştır. 2007 yılından itibaren muhalefet tarafından dış politikada "eksen kayması" yaşandığı 2009 yılı itibari ile de özellikle Batı'daki çevrelerce ifade edilmiştir. İç ve dış çevrelerin "iddia ve eleştiri kapsamı" birbirinden farklı olmakla

⁵⁹⁴ Ortadoğu uzmanı ve akademisyen. Woodrow Wilson International Center For Scholars'ta Ortadoğu programının direktörlüğünü yürütmektedir.

⁵⁹⁵ Henri J. BARKEY "Turkish Foreign Policy and the Middle East", Ceri Strategy Papers, Haziran 2011, s.4,5.

⁵⁹⁶ Chandra Rekha, "Emerging Contours of Russia-Turkey Relations in the Security Environment of The Middle East", Defence and Diplomacy, Journal Vol.3, No.1, 2013, p.19.

⁵⁹⁷ Oran, a.g.e., s.420-421.

birlikte yoğun olarak Türkiye'nin Transatlantik sistemden uzaklaşarak, güneye (Ortadoğu'ya) ve doğuya (Asya'ya) yöneldiğini, bir eksen değiştirme süreci içinde bulunduğu yorumu yapılmıştır.⁵⁹⁸ Alexander Murinson⁵⁹⁹, "Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century" adlı çalışmasında AK Partinin dış politika hedeflerindeki değişimi eksen kayması olarak yorumlamıştır.⁶⁰⁰ Gareth Jenkins ise AK Parti'nin bir tür siyasal İslam inşa ettiğini, her ne kadar batıya yönelmiş gibi gözükse de asıl hedefinin görünürde Doğu olduğunu ifade etmiştir. Bunun sonucu olarak da Türkiye'de otoriter ve muhafazakâr bir yönetimin meydana geldiğini iddia etmiştir.⁶⁰¹

Washington merkezli Transatlantic Academy, 3 Haziran 2010 tarihinde □Sıfır Soruna Ulaşmak: Türkiye, Komşuları ve Batı□ (Getting to Zero: Turkey, its Neighbors and the West) başlıklı raporda, Türkiye'nin eksen kaymasına atıfta bulunarak Doğu'nun siyasi eğilimlerine kayma ve Batı'yla ilişkileri ikinci plana itme olasılığından endişe duyulduğu belirtilmektedir.⁶⁰² "Middle East Times" gazetesinde yayımlanan Claude Salhani imzalı bir yazıda şu satırlar dikkat çekicidir: "Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ilk kez Doğu'ya bakıyorlar. Aslında Türkiye'nin Ortadoğu ile flörtü, Batı için iki farklı yönde sonuç verebilir: Türkiye'nin Arap dünyası ve Hamas gibi İslamcı örgütlerle yakınlaşması, bölgedeki anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olabilir... Ama öte yandan, Türkiye'nin Avrupa'dan çok Arap-İslam dünyasına katılmasına da yol açabilir."⁶⁰³ ifadelerine yer verilmiştir. Bu bağlamda Batı'nın da Türkiye'nin son dönemlerde yürüttüğü dış politika göz önüne alındığında Orta Doğuya yönelik artan dış politikasını eksen kayması olarak yorumladıkları görülmektedir.

CHP İstanbul milletvekili Sükrü Elekdağ, AK Parti'nin, Türkiye'nin dış politikasını odaklayacağı ilk hedefleri ve kendi önemli sorunlarını bir tarafa bıraktığını, sırf başkalarının sorunları için dış politikasında öncelikli yeri olan devletlerle ilişkilerini bozmayı ve müttefiklerini kaybetmeyi göze aldığını belirtmiştir. Türk dış politikasında eksen kayması

⁵⁹⁸ Tülin Avcı, "Türkiye-İsrail İlişkileri", (Çevrimiçi), <http://politikaakademisi.org/2012/07/08/turkiye-israil-iliskileri/> (erişim:10.06.2017)

⁵⁹⁹ Bahçeşehir Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Özellikle Türkiye, Türk dış politikası çalışmalarının yanı sıra Azerbaycan ve İsrail ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır.

⁶⁰⁰ Alexander Murinson, "Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century", The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Mideast Security and Policy Studies No. 97, September 2012, s.12,13.

⁶⁰¹ Gareth Jenkins **Political Islam in Turkey: Running West, Heading East**, Palgrave Macmillan, London, 2008.

⁶⁰² "Getting to Zero: Turkey, its Neighbors and the West" Transatlantic Academy Raporu, 15.08.2010, (Çevrimiçi), <http://www.transatlanticacademy.org/sites/default/files/publications/GettingtoZeroFINAL.pdf> (erişim: 10.06.2017)

⁶⁰³ "Türk Dış Politikası Eksen Mi Değiştiriyor", t24, 09.01.2009, (Çevrimiçi), <http://t24.com.tr/haber/turk-dis-politikasi-eksen-mi-degistiriyor,24015> (erişim: 10.06.2017)

değil, akıl ve izan kayması olduğu eleştirisini getirmiştir.⁶⁰⁴ MHP İzmir milletvekili Oktay Vural da Türkiye'nin ekseninin kaydığını ve bunu endişe verici bulduklarını belirterek, parti olarak bu duruşun karşısında yer aldıklarını belirtmiştir.⁶⁰⁵ Muhalefet partilerinin milletvekilleri dış politikaya yönelik eksen kayması eleştirisini getirirken, Optimar Araştırma şirketinin hazırladığı "Türkiye Ortadoğu İlişkileri Araştırması"nın sonuçlarına göre CHP ve MHP'nin tabanlarının eksen kaymasını desteklediği sonuçlarına ulaşıldığı iddia edilmiştir.⁶⁰⁶

Milliyet gazetesi yazarlarından Sami Kohen 24 Ekim 2009 tarihli köşe yazısında Türk dış politikasının konjonktürel olarak yaşanan gelişmelere göre değiştiğini, Türkiye'nin dış politika açılımlarında Ortadoğu başta olmak üzere bölgesel ilişkilerin ön plana geçtiğini belirterek "Türkiye'nin eskisi gibi Batı'ya endeksli bir dış politika izlemediği doğrudur. Ancak ondan kopmak istediği veya "Doğu eksenini" ne (ki bugün böyle bir "eksen"den söz edilemez) kaymakta olduğu hükmü yanlıştır." ifadelerini kullanmıştır.⁶⁰⁷ Hürriyet gazetesinden Cengiz Çandar ise 20 Ekim'deki yazısında eksen kayması tartışmasına şöyle katılarak "Avrupa Birliği yollarına 'mayın' döşenirken ve katılım müzakerelerinin bir sürü faslı özellikle Sarkozy nedeniyle tıkalı, dolayısıyla AB kapıları büyük ölçüde kapalı görünürken, yapı taşları tam yerli yerine oturmamış olsa bile, bir 'Mezopotamya Birliği'nin temelleri atılıyor gözükürken, 'eksen kayması' görüntüsünün hiç olmadığından söz etmek de kolay değil."⁶⁰⁸ yorumunu yapmıştır.

AK Parti cephesi ise muhalefetin ve Batı'nın Türk dış politikasının eksen kaymasına uğradığı tezine karşılık, Türkiye'nin içinden çok dışını, yani Türkiye'nin Batılı ve hassaten Amerikalı muhataplarını hedef alan bir tartışma olduğunu söylemektedir. Irak, İran, Suriye, Rusya, Lübnan, Hizbullah, Gazze, Hamas ve Davos derken Türkiye'nin dış politikada attığı cesur ve akıl dolu adımlar olarak yorumlamaktadır.⁶⁰⁹ Ak Parti hükümetlerine yakınlığıyla bilinen SETA adlı düşünce kuruluşunun başkanlığını yapmış olan ve sonradan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Danışmanı ve sözcüsü olan İbrahim Kalın, tartışmanın asıl sebebini "Türkiye'nin dış politikada artan ağırlığının nedeni ve mahiyetinin idrak

⁶⁰⁴ Ferit Parlak, "Ermenistan İle İmzalanan Protokoller Saatli Bomba", Dünya Gazetesi, 24.07.2010, (Çevrimiçi), <https://sukruelkdog.wordpress.com/2010/07/24/ermenistanla-imzalanan-protokoller-saatli-bomba/#more-763> (erişim:10.06.2017)

⁶⁰⁵ "Millet Vekilleri Eksen Kaymasını Tartıştı", 02.11.2010, (Çevrimiçi),(<http://www.ieu.edu.tr/tr/news/type/read/id/1382>) (erişim: 10.06.2017)

⁶⁰⁶ İbrahim Kiras, "CHP ve MHP'nin Tabanları Eksen Kaymasını Destekliyor", Haber 10, 2011, (Çevrimiçi), http://www.haber10.com/yazar/ibrahim_kiras/chp_ve_mhpnin_tabanlari_eksen_kaymasini_destekliyor-32098 (erişim: 10.06.2017)

⁶⁰⁷ Sami Kohen, "Eksen Kayması Mı, Rota Ayarı Mı?", Milliyet, 24.10.2009, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/eksen-kaymasi-mi--rota-ayari-mi--1153589/> (erişim: 10.06.2017)

⁶⁰⁸ Cengiz Çandar, "Türkiye İçin Eksen Kayması Söz Konusu Mu?", Hürriyet, 20.10.2009, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-icin-eksen-kaymasi-soz-konusu-mu-12728450> (erişim:10.06.2017)

⁶⁰⁹ İbrahim Kalın, Türk-Amerikan İlişkileri 'İkinci Bahar'ı Yaşayacak, SETA 2009 Yıllığı, Ankara, 2009, s.112-114.

edilememesi ve bu değişimden dolayı mağdur olduğunu düşünen imtiyazlı çevrelerin, durumu kendi lehlerine çevirmek için ülkenin en temel fay hattına oynayarak iç siyasete müdahil olma arzusu” olarak ifade etmiştir.⁶¹⁰ Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Türk-Arap Forumu’nda yaptığı konuşmada Türkiye’nin Arap ülkelerine yönelik yeni açılımlarından dolayı eksen kayması yorumlarını eleştirirken, Batı’ya yönelik “On yıllardır Türkiye’nin Arap dünyasıyla ilişkilerini perdeleme, örtme, engelleme çabası içinde olanlar, bugün bir kez daha bu gayretlerine yoğunluk veriyorlar.” ifadelerini kullanmıştır.⁶¹¹

3.9.2. Cumhuriyet Halk Partisi

CHP, Pusula 2007 adını verdiği 73 sayfalık seçim beyannamesinde 3 sayfa ile ele aldığı dış politika hedefleri bölümünü “Dış İlişkilerimizde, Türkiye’nin Haklarını, Çıkarlarını ve Onurunu Koruyacağız”⁶¹² başlığı ile sunmuştur. Önceki dönem hükümet politikalarını eleştirerek, Türk dış politikasının Atatürk ilkelerinden yola çıkılarak yeniden ele alınması gereği üzerinde durmuştur. Beynamede Atatürk’ün “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesine sahip çıkılacağı vurgusu yapılarak, dış politikada daima ülke çıkarlarının üzerinde tutan bir anlayışın takipçisi olunacağı ifade edilmiştir.⁶¹³

CHP beyannamesinde, öncelikle AK Parti hükümetinin Kuzey Irak’ta hem Türkiye’nin hem de Türkmenlerin haklarını koruyamadığı, bölgede PKK’nın konuşlanmasının engellenemediğini ve elindeki yetkiyi kullanarak sınır güvenliğini sağlamak adına bölgeye askeri operasyon düzenlemeye cesaret edemediği eleştirilerini sıralamıştır. Ardından, iktidar olması durumunda, CHP de bu konularda gerekli adımı cesaretle ve kararlılıkla atacağı ve terörün kökünü kurutacağını belirtmiş ve ABD’nin bölgede izlediği politikaların değişmemesi halinde bu politikalara karşı da tepkisini ovtaya koyacağını vurgulamıştır. Ayrıca Türk askerinin başına çuval geçirilerek Türk milletinin haysiyetine vurulan darbeye karşı AK Parti’yi tepki vermemesi konusunda suçlamıştır. Bununla beraber CHP bu tepkinin nasıl şekilleneceği veya Irak konusunda kararlılıkla atacağı adımların neler olduğuna beyannamesinde yer vermemiştir.⁶¹⁴

Beynamede, hükümeti Kıbrıs konusunda eleştiren CHP, Annan Planı’nı onaylayan Türklerin AB tarafından ambargo ile cezalandırılırken, planı reddeden Rumların üye olarak Birliğe kabul edilerek ödüllendirildiğini, dolayısıyla AK Parti hükümetinin etkisiz

⁶¹⁰ Nuh Yılmaz, Değer Eksenli Realist Dış Politika ve Eksen Kayması, SETA 2009 Yıllığı, Ankara, 2009 s.468

⁶¹¹ “**Erdoğan: Eksen Kayması Yok**”, 10.06.2010, (Çevrimiçi) <http://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-eksen-kaymasi-yok,vkqIAvQr3EmwA9yx-BOHWA> (erişim:10.06.2017)

⁶¹² Cumhuriyet Halk Partisi, **Seçim Bildirgesi – Pusula 2007**, Ankara, 2007, s.14.

⁶¹³ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.14.

⁶¹⁴ Dizdaroğlu, **a.g.e.**, s.2.

girişimlerinin sonuçsuz kaldığını öne sürmüştür. Ayrıca AK Parti'yi, AB üyeliğini Kıbrıs ipoteği altına bırakmakla suçlayarak, izlenen tavizci politikaları tam bir başarısızlık şeklinde yorumlamıştır.⁶¹⁵

CHP'nin seçim beyannamesinde AK Parti'nin Ortadoğu politikasında başarısız olduğu ve Türkiye'nin itibar kaybettiği iddia edilmiştir. AK Parti'nin Filistin Hamas örgütünün siyasi liderlerini Ankara'ya davet etmesi eleştirilmiş ve hükümetin izlediği bu politikanın birçok ülkenin güvenilirliğini kaybetmesine yol açtığı öne sürülmüştür.

Türkiye'yi bölgenin en güçlü, demokratik, barışın koruyucusu bir ülke yapmayı vaat eden CHP, öncü ve model ülke olarak Türkiye'nin uluslararası konumunu yükseltmek amacıyla Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Uzak Doğu ülkeleriyle karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkilerin geliştirilmesini ve bu bağlamda projelerin hızla hayata geçirilmesini gerekli gördüğünü ifade etmiştir. Bu çerçevede CHP, Yunanistan'la Türkiye arasında sorunların diyalog yoluyla ve karşılıklı menfaatler dengesi gözetilerek çözümleneceğini belirtmiştir. İsrail-Filistin anlaşmazlığının çözümü için BM nezdinde ki girişimlerin arttırılmasından yanadır. Öte yandan NATO ile ilişkilerin güçlendirilerek, uluslararası barışın sağlanmasında daha aktif bir rol üstlenilmesi hedeflendiği görülmüştür.⁶¹⁶

Önsöz ve beyannamenin dış politika bölümünde AB ile ilişkilerde, Türkiye'nin üniter, laik ve ulusal temellerine saygılı biçimde ilerletileceği üzerinde duran CHP, AB konusunda gelinen süreci ve yaşanan gelişmeleri ele alarak iktidar olması halinde eşit koşullu tam üyelik hedefinin korunacağını, siyasi dayatmalar, adaylık sürecinin doğal koşulu olmayan kalıcı kısıtlamalar veya özel statü gibi önerilerin kabul edilemeyeceği belirtmiştir.⁶¹⁷ CHP, AK Parti hükümetinin 2002'den beri AB tarafından dayatılan haksız uygulamaları kabul ettiğini belirterek, Türkiye'nin sürekli tek taraflı tavizler vermek zorunda kaldığının altını çizmiştir.

CHP'nin seçim beyannamelerinin tümünde olduğu gibi bu beyannamede de, yurtdışında yaşayan Türklere yönelik politikalar üzerinde durulmuştur. CHP, anadilden eğitime, sosyal güvenlikten çifte vatandaşlığa kadar birçok alanda hukuki, idari ve kurumsal alanda sivil toplumun da katılımıyla "ortak eylem planı" hazırlanacağını ilan etmiştir.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Yüce, a.g.t., s.216.

⁶¹⁶ Yüce, a.g.t., s.218.

⁶¹⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, a.g.b., s.3.

⁶¹⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, a.g.b., s.69.

3.9.3. Milliyetçi Hareket Partisi

MHP 121 sayfalık seçim beyannamesindeki yaklaşık 9 sayfalık “Dış Politika” bölümünde, “bu dönemde Türkiye’nin milli güç kaynaklarını topyekûn seferber ederek çok yönlü, kararlı, tutarlı, gerçekçi ve dinamik bir dış politika izlemesinin hayati önem taşımakta olduğunu” vurgulamıştır.⁶¹⁹

Türkiye’nin sancılı bir tarihi geçmişe sahip ve çok ağır sorunlarla çalkalanan dünyanın en stratejik coğrafyasının merkezinde yer aldığı belirtilmiş, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu üçgeninden oluşan bu zorlu coğrafyanın, dünyanın kriz ve çatışma potansiyeli en yüksek bölgesi olarak nitelendirdiği konumunun çok ciddi risk, tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya bıraktığı vurgulanmıştır. Bu ortamda Türkiye’nin izlemesi gereken politikanın çok yönlü, kararlı, tutarlı, gerçekçi ve dinamik olması gerekliliğini ifade ederken, son beş yıldır yürütülen dış politika da kararsız ve tutarsız olarak değerlendirmiştir.⁶²⁰

Türkiye’nin jeopolitik konumunun ve tarihi derinliğinin vermiş olduğu çok önemli bir bölgesel güç potansiyeline sahip olduğu gerçeğinin dikkatini çekerek, “Lider Ülke Türkiye” ülküsünün bu potansiyelleri bütün unsurlarıyla harekete ve hayata geçireceğini, dünya siyasetinde ve uluslararası ilişkilerde güçlü, itibarlı, sözü dinlenen, dostluğu aranan ve dostluğuna güvenilir bir ülke olacağı belirtilmiştir.⁶²¹

Türkiye’nin MHP iktidarı ile barış, dostluk ve işbirliğini amaçlayan dış politika hedefinin, Türkiye’nin çevresinde istikrar ve güvenlik kuşağı yaratmak ve Türkiye’nin hak ve hukukunu koruyarak, başta komşular olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı yarara dayalı ilişkiler geliştirmek olduğu belirtilmiştir. Komşularla mevcut sorunların Türkiye’nin hak ve çıkarları korunarak uluslararası hukuka uygun olarak adil ve kalıcı çözümlere kavuşturulması için iyi niyetle çaba gösterileceği ifade edilmiştir.⁶²²

MHP, yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarına yönelik politikasında, vatandaşların hak ve hukukunun korunacağını, sorun ve sıkıntılarının yakın takipçisi olunacağını taahhüt etmiştir. Ayrıca Türkiye dışındaki soydaş ve akraba topluluklarıyla uluslararası hukuk minvalinde her türlü girişimin yapılacağını üzerinde ayrıca durulacağı belirtilmiştir.⁶²³

Türk Dünyası ile İlişkiler başlığı altında MHP, Orta Asya, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu gibi bölgelerde bulunan Türk devletleri ve akraba topluluklarıyla ilişkileri ele

⁶¹⁹ Milliyetçi Hareket Partisi, **Seçim Beyannamesi-Millî Duruş ve Kararlılık Belgesi**, Ankara, 2007, s.113.

⁶²⁰ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.113-114.

⁶²¹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.114-115.

⁶²² Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.116.

⁶²³ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.116-117.

almıştır. MHP Beyannamesinde, iktidara gelmesi halinde Türk dünyasının öncelikli ve ayrıcalıklı bir öneme sahip olacağını vurgulayarak “Kıbrıs, Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlarda bulunan Türklerle ilişkilerin her alanda geliştirilmesi ve derinleştirilmesi” gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda özellikle Türk cumhuriyetleriyle Türk Dünyası Enerji Konseyi ve Türk Dünyası Bilim ve Teknoloji İşbirliği ve Veri Tabanı Kurumu gibi somut projelerin hayata geçirilmesini amaçladığını beyan etmiştir.⁶²⁴

MHP, son dönemde ihmal edildiğini düşündüğü Kafkasya ve Türkistan coğrafyasındaki ülkeler ile ilişkileri tekrardan geliştirmek istediğini belirtmiş, iktidara geldiği zaman bu amaçla yeni ve kapsamlı bir siyasi-ekonomik program hazırlanması ve Türk dünyası ile ilişkileri geliştirmek için bu konuda bir bakanlık kurulması için çalışacağını vurgulamıştır.⁶²⁵

MHP, “milli dava” olarak gördüğü Kıbrıs’ta “Türkiye’nin kurucu anlaşmalardan kaynaklanan haklarından vazgeçilmesi ya da bunların sulandırılması” gibi bir durumun söz konusu olamayacağını vurgulayarak, GKRY’nin AB üyeliği sonrasında “Kıbrıs sorununun çözümünün Avrupa Birliği’ne kaymasının ve BM’nin iyi niyet misyonunun aşınmaya uğramasının önlenmesi” gerektiğini vurgulamıştır. Çözümünden ne anladığını da açıkça dile getiren MHP, Kıbrıs’ta artık “iki devletli, iki milletli” bir yapının kurulmasının en gerçekçi çözüm olacağını belirtmiştir. Ayrıca, iktidara gelirse, “KKTC ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliği ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve KKTC ile Savunma ve İşbirliği antlaşması imzalanması için süratle çalışmaya başlayacaklarını” ifade etmiştir.⁶²⁶

AB ile tarihi ilişkiler konusunda daha önce olduğu gibi, Türkiye’ye karşı uygulanan çifte standarttan duyulan memnuniyetsizlik dile getirilmiştir.⁶²⁷ AB ile ilişkilerin şantaj, baskı ve dayatmalarla yürütüldüğünü düşünen MHP, Türkiye’nin AB tarafından “dışlandığını” dolayısıyla ilişkilerde dengenin sağlanması için bir “stratejik düşünme dönemine” ihtiyaç olduğunu savunmuştur.⁶²⁸ AB-Türkiye ilişkilerinin bu şekilde devam edemeyeceğine yapılan vurguyla münasebetlerin yeniden ele alınmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. AB dışındaki alternatiflerin değerlendirilmesinden yana tavır alan MHP’ye göre, Türkiye’nin

⁶²⁴ Yüce, **a.g.t.**, s.253.

⁶²⁵ Dizdaroğlu, **a.g.e.**, s.4-5.

⁶²⁶ Dizdaroğlu, **a.g.e.**, s.4.

⁶²⁷ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.119-120.

⁶²⁸ Dizdaroğlu, **a.g.e.**, s.3.

hassas olduğu terör, toprak bütünlüğü, Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konularında, AB'nin tutumunu gözden geçirmesi gerekmektedir.⁶²⁹

MHP'ye göre, Irak'ta yaşananlar Türkiye'nin karşısına çok boyutlu bir güvenlik tehdidi çıkartmaktadır. Bu durumun Türkiye'nin askeri güçle desteklenen etkili bir siyasi caydırıcılık stratejisi uygulamasını gerekli hale getirdiğini öne süren MHP beyannamesi “bu çerçevede terör kartını Türkiye'ye karşı tehdit silahı olarak kullanan Kuzey Irak'taki gruplara kesin bir dille uyarılmasının kaçınılmaz olduğu” ifadesini de içermektedir.⁶³⁰ Devamında, diplomatik temasların sonuçsuz kalması halinde “Türkiye'nin uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa hakkını” saklı tuttuğunu da belirterek, muhtemel bir müdahaleye olumlu baktığını göstermiştir.⁶³¹

1 Mart tezkeresinden sonra Türkiye-ABD ilişkileri, artan terör eylemleri ve Türkiye'nin tüm çağrularına rağmen ABD'nin Irak'ın kuzeyinde bulunan PKK'ya karşı hareketsiz kalması sebebi ile MHP'nin seçim beyannamesi de bu şartlara göre hazırlanmıştır. MHP, “ABD-Türkiye arasında uzun süredir devam etmekte olan ilişkilerin, sıkıntıları aşarak her iki ülkenin çıkarlarına hizmet edecek şekilde siyasi, güvenlik ve ekonomik boyutlarıyla gerçek anlamda bir stratejik ortaklığa dönüştürülmesini” hedef olarak göstermiştir.⁶³²

3.10. 2011 Seçimleri

12 Haziran 2011 Genel Seçimleri TBMM 24. dönem üyelerinin seçilmesi maksadıyla 16 Parti'nin katıldığı ve 34 yılın ardından erken yapılmayan ilk seçim olarak gerçekleşmiştir. Seçim sonuçlarına göre Ak Parti, Türk siyasal tarihinde bir benzeri olmayan şekilde, üst üste üçüncü dönem, hem de oy oranını artırarak iktidarda kalmayı başarmıştır. Onun dışında iki muhalefet partisi, CHP ile MHP ve BDP'nin desteklediği (veya BDP adına TBMM'ye girdiği bilinen) bağımsızlar parlamentoda yer bulmuştur.⁶³³

12 Haziran 2011 tarihinde seçimlere katılım oranı %83,16 olup, 3 siyasi parti meclise girmiştir. Bu seçimin ilgi çekici bir sonucu, AK Parti'nin 2007 seçimlerine göre oyunu % 3,3 oranında artırmış (% 49,9 - % 46,6) olmasına karşın, sandalye sayısının 14 azalmış (341-327) olmasıdır. CHP %25,9 oy alarak 135 milletvekilliği kazanmış, oyları ortalama %5 artmıştır. MHP ise %13,01 oy oranı ile 53 milletvekilliği kazanmış bir önceki seçimlere göre %1

⁶²⁹ Yüce, a.g.t., s.249.

⁶³⁰ Milliyetçi Hareket Partisi, a.g.b., s.120.

⁶³¹ Dizdaroğlu, a.g.e., s.2.

⁶³² Dizdaroğlu, a.g.e., s.3.

⁶³³ Türkmen Göksel, Yetkin Çınar, “12 Haziran 2011 Seçiminde Seçim Sisteminin Parlamento Yapısına Etkileri”, TEPAV, 2011, s.1. (Çevrimiçi), http://www.tepav.org.tr/upload/files/1308043628-1.12_Haziran_2011_Seciminde_Secim_Sisteminin_Parlamento_Yapısına_Etkileri.pdf (erişim: 17.05.2017)

azalmıştır. 2007’de 25 sandalye ile meclise giren bağımsızlar, 2011’de 35 sandalye kazanmışlardır.⁶³⁴

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi	Kazanılan Sandalye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	49,83	327
Cumhuriyet Halk Partisi	25,98	135
Milliyetçi Hareket Partisi	13,01	53
Saadet Partisi	1,27	-
Halkın Sesi Partisi	0,77	-
Büyük Birlik Partisi	0,75	-
Demokrat Parti	0,65	-
Hak ve Eşitlik Partisi	0,29	-
Demokratik Sol Parti	0,25	-
Doğru Yol Partisi	0,15	-
Türkiye Komünist Partisi	0,15	-
Millet Partisi	0,14	-
Milliyetçi ve Muhafazakâr Parti	0,08	-
Emek Partisi	0,07	-
Liberal Demokrat Parti	0,04	-
Bağımsız	6,57	35
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	83,16	550

• **Tablo 9. 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri**

AK Parti’nin 2011’de kullandığı sloganların başında “Büyük Millet, Büyük Güç, Hedef 2023” gelmiştir. Bir önceki seçimlerde olduğu gibi, “Durmak Yok Yola Devam” sloganı da kullanılmıştır. CHP, 2011 seçimlerine genel başkan değişikliği ile girmiştir. Seçimlerde kullanılan en önemli sloganların başında “Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi Herkesin Türkiye’si” ve “Herkes İçin CHP” şeklinde belirlenmiştir. Son on yılın en aktif seçim kampanyası 2011 yılında yaşanmıştır. MHP’nin ağırlıklı sloganı “Ses Ver Türkiye”

⁶³⁴ Yüksek Seçim Kurulu, (Çevrimiçi),

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1983-2007-MVSecimleri/Turkiye.pdf> (erişim: 17.05.2017)

şeklinde olmuştur. MHP, milliyetçilik ağırlıklı bu sloganı ile 2007 yılında elde etmiş olduğu seçim başarısını daha ileri, hatta tek başına iktidar düzeyine taşımayı hedeflemiştir.⁶³⁵

3.10.1. Adalet ve Kalkınma Partisi

AK Parti, 2011 Seçim Beyannamesi “Türkiye Hazır: Hedef 2023” başlığı ile 2007 yılında hazırlanan metne benzer şekilde, partinin geçmiş iktidar dönemlerindeki icraatlarına da yer vermiş ve aynı zamanda Cumhuriyetin yüzüncü yılı olan 2023 yılına yönelik perspektifini yansıtmıştır. 290 sayfalık beynamede dış politika “Lider Ülke” başlığı altında 23 sayfa ile ele alınmıştır.⁶³⁶

AK Parti dış politikasını ülkenin tarihine, coğrafyasına ve kültürel derinliklerine atıfla tanımlamıştır. Bu tanım Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından önceki yıllarda formüle edilen “Stratejik Derinlik” kavramına dayandırılmış ve bu kavramın çağrışımlarına yaslanan bütünleştirilmiş, çok taraflı ve çok boyutlu bir politika tercihi oluşturulmuştur. Türkiye’nin jeopolitik durumu ve küreselleşen dünyanın yeni dinamiklerinin de gerçekçi bir şekilde kavranması gerektiğini temel alan bu politika pro-aktif, pozitif, yapıcı ve çözüm odaklı aynı zamanda kazan-kazan ilkesine dayanan bir politika olarak tanımlanmıştır. Bu anlayış vasıtasıyla Türkiye’nin artık olayları kenarda izleyen değil yön veren bir ülke olması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, daha önceki dönemlerde göz ardı edilen tarih ve coğrafyanın yeni anlayış içinde stratejik bir değer olarak kabul edilmesi bir anlamda geleneksel Türk dış politikasından bir kopuşu ve bu doğrultuda bir paradigma değişikliğini vurgulamıştır. Söz konusu politikanın hem teorik öncelikleri (çok-yönlü - çok boyutlu - katılımcı dış politika, yumuşak güç, komşularla sıfır sorun, güvenlik-özgürlük dengesi) hem de pratik uygulama alanları (AB, Kafkasya, Orta Asya, Latin Amerika, Afrika, Asya gibi coğrafi yerler...) seçim beyannamesinde yer almıştır.⁶³⁷

2011 seçim beyannamelerinin daha önceki beyannamelerle karşılaştırılması esnasında ortaya çıkan ve inkâr edilemeyecek bir gerçek olarak yeni dış politikayı tanımlayan ve anlatan parametreler artık çeşitlenmiştir. Diğer bir deyişle, dış politikanın esas olarak AB ve ABD ile ilişkiler üzerinden tanımlandığı eski zamanlara karşılık AB üyeliği artık dış politika gündem maddelerinin ana merkezini terk etmiştir.⁶³⁸

⁶³⁵ Köse, a.g.e., s.179-180.

⁶³⁶ Adalet ve Kalkınma Partisi, **Seçim Beyannamesi – Hedef 2023**, Ankara, 2011, s.278-279.

⁶³⁷ Ebru Oğurlu, “**Haziran 2011 Seçimlerine Doğru Siyasi Partilerin Seçim Bildirgelerinde Dış Politika ve Avrupa Birliği Yaklaşımları**”, s.2-3. (Çevrimiçi), http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/haziran_2011_secimlerine_dogr_u_siyasi_partilerin_secim_bildirgelerinde_dis_politika_ve_avrupa_birligi_yaklasim.pdf, (erişim: 22.01.2017)

⁶³⁸ Oğurlu, a.g.e., s.4.

AK Parti Seçim beyannamesinde “barış, istikrar ve işbirliği ortamının kurulması” “bölgesel bakış açısı” olduğu kadar “küresel sistemde öngörülen bir ilke” olarak belirtilmiş ve “komşularla sıfır sorun politikası” da “bu bakış açısının bir sonucu olarak” takdim edilmiş “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” uygulaması da AK Parti’nin “ikili ilişkiler” kavramını yeni bir boyuta taşıması ve “paradigma değişikliği” olarak sunulmuştur. Öte yandan, Libya’da ve Türkiye’nin yanı başındaki Suriye’de yaşanan “sıcak çatışmalar” konusunda ise bir açıklama getirilememiştir. Türkiye’nin büyüyen ve derinleşen yumuşak güç kapasitesi; Türk dili ve kültürünün tanıtımı ve öğretilmesi için Yunus Emre Vakfı, Medeniyetler İttifakı Girişimi, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 90 ülke ile vizelerin karşılıklı kaldırılması ve bu ülkelerin 30 kadarına doğrudan uçuş ile kurumlar üzerinden ve niceliksel olarak açıklanmıştır.⁶³⁹

AK Parti, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olmasını bir hedef olarak görmektedir. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini nihai hedef olarak tam üyeliğini savunmuştur. Bazı Avrupa devletlerinin haksız temeli olmayan muhalefetine rağmen üyelik için gerekli adımların atılmaya devam edileceği vurgulanmıştır. Diğer taraftan, AK Parti yurt dışındaki vatandaşlarının asimilasyonuna “hayır” entegrasyonuna “evet” dediğini ifade etmekte ve kurduğu Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile diasporadaki Türklere sahip çıkmayı amaçladıklarını öne sürmüştür.⁶⁴⁰ AB üyeliği kapsamında atılacak somut adımlar konusunda AK Parti beyannamesinde belirsizlik ve politika eksikliği gözlenmektedir. Gelecek dönemde yapılacaklar ve atılması gereken adımlarla ilgili detaylı bilgiden kaçınılmış ve görüşlerini genel geçer ifadelerle belirtmekle yetinilmiştir.

Türkiye ile ABD arasında uzun geçmişi olan “stratejik ortaklık” ilişkisinin, ABD Başkanı Barack Obama’nın ifadesiyle “model ortaklık” olarak yeni bir boyut kazandığı anlatılmıştır.⁶⁴¹ “AK Parti, Türkiye ile ABD arasındaki yapıcı ve kapsamlı ilişkileri geliştirmeye ve sonuç odaklı bir çerçevede güçlendirmeye devam edecektir” denilmiş ve Türkiye ABD arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi ve ticaret hacminin artırılması “yeni dönemin en önemli hedeflerinden biri” olarak ortaya konmuştur.⁶⁴² AB ile ilişkilerde olduğu gibi ileriki dönemde tesis edilecek ilişkilere dair somut bir ifadeye yer verilmemiş, iktidar konumuna sahip ve iktidara en yakın durumda seçime giren bir parti için eksiklik oluşturmuştur.

⁶³⁹ SDE Analiz, “Siyasi Partilerin Seçim Beyannameleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, Ankara, 2011, s.17.

⁶⁴⁰ SDE Analiz, a.g.e., s.18.

⁶⁴¹ AK Parti, Seçim Beyannamesi – Hedef 2023, Ankara, 2011, s.278-279.

⁶⁴² SDE Analiz, a.g.e., s.18.

Kıbrıs konusunda AK Parti iktidarında KKTC'nin önceki yıllarla kıyaslanamayacak derecede artan saygınlığının yeni dönemde de artırılması çalışmalarının yapılacağı muğlâk ifadelerle dillendirilirken nelerin yapılacağı (mesela bu saygınlığın artırılmasında KKTC'nin diplomatik tanıtılması hedefinin olup olmadığı) da belirtilmemiştir.⁶⁴³

Ortadoğu ile ilişkiler bahsinde AK Parti, 2002 ve 2007 seçim bildirgelerinin yaklaşık %20'sini Ortadoğu bağlamında dış politikaya ayırmıştır. 2011 yılında ise bölgenin payı %12'ye düşmüştür. 2011 yılındaki nerdeyse yarı yarıya düşüşe rağmen Ortadoğu ve Irak, AK Parti'nin 20'ye yakın dış politika başlığı altında üç seçimdir en fazla üzerinde durduğu konu olarak öne çıkmıştır.⁶⁴⁴

Ortadoğu bölgesinin “barışın, istikrarın, refahın, kültür ve medeniyetin bir merkezi” olmasını hedefleyen AK Parti, bu hedefleri doğrultusunda bölge insanları arasında “yeni bir kardeşlik, dostluk ve alışveriş dönemi başlatmayı” seçmenlerine vaat etmiştir. Ayrıca, AK Parti'nin Ortadoğu “halklarını”, onları yöneten rejimlerden ayrı tutmasının, Arap Baharı'na ilişkin olarak partinin söyleminde göze çarpan başka bir tepki olduğu söylenebilir. “Demokrasi, adalet, şeffaflık, iyi yönetim, refah ve refahın adil paylaşımının, diğer milletlerin olduğu kadar Ortadoğu halklarının da en meşru talebi ve en doğal hakkı” olarak gören AK Parti, Türkiye'nin “Ortadoğu ülkeleri ve halklarıyla olan ilişkilerinde bir normalleşme süreci” yaşadığını da bu beyannamesinde iddia etmiştir.⁶⁴⁵ Arap Baharı'nın 2011 seçimlerinden birkaç ay önce patlak verdiği hatırlandığında beyannameye itidalli de olsa bu sürece ilgi duyan bir bakış açısının yansıtıldığı görülür.

Balkanlar bahsinde küreselleşmeci perspektif, inşacı anlayışla birleştirilerek ön plana çıkmış ve “Küresel bakış açımızın en önemli tatbik alanlarından biri, güçlü tarihi ve kültürel bağlarımızın olduğu Balkanlar'dır” denilmiştir. Rusya ve Kafkaslar başlığında, “Rusya ile vizelerin tedrici olarak kaldırılması, ikili ilişkilerin ivme kazanmasına sağlayan önemli bir adımdır” ifadesiyle Kafkasya özelinde Azerbaycan'ın siyasî istikrarı ve ekonomik kalkınmasına özel bir önem atfedilmiştir.⁶⁴⁶

Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri bölümünde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği uygulamasının Kırgızistan sonrasında diğer Türk Cumhuriyetleriyle de uygulamaya gireceğinin altı çizilmiş ve Türk Dünyası Konseyi'nin kurulması belirtilmiştir. Diğer taraftan,

⁶⁴³ AK Parti, **a.g.b.**, s.279.

⁶⁴⁴ Emre Hatipoğlu, Brooke Luetgert, “**Türk Siyasi Partileri, Seçim Bildirgeleri ve Ortadoğu**”, Ortadoğu Analiz, Cilt:5, Sayı:50, 2013, s.44.

⁶⁴⁵ Hatipoğlu, Luetgert, **a.g.e.**, s.48.

⁶⁴⁶ SDE Analiz, **a.g.e.**, s.18.

bu Konseyin yaklaşık 20 yıldır bağımsız olan Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerde nasıl bir ivme kazandıracağı açıklanmamıştır.⁶⁴⁷

Türk dış politikasındaki vizyon genişlemesinin yaşandığı yer olarak gösterildiği Doğu ve Güneydoğu Asya bağlamında “AK Parti iktidarında Türkiye’nin geniş Asya coğrafyasıyla olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin büyük ivme kazandığı ve Türkiye’nin bölgenin önde gelen ticaret ortaklarından biri haline geldiği iddia edilmiştir”. 2023 vizyonu açısından bu bölgenin çok önemli olduğu belirtilen beyannamede AK Parti’nin yeni iktidar döneminde bu imkân ve fırsatları azami düzeye çıkartacağı ve Türkiye’nin Asya’daki etkinlik alanını genişleteceği iddia edilmiştir.⁶⁴⁸

Bu noktada Afganistan ve Pakistan’ın istikrarını yakından takip etmeye ve bu iki dost ve kardeş ülke arasında köprü olmaya, Asya’nın üç büyük ekonomik devi olan Çin, Hindistan ve Japonya ile ilişkilerin yeni dönemde de güçlendirilmeye devam edileceği açıklamıştır.⁶⁴⁹

Beyannamenin en belirsiz alanı Afrika ve Latin Amerika bölümleri olup “son 8,5 yılda önemli adımlar atıldığı” ifade edilmesine rağmen olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Oysa 2007 yılı seçim beyannamesinde bu konuda somut veriler sunulmuştu. Doğu ve Güneydoğu Asya başlığında da aynı durum söz konusudur ASEAN’da Diyalog Ortağı olunması amaç olarak ortaya konulmuştur fakat bu amacın nasıl gerçekleştirileceğine ya da ne getireceğine dair bir husus belirtilmemiştir.⁶⁵⁰

Beyannamenin analizinin ardından dış politika çıktılarını mukayese edeceğimiz bu bölümde dikkat çeken en önemli ayrıntı geçmiş döneme nazaran değişen dış politika çıktıları olmuştur. 2007 yılında komşularla sıfır sorun politikası üzerine şekillenen dış politikanın, yaşanan bölgesel ve küresel ölçekteki gelişmeler ışığında yeni dönemde söz edilmemesi ve daha kapsayıcı farklı politikalar ile sunulmasının en önemli etkeni ve bu politikaların teorisyeni hiç kuşkusuz 2009 yılında Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu olmuştur.

2011 seçimleri sonrası üçüncü kez tekrar tek başına iktidar olma fırsatı yakalayan AK Parti için olağanüstü bir başarı tanımlaması yapan Svante E. Cornell, başarıyı ekonomik istikrara ve muhalefetin eksikliği olarak yorumlamaktadır. Proaktif dış politika beyanı ile

⁶⁴⁷ SDE Analiz, a.g.e., s.19.

⁶⁴⁸ AK Parti, a.g.b., s.287.

⁶⁴⁹ AK Parti, a.g.b., s.287-288.

⁶⁵⁰ SDE Analiz, a.g.e., s.19.

gelecek dönem için Türk dış politikasının yeni evrelere gireceğini ve batıya yönelik politikalarında sapmaların meydana geleceği iddiasında bulunuyor.⁶⁵¹

Bu dönemde izlenen proaktif dış politika Türkiye açısından muhtelif sonuçlar doğurmuştur. Hükümetin proaktif politikalar gerçekleştirmek için son derece hızlı hareket etmesi, olaylarla ilgili hemen açıklama yapması ve zamanla birbiriyle çelişkili açıklamalarda bulunması (2011 Libya askeri müdahalesinde olduğu gibi) tutarsız adımlar atmasına neden olmuştur.

Bölgesinde ve küresel ölçekte gelişen olaylara müdahil olmayan, duyarsız kalan Türkiye'nin, gerek bölgesel gerekse küresel güç dengesinde yer alamayacağı kaygısı, Türk karar alıcılarını olaylar gelişmeden önce hareket etmeye sevk etmiştir. Bu felsefe ile AK Parti'nin Libya'ya müdahale konusundaki tutumu çelişkili olmuştur. 28 Şubat 2011 tarihinde Almanya'da düzenlenen Türk Alman Ekonomi Kongresi'ne katılan dönemin başbakanı Erdoğan, "...Şimdi bize basın mensupları soruyor. NATO Libya'ya müdahale etmeli midir? Böyle bir saçmalık olur mu yahu? NATO'nun ne işi var Libya'da? NATO mensubu olan ülkelerden birine herhangi bir müdahale yapılması halinde böyle bir şeyi kim gündeme getirebilir. Bunun dışında Libya'ya nasıl müdahale edilebilir? Türkiye olarak biz bunun karşısındayız, böyle bir şey konuşulamaz, düşünülemez!" demiştir. Aradan 6 gün geçtikten sonra, Fransa'nın müdahaledeki rolünün de artmasıyla, 21 Mart 2011'de Mekke Ümmül Kura Üniversitesi'nde konuşan Erdoğan, Türkiye'nin olası müdahaledeki rolünü şöyle ifade etmiştir: "Şu anda NATO'nun devreye girmesi söz konusudur. NATO devreye girecekse bizim bazı şartlarımız vardır. NATO, Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir. Yeraltı kaynaklarının, zenginliklerinin birilerine dağıtımı için değil." Görüldüğü üzere Türkiye'nin gelişmeler karşısında biraz daha teenni ile hareket etmesi, kendi ulusal çıkarı açısından gereklilik arz etmektedir.⁶⁵² Neticeleri itibarıyla, başarılı veya başarısızlığı tartışmaya açık olsa da Türk dış politikasının böyle bir yönelim içine girmiş olması, dış politika adına olumlu bir gelişme olarak kaydedilebilir.

Türkiye'nin bu tutumuna yönelik iç politikadan ciddi eleştiriler yükselmiştir. Radikal gazetesi yazarı Murat Yetkin, "Libya Operasyonuna Türkiye'de Katılıyor" başlıklı köşe yazısında "Ankara'nın, NATO Libya'ya müdahale edemez" ısrarı BM kararına kadar

⁶⁵¹ Svante E. Cornell, "What Drives Turkish Foreign Policy?", Middle East Quarterly, Volume 19: Number 1, Winter, 2012, s.13.

⁶⁵² Süleyman Güder, Muhammed Hüseyin Mercan, "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası", İnsan ve Toplum, 2, (3), s.63.

dayanabildi. NATO askeri planlamasına Türk savaş uçak ve gemileri dâhil edildi”⁶⁵³ şeklinde yorumlarken, TÜRKSAM başkanı Dr. Sinan Oğan ise, Türkiye’nin Libya konusundaki kararında ciddi bir çelişki ve kararsızlık söz konusu olduğunu, seçim kaygısı ve kamuoyu baskısıyla dış politika kararlarını iç politik kaygılar ile almaya başladığını belirtmiştir. Diğer yandan Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu dış politika kararlarını Dışişleri Bakanlığı diplomatlarını devre dışına çıkararak adeta birkaç danışmanı ile almakla itham edilmiştir.⁶⁵⁴

Diğer bir taraftan dönemin ön plana çıkan bir başka dış politika konusu ise Arap Baharı ile 2011 yılında patlak veren Suriye krizi ve bu krize yönelik uygulanan dış politika hamleleridir. Arap Baharı sürecinde Suriye’yi ön plana çıkaran etkenler bölge ülkeleriyle ikili ilişkisi ve diğer devletlere karşı tutumu olmuştur. Türkiye ile en uzun kara sınırına sahip olması, Arap-İsrail uyuşmazlığının tarafı olması, Şîi-Sünnî dünyasının kavşağında yer alması, Akdeniz’e kıyıdaşlığı, Lübnan’daki rol ve kabiliyetinden ziyade Arap Baharı öncesi bölgedeki ikili ilişkileridir. 2011 Arap dünyası olayları bağlamında Suriye’yi öne çıkaran asıl neden bu ülkenin İsrail ve İran ile ilişkileridir. Biri ile düşman diğeri ile müttefik olması Suriye’yi Arap-İsrail uyuşmazlığında, hem bu uyuşmazlığa yaklaşımının diğer Arap devletlerinden farklı olması hem de İran ile örtüşmesi bakımından öne çıkarmıştır.⁶⁵⁵

2011 yılı Türkiye’nin Suriye’yi gerekli reformları yapması yönünde ikna yoluna başvurma süreci olarak karşımıza çıkmaktayken, 2012 yılından itibaren ise iknadan vazgeçilip inisiyatifin ele alınmasının başlangıcı olmuştur.⁶⁵⁶ 2011 yılından Türkiye ile Suriye arasında samimi ilişkiler bir anda değişmiş ve nefret söylemleri başlamıştır. Türkiye’nin Suriyeli gelen mültecileri alması, AK Partinin sorunu kendi sorunu gibi algılaması ve müdahil olmak istemesi, Suriye’de muhalefete destek vermesi ve Esad’a karşı olan ülkelerin temsilcilerinin İstanbul’da toplanmasını sağlaması ilişkilerin boyutunu değiştirmiştir. Suriye Ulusal Konseyinden yana tavır sergileyen AK Parti, Esad’ın en kısa zamanda gitmesi doğrultusunda politikalar izlemiştir. Dostluk ve kardeşlik mesajları veren iki ülke arasındaki ilişkiler kısa sürede kopma noktasına gelmiştir.

⁶⁵³ Murat Yetkin, “Libya Operasyonuna Türkiye’de Katılıyor”, Radikal, 20.03.2011, (Çevrimiçi), <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/libya-operasyonuna-turkiye-de-katiliyor-1043514/> (erişim: 22.06.2017)

⁶⁵⁴ Sinan Oğan, “NATO’nun Libya’da Ne İş Var mı Demistiniz?”, 24.03.2011, (Çevrimiçi), <http://www.turksam.org.tr/makale-detay/218-nato-nun-libya-da-ne-isi-var-mi-demistiniz> (erişim: 22.06.2017)

⁶⁵⁵ Yalçın Sarıkaya, “Bahardan Krize Arap Hareketleri: Suriye Testi”, 2023 Dergisi, Sayı:122, Ankara, Haziran 2011, s.4

⁶⁵⁶ Murat Yeşiltaş, “İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye’nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti”, SETA Perspektif, Sayı:65, Ağustos 2014, s.1.

Nitekim Arap Baharı'nın Türkiye'nin de içinde bulunduğu "jeopolitik kuşağı" önemli ölçüde istikrarsızlaştırdığı açıktır. Türkiye tarafından başlangıçta bölgesel ölçekte "demokratik restorasyon" için bir fırsat olarak görülse de bugün gelinen nokta itibarıyla Arap Baharı yeni bir kriz kuşağını kalıcı hale getirebilecek dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁵⁷

Suriye ile ikili ilişkilerin geldiği yeni boyuta ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesinde yapılan açıklamada "Suriye'de halkın insan hakları, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi evrensel değerlere sahip olma arzusuyla ortaya koyduğu meşru taleplerin, rejim tarafından baskı ve şiddet politikalarıyla bastırılma yoluna gidilmesi ülkeyi bir çatışma ve kriz ortamına sürüklemiştir. İlk olarak Mart 2011'de Daraa'da başlayan rejim karşıtı gösteriler, ülkenin büyük bölümüne yayılmış, bu gösterilere karşı rejim güçlerinin ve rejime bağlı paramiliter grupların başvurdukları şiddetin etkisiyle Suriye, kırılması zor bir şiddet sarmalının içerisine girmiştir" şeklinde ifadeler yer verilmiştir.⁶⁵⁸ Bu ifadelerden de Türk dış politika ilkelerinin ve mekanizmalarının Suriye'ye yönelik olarak kökten değiştiği anlaşılmaktadır. Böylece 2011'de başlayan Suriye krizinin giderek içinden çıkılmaz bir hal alması, Mısır'da eski rejim unsurlarının 3 Temmuz 2013 darbesi ile geri gelmesi ve Libya'da yeni rejimin normalleşmeyi sağlayamaması gibi gelişmeler Türk dış politikası adına bölgedeki ilerlemeleri büyük ölçüde durdurmuştur.

Suriye krizi beraberinde bazı kutuplaşmaları da getirmiştir. Özellikle Rusya ve İran ile farklı kutuplarda kalan Türkiye'nin bölgedeki politikalarında daha dikkatli olmasına neden olmuştur. BM Güvenlik Konseyi üyesi olduğu için Rusya'nın elinde bulunan veto yetkisi nedeniyle sorunun çözümünün zaman zaman engellere takılmasına tanık olunmuştur.⁶⁵⁹

Irak, gerek jeopolitik konumuyla, gerekse tarihi ve kültürel bağlarıyla, Türkiye için tarihten beri önemli yerlerden birisi olmuştur. Türkiye bu hususta önemli bir kara sınırı ülkesi olan Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını özellikle bölgesel anlamda kendi güvenliği açısından da savunmaktadır. Lakin bu bölgede PKK, PYD ve DAESH gibi terör örgütlerinin, Irak ve Suriye'de terör faaliyetlerini gerçekleştirecek ortam bulmuşlardır. Terör konusunda hassas olan Türkiye, Irak hükümetinin bilgisi ve Kuzey Irak yönetiminin talebi dâhilinde 2014 yılında Musul'un kuzeyinde bulunan Başika'da askeri kamp kurmuştur. Bu kampta

⁶⁵⁷ Murat Yeşiltaş, "İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye'nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti", SETA Perspektif, Sayı:65, Ağustos 2014, s.1.

⁶⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye- Suriye Siyasi İlişkileri", (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, (erişim:13.06.2017)

⁶⁵⁹ Akşam Gazetesi, www.aksam.com.tr/guncel/rusya-turkiye-ile-tum-askeri-iliskileri-askiya-aldik/haber-4654

Peşmergeler eğitilmiştir. Ancak daha sonra Irak hükümeti Türkiye'nin Başika kampından çekilmesi için 2015 yılından itibaren girişimlerde bulunmaya başlamıştır.⁶⁶⁰

2006 yılında Filistin'de Hamas'ın seçimi kazanmasıyla birlikte Türkiye, Filistin halkının kararına saygı duyulmasını savunup Hamas ile temasa geçmişti. Bu durum her ne kadar Batı ve İsrail tarafından hoş karşılanmasa da Türkiye Hamas ile ilişkilerini her daim muhafaza eden bir dış politika sergilemişti. 2011 yılı itibariyle de Hamas Türkiye ilişkilerinde somut gelişmeler yaşandı. Gazze'deki hükümetin Başbakanı İsmail Haniye, 2012 başında Türkiye'yi ziyaret etti. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Haniye'nin ziyaretinin 'Filistin yolunun Türkiye'den geçtiğinin kanıtı' olduğunu belirtti.⁶⁶¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Hamas'a verdiği destek ile Ortadoğu'da "Hamassız bir çözüm olamayacağının kabul göreceğini" düşündüğü anlaşılıyor. Ancak birkaç yıl sonra Hamas'ın manifesto niteliğinde bazı karar değişiklikleri yaptığı görülecektir.

Türkiye-İsrail ilişkileri açısından ise 2010'da Gazze'ye yardım ulaştırmaya çalışan Mavi Marmara gemisine yönelik İsrail askerleri tarafından gerçekleştirilen ve 9 Türk vatandaşının hayatını kaybetmesiyle başlayan krizin önemi açıktır. Bu olayın akabinde diplomatik ilişkiler maslahatgüzar düzeyine düşürülmüş ve askeri işbirliği de askıya alınmıştı. Bununla birlikte 2010'da gerçekleşen Mavi Marmara olayına rağmen, Türkiye-İsrail ticaret hacminin, 2011'de 2010'a kıyasla yaklaşık % 29,3 oranında arttığı bilinmektedir.⁶⁶² 2013 yılında İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla arayarak 2010 yılındaki Mavi Marmara baskınından dolayı özür dilemiş ve tazminat ödemeyi kabul ettiklerini iletmiştir.⁶⁶³ İsrail'in bu tutumu iki ülkenin ilişkilerinin normalleşmesi yolunda önemli bir adım olmuştur. Seçim beyannamesinde belirtilen dış politika hedefleri dikkate alındığında AK Partinin İsrail'e yönelik ilişkilerinin açık bir şekilde belirtmemiş olmasına rağmen buradan da anlaşılacağı üzere İsrail ile ticari ilişkiler korunarak pragmatik bir dış politika izlenmiştir.

Bir başka sınır komşumuz İran ile ilişkilerimizde 2011 yılının son dönemlerinde yaşanan en büyük sorun NATO'nun Türkiye'de füze savunma radarı kurması olmuştur.

⁶⁶⁰ "Beşika Nerede? Beşika Krizi Nedir?", 18.10.2016, (Çevrimiçi), www.haberler.com/basika-nerede-basika-krizi-nedir-8869830-haberi/ (erişim: 05.05.2017)

⁶⁶¹ Muhsin Salih, "Türkiye'nin Hamas Politikasının Belirleyici Unsurları", 23.04.2014, (Çevrimiçi), www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-hamas-politikasinin-belirleyici-unsurlari (erişim:05.06.2017)

⁶⁶² Muhsin Salih, "Türkiye'nin Hamas Politikasının Belirleyici Unsurları", 23.04.2014, (Çevrimiçi), www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-hamas-politikasinin-belirleyici-unsurlari (erişim:05.06.2017)

⁶⁶³ "İsrail Türkiye'den Özür Diledi", 22.03.2013, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/israil-turkiyeden-ozur-diledi> (erişim: 07.05.2017)

Ankara'nın bu projeye onay vermesi, Tahran tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁶⁶⁴ Neticede ABD ve İsrail tarafından İran'a olası bir saldırı durumunda Türkiye ile karşı karşıya kalacağı gerçeğinden hareketle bu füze savunma radarının kurulması ikili ilişkiler bağlamında bir tehlike arz etmektedir.

Türkiye ve İran ikili ilişkilerinde bir diğer önemli olay ise, Mart 2011 sonunda Suriye'de başlayan olaylardır. Suriye krizinde Türkiye, ABD, AB ülkeleri ile Batı tarafında yer almaktadır. İran ise Rusya ve Çin ile aynı blokta yer almaktadır. Haliyle bu kutuplaşmalar da ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir.

2013 yılında Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle beraber ikili ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. Türkiye ve İran'ın Dışişleri Bakanları 2013 Kasım'ında İstanbul'da bir araya gelerek bölgedeki mezhepsel gerilimleri azaltmak için birlikte çalışma sözü vermişlerdir.⁶⁶⁵

Sonuç olarak, 2011 yılında Malatya Kürecik'e kurulacak olan füze savunma radarı ile başlayan ve Suriye krizi ile alevlenen gerginlikler, 2013 yılına gelindiğinde yerini daha ılımlı yaklaşımlara bırakmıştır.

Mısır'da 2013 yılında yaşanan darbeden sonra Mısır-Türkiye ilişkilerinde ağır bir kriz ve diplomatik ilişkilerde kopma yaşandığı görülmektedir. Seçilmiş cumhurbaşkanını destekleyen ve Abdul Fettah el-Sisi'nin meşruiyetini sorgulayan Türkiye; hem darbeye gelen Sisi'yi tanımadığını ifade etmiş hem de Mursi'nin de aralarında bulunduğu Müslüman Kardeşler üyeleri hakkında çıkartılan idam kararlarını keskin şekilde eleştirmiştir.⁶⁶⁶ Türkiye'nin darbe karşısındaki tutumu ve içişlerine müdahale etmesini gerekçe göstererek Türkiye'yi iç politikasında bir düşman olarak gösteren ve Türk büyükelçisini istenmeyen adam (persona non grata) ilan eden Mısır askeri rejimine karşılık Türkiye'de benzer bir tavır takınarak ilişkilerin seviyesini düşürmüştür.⁶⁶⁷ Türk Dışişleri Bakanlığı yapmış olduğu açıklamada "Mısır'ın bu yöndeki kararına karşılık ülkemiz de mütekabiliyet ilkesi gereğince karşılık vermiştir. Bu çerçevede, Kahire Büyükelçiliğimiz, Maslahatgüzar seviyesinde faaliyetlerini

⁶⁶⁴ "Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri", 06.01.2014, (Çevrimiçi), www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri (erişim: 11.06.2017)

⁶⁶⁵ "Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri", 06.01.2014, (Çevrimiçi), www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri (erişim: 11.06.2017)

⁶⁶⁶ Nazlı Geyveli, "Darbe Sonrası Mısır-Türkiye İlişkileri", 01.02.2017, (Çevrimiçi), <https://ankasam.org/darbe-sonrasi-misir-turkiye-iliskileri/>, (erişim:12.06.2017)

⁶⁶⁷ Mehmet Özkan, "Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları", SETA, 2014, s.21. (Çevrimiçi), http://file.setav.org/Files/Pdf/20140314191223_misir-dis-politikasi-dunu-bugunu-sorunlari-pdf.pdf, (erişim: 12.06.2017)

sürdüremektedir. İskenderiye Başkonsolosluğumuzun çalışmaları da devam etmektedir.” ifadelerine yer vermiştir.⁶⁶⁸

Mısır’ın bu kararına karşılık Türkiye’nin mütekabiliyet ilkesi gereğince vermiş olduğu karar Türk iç basınında farklı açılardan değerlendirilmiştir. Posta gazetesi olayı “Mısır’dan Türkiye’ye diplomatik darbe” olarak verirken, Sözcü gazetesi “Büyükelçimiz Mısır’dan kovuldu” başlığıyla duyurmuş, Radikal gazetesi ise “Türkiye-Mısır ilişkileri ‘istenmeyen’ noktada!” şeklinde servis etmiştir.

Diplomatik ilişkilerin maslahatgüzar seviyesine indirilmeden önce Mısır’ın Ankara Büyükelçisi Abderrahman Salaheldin, Kahire’de Hürriyet’e 10 Eylül’de yaptığı açıklamalarda, yaşanan bu krizin işaretlerini de vermiştir. Salaheldin o dönemde; “Türkiye’nin Kahire Büyükelçisi Botsalı’nın geri gönderilmesini iyi niyetli bir adım olarak algıladık. Türk hükümetinin, sadece Müslüman Kardeşler’i değil, tüm Mısır halkını kucaklamasını bekliyoruz” açıklamasını yapmıştır. Mısır’da yaşananları “darbe” değil, “ordu destekli halk devrimi” olarak nitelendirmiştir.⁶⁶⁹

2011 sonrasında yaşanan ve Türk dış politikasını yakından ilgilendiren bir başka sorun ise Kiev’de yaşanan Euromeydan olayları akabinde Yanukoviç iktidarının devrilmesi ve bunu takiben 2014 yılında Ukrayna’nın Kırım Özerk Cumhuriyeti’nin Rusya tarafından ilhak edilmesidir. Kriz sırasında ve sonrasında Türkiye’nin politikası Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü savunmak yönünde olmuştur.⁶⁷⁰ İlhaka giden süreçte Ukrayna hükümetin AB ile yürüttüğü ortaklık antlaşmasının askıya alınması sonrasında Kasım 2013’te Ukrayna/Kiev’de ortaya çıkan yönetim karşıtı gösteriler Şubat 2014’e gelindiğinde Kırım’a sıçramış ve Kırım’ın Rusya tarafından ilhaki ile sonuçlanan bir süreç yaşanmıştır. Bu noktada tüm dünyanın ilgisi Ukrayna ve Kırım’a yönelmiştir. 16 Mart tarihinde referandum yapılmasına karar verilmesi üzerine Batılı ülkeler referanduma karşı çıkmış ve bunun hem iç hukuk hem de uluslararası hukuka aykırı olduğunu dile getirmişlerdir. Rusya Meclisi ise Kırım’ın Rusya’ya katılma talebinin olumlu karşılanacağını bildirmiştir. Rus askerlerinin silahlarının gölgesi altında yapılan Kırım’daki bağımsızlık referandumunda, beklendiği gibi oy kullananların %95’lik bir çoğunluğu Ukrayna’dan ayrılma ve Rusya’ya bağlanmayı

⁶⁶⁸ “Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri”, (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.tr/turkiye-misir_siyasi-iliskileri-tr.mfa (erişim: 11.06.2017)

⁶⁶⁹ Zeynep Güranlı, “Mısırlı Büyükelçi, Ankara Tüm Mısır’ı Kucaklamalı Demisti”, Hürriyet, 23.11.2013,(Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/misirli-buyukelci-ankara-tum-misiri-kucaklamali-demisti-25190244> (erişim: 11.06.2017)

⁶⁷⁰ İnternet, <https://www.dunya.com/gundem/quotukrayna039nin-toprak-butunlugu-temel-prensibimizquot-haberi-239524> (çevrimiçi: 11.06.2017)

desteklemişlerdir.⁶⁷¹ Kırım Tatar Türkleri ise oylamayı protesto ederek sandığa gitmemişlerdir.

Kırım'ın işgali ve ilhakı bölgenin istikrarsızlaşmasına ve bölgede belirsizliklerin artmasına neden olmuştur. Türkiye'nin güney ve güneydoğu bölgesi (Suriye, Irak) ile Akdeniz'in güneyindeki istikrarsızlıklar devam ederken, Karadeniz'in Kuzeyindeki (Doğu Avrupa) bölgenin de istikrarsızlaşması Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını yakından ilgilendirmiştir.⁶⁷² Defence Research and Development Canada tarafından hazırlanan "Crimea: Naval and Strategic Implications of Russia's Annexation" adlı yazıda Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ile elde ettiği kazançlar değerlendirilmiştir. Yazara göre; Karadeniz'deki donanma dengesi Rusya lehine dönmüştür. Kırım'ın petrol ve gazı Rusya'nın kontrolüne girmiştir. Kırım donanması Rusya'nın eline geçmiştir. Aynı yazıda tıpkı 2008 Gürcistan ilhakında olduğu gibi Ukrayna'nın NATO girişimi son bulmuştur. Akdeniz'deki Rusya gücü daha da artmıştır şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁷³ Netice itibarıyla Türkiye Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesini tanımamıştır. Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine olan desteğini yinelemiştir. Yarımada yaşayan yerli halk olarak Kırım Tatar Türklerinin güvenliği ve haklarının korunmasını dış politikası açısından öncelikli bir konu olarak görmüştür.⁶⁷⁴

Uluslararası camia tarafından da Rusya'nın ilhaka yönelik üst düzey tepkiler gelmiştir. NATO Genel Sekreteri Stoltenberg, "Tüm müttefikler Ukrayna'nın egemenliği ve toprak bütünlüğüne olan güçlü desteğini yinelediler. Rusya'nın Kırım'ı yasadışı ilhakını tanımıyoruz ve tanımayacağız"⁶⁷⁵ demiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ise, Rusya'nın Kırım'ın ilhakını yasadışı olarak kabul etmiştir. Ukrayna Dışişleri Bakanı Andriy Deşçitsa BM Genel kurulunda yaptığı konuşmada, Kırım'ın Rusya tarafından önce milislerce işgal edildiğini anımsatırken, uluslararası hukukun pervazsız şekilde ihlâl edildiğini belirtmiştir. Tüm bunlara

⁶⁷¹ Nerdun Hacıoğlu, "Rusya Kırım'ı Resmen İlhak Etti", Hürriyet, 21.03.2014, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-kirimi-resmen-ilhak-etti-26054693> (erişim: 10.06.2017)

⁶⁷² Birol Akgün, "Ukrayna Krizi ve Türkiye'ye Yansımaları", 18.03.2014, (Çevrimiçi), <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/ukrayna-krizi-ve-turkiyeye-yansimalari/3674> (erişim: 10.06.2017)

⁶⁷³ "Crimea – Naval and Strategic Implications of Russia's Annexation", Defence Research and Development Canada, 22.09.2014, s.3-5. (Çevrimiçi), http://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc194/p800398_A1b.pdf (erişim: 04.07.2017)

⁶⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Kırım'ın Gayrimeşru İlhakının Üçüncü Yıldönümü Hakkında", (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.tr/no_78_-kirim_in-gayrimesru-ilhakinin-ucuncu-yildonumu-hk_.tr.mfa (erişim: 11.06.2017)

⁶⁷⁵ "NATO: Kırım'ın İlhakını Tanımıyoruz", Cumhuriyet, 30.03.2017, (Çevrimiçi), http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/710384/NATO_Kirim_in_ilhakini_tanimiyoruz.html (çevrimiçi: 11.06.2017)

karşın Rusya'nın BM Daimi Temsilcisi Vitaly Churkin, sonucu "siyasi zafer" olarak değerlendirmiştir.⁶⁷⁶

Türkiye açısından ise hükümetin tepkisinin yanında muhalefet partileri de Kırım'ın ilhakına yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. CHP, uluslararası hukuka aykırı olarak gerçekleştirilen ilhakı tanınmayacağını belirterek Rusya'ya yönelik tepkisini dile getirmiştir. Bazı CHP milletvekilleri ise AK Parti hükümetinin Kırım Tatar Türklerinin taleplerinin yerine getirilmediğini, gerekli hassasiyetin gösterilmediğini belirtmişlerdir.⁶⁷⁷ MHP ise Rusya'ya yönelik çok sert bir eleştiri dile getirmiştir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli 03.03.2014 tarihinde yapmış olduğu yazılı basın açıklamasında, "Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin statüsüyle oynanması, etnik tahriklerle iç barışının yok edilmesi Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü sakatlayacağı gibi soydaşlarımıza ağır bir fatura yükleyecektir." beyanında bulunmuştur. Ayrıca AK Parti hükümetinin gündeminde az yer almasını eleştirmiş, "Ukrayna'daki hadiselerle ilgili çok gecikmeli değerlendirmelerde ve girişimlerde bulunan AKP'li Dışişleri Bakanı yine öngörüsüzlüğün, yine hazırlıksız yakalanmanın mahcubiyetini yaşamaktan kurtulamamıştır" ifadelerine yer vermiştir.⁶⁷⁸

Dönemin en çok tartışma yaratan bir diğer olayı ise Süleyman Şah Türbesinin taşınması konusu olmuştur. 2015 seçimlerinden yaklaşık dört ay önce Suriye'nin Halep kenti sınırları içerisindeki Karakozak köyünde bulunan yurt dışındaki tek vatan toprağımız olan Süleyman Şah Türbesi ve türbenin korunması için inşa edilmiş Saygı Karakolu IŞİD tehdidine karşı 22 Şubat 2015 tarihinde Şah Fırat operasyonu ile Suriye'de sınırimıza mücavir Suriye Eşmesi köyünün kuzeyinde ve aynı büyüklükteki araziye geçici olarak taşınmıştır. Dışişleri Bakanlığı, yaptığı açıklamada Süleyman Şah Türbesi ve müstemilatının anlaşmalarla tespit edilmiş statüsünde herhangi bir değişiklik anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁷⁹ Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılan açıklamada, "Uluslararası Antlaşmalar ile Türk toprağı olan Süleyman Şah Saygı Karakolu'ndaki manevi değeri yüksek ecdat yadigârı emanetler, Suriye'de ortaya çıkan güvenlik sorunları ve askerî zaruretler nedeniyle, haklarımız saklı kalmak üzere geçici olarak yine Suriye topraklarında bulunan Suriye Eşmesi Köyüne

⁶⁷⁶ "BM: Kırım İlhakı Yasadışı", 27.03.2017, (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/bm-kirim-ilhaki-yasadisi> (erişim: 11.06.2017)

⁶⁷⁷ "CHP'li Öztürk Yılmaz, Kırım Tatarlarına Sahip Çıktı", Yeniçağ, 04.10.2016, (Çevrimiçi), <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/chpli-ozturk-yilmaz-kirim-tatarlarina-sahip-cikti-147456h.htm> (erişim: 11.06.2017)

⁶⁷⁸ MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli Basın Açıklaması, 03.03.2014, (Çevrimiçi), http://88.255.31.62/htmldocs/genel_baskan/konusma/3268/index.html (erişim: 11.06.2017)

⁶⁷⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolunun Geçici Nakli Hakkında", 22 Şubat 2015, (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.tr/no_-70_-22-subat-2015_-suleyman-sah-turbesi-ve-saygi-karakolunun-gecici-nakli-hk_.tr.mfa (erişim: 15.06.2017)

taşınmak üzere getirilmiştir.” denilmiştir.⁶⁸⁰ Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ise, “Ecdadımızın emaneti Süleyman Şah’ın naaşı Suriye içindeki yeni mekanına geçici olarak nakledilmek üzere ülkemize getirilmiştir. Geçici bir nakildir. Suriye’de şartlar düzeltildiğinde asıl yerine nakli kubur yapılabilir. Dinen manen ve milli olarak yapılması gereken her şey hiçbir eksik bırakılmadan yapılmıştır. Son derece başarılı bir operasyondur.” açıklamalarında bulunmuştur. Hükümet mensupları ve hükümete yakın medya kuruluşları bu operasyonu çok başarılı ve fedakârane bir operasyon olarak günlerce yazılı ve görsel medyada işlemişlerdir.

AK Parti hükümeti tarafından başarı olarak lanse edilen Süleyman Şah Saygı Karakolu’nun tahliyesiyle operasyonuna muhalefet cephesinin tepkisi sert olmuştur. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu yaptığı açıklamada, “Aziz ecdadımız Süleyman Şah’ın ruhu kahredilmiş, yaşanmış Türk asırlarının mirası linç edilmiş, milletimizin ihtişam ve kudreti yerin dibine geçirilmiştir. Yaşananların Türkiye’nin yörüngesini değiştirecek, milli beka ve birliği derinden etkileyecek sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. AKP Hükümeti milli emanet ve değerleri katletmiş, vatana ve bayrağa alçakça kast etmiştir. Korkaklığın ismine ‘Şah Fırat Operasyonu’ diyen Başbakan ve milli ahlaktan yoksun bürokratları; gerçekte ‘Al At, Ah Mat Operasyonu’na imza atarak Türk devlet gelenek ve felsefesini harabeye çevirmişlerdir” açıklamasını yapmıştır. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise, Süleyman Şah Türbesi’nin Türk vatanının mukaddes bir parçası, ayrılamaz ve koparılamaz bir uzantısı olduğunu vurgulamış Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu’nun AKP Hükümeti tarafından korkakça yüzüstü bırakıldığını ifade etmiştir. Ayrıca “Türkiye’nin şah damarı kesilmiş, sınırlarımız dışındaki ecdat yadigarı toprak teröristlerin tehdit ve şantajıyla zoraki terk edilmiştir. AKP Hükümeti en sonunda bunu da yapmış, böylesi bir kokuşmuşluğun tarafı da olmuştur. AKP’nin, milletimizin haysiyeti, devletimizin itibarını iki paralık etmesi hafife alınamayacak bir zillet, görmezden gelinemeyecek bir rezalettir.” açıklamalarında bulunmuştur.⁶⁸¹

Esasen bu operasyon taktiksel olarak başarılı bir operasyon olarak ifade edilmekte olsa da (çatışma olmamasına rağmen operasyonda bir Astsubay da şehit olmuştur.) stratejik olarak Türkiye adına başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın Türkiye’ye çeşitli etkileri olmuştur. Örneğin PKK terör örgütünün Suriye kolu PYD Suriye’nin kuzeyinde resmi ve güçlü bir aktör/muhatap olduğunu tescillemiştir. Bir başka boyut, Türkiye’nin pazarlığa açık

⁶⁸⁰ “Genelkurmay’dan Şah Fırat Operasyonu Açıklaması” Haber Türk, 22.02.2015,(Çevrimiçi), <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1045808-genelkurmaydan> (erişim: 11.06.2017)

⁶⁸¹ “Bahçeli’den Şah Fırat Operasyonuna Sert Tepki”, Gazetevatan, 22.02.2015, (Çevrimiçi), <http://www.gazetevatan.com/bahceli-den-sah-firat-operasyonuna-sert-tepki-742914-gundem/> (erişim: 15.06.2017)

yaklaşımlarının Türkiye'nin caydırıcılığını azaltmış olmasıdır. Operasyonla birlikte Türkiye Ortadoğu'dan Türkiye sınırları içine çekilmiştir. Bu operasyonla Türkiye Suriye ve Iraktaki sorunları çözmüş, tehditlerden kurtulmuş değildir. Bilakis caydırıcılığı azalan bir Türkiye hem PKK hem de IŞİD bağlamında daha büyük tehditlerle karşı karşıya kalmıştır.⁶⁸²

3.10.2. Cumhuriyet Halk Partisi

CHP 140 sayfalık seçim beyannamesinin 14 sayfasını dış politika alanına ayırmıştır. Dış politikada kendi altında farklı alt başlıklara ayrılmıştır. Bunlar: “AB Üyeliği,” “ABD İle İlişkiler,” “Uluslararası Kuruluşlara Üyelik ve İttifak İlişkileri,” “Kıbrıs,” “Türk-Yunan İlişkileri,” “Ortadoğu,” “Irak,” “Rusya,” “Güney Kafkasya,” “Orta Asya Cumhuriyetleri İle İlişkiler,” “Balkanlar,” “Doğu Akdeniz,” “Uzakdoğu ve Gelişmekte Olan Ülkeler” ve “Afrika” olarak sıralanmıştır.⁶⁸³

CHP, beyannamede iktidar olması durumunda dış politikada vazgeçilmez olarak gördüğü ilkeleri sıralayarak takınacağı tutumları dile getirmiştir. Bu ilkeler ise; yurttaş merkezli değerler temelli dış politika, yurttan sulh cihanda sulh, insan haklarına ve özgürlüklerine saygılı, dayanışmacı dış politika, uluslararası hukuka saygılı, bütünleşmecilik olarak sıralanmıştır.⁶⁸⁴

CHP seçim bildirgesinin dış politika bölümünün giriş kısmında “CHP iktidarında Türkiye dış politikası tüm insanlar için adil bir dünya yaratmayı amaçlayan değerler temelinde şekillenecektir” sözü ile ifade etmiştir. CHP ile Türkiye'nin uluslararası camianın, sorumluluklarını bilen, ortak hedeflere ulaşmak için her alanda işbirliği yapan, diplomatik nezaketi ile örnek olan, güvenilir ve itibarlı bir üyesi olarak öne çıkacağını iddia etmiştir.⁶⁸⁵

CHP, ‘yurttaş merkezli’ dış politika hedefi güdeceğini, dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının güvenlik ve refahını artırmanın politikalarının ana eksenini olduğu belirtilmiştir. CHP'nin dış politikasının barışçıl olacağı vurgusu yapılarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün “yurtta sulh, cihanda sulh” sözü ile yönetim anlayışı içerisinde olacağı açıklanmıştır.⁶⁸⁶

⁶⁸² Cahit Armağan Dilek, “Şah Fırat Operasyonun Türkiye Açısından Stratejik Sonuçları ve Etkileri”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 12.03.2015, (Çevrimiçi), <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2015/03/12/8133/sah-firat-operasyonunun-turkiye-acisindan-stratejik-sonuclari-ve-etkileri> (erişim: 15.06.2017)

⁶⁸³ Cumhuriyet Halk Partisi, **Seçim Beyannamesi - Özgürlüğün ve umudun ülkesi, Herkesin Türkiye'si**, Ankara, 2011, s.121-133.

⁶⁸⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.121.

⁶⁸⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.121.

⁶⁸⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.121.

CHP'nin AB üyeliği konusunda diğer partilerle kıyaslandığında, tam üyeliği en kuvvetli, istekli ve istikrarlı savunan parti olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. AB'ye üyelik tavrı geçen beyannamelerde olduğu gibi sürekliliğini koruyarak nihai hedef biçiminde belirtilmiştir. AB üyeliği, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve ekonomisinin bilgi çağına hazır haline gelmesine yönelik bir toplumsal dönüşüm projesi olarak değerlendirilmiştir. Beynamede dikkatimizi çeken bir diğer nokta ise CHP'nin AB sürecini kendisinin başlattığını ve CHP iktidarında mutlu sona erişileceğini vurgulamış olmasıdır.⁶⁸⁷

CHP, AB üyeliğinin Kıbrıs konusuyla ilişkilendirilmesini; üyelik sürecinin ön koşullara ve tek taraflı ödünlere bağlanmasını kabul etmeyeceklerini, Kıbrıs konusunda Kıbrıs Türk halkının meşru taleplerinin AB mercileri tarafından dikkate alınmasının Avrupa ideallerine en uygun siyaset olduğunun altını her ortamda çizeceklerini vurgulamıştır.⁶⁸⁸ Lakin beyannamenin bütünü dikkate alındığında, Kıbrıs alt başlığında "Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumların siyasal eşitliği sağlanarak çözülmesini destekleyecektir"⁶⁸⁹ ifadesini kullanmış ama nasıl çözümleneceği yönünde fikir beyan etmemiştir.

ABD ile ilişkiler bahsinde, son yıllarda yaşanmış olan sıkıntıların aşılacak, eşitlik, karşılıklı saygı ve birbirinin meşru çıkarlarını gözetme temelinde yeni bir anlayışla hareket edileceği kararlılığı vurgulanmıştır. ABD ile stratejik ve askeri ilişkilerle sınırlı olmayan, dengelenmiş, ekonomik ve kültürel etkileşime açık yeni ve çağdaş bir ortaklık tesis edileceği ifade edilmiştir.⁶⁹⁰

AB'ye üyelik dışında diğer uluslararası örgütlere üyeliği ayrı bir başlıkla gündemine alan CHP, Türkiye'nin üyesi olduğu uluslararası kuruluşlara, sadece kendi ulusal sorunlarıyla değil, bu kuruluşların ilgi alanına giren tüm konularda etkin katkılarda bulunacağını böylelikle uluslararası camianın sorumlu bir üyesi olduğumuzu her fırsatta göstereceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin BM, Avrupa Konseyi, AGİT, OECD, UNESCO, İKÖ, KEİK, NATO üyeliği bilincinde olarak küresel sorunlarda ve konularda oynadığı rolün bilincinde olarak hareket edileceği vurgulanmıştır.⁶⁹¹

CHP, Kıbrıs konusunda uygulamayı hedeflediği politikalarında bölgeye yönelik bazı bilgilere yer vermiştir. Kıbrıs'ta iki tarafın da kabul edebileceği adil bir çözüm için yapılacak tüm görüşmelerin destekleneceği belirtilirken kalıcı bir şekilde çözüme kavuşması ve Doğu

⁶⁸⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.123.

⁶⁸⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.125.

⁶⁸⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.127.

⁶⁹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.125.

⁶⁹¹ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.126.

Akdeniz'in bir barış havzası haline gelmesi için tüm gücü ile çalışacağına vurgu yapıyorken, Türkiye'nin Kıbrıs'taki mevcudiyetinin ve garantörlük haklarının temelini Kıbrıslı Türkler olduğu ayrıca vurgulanmıştır.⁶⁹²

CHP'nin, Türkiye'nin KKTC ile ilişkilerinin de değerlendirildiği seçim beyannamesinde, KKTC ile ilişkilerin, Kıbrıslı Türklerin egemen eşitliği ilkesi uyarınca gelişeceğini, Kıbrıslı Türklerin demokratik iradesine saygı gösterilmesi, içişlerine müdahil olunmamasının esas alınacağı söylenmiştir. CHP iktidar olduğu sürede Kıbrıslı Türkler istediği sürece kendilerine desteğe devam edeceklerini belirtmiştir. Ayrıca Kıbrıs'la ilişkiler konusunda iktidar partisi AK Parti'yi eleştiren CHP, “uluslararası ambargolarla boğuşan Kıbrıs Türk halkına yöneltilen mali ve ekonomik yaptırım tehditlerini ve Kıbrıslı Türklerin haysiyetini incitecek söylemleri kınadıklarını” belirtmiştir.⁶⁹³

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin, Kıbrıslı Türkleri temsil etmediğinin vurgulandığı beynamede, Kıbrıslı Türklerin uluslararası alanda temsil haklarının ellerinden alındığına işaret edilerek, Türkiye'nin, Kıbrıslı Türklerin eşit temsil olanağını kazanmasına kadar kendilerini her alanda temsil için gerekli desteği vermeye devam edeceği de ifade edilmiştir.

Ortadoğu alt başlığında “CHP, Orta Doğu ile bitişik bölgelerindeki istikrarsızlığın ve çalkantıların ana nedeninin süregelen Filistin sorunu olduğu görüşünü paylaşmıştır. Sorunun çözümünün bölgeye ve ötesine barış ve istikrar getirme yolunu açacak başlıca adım olduğu önerisini dillendirmiştir. İsrail-Filistin sorununa BM kararları çerçevesinde kalıcı bir çözüm bulunması için bütün ilgili taraflarla sonuç alıcı girişimler içinde olunmasını destekleyeceğini belirtmiştir.⁶⁹⁴

CHP'nin Ortadoğu'ya ilişkin aktif politikalarında Türkiye'nin taraflar nezdinde güvenilirliğini ve inandırıcılığını yitirmesine yol açmayacak bir şekilde oluşturmaya özen gösterileceği vurgulanmıştır. Bölgeye yönelik hedeflerinde CHP, “istisnasız bütün Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle kalıcı dostluklar kurmayı ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini destekleyeceğini belirtirken, bölge ülkeleri ile olan ticaret ve yatırım ilişkilerinin daha da ileri götürülmesi için, bu ülkelerin dillerini, ekonomik ve hukuki yapılarını iyi bilen dış ticaret uzmanları yetiştirilecek ve bu uzmanların çalışacağı ticaret ataşelerinin sayısı artırılacaktır” denilmiştir.⁶⁹⁵

⁶⁹² Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**,s.126.

⁶⁹³ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**,s.127.

⁶⁹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**,s.128.

⁶⁹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s.129.

CHP Irak'ın egemenliğinin, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasının ve Irak'ın yeniden yapılanmasının çağdaş ve evrensel değerler doğrultusunda, Irak toplumunun tüm katmanlarının hakça temsil edilecekleri ve haklarının korunacağı katılımcı bir demokrasinin yerleşmesiyle sonuçlanması için Irak halkına her türlü desteği vereceğini ifade etmiştir. Bu anlayışla Türkiye'nin Irak ile siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerinin, iki ülkenin bölgede kalıcı ve sürdürülebilir bir istikrar oluşturulmasına katkı yapmalarını sağlayacak şekilde artırılmasının temel hedefleri olduğu vurgulanmıştır.⁶⁹⁶

Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkiler bölümünde, “Orta Asya Cumhuriyetleriyle ve diğer bağımsız devletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel içerikli yakın ilişkiler kuracak, çok yönlü işbirliği olanak ve mekanizmaları yaratacak ve geliştireceğiz”⁶⁹⁷ sözleriyle bölgeye yönelik politikalar ifade edilmiştir. Afrika ile ilişkilerin ele alındığı bölümde ise “Afrika ülkeleriyle ilişkilerimizi artıracak ve çeşitlendireceğiz”⁶⁹⁸ ifadesi kullanarak nasıl şekillendirileceği ve ne tür politikalar izleneceği anlatılmadan yüzeysel bir dil kullanılmıştır.

Güney Kafkasya’da barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik yapıcı ve aktif politikalar izleyeceğini vurgulayan CHP, Azerbaycan’la kardeşlik bağlarını karşılıklı güven ve saygı esasına dayalı olarak daha da güçlendirileceğini iddia etmiştir. Ermenistan’la iyi komşuluk ilişkileri kurulmasının amaçlandığı belirtilen beynamede, Türkiye ve Ermenistan’ın aralarındaki sorunları diyalog yoluyla çözebileceğini, lakin Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan toprağı olan Karabağ’dan çekilmesinin ve sözde Ermeni iddialarıyla Türkiye’ye karşı haksız önyargılarla suçlamalarda bulunmayı terk etmesinin gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁹⁹ Beynaminin Güney Kafkasya politikası bağlamında bölgenin önemli ülkelerinden olan Gürcistan’ı ele almaması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmıştır.

3.10.3. Milliyetçi Hareket Partisi

MHP seçim beyannamesi, beyannameler arasında 205 sayfa ile en kapsamlı olmasına rağmen 6 sayfa ile dış politika konusuna en az yer ayıran seçim beyannamesi olmuştur. Dış politikasını Kafkasya-Balkanlar-Ortadoğu üçgeni çerçevesinde tanımlamış, dış politika gündem maddeleri arasında önceliği Kıbrıs, Kafkasya, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Balkan ülkeleri olarak somut şekilde kategorize edilen “Türk Dünyası ve İslam Âlemi’ne vermiştir. Parti bu ülkelerle ve bölgelerle ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel ilişkilerin

⁶⁹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, a.g.b.,s.130.

⁶⁹⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, a.g.b.,s.131.

⁶⁹⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, a.g.b.,s.132.

⁶⁹⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, a.g.b.,s.131..

geliştirilmesi için somut politika önerileri de getirmiştir. MHP, diğer partilerden farklı olarak dış politikasının gündem maddelerini belli temalar çerçevesinde adlandırmıştır.⁷⁰⁰

Beyannamenin Dış Politika başlıklı bölümü altında alt başlıklar ise şöyle sıralanmıştır: “Dış Politikada Milli Çıkarlarımızın Korunup Geliştirilmesi Temel Hedef Olacak”, “Uluslararası İşbirliğine Önem Veren Etkin Bir Dış Politika İzlenecek”, “Dış Politikada Caydırıcılık Esas Olacak”, “Türk Dünyası ile İlişkiler Geliştirilecek”, “Siyasi Çözüm Adı Altında Kıbrıs Türklüğünün Yok Edilmesine İzin Verilmeyecek”, “AB Türkiye’nin Kader Meselesi Olarak Görülmeyecek”, “Çok Yönlü Dış Politika Takip Edilecek”.⁷⁰¹

MHP milli dış politika olarak nitelendirdiği hedeflerinde toprak bütünlüğü, üniter devlet ve milli menfaatler çerçevesinde tanımlanan bir dış politika anlayışını benimsemiş ve partinin dış politikası milli çıkarların korunup geliştirilmesine dayandırılmıştır. Türk milleti için taviz verilmez derecede önemli olan unsurlar olarak millî kültüre, toprak bütünlüğüne ve üniter devlet yapısına saygıya atıfla, Türkiye’nin konumu, tarihi ve sosyo-kültürel yapısı itibarıyla sadece ticareti esas alan bir anlayışın değil, tarihi ve kültürel boyutları da dikkate alan “şahsiyetli” bir dış politikanın takip edileceği açıklanmıştır.⁷⁰² Bu açıklamalarla, Ak Parti’nin dış politikada attığı bazı adımların ticari mantıkla ve kısa vadeli olduğuna dönük söylem geliştirildiği görülmektedir.

MHP iktidarında dış politikada, devlet ciddiyeti, üslubu ve anlayışıyla hareket edilerek “Türkiye’nin uluslararası ilişkilerde güçlü, itibarlı, sözü dinlenen, dostluğu aranan ve dostluğuna güvenilen bir ülke olmasının sağlanacağı” vurgulanmıştır. Komşular başta olmak üzere, bütün ülkelerle dostane ilişkiler kurulup ilerletileceği, uluslararası mahiyet arz eden her türlü bölgesel iş birliğine yönelik oluşumların teşvik edilerek bu girişimlere uluslararası camianın etkili bir üyesi olarak dâhil olunacağı öngörülmüştür.⁷⁰³

“Dış Politikada Caydırıcılık Esas Olacak” başlıklı bölümde, Küresel Güç Türkiye ülküsü yolunda Türkiye’yi hedef alan unsurlara karşı uluslararası hukuk ve meşruiyet çerçevesinde gereken caydırıcı politikaların uygulanacağı, Türkiye’nin bağımsız, etkili ve sonuç alıcı bir dış politika izleyeceği ifade edilmiştir.⁷⁰⁴ Bu söylemle, bir taraftan terör ve çatışma riskleri bağlamında MHP kararlılığının altının çizilmesinin bir taraftan da seçmenin

⁷⁰⁰ Oğurlu, **a.g.e.**, s.5.

⁷⁰¹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.183.

⁷⁰² Oğurlu, **a.g.e.**, s.5.

⁷⁰³ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.184.

⁷⁰⁴ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.185-186.

bilhassa yakın çevrede meydana gelen olaylarda çok konuşan ancak az harekete geçen bir iktidar algısını netleştirmenin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Beyannamenin “Türk Dünyası İle İlişkiler Geliştirilecek” başlıklı kısmında Türk dünyasının, MHP’nin dış politikasının öncelikli ve ayrıcalıklı ilgi alanı olduğu vurgusu yapıldıktan sonra Kıbrıs, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Balkan ülkeleriyle ilişkilerin başta ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel olmak üzere, her alanda geliştirilmesi ve derinleştirilmesinin dış politikadaki temel hedefler olduğu ifade edilmiştir. “Türkiye dışındaki soydaş ve akraba topluluklarıyla, uluslararası hukuk ve devletlerarası ilişkilere yön veren esaslar çerçevesinde yakından ilgilenileceği ve gerekli kurumsal işbirliği yapılanmalarının öncelikle oluşturulacağı” vurgulanmıştır. Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerde; egemen eşitlik, ortak çıkar ve karşılıklı yarar temelinde her alanda geliştirilmesi ve ilişkilere stratejik derinlik kazandırılmasının MHP’nin ana hedefi olduğu açıklanmıştır.⁷⁰⁵

Dış politika alanındaki en somut öneri olarak Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesi için “kapsamlı bir siyasi-ekonomik program”ın hazırlanmasının altı çizilebilir. Her alanda karşılık ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli tüm şartların oluşturulması amacıyla gayret sarf edileceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları ile yakın işbirliğinin sağlanacağı, karşılıklı menfaat ilişkilerine dayalı, milli enerji ajansları ve ülkeler arasında da “Türk Dünyası Enerji Konseyi”, “Türk Dünyası Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Merkezi”, “Türk Dünyası Bilim ve Teknoloji Veri Tabanı”, “Türk Dünyası Bakanlığı” kurulacağı açıklanmıştır.⁷⁰⁶

MHP Kıbrıs konusunda, Türkiye’nin en önemli milli davası olduğuna vurgu yaparak, KKTC ile ilişkilerin başta ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olmak üzere her alanda geliştirilmesi ve derinleştirilmesinin temel hedeflerden biri olduğu belirtilmiştir. Türkiye’nin Kıbrıs üzerinde kurucu antlaşmalardan kaynaklanan vazgeçilemeyecek ve tartışılmayacak ahdi hak ve yükümlülükleri bulunduğu dikkat çekilen beyannamede, siyasi çözüm kapsamında Türkiye’nin etkin ve fiili garantisinin sulandırılması ya da olumsuz etkilenmesinin hiçbir koşulda kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır.⁷⁰⁷

Beyannamede “AB, Türkiye İçin Kader Meselesi Olarak Görülmeyecek” başlığında ele alınan AB ile ilişkilerde nihai hedef olarak tam üyelik savunulmakta olup “tam üyelik

⁷⁰⁵ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.186-187.

⁷⁰⁶ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.187.

⁷⁰⁷ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.188.

dışındaki yaklaşımların kabul edilmemesi” MHP politikasının esasını oluşturmuştur.⁷⁰⁸ Tam üyelik dışında herhangi bir önerinin tartışılmayacağı ve Türkiye’nin de diğer adaylarla eşit muameleye tabii olması gerektiği konusunda kararlılığın altı çizilmiştir. Ayrıca MHP ilişkilerin niteliğinde, zemininde ve çerçevesinde açıklığa ve yeniden tanımlamaya, milli menfaatler kapsamında yorumlamaya ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır.⁷⁰⁹ AB’ye üyeliği milli birlik ve bütünlük; terör ve bölücülük; Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konularına atıfla ele alan MHP, AB’nin bu alanlarda Türkiye’nin milli menfaatlerine zarar verecek bir yaklaşım sergilemediği takdirde üyeliğin mümkün olabileceğinin altını çizmiştir. Bu bağlamda, MHP AB üyeliğini kimlik ve kader sorunu olarak görmediğini ve Türkiye’nin ne pahasına olursa olsun AB ile ilişkileri sürdürmeye mecbur, mahkûm ve muhtaç olmadığını açıklamıştır.⁷¹⁰

Bu vurgulamalarla MHP’nin AB konusunda önceden izlediği politika ile (yani tam üyelik perspektifine karşı çıkmayan ancak onurlu bir birlikteliğe vurgu yapan yaklaşımla) ters düşmemeye ancak seçmenin zihninde öncelikli bir AB savunucusu olarak kalmamaya gayret edildiği anlaşılmaktadır.

Beyannamenin son bölümüne gelindiğinde MHP, ABD ile ilişkilerin ekonomik, siyasi ve güvenlik boyutlarıyla her iki tarafın karşılıklı çıkarlarına hizmet edecek şekilde, eşitlik ve karşılıklılık temelinde yürütülmesinin esas olacağını belirtmiştir. Rusya ve İran başta olmak üzere, Karadeniz ve Hazar havzası ülkeleri, Balkan ve Ortadoğu ülkeleriyle barış, istikrar ve bölgesel işbirliğini hedef alan ilişkilerin ve ortak ekonomik projelerin geliştirilmesi için çok yönlü politikalar izleneceğini ifade etmiştir.⁷¹¹

Afrika, Uzak Doğu ve Güney Doğu Asya ülkeleriyle ilişkilere beyannamede gerektiği kadar yer verilmemiştir. Sadece “Bu bölgelerle ilişkilerin geliştirilmesi ve dinamik bir ekonomik işbirliği ortamının yaratılması özel bir önem taşımaktadır” denilerek bir cümleyle geçiştirilmektedir. Bu açıdan Türk dış politikasının bu yeni ilgi sahasında inisiyatifin iktidar partisine bırakıldığı yorumu yapılabilir.

Beynamede Irak konusunda şöyle denilmiştir: “Irak politikamızın esası, Irak’ın toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesine ve Irak’taki Türkmen varlığının haklarının korunmasına, Irak topraklarının Türkiye için güvenlik tehdidi oluşturmamasına

⁷⁰⁸ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.189.

⁷⁰⁹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.188.

⁷¹⁰ Oğurlu, **a.g.e.**, s.7.

⁷¹¹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.189-190.

dayanmaktadır. Irak topraklarından ülkemize yönelen fiili terör tehdidi ve saldırıları karşısında, burada yuvalanan terör unsurlarının tasfiyesi için Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları kullanılacak, milli güvenliğimiz için gerekli bütün tedbirler alınacaktır." ifadelerine yer verilmiştir.⁷¹² Irak'ta meydana gelen gelişmeler, MHP'nin terör ve güvenlik bağlamındaki eleştirileri bakımından daha etkili biçimde vurgulanabilir, söylemin ana sütunlarından birini oluşturabilirdi. Bu bakımdan ilgili kısmın eksik olduğu belirtilebilir.

3.11. 7 Haziran / 1 Kasım 2015 Seçimleri

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Türkiye Büyük Millet Meclisi 25. döneminin 550 yeni milletvekilini belirlemek için yapılan 24. genel seçim olmuştur. 7 Haziran'daki seçim sonucunda hiçbir siyasi parti tek başına iktidar olabilmek için gerekli olan 276 sandalye sayısına ulaşamamıştır. Koalisyon hükümetinin kurulması için harekete geçen AK Parti Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu'nun gerçekleştirdiği görüşmelerden hükümet kurma çalışmaları sonuçsuz kalınca hükümet kurma görevini Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a iade etmesiyle, Cumhurbaşkanı erken seçim kararı almıştır. Türkiye siyasi tarihinde ilk defa bir genel seçim sonucunda hükümet oluşturulamamış ve ilk defa bir Cumhurbaşkanı ülkeyi tekrar seçime götürecek bir seçim hükümeti kurulması yönünde anayasal yetkisini kullanmıştır.

Aşağıda, 7 Haziran ve 1 Kasım Genel Seçimleri'nin sonuçları hem mukayese imkânı vermesi için hem de hükümet kurulması ancak 1 Kasım Genel Seçimleri sonucunda gerçekleşebildiği için aynı tablo içinde verilmektedir.

---

⁷¹² Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s.190.

Partiler	Alınan Oy Yüzdesi (7 Haziran)	Kazanılan Sandalye Sayısı	Alınan Oy Yüzdesi (1 Kasım)	Kazanılan Sandalye Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	40,9	258	49,5	317
Cumhuriyet Halk Partisi	25	132	25,3	134
Milliyetçi Hareket Partisi	16,3	80	11,9	40
Halkların Demokratik Partisi	13,1	80	10,8	59
Saadet Partisi	2,06	-	0,7	-
Büyük Birlik Partisi	-	-	0,6	-
Vatan Partisi	0,33	-	0,3	-
Demokratik Sol Parti	0,29	-	0,01	-
Bağımsız Türkiye Partisi	0,19	-	0,1	-
Demokrat Parti	0,15	-	0,01	-
Toplumsal Uzlaşma Reform ve Kalkınma	0,13	-	0,0	-
Hak ve Özgürlük Partisi	0,11	-	0,02	-
Halkın Kurtuluş Partisi	0,08	-	0,02	-
Doğru Yol Partisi	0,06	-	0,0	-
Anadolu Partisi	0,06	-	-	-
Merkez Parti	0,03	-	0,04	-
Millet Parti	0,04	-	0,0	-
Komünist Parti	0,03	-	0,1	-
Yurt Parti	0,02	-	0,0	-
Hak ve Adalet Partisi	0,01	-	0,0	-
Bağımsız	0,01	-	0,0	-
Katılım Oranı / Toplam Sandalye Sayısı	87,6	550	85,23	550

• **Tablo 10. 7 Haziran / 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri**

7 Haziran ve 1 Kasım seçimlerinde partilerin elde ettikleri seçim sonuçları mukayese edildiğinde siyasi manzara çok açıktır. 7 Haziran'da AK Parti'nin oyları 2011'de yapılan genel seçimle karşılaştırıldığında, belirli oranda düşmüştür. MHP ve HDP aynı sayıda

milletvekili (80) ile meclise girmiştir. CHP ise ana muhalefet konumunu korumuştur. CHP, 2011'deki oy oranına oldukça yakın bir oy alarak konumunu korurken, MHP ise oylarında kayda değer artış elde etse de CHP'nin ardından seçimi yine üçüncü sırada tamamlamıştır. 1 Kasım'da ise tablo AK Parti'nin lehine olmuştur. Dördüncü kez seçmen AK Parti'ye tek başına iktidar olma yetkisini vermiştir. Fakat CHP için, aldığı oy ve temsil hakkı kazandığı milletvekili sayısı ile 'yerinde sayma' hali devamlılık arz etmiştir. MHP ve HDP ise 1 Kasım'ın iki kaybeden partisidir. Her iki parti de önemli oranda oy ve milletvekili kaybı yaşamış, 7 Haziran'daki performanslarının oldukça altına düşmüşlerdir.⁷¹³

Özetle, 7 Haziran'da tek başına hükümet kurma başarısı elde edemeyen AK Parti, 1 Kasım seçiminde gösterdiği performans ve seçmenin iradesi ile 'hakim parti' konumunu muhafaza etmeyi başarmıştır.

1 Kasım seçimleri kararı alındıktan sonra partiler seçmene ulaşmak için daha çok ekonomi politikaları ve sosyal politikalar üzerinde odaklandığı görülmüştür. Dış politika konusunda partilerin beyannamelerini incelediğimizde 7 Haziran seçimlerinde beyan edilen unsurlar yerini korurken, AK Parti yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarına yönelik yeni politikalar geliştirirken, MHP İŞİD (DEAŞ) ve İncirlik mutabakatını beyannamesine ekleyerek sunmuştur.

Bu noktada siyasi partilerin 7 Haziran ve 1 Kasım seçim beyannamelerindeki dış politika hedefleri aynı olması nedeniyle değerlendirmemizde tekrara düşmemek adına bu seçim beyannameleri yönetsel olarak ayrı ayrı ele alınmayacak tek seferde analiz edilecektir.

3.11.1. Adalet ve Kalkınma Partisi

AK Parti 7 Haziran seçiminde 6 ana bölümden oluşan 380 sayfalık bir seçim beyannamesi açıklamıştır.⁷¹⁴ "Yeni Türkiye Yolunda Daima Adalet Daima Kalkınma" başlıklı beyannamesi ile seçmenin karşısına çıkmıştır. Dış politika, beyannamede altıncı ve en son madde olarak "vizyoner ve öncü ülke" başlığıyla 20 sayfa yer vermiştir. Niceliksel inceleme yapıldığında ise dış politika bölümünün AK Parti'nin beyannamesinde 5.716 kelime olduğu görülmüştür.

⁷¹³ Mustafa Altunoğlu, **2015 Seçimleri ve Türkiye'de Hakim Parti Dönemi**, SETA Analiz, Aralık 2015 Sayı: 145, s.13.

⁷¹⁴ AK Parti, **"7 Haziran Seçim Beyannamesi - Yeni Türkiye Yolunda Daima Adalet, Daima Kalkınma"**, Ankara, 2015.

AK Parti'nin 1 Kasım seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesi 6 ana bölümden oluşan 274 sayfadan oluşturulmuştur. “Huzur ve İstikrarla Türkiye'nin Yol Haritası”⁷¹⁵ başlığını taşıyan söz konusu beyanname 7 Haziran için hazırlanan beyannamedekine benzer alt başlıklar barındırmıştır. Dış politikaya beyannamede yine “vizyoner ve öncü ülke” başlığıyla yer verilmiştir.

Beyannamenin dış politika bölümünde geçmiş yılların aksine format değişikliğine giden AK Parti, ‘Neler yaptık’ başlığı altında bugüne kadar uygulanan politikalara ilişkin bilgiler verilirken, ‘Neler yapacağız’ başlığı altında uygulanan politikalara devam edileceği vurgulanarak değerlendirmeler yapılmıştır.

“Vizyoner ve Öncü Ülke” başlığı altında dış politika vizyonunu ortaya koyan AK Parti, kurulduğu günden bugüne dek hakkaniyetli dış politika yürüttüğünü ve yürütmeye devam edeceğini, önüne koyduğu vizyon kapsamında Türkiye'nin öncü ülke konumunu sürdürme hedefinde olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda AK Parti döneminde, modern Türkiye tarihinde, geçmiş hükümetlerle mukayese götürmeyecek şekilde, dış politikaya başarı mührü vurulduğu iddia edilmiştir. Bu kapsamda dış politika ilkelerinin değer odaklı olarak belirleneceği vurgulanmıştır.⁷¹⁶

Geçmiş iktidarları döneminde ülke menfaatleri ile dünyanın ortak değerlerini yansıtan evrensel ilkeler arasında hiç bir çelişki görmeyen, vizyoner ve gerçekçi bir dış politika geleneğini kurumsallaştırıldığı ifade edildiği beyannamede küresel ve bölgesel ölçekteki bazı kronik problemlerin çözülmesi için uluslararası sistemin mekanizmalarının geliştirilmesi ve iyileştirilmesinin öncülüğünü yaptıkları iddia edilmiştir.⁷¹⁷

AK Parti, dış politikasının vizyona dayalı ve çok boyutlu olduğunu iddia etmiş, Türkiye'nin Avrupa Birliği hedefinin stratejik bir hedef olarak görüldüğünü ancak Avrupa Birliği'yle ilişkilerin, diğer ilişkilerin bir alternatifi değil, tamamlayıcısı olarak tanımlandığını beyan etmiştir. Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkilerin yanı sıra tam üyelik müzakereleri yürütmeye devam edeceklerini, AB kurumları ve üye ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye devam edeceklerini beyan etmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin ekonomik dinamizm başta olmak üzere, birçok alanda Birliğe önemli katkılarda bulunacağı gerçeğiyle, devletlerarası ilişkilerin ötesinde toplumdan topluma ve iş dünyaları arasında ilişkileri

⁷¹⁵ Adalet ve Kalkınma Partisi, **1 Kasım Seçim Beyannamesi - Yeni Türkiye Yolunda Daima Adalet, Daima Kalkınma**, Ankara, 2015.

⁷¹⁶ AK Parti, **a.g.b.**, s.251.

⁷¹⁷ AK Parti, **a.g.b.**, s.251.

geliştirerek yeni bir süreç başlatılacağı ifade edilmiştir.⁷¹⁸ Burada AB üyeliğine ilişkin somut hedefler konusunda net bir ifade belirtilmezken, gelecek dönemde AB ile ilişkilerdeki en somut hedeflerden biri ise “vizelerin kaldırılması, Gümrük Birliği’nin güncellenmesi, mali işbirliğinin derinleştirilmesi gibi inisiyatiflerle Türkiye-AB ilişkilerinde pozitif gündemin güçlendirilmesi” olarak ortaya çıkmıştır. Önceki yıllarla karşılaştırıldığında, AB üyelik hedefinin geçen seçimlerin aksine daha az yer aldığını söylemek mümkündür.

AK Parti Kıbrıs konusunu beyannamesinde, “Kıbrıs’ın uluslararası toplum içerisindeki haklı yerini almasının temel öncelikleri olduğunu” belirtmiş ve politikasını “Kıbrıs’ta, her iki halkın asli kurucu iradelerini, siyasi eşitliklerini ve Ada’nın ortak sahibi olmalarını temel alan müzakere edilmiş adil ve kalıcı bir çözüm için garantör ülke olarak yapıcı katkımızı sürdüreceğiz ve Birleşmiş Milletlerin bu yöndeki çabalarını destekleyeceğiz” cümleleriyle ifade etmiştir.⁷¹⁹

AK Parti, en fazla önem verdiği Ortadoğu bölgesi için Kuzey Afrika ve Orta Doğu’daki birleştirici ve yapıcı rolün devam ettirileceğini, Orta Doğu’daki demokratikleşme sürecine desteğin süreceğini ve bu bölge ülkeleriyle çok boyutlu ilişkilerin devam ettirileceğini dile getirmiştir.⁷²⁰ Kanbolat, beyannamedeki bu ifadeleri “Mısır, İsrail, Suriye, BAE başta olmak üzere Ortadoğu ülkelerinde büyükelçiliği olmayan ve kavgalı durumda olan, güney komşularının Afganistanlaştığı, güney illerinin Pakistanlaştığı bir Türkiye’nin, Ortadoğu’da nasıl bir yapıcı rol oynayabileceği tartışmaya açıktır.” cümlesiyle eleştirmektedir.⁷²¹

Irak’a yönelik, Irak’ın toprak bütünlüğünün dış politika gereği savunulmasının devam edileceği ve o dönemde Irak’ta süren krizin (hükümet krizi) atlatılması için gerekli desteğin verileceği belirtilmiştir. Filistin sorunu için ise adaletli bir çözümün yanında olacaklarını beyan eden AK Parti, İsrail’in Filistin’e yönelik dış politikası değişmedikçe bu ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesinin imkansız olduğunu beyan etmiştir.⁷²²

AK Parti iktidarının, Suriye’de dört yıldır devam eden ihtilafın neden olduğu insani yıkım, bölgesel güvenlik ve istikrar açısından oluşturduğu tehditlerin öncelikli gündemi olduğunu, insani ve vicdani sorumluluk gereği, rejimin zulmünden ve DEAŞ teröründen

⁷¹⁸ AK Parti, **a.g.b.**, s.256.

⁷¹⁹ AK Parti, **a.g.b.**, s.254.

⁷²⁰ AK Parti, **a.g.b.**, s.255.

⁷²¹ Hasan Kanbolat, **Partilerin 2015 Seçim Beyannameleri’nde Dış Politika**, 2023 Dergisi, Sayı 170, Haziran 2015, s.18.

⁷²² Murat Yılmaz, **7 Haziran 2015’e Doğru AK Parti, CHP, MHP ve HDP’nin Seçim Beyannamelerinin Değerlendirilmesi**, SDE - Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2015, s.11.

kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriyeli ve Iraklıların yaralarının sarılması için gerekli yardımın sağlanacağını ifade etmiştir.⁷²³ Beyannamenin bu bölümünden de anlaşılacağı üzere AK Parti mevcut durumun değiştirilmesine dair net ifadelerden kaçınırken, Suriye'deki ihtilafın geleceği ve mültecilerin sorunları konusunda tatmin edici açıklamalara yer vermemiştir.

Komşularla olan bölgesel ilişkiler konusunda, Rusya ile ilişkilerin enerji ve ticaret başta olmak üzere yakalanan ivmeyi muhafaza edilerek daha da güçlendirileceği belirtilirken, Ukrayna'da bölgesel istikrarsızlık kaynağı olarak görebilecek krize, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve uluslararası hukuk temelinde diplomatik yöntemler ile çözümün destekleneceği vurgulanmıştır. Ukrayna ve Rusya arasında Kırım'ın asli halkı olan soydaş Kırım Tatar Türklerinin güvenlik ve refahının temini, hak ve çıkarlarının genişletilerek güvenceye kavuşturulması bakımından gerekli girişimlerde bulunmayı sürdüreceğini açıklamıştır.⁷²⁴

AK Parti'nin Güney Kafkasya'ya yönelik hedefleri ise anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü doğrultusunda, Azerbaycan toprakları ile Yukarı Karabağ'daki işgalin sona erdirilmesi ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginliklerin sonlanması için çaba gösterileceği beyan ve vaat edilmiştir. Ermenistan ile normalleşmenin istendiği belirtilmiş ancak bunun nasıl olacağına ve sınır kapılarının statüsüne değinilmemiştir.⁷²⁵

Seçim beyannamesinde, Afrika'daki işbirliklerini artırarak faaliyetlerine devam edeceğini dile getiren AK Parti, bu kıtadaki büyükelçiliklerin sayısını arttıracak ve bu kıtadaki 20 milyar dolar seviyesindeki ticaret hacminin arttırılacağını vurgulamıştır. Asya-Pasifik bölgesiyle ilişkilerin derinleştirilerek geliştirilmeye devam edileceği, Çin, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Endonezya ve Malezya ile stratejik seviyeye yükseltilecek ilişkilerin daha da ileri bir noktaya taşınmasının hedeflendiği belirtilmiştir.⁷²⁶ Beynamede bu coğrafyaya yapılan vurguda, Ak Parti hükümetlerinde dış politikada etkinlik sahasının coğrafi manada genişletilmesine dikkat çekilmek istendiği görülmekte olup, bunda Ahmet Davutoğlu'nun eğitim ve meslek arka planının etkisi olduğu belirtilebilir.

Yurtdışında yaşayan Türklere ilişkin olarak, geçmiş dönem hükümetlerinin politikaları ile kendi iktidarı dönemindeki politikaları kıyaslayarak AK Parti iktidarına kadar bütüncül politikalar geliştirilemediğini savunmuştur. Yeni dönem içinde Türk okullarının kurulmasının

⁷²³ AK Parti, **a.g.b.**, s.255.

⁷²⁴ AK Parti, **a.g.b.**,s.256.

⁷²⁵ AK Parti, **a.g.b.**,s.256.

⁷²⁶ AK Parti, **a.g.b.**, s.257.

teşvik edileceği, Türkiye kökenlilerin bulunduğu ülkelerle kültür anlaşmalarının güncelleneceği gibi vaatlerde bulunmuştur.⁷²⁷

Beyannamenin, yeni vizyoner dış politika çerçevesinde Türkiye'nin 2016 yılında İİT Zirvesine ev sahipliği yapacağı, 15-16 Kasım 2015 tarihlerinde Antalya'da G-20 Liderler Zirvesi'nin düzenleneceği, 2011 yılında Türkiye'nin İstanbul'da ev sahipliği yaptığı BM En Az Gelişmiş Ülkeler Dördüncü Zirvesi'nin devamı olarak, 2016 yılında bir Gözden Geçirme Konferansına ev sahipliği yapılacağı açıklanmıştır.⁷²⁸

2015 seçimleri sonrası Türk dış politikası adına oldukça hareketli bir dönem olmuştur. Öncelikli olarak seçimlerden hemen sonra 24 Kasım tarihinde Suriye'nin Bayırbucak bölgesinde, Türkiye sınırı yakınında bir Rus savaş uçağı Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle angajman kuralları çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından vurularak düşürülmüştür. Bunun üzerinde Rusya Savunma Bakanlığı, Türkiye ile bütün askeri ilişkilerini askıya almıştır.⁷²⁹

Bu olay, 1950'lerden beri ilk kez NATO üyesi bir ülkenin Rus yapımı uçağı düşürmüş olması bakımından da ayrıca öneme sahip bir olaydır. Bu olay sonrasında Türkiye ve Rusya'nın ikili ilişkileri büyük ölçüde kötüleşmiş ve kopma noktasına gelmiştir. Öyle ki turizm açısından önemli bir yeri olan Rus turistlerin Türkiye'ye gelmekten vazgeçmeleri turizm açısından, Türkiye'den yaş sebze meyve ithalinin Rusya tarafından durdurulması Türk tarım üreticisi bakımından sıkıntılı bir süreci başlatmıştır.

Rus uçağının düşürülmesi uluslararası camiada büyük yankı yaratmış ve birçok yazar bu olayı köşelerine taşıyarak Türkiye-Rusya ilişkilerinin geleceği ve krizin boyutları üzerine analizlerine yer verdiler. İngiliz Daily Telegraph gazetesinin savunma editörü Con Coughlin "Putin eğer ateşle oynarsa, sonunda yanacak" başlıklı yazısında, "Türkler, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e ders verdi" ifadelerini kullanmıştır.⁷³⁰ Rus basınında kriz, "Türkiye-Rusya ilişkilerine darbe", "Sovyetler Birliği sonrası bir NATO üyesiyle en ciddi askeri olay" şeklinde yorumlanmıştır. Batı basınının Türkiye'yi Rusya karşısında destekleyen ve hatta kışkırtan üslubuna karşı Rus basınında da tehdit içerikli çokça yazı kaleme alınmıştır.

⁷²⁷ AK Parti, **a.g.b.**, s.265.

⁷²⁸ AK Parti, **a.g.b.**, s.264.

⁷²⁹ Isabelle Fraser, Raziye Akkoc, The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/12015465/Turkey-shoots-down-Russia-jet-live.html>, 26.11.2015 (çevrimiçi), (erişim: 11.06.2017)

⁷³⁰ Con Coughlin, "The Russians Had It Coming to Them", The Telegraph, 24.11.2015, (Çevrimiçi), <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/12013896/The-Russians-had-it-coming-to-them.html>, (erişim: 11.06.2017)

Ekonomi gazetesi Vedomosti, “Türkiye, Rus gazını başka bir kaynakla ikame edemez. Türkiye, Rus tahılının da en büyük ikinci alıcısı. Ekonomik ilişkilerin bozulması halinde Rusya’nın yeni alıcılar bulması zor olacak” diye yazmıştır.⁷³¹ Amerikan New York Times gazetesi ise, Rus uçağının düşürülmesiyle bölgede gerginlik tırmandı yorumunda bulunmuş, olayın Rusya ve Batı arasındaki ilişkileri daha da gerebileceğini yazmıştır.⁷³²

Türk basınında ise olay Dünya basınından farklı değildi. Muhtelif pek çok yazar uçağın düşürülmesi olayını köşelerine taşımışlardı. Hürriyet gazetesi yazarlarından Cengiz Çandar, Rus Uçağının Vurulması “Allah’ın Emri” miydi? başlıklı yazısında “Türkiye açısından yakın tarihin belki de en önemli krizinin “Türk tarafı”, Atlantik ötesine bakarak, kendisini bir ölçüde “rahatlamış” hissedebilir. Washington, krizin faturasını, daha ziyade Moskova’nın üzerinde görme eğiliminde”⁷³³ şeklinde konuyu köşesine taşımıştır. Yeni Şafak gazetesinden Ali Bayramoğlu ise Rus uçağının düşürülmesini iki açıdan değerlendirme çabası içinde olmuştur. “Birincisi teknik açıdan Türkiye haklıdır, Rus uçağı sınır ihlali yapmış, uyarılara kulak asmamış, milliyeti bilenmeyen bu uçak, daha önce ilan edilmiş angajman kuralları çerçevesinde vurulmuştur. İkincisi siyasi açıdan ise Türkiye hızlı ve hatalı davranmıştır. Vur emrini o anda hangi merci verdiyse, iş angajman kurallarının uygulanmasından, bir güç ve kararlılık gösterisinden çok daha ileri gitmiştir. Hükümetin de istemeyeceği bir durum üremiş, bir sıkıntı doğmuştur.”⁷³⁴ ifadelerini kullanmıştır. Hürriyet gazetesinden Murat Yetkin ise, “Rus savaş uçağını düşürüp iki pilotun da ölümüne neden olması yalnızca Türk-Rus ilişkilerini dibe çekmekle kalmadı, aynı zamanda Türkiye’nin Suriye hareket kabiliyetine darbe vurdu ve Rusya’nın hava, Suriye ordusu ve İran kontrolündeki milislerin kara hâkimiyetini genişletti”⁷³⁵ yorumlarına yer vermiştir. Gerçekten de Türkiye’nin bu hamlesi sonrasında Rusya Suriye’de Türkiye aleyhine bir dizi savunma tedbiri almıştır.

Türk-Rus ilişkilerinin günümüzdeki seyrine bakacak olursak, Rus SU-24 uçağının Türk F-16’ları tarafından düşürülmesi sonrası ilişkiler dibe vurmuş boyuttaydı. Turizm’den tarıma, inşaat sektöründen eğitime dek her alanda sorunlar baş gösteriyordu. Her iki taraf için de büyük bir kayıp olarak yorumlanan ilişkilerin kesilmesi ekonomik olarak büyük sonuçları

⁷³¹ “Düşürülen Rus Uçağı Dış Basında Böyle Yankılandı”, Sabah Gazetesi, 25.11.2015, (Çevrimiçi), <http://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/dusurulen-rus-ucagi-dis-basinda-boyle-yankilandi-1448452227/3>, (erişim: 11.06.2017)

⁷³² “Düşürülen Rus Uçağı Dış Basında Böyle Yankılandı”, Sabah Gazetesi, 25.11.2015, (Çevrimiçi), <http://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/dusurulen-rus-ucagi-dis-basinda-boyle-yankilandi-1448452227/3>, (erişim: 11.06.2017)

⁷³³ Cengiz Çandar, “Rus Uçağının Düşürülmesi Allah’ın Emri Miydi?”, Hürriyet, 25.11.2015, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/rus-ucagin-vurulmasi-allahin-emri-miydi-40018878>, (erişim: 11.06.2017)

⁷³⁴ Ali Bayramoğlu, “Rusya Krizi Ve Riskler...”, Yenişafak, 26.11.2015, (Çevrimiçi), <http://www.yenisafak.com/yazarlar/alibayramoglu/rusya-krizi-ve-riskler-2023220>, (erişim: 11.06.2017)

⁷³⁵ Murat Yetkin, “Amerika’nın Pişmanlığı, Rusya’nın Bekleyişi”, Hürriyet, 23.12.2016, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/amerikanin-pismanligi-rusyanin-bekleyisi-40314851>, (erişim: 11.06.2017)

beraberinde getirmişti. Bunun bilincinde olan tarafların tekrar eski ikili ilişkilerini yakalaması ve ilişkileri yeniden tesis etmek amacıyla Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve yıllardır Rusya ile iş yapan iş adamlarının devreye girmesi ile Türkiye-Rusya arasında mekik diplomasisi hız kazanmıştı. Tüm bu girişimlerin sonucunda ilişkilerde belirli bir yol alınmış olup, Türkiye'nin Rusya'ya yönelik yazmış olduğu bir mektup ile Rusça "izvinite" karşılığı "Mazur görün, kusura bakmayın"⁷³⁶ anlamı içeren ifadesi ve öldürülen pilotların ailesine yardım etme sözü vermesiyle 29 Haziran 2016 Çarşamba günü Putin'in bakanları ile birlikte yaptığı açıklama ile ilişkilerde normalleşmenin başladığı duyuruldu. Ancak Rusya ile ilişkilerin yeniden yumuşaması büyük ölçüde 15 Temmuz'daki FETÖ (Fethullahçı Terör Örgütü) darbe girişimi sonrasında gerçekleşebilmiştir. Bunda, Fethullah Gülen'in ABD'de bulunması, darbe girişimi süreci ve sonrasında Moskova'dan Türk hükümetine açık destek mesajlarının gelmesi, Gülen'in iadesi yönünde ABD tarafından tatmin edici bir adım atılmaması vb. etkenler sayılmalıdır.

Katerina Dalacoura, Türkiye'nin Rusya ile yaklaşmasını FETÖ, PKK ve ISID tarafından giderek artan kuşatmadan kurtulmak olarak yorumlarken, Türkiye'nin Suriye politikasının değişeceğini ve muhtemelen de Esad'ın kaldırılma hedefinin ve Suriye muhalefetine verilen desteğin başarısız olacağını iddia ediyor.⁷³⁷ Henri Barkey ise, Amerika'nın YPG'yi meşru bir aktöre dönüştürmesinin sonucu olarak Türkiye'yi Rusya'ya yakınlaştırdığını söylüyor. Ankara'nın Rusya ile olan yaklaşması, ABD ile arasındaki gerilimin artmasına sebep olduğunu belirtiyor.⁷³⁸ Soli Özel⁷³⁹ "The Crisis in Turkish-Russian Relations" başlıklı yazısında, Rus uçağının düşürülmesi ve akabinde gelişen olayların Ortadoğu'da işleri değiştirdiğini, Türkiye'nin Suriye üzerindeki planlarını aksattığını ve yine Türkiye'nin hırslı bölgesel güç olma hedefini geri plana ittiğini belirtmektedir.⁷⁴⁰

Mısır'da 2013 yılında yaşanan darbeden sonra Mısır-Türkiye ilişkilerinde ağır bir kriz ve diplomatik ilişkilerde kopma yaşanmıştır. Lakin 2015 seçimleri sonrasında ise Türkiye kaynaklı olarak çeşitli yumuşama işaretleri gelmeye başlamıştır. Ağustos 2016'da Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yaptığı açıklamada, "Mısır ile de ilişkilerimizi geliştirmek

⁷³⁶ Murat Yetkin, "Türk-Rus Krizini Bitiren Gizli Diplomasinin Öyküsü", Hürriyet, 08.08.2016, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> (erişim:11.06.2017)

⁷³⁷ Katerina Dalacoura, "A New Phase in Turkish Foreign Policy: Expediency and AKP Survival", Future Notes, No. 4, Istituto Affari Internazionali (IAI), Rome, Italy, February 2017, s.4.

⁷³⁸ Henri Barkey, "Putin and Erdogan's Marriage of Convenience," *Foreign Policy*, 11 January 2017, (Çevrimiçi), <http://foreignpolicy.com/2017/01/11/putin-and-erdogans-marriage-of-convenience/> (erişim: 05.07.2017)

⁷³⁹ Soli Özel: Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Öğretim üyesidir. Dünya Siyaseti, Amerikan Dış Politikası, Ortadoğu Politikası, Türk Dış Politikası, Uluslararası İlişkiler Teorisi çalışma alanlarıdır.

⁷⁴⁰ Soli Özel, "The Crisis in Turkish-Russian Relations", Center for American Progress Turkey 2023, Mayıs 2016, s.5.

isteriz. İlişkilerimizin kötü olmasını hiçbir zaman istemedik aslında ama bu darbe girişiminden sonra ister istemez kopma oldu” ifadelerini kullanmıştır. Bunun üzerine Mısır Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ahmed Ebu Zeyd, Mısır Televizyonu CBC’ye verdiği röportajda, “Türkiye ile uluslararası kanunlar, iyi komşuluk ilişkileri ve karşılıklı işbirliği temelleri çerçevesinde yakınlaşmayı amaçlayan çabaları memnuniyetle karşılıyoruz.” açıklamasını yapmıştır.⁷⁴¹ Bununla birlikte Şubat 2017’de 4 yıl aradan sonra Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Heyeti Mısır’da düzenlenen Mısır-Türkiye İş Forumu’na katılmıştır.⁷⁴² Karşılıklı adımların atılmasına karşın henüz diplomatik açıdan bir ilerleme kaydedilmediği de görülmektedir. Mısır’daki Tahrir ve Rabiätül Adeviye olayları sırasında kullanılan ve eş zamanlı olarak AK Parti tarafından da kullanılan Rabia işareti, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından “Tek Vatan, Tek Bayrak, Tek Devlet, Tek Millet”i ifade eden dört şiar biçiminde tercüme edilmeye başlanmıştır.

2015 sonu itibariyle Türk dış politikası bilançosu çıkarıldığında, Türkiye’nin özellikle Orta Doğu’da konumunun ve dünyadaki itibarının sarsıldığı, sıfır sorun derken sıfır sorunla karşılaştığı, bölgedeki çatışmalarda tarafsız bir aktör olarak çözümün değil, taraf tutarak sorunun bir parçası haline geldiği eleştirileri yapılmıştır. Özellikle Suriye ve Irak’a yönelik izlenen dış politika Türkiye’nin bölgesel sorunlarda tarafsızlığını ve etkinliğini yitirdiğine ilişkin görüşleri güçlendirmiştir. Ankara’nın Suriye politikası, Türkiye için yaşamsal güvenlik tehdidi üreten bir boyuta ulaşmıştır. Esad rejimini devirmek eksenli şekillenen politika, Suriye’de gelişen iki büyük tehdit olan PKK/PYD ve IŞİD tehditlerine karşı etkin ve caydırıcı araçlar kullanamamıştır.⁷⁴³ Sıfır sorun politikasının özellikle Müslüman devletlere yönelik olduğunu belirten Ehud Toledano, bir nevi bu politikayı yeni Osmanlılık olarak yorumluyor. Sıfır sorunun başarısız olduğunu, Türkiye’nin bazı bölgelerdeki geleneksel nüfuzuna zarar verdiğini özellikler Kafkasya ve Ortadoğu’da ters tetiğini açıklıyor.⁷⁴⁴

“Sıfır sorun”dan “değerli” adı verilen yalnızlığa geçiş süreci, muhalefet partilerinin ciddi tepkisine yol açarken, Adalet ve Kalkınma Partisi, kendi seçim bildirgesinde dış politikayı “hakkaniyet eksenine” oturttuğunu, “itibarlı bir dış politika” izlediğini savunmaktadır.⁷⁴⁵ Bu konuda AK Parti İstanbul milletvekili ve TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Ahmet Berat

⁷⁴¹ Ahmet Halife, Gülşen Topçu, “Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yeni Dönem”, Anadolu Ajansı, 14.08.2016, (Çevrimiçi), <http://aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-misir-iliskilerinde-yeni-donem/628538> (erişim: 11.06.2017)

⁷⁴² “Türkiye ile Mısır’ın Ticari İlişkileri Yeniden Filizleniyor”, Hürriyet, 06.02.2017, (Çevrimiçi),

<http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-ile-misirin-ticari-iliskileri-yeniden-filizleniyor-40356827> (erişim: 11.06.2017)

⁷⁴³ Ümit Özdağ, Yelda Demirağ, **Stratejik Derinlikte Savrulan Türk Dış Politikası**, Kripto Yayınları, Ankara, 2016, s.8.

⁷⁴⁴ Ehud Toledano, “The AKP’s New Turkey.”, Hudson Institute. April 22, 2011. (Çevrimiçi),

<https://www.hudson.org/research/9846-the-akp-s-new-turkey> (erişim: 10.06.2017)

⁷⁴⁵ Orhun Ural, “Stratejik Derinlikte Boğulanlar”, 13.02.2017, (Çevrimiçi),

https://www.papiroom.net/525450515053_stratejik-derinlikte-bogulanlar, (erişim: 10.06.2017)

Çonkar, Ankara'nın "çok pozitif bir dış politika yaklaşımı" geliştirdiğini söylemektedir. Bir başka isim Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) diplomat kökenli Genel Başkan Yardımcısı Murat Özçelik, "Ahmet Davutoğlu 'komşularla sıfır sorun' diye başladığı, Türkiye'yi büyük bir itibarsızlık içerisine iten ve dış politikada gerçekten çok kötü durumlara doğru ilerlediğimiz bir hatta soktu ülkemizi" diye açıklamada bulunmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidardaki son 13 yılda izlediği dış politika anlayışını değerlendirmesini yorumlayan MHP eski Genel Başkan Yardımcısı Tuğrul Türkeş "berbat" yorumunu yaparken "Başarı adına söylenebilecek hiçbir şey yok. Düşündüğümüz zaman 'sıfır sorun' diye büyük iddiayla ortaya çıktılar. Ondan sonra son 10-12 yılda damgasını vuran şahsiyet şimdi Başbakan. Suriye'de bir yığın yanlış yapıldı. Irak'ta zaten yanlışlıklar yapılıyor, Kıbrıs konusunda öyle. Ukrayna ile yaşanan olaylarda, Tatarlar'ın Kırım işgali sonrasında Rusya'ya bir sert çıkış sergileyemedi. Kararlılığı orada daha net belirtmesi gerekti. Avrupa Birliği ile ilişkilerde çok disiplini bir davranış sergilediğini söyleyemeyiz. O bakımdan 'AKP'nin dış politikası başarılıdır' demek mümkün değil" şeklinde ifade etmektedir. HDP Genel Başkan Yardımcısı Nazmi Gür ise, Türkiye'nin Suriye politikası için "baştan itibaren yanlış bulduğumuz ve karşı çıktığımız politika, Erdoğan ve Davutoğlu'nun maceracı, komşularla sorunlu politikasını çatışmaya dönüştürücü eğilimi ve nihayetinde yeni Osmanlılık adı altındaki dış politika serüvenleri bence çöktü. Ortadoğu, Suriye politikası çöktü. Türkiye'nin hiçbir inandırıcılığı kalmadı" açıklamasını yapmaktadır.⁷⁴⁶

AK Partinin 2017 itibariyle dış politikada daha rasyonel ve pragmatist adımlar atacağı beklenmektedir. Aksi takdirde Türkiye'nin ideolojik ve mezhepsel bir dış politika izlemesi dünyada yalnızlaşmasına ve geçmiş dönemde izlediği yanlış politikalar ile tekrar yüzleşeceği gerçeğini değiştirmeyecektir. Türkiye'nin muhtemel dış politikası için öngöründe bulunan Katerina Dalacoura ise, Türkiye'nin MENA(Middle East and North Africa yani Orta Doğu ve Kuzey Afrika) bölgesindeki rolü ile ilgili olarak, gelecekte daha az müdahale gücü olacağı tahmininde bulunuyor. Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolü konusunda, ülkeyi bölgesel bir lider ya da model olarak sunma çabalarının dağılacağını iddia ediyor. Müslüman Kardeşler gruplarına verilen desteğin devam edeceğini, ancak daha düşük bir biçimde olacağını belirtiyor. Dış politikadaki kaymayı belirtirken bölgedeki ilişkilerin geleceğine de vurgu yapan Dalacura, Suudi Arabistan ile Türk işbirliğinin artacağını, İsrail ile ve muhtemelen de Mısır'la da olan ilişkilerin geliştirileceğini ve daha az ideolojik bir dış politika izleneceğini açıklıyor. Türkiye, Orta Doğu ve Afrika Bölgesi'nde kendi menfaatlerini sürdürmeye, bazen

⁷⁴⁶ Alparslan Esmer, "Siyasetçilerden AKP'nin Dış Politika Karnesi", 03.06.2015, (Çevrimiçi), <https://www.amerikaninsesi.com/a/siyasetcilerden-akp-nin-dis-politika-karnesi/2805583.html> (erişim: 11.06.2017)

Batı ve AB ile işbirliği yapmaya devam edeceğini ve önemli bir bölgesel güç olmayı sürdüreceğini söylüyor.⁷⁴⁷

3.11.2. Cumhuriyet Halk Partisi

CHP 7 Haziran seçimine “Yaşanacak Bir Türkiye” başlığını taşıyan bildirgesi ile katılmıştır. 1 Kasım seçimini hedefleyen bildirgeye göz atıldığı zaman, CHP’nin “Önce İnsan, Önce Birlik, Önce Türkiye” başlığı altında 7 Haziran seçimindekine yakın olarak bir bildirge ile seçmenin karşısına çıktığı görülmüştür. Niceliksel inceleme yapıldığında ise dış politika bölümünün CHP’de 4.337 kelime olduğu tespit edilmiştir.⁷⁴⁸

CHP seçim beyannamesinde, dış politika hedeflerini dört temel üzerinde değerlendirmiştir. Bu hedefler: yurttaşların güvenlik, huzur ve refahına öncelik veren, yurttası temel alan dış politika anlayışı, CHP’nin kuruluşundan ve sosyal demokrasiden gelen değerler, Türkiye’nin tarihi birikimini, coğrafi konumunu ve kültürel zenginliğini esas alan çoğulculuk düşüncesi ve dünya ile bütünleşmeyi artıracak bölgesel iş birlikleri ile ittifaklar ve ortaklıklar geliştirme olarak sıralamıştır.⁷⁴⁹

Dış politika çerçevesinde ülkenin tehlikeli bir yalnızlığa sürüklendiğini dile getirmekte olan CHP, meşruiyetin temelini uluslararası hukuk olduğunu belirtmiş, dış politikayı uluslararası toplumla uyum içinde sürdürmeyi öngörmüştür. Geçmiş dönemin dış politikasını son derece sert değerlendirmelerle eleştiren CHP, AK Parti’nin dış politikasını, “ne yurttta, ne dünyada barış” sağlamaktır şeklinde tanımlamanın yanı sıra “AK Parti’nin maceracı dış politikasının bedelini yurtttaşlarımız canlarıyla, mallarıyla ödemektedir” ifadelerine yer vermiştir. Bu bağlamda dış ilişkilerin yeni baştan yapılandırılarak çağdaş dünyanın gerekleri ile uyumlu hale getirilmesinin elzem olduğunu vurgulanmıştır.⁷⁵⁰

CHP, Ortadoğu coğrafyasına yönelik hedeflerini açıklamadan önce bölgedeki iç durumu değerlendirdikten sonra politikalarını açıklamıştır. Bu bağlamda bölgede etnik, dinsel ve mezhepsel çatışmaların tırmanmakta, kimlik siyasetinin yurtttaşlık siyasetinin önüne geçmekte olduğunu ifade etmektedir. İktidar partisinin politikalarını eleştiren CHP, AK Parti iktidarının Türkiye’nin Osmanlı coğrafyasında egemenlik kurmasını öngören “stratejik derinlik” politikası Türkiye’yi Orta Doğu’da ve yurt içinde büyük bir kaosun içine

⁷⁴⁷ Katerina Dalacoura, A New Phase in Turkish Foreign Policy: Expediency and AK PARTİ Survival, Future Notes, No. 4, February 2017, s.5.

⁷⁴⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, **Seçim Bildirgesi – Önce İnsan, Önce Birlik, Önce Türkiye**, Ankara, 2015, s. 194.

⁷⁴⁹ Gökhan Kilit, Büşra Çatır, “**Türkiye Seçimlere İlerliyor: 7 Haziran’a Doğru Siyasi Partilerin AB Politikası**”, İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, Sayı 130, Haziran 2015, s.4.

⁷⁵⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 194.

sürüklediğini belirterek mezhep kimliğini Türkiye'nin dış politikasına taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca gelecekte Türkiye'nin savaşa sokulmasından endişe duyduğunu dile getirerek Türkiye'nin komşularının toprak bütünlüğüne göz diken bir ülke durumuna düşürüldüğünü iddia etmiştir.⁷⁵¹

AK Parti'nin politikalarını eleştiren CHP, kendisinin iktidarı döneminde politikalarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Orta Doğu siyasetinde ve dış politikada sorun çıkararak değil, sorun çözen parti olacaktır. CHP ülkemize, Orta Doğu’da AK Parti’nin kaybettiği, barış için arabulucu rolünü yeniden kazandıracaktır. Suriye’yle çatışmayı engelleyebilecek bir görüşme süreci başlatılacak, devletlerarası ilişkiler çerçevesinde Mısır ve İsrail ile ilişkiler kurulacak, Libya ve Yemen’le ilişkilerimizin düzeltilecek, Rusya ve İran ile ilişkilerimiz güçlendirilecektir. Orta Doğu’daki komşularımıza yönelik buyurgan üslup, saldırgan tavır ve mezhepçi politikalar terk edilecek, onun yerini yapıcı diyalog, iyi, kalıcı ve sürdürülebilir ilişkiler alacaktır. CHP, Türkiye’yi Orta Doğu’da tekrar itibarlı ve güvenilir bir ülke konumuna getirmeye kararlıdır.”⁷⁵²

AB ile ilişkiler bölümünde ise CHP, 1963 yılında başlayan sürecin, Partinin iktidara gelmesi halinde üyelikle sonuçlanacağı ve Türkiye'nin AB'nin saygın bir üyesi olacağını altını çizmiştir. Bununla birlikte, AB üyeliği gerçekleşene kadar, vize, tarım destekleri ve bölgesel kalkınma alanlarında gelişmeler için etkin müzakerelerin yürütüleceği belirtmiştir. AB'ye tam üyeliğin adil olmayan tek taraflı ödünlere bağlanmasına karşı çıkılacağı ifade etmiştir. Kıbrıs Türk halkının meşru taleplerinin AB tarafından dikkate alınmasının gerekliliğine dikkat çekerek bu duruşlarını her fırsatta sergileyecekleri vurgulanmıştır. AB ile ABD arasında yürütülen Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması (TTYO)'nda Türkiye'nin çıkarlarının korunmasını sağlayacaklarını belirterek, CHP, TTYO vasıtasıyla Türkiye'nin daha saygın bir konum ve güç elde edeceğine; evrensel demokratik ilkeler çerçevesinde Türkiye'nin bölgede istikrarın yeniden tesisi yolunda önemli mesafe kat edeceğine işaret etmiştir.⁷⁵³

CHP beyannamede Suriye’de sürmekte olan savaşta taraf tutmayacağını, kalıcı barışı sağlamaya dönük bütün uluslararası girişimleri ve BM Suriye Özel Temsilcisi'nin çalışmalarını destekleyeceklerini, Suriye muhalefetiyle ilişkileri sürdürürken, Suriye

⁷⁵¹ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 196-197.

⁷⁵² Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 197.

⁷⁵³ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 200-201.

yönetimiyle de ilişki kurulacağını ifade etmiştir. Beynamede aynı zamanda ABD ve Türkiye tarafından, Suriye’de IŞİD’e karşı savaşmak üzere Suriyeli silahlı güçler eğitilmesini öngören “eğit-donat” programının kaldırılması gündeme getirmiştir. Ayrıca “uluslararası hukuka ve komşuluk ilişkilerine aykırı olan eğit-donat programına son vereceğiz” denmiştir. AK Parti hükümetinin, Suriye politikasının merkezine yerleştirdiği güvenli bölge oluşturulması konusunda, güvenli bölgenin ancak “Suriye yönetiminin rızası” ve “koalisyon güçlerinin desteği” olursa kurulacağı seçim beyannamesinde ele almıştır.⁷⁵⁴

Beynamede Irak ile ilişkiler hem merkezi yönetim, hem de Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerin “Irak Anayasası’nın çizdiği çizgiler çerçevesinde”, en üst seviyeye taşınacağı ifade edildi. Irak’ı oluşturan tüm unsurlarla eşit ve iyi ilişkiler kuracağını açıklayan CHP, Türkmenlerin sorunlarının adil biçimde çözümlenmesine katkıda bulunacağını vurgulamıştır. Irak’la ekonomik ilişkiler içinde gerekli adımlar atılacağını belirterek Türkiye’nin en önemli ticaret ortaklarından olacağını iddia etmiştir.⁷⁵⁵

CHP seçim beyannamesinde komşumuz İran’la geleneksel iyi ilişkilerin sürdürülerek ekonomik ilişkilerin yanı sıra başta turizm olmak üzere ilişkilerimizin çok yönlü olarak güçlendirileceği belirtilmiştir. Mısır ve Yemen’le ilişkilerin düzeltileceğini, ekonomi, kültürel ve siyasi ilişkileri yeniden tesis edileceği ifade edilmiştir.⁷⁵⁶

ABD’yle ilişkilerimizi karşılıklı saygı, güven ve süreklilik çerçevesinde en üst düzeye çıkartmayı beyan eden CHP, bunu yaparken de eşitlik temelinde yeni bir anlayışla ve iki ülkenin de Batı dünyası içinde özgün bir konuma sahip oldukları düşüncesiyle hareket edeceğini vurgulamıştır. ABD’yle stratejik ve askeri ilişkilerle sınırlı olmayan başta ekonomik, bilimsel ve kültürel etkileşime açık yeni bir ortaklık tesis edileceği beyan edilmiştir.⁷⁵⁷

CHP Kıbrıs konusunda seçim bildirgesinde ‘Kıbrıs’ta Kalıcı Çözüm’ ve ‘KKTC ile İlişkiler’ olmak üzere iki başlıkta Kıbrıs’a yer vermiştir. İlişkilerde KKTC’nin egemenlik haklarını ve demokratik iradesini savunacağını bildiren CHP, içişlerine müdahale edilmesine izin vermeyeceğini ifade etmiştir. Kıbrıs sorununun adil ve kalıcı bir çözüme ulaşması için çalışacağını bildiren CHP’nin seçim bildirgesinde şu ifadeler yer almıştır: “Kıbrıs sorununu, KKTC’nin ve Kuzey Kıbrıs halkının kazanılmış haklarını koruyarak ve Kıbrıslı Türkler ile

⁷⁵⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 205-206.

⁷⁵⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 209.

⁷⁵⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 209-210.

⁷⁵⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 211.

Rumların siyasi eşitliğini sağlayarak çözeceğiz. Türkiye’ni Doğu Akdeniz’deki gücünü artıracak ve Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarının adil bölüşümünü sağlayacağız. Kıbrıs Türk halkını ekonomik yaptırım ve uluslararası ambargolara karşı desteklemeye devam edeceğiz.”⁷⁵⁸

CHP beyannamesinde “Orta Asya Cumhuriyetleri” başlığıyla Türkistan coğrafyasına değinmiştir. Somut bir önerinin sunulmadığı bölümde genel olarak ilişkileri iyi tutacaklarını, işbirliğini artıracaklarını ve özellikle enerji noktasında Avrupa’yla bağ kuracaklarını ifade etmiştir. Balkanlar konusunda ise dinsel ve etnik radikalizme hizmet eden hamasi söylemlerden uzak durularak hakların korunması, eşit yurttaşlık ve demokrasiye katkı vurgusuyla Balkan Türklüğünün yaşadıkları ülkelere entegrasyonu desteklenmiştir.⁷⁵⁹

Kuzey Afrika başta olmak üzere Afrika’daki tüm ülkelerle, öğrenci değişimi, ticari yatırım, turizm ve kültürel değişim olanaklarının geliştirileceği belirtilmiştir. Libya, Tunus ile ikili ilişkilerin geliştirileceği, Güney ve Orta Amerika ülkeleriyle ilişkilerin zenginleştirilmesi ve geliştirilmesi politikalarının sürdürüleceği ifade edilmiştir.⁷⁶⁰

3.11.3. Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi 7 Haziran seçimine “Bizimle Yürü Türkiye” başlıklı beyannamesi ile girmiştir. MHP’nin 1 Kasım seçim beyannamesi aynen muhafaza edilmiştir. Bir başka deyişle, MHP’nin 7 Haziran ve 1 Kasım beyannamelerinde herhangi bir farklılık gözlemlenmemiştir. Niceliksel inceleme yapıldığında ise dış politika bölümünün MHP’de 1.881 kelime olduğu tespit edilmiştir.⁷⁶¹

Seçim beyannamesinde dış politika bölümünde, başta “Türk Dünyası”, “Kıbrıs”, “Avrupa Birliği”, “Amerika Birleşik Devletleri”, “Rusya Federasyonu” ve “Yükselen Güçler” başlıkları altında hedeflere yer vermiştir. Türkiye’nin, kısa vadede huzur ve istikrarın teminatı “Bölgesel Lider Ülke” olmasını, uzun vadede ise uluslararası güvenliğe, barışa ve adaletle katkıda bulunacak “Küresel Güç” konumuna gelmesini dış politika vizyonu olarak belirleyen MHP, Türkiye’nin jeostratejik konumunu dikkate alarak⁷⁶², küresel ölçekte siyasi, sosyal ve ekonomik politikaların yaratılmasında etkin olan, gelişmeleri ve sorunları realist, milli bir

⁷⁵⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 212.

⁷⁵⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 215.

⁷⁶⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, **a.g.b.**, s. 216.

⁷⁶¹ Milliyetçi Hareket Partisi, **Seçim Beyannamesi –Huzurlu ve Güvenli Gelecek**, Ankara, 2015, s. 255.

⁷⁶² Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s. 255.

strateji etrafında ele alan, Türkiye merkezli ve çok yönlü bir dış politika yürütmeyi hedeflediklerini açıklamışlardır.⁷⁶³

Seçim beyannamesinde AB ile ilişkiler konusunda, AB'nin Türkiye için zorunlu bir meselesi olarak görülmemesinin altı çizilerek, Kıbrıs sorunu ve AB'nin yanlış tutumu nedeniyle görüşmelerin olumsuz gittiğini belirtmiştir. Beynamede, bazı AB üye ülkeleri tarafından dile getirildiği vurgulanan ve Türkiye'nin üyeliği ile sonuçlanamayacak müzakere sürecinin kabul edilemez olduğu ifade edilirken, AB ile ilişkilerin Türkiye için bir "kimlik ve kader sorunu" olarak görülmediğini vurgulamıştır.⁷⁶⁴

"Türkiye, ne pahasına olursa olsun AB'nin yörüngesinde sürüklenmeye mahkûm ve muhtaç değildir" şeklinde kararlı ifadelerin olduğu beynamede, Türkiye'nin milli birliği ve bütünlüğü; terör ve bölücü faaliyetler; Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan gibi önemli dış politika alanlarındaki yaklaşımların Türkiye'nin çıkarlarının zarar görmemesi şartıyla katılım müzakerelerinin sürdürülmesi ve tam üyelik dışındaki alternatif ve önerilerin asla kabul edilmemesi, MHP'nin AB politikasının temelini oluşturduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁵ Bu hususlar MHP'nin bir önceki seçim beyannamesinde de benzer cümlelerle ifade edilmiş olan hususlar olduğundan, MHP'nin ana söylemine hâkim bir görüşü temsil ettiği rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Türk Dünyası meselelerine, geçmiş yıllardaki seçim beyannamelerinde olduğu gibi yine en çok yer veren parti yine MHP olmuştur. Öncelikle genel bir politika ile dünyanın neresinde olursa olsun tüm soydaşlarımızın ve vatandaşlarımızın hak ve hukukunun korunması için gayret gösterileceği belirtilirken, özelde Kıbrıs, Kafkasya, Balkan ülkeleriyle ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin her alanda geliştirileceği ve derinleştirileceği ifade edilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan Türk nüfusuna yönelik uluslararası hukukun esasları çerçevesinde yakından ilgilenileceği taahhüdünde bulunulmuştur.⁷⁶⁶

Bu amaçla kapsamlı bir siyasi-ekonomik program hazırlanacağı her alanda karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi için gayret sarf edileceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları ile yakın işbirliği sağlanacağı, karşılıklı menfaat ilişkilerine dayalı, milli enerji ajansları ve ülkeler arasında da "Türk Dünyası Enerji Konseyi", Türk Dünyası Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Merkezi", "Türk Dünyası Bilim ve

⁷⁶³ Kilit, Çatır, a.g.e., s.5.

⁷⁶⁴ Kilit, Çatır, a.g.e., s.5.

⁷⁶⁵ Kilit, Çatır, a.g.e., s.5.

⁷⁶⁶ Milliyetçi Hareket Partisi, a.g.b., s. 255.

Teknoloji Veri Tabanı”, “Türk Dünyası Bakanlığı” kurulacağı açıklanmıştır.⁷⁶⁷ Bunlar MHP’nin bir önceki beyannamesinde de yerini bulmuş somut önerilerdir.

Kıbrıs meselesini “milli dava” olarak tanımlayan MHP, “Kıbrıs’ta tek gerçekçi uygulanabilir ve yaşayabilir çözümün; iki bölge, iki milletli ve iki devletli bir ortaklık yapılanmasına dayanması gerektiğine inanmaktadır” sözlerine yer vererek net bir tavır sergilemiştir. Rumların uzlaşmaz tavrını da dile getiren MHP, AB konusunda Kıbrıs’ın ön şart olmasına karşı çıkacaklarını ifade etmiştir. “MHP, Kıbrıs’ta yeni başlayacak müzakerelere değinilmiş ve Kıbrıs Türklerinin azınlık statüsüne çekileceği ve 1974 öncesine götürecek hiç bir oldubittiyi kabul etmeyeceğini ifade etmiştir.⁷⁶⁸

MHP, ABD ile ilişkileri her iki tarafın karşılıklı çıkarlarına hizmet edecek şekilde eşitlik ve mütekabiliyet temelinde yürütüleceğini, ABD ile NATO çerçevesinde ve ikili düzeyde bölgesel ve küresel sorunlardaki işbirliği, milli çıkarlarımız doğrultusunda şekillendirileceğini vurgulamıştır.⁷⁶⁹

Bölgesel sorunların çözümünde Türkiye ile Rusya’nın işbirliğinin belirleyici bir unsur olacağı belirtilmiş, Rusya ve komşusu olduğu ülkelerle barış, istikrar ve bölgesel işbirliğini hedef alan ilişkilerin ve ortak ekonomik projelerin geliştirilmesi için çok yönlü politikalar izleneceği ifade edilmiştir. Bu noktada Kırım’ın Rusya tarafından ilhak edilmesi ve Kırım Türklerinin sürgün, imha, inkâr ve asimile edilme girişimlerine karşı Kırım Türklerinin hak ve hukuku kararlılıkla savunularak, Rusya ile akılcı ve adil bir çözüme ulaşılmaya çalışılacağı anlatılmıştır.⁷⁷⁰

MHP, dünya siyasetinde önemi artan ülkelerle hangi coğrafyada olursa olsun yeni işbirlikleri geliştirileceğini açıklamıştır. Bu çerçevede Japonya ve Çin başta olmak üzere Doğu Asya ülkeleriyle kapsamlı ilişkiler geliştirileceğini, Hindistan, Güney Afrika Cumhuriyeti, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerle ilişkilerini derinleştireceğine yine bu ülkelere ek olarak Türkiye ile tarihî ve kültürel bağlara sahip olan Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere, tüm Afrika ülkeleriyle diplomatik, siyasî, ekonomik, ticarî, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirilerek derinleştireceğini beyan etmiştir.⁷⁷¹

⁷⁶⁷ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s. 256.

⁷⁶⁸ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s. 256-257.

⁷⁶⁹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s. 258.

⁷⁷⁰ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s. 258.

⁷⁷¹ Milliyetçi Hareket Partisi, **a.g.b.**, s. 259.

3.11.4. Halkların Demokratik Partisi

HDP'nin 52 sayfalık seçim beyannamesinin yaklaşık 1,5 sayfalık bölümünü dış politika siyasası oluşturmuştur. Diğer partilere kıyasla seçim beyannamelerinin toplam sayfaları içinde dış politikaya ayrılan sayfa sayısına bakıldığında, HDP dış politikaya ilişkin en az vurguyu yapan siyasi parti olmuştur. Niceliksel inceleme yapıldığında ise HDP'nin dış politika bölümünün 287 kelime olduğu görülmüştür.⁷⁷²

“Tüm dünya halklarının kendi siyasi geleceklerini özgürce belirleyecekleri demokratik, eşitlikçi ve özgürlükçü bir yönetim anlayışı geliştirme” politikası izleyeceğini belirten HDP'nin dış politika bakışı Ortadoğu'da yoğunlaşmıştır. Suriye'deki iç savaşın sona ermesi için gerekli çalışmaların ve Filistin halkına desteğin devam edeceğinin vurgulandığı beynamede, HDP'nin AB politikası, “AB'nin insan haklarına riayet, yerel demokrasi, güçler ayrılığı, hukukun üstünlüğü gibi ilkelerin savunulması” ve “AB ile üyelik müzakerelerinin Türkiye'nin temel ilkeleri çerçevesinde ele alınması” olmak üzere iki cümle ile özetlenmiştir.⁷⁷³

Beynamede Kıbrıslı Türk ve Rum halklarının Ada'nın bölünmüşlüğüne son vermek için ortaya koydukları çözüm önerilerini ve çabalarının desteklenebileceği belirtilirken, Ermenistan üzerinde uygulanan ekonomik ambargonun kaldıracağı, gerekli ekonomik, politik ve diplomatik ilişkilerin geliştirilerek Ermeni halkıyla dostluk köprülerinin kurulacağı ifade edilmiştir. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorununda çözüm çabalarını destekleyeceğini açıklamıştır.⁷⁷⁴ Bu kadar kısa bir dış politika bölümünde bu kadar açık bir “Ermenistan'la ilişkiler” perspektifi sunulması HDP'nin konuya özel önem verdiğini ve Türkiye'nin konuya dönük yerleşik politikasına tam muhalif olduğunu ortaya koymaktadır.

Emperyalist müdahalelere ortak olmak, destek vermek, başka ülkelere karşı müdahalede bulunmak gibi politikalara karşı çıkmaya devam edeceğini belirten HDP, Avrupa ve dünya genelinde ırkçılık, anti-semitizm, insan ticareti, göçmenlik sorunları, uluslararası uyuşturucu ticareti, yerinden edilme, yabancı düşmanlığı, islamofobi ve benzeri insanlık değerlerini ilgilendiren sorunlara yönelik çözümlerin geliştirilmesi amacıyla gerekli işbirliğinin oluşturulacağını ifade etmiştir.⁷⁷⁵ Ancak Suriye iç savaşında özellikle son 2-3 yılda yaşanan gelişmeler, HDP'nin ABD'nin PYD'ye desteğini Emperyalist bir müdahale olarak görmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

⁷⁷² Halkların Demokratik Partisi, *Seçim Bildirgesi – Büyük İnsanlık*, Ankara, 2015, s.13.

⁷⁷³ Kilit, Çatır, *a.g.e.*, s.6.

⁷⁷⁴ Halkların Demokratik Partisi, *a.g.b.*, s.14.

⁷⁷⁵ Halkların Demokratik Partisi, *a.g.b.*, s.14-15.

SONUÇ

Siyaset, modern demokrasilerde yönetime talip ve aday olan en organize yasal politika merkezleri olan siyasal partilerce yapılmaktadır. Türkiye; çok partili siyasal hayata geçilmesinden itibaren, yerel ve genel seçimler, muhtelif halk oylamaları tecrübe etmiş, birikimli bir demokrasiye sahiptir. Askeri müdahalelere, darbelere ve darbe girişimlerine, siyasetin olağan/meşru akışını hedef alan oluşumlara ve terör örgütlerine rağmen Türk demokrasisi hayatiyetini ve gelişimini sürdürmüştür. 19. Yüzyıl sonunda başlayan siyasal parti teşebbüsleri yaklaşık 150 yıllık bir tecrübeye işaret etmektedir.

Tarihte insan hakları ve demokratikleşme mücadeleleri ile birlikte ortaya çıkan siyasi partilerin asli fonksiyonlarının; toplumun değişik kesimlerinin birbirinden farklı istek ve tercihlerini dikkate alarak ülke iç ve dış politikalarının belirlenmesinde aktif bir rol üstlenilmesi olduğunu belirtebiliriz. Bu istek ve tercihleri kapsayıcı ve katılımcı yöntemle ortaklaştırarak bir araya getirme çabası siyasi partilerin kurumsallaşmalarını sağlamış, siyasal partiler yönetme vizesini elde etmek üzere sandık vasıtasıyla halk sınavına tabi olmuşlardır. Elbette sandık, ya da seçimler, rejimleri tek başına demokratik kılacak kadar belirleyici araçlar değildir. Ancak seçimler olmadan da demokrasi olmaz. Genel seçimler, rejimlerin parlamenter, yarı başkanlık veya başkanlık olmasına bağlı olarak devlet ve hükümet başkanlarının yanı sıra ulusal parlamentoların da belirlendiği seçimleri ifade eder. Dış politika, genel seçimlerle halkın önüne giden siyasal partilerin, kendi vizyon ve bakışlarını takdim ederek ve destek beklediği konulardan biridir. Modern demokrasilerde, seçimlerde muhtelif propaganda unsurları, görsel, yazılı vb. yollarla ortaya konur. Ancak bir de yasal çerçevede siyasal partilerin üst yönetimleri ve yetkili organlarınca tespit edilen hususları içeren seçim beyannameleri vardır.

Seçim beyannamelerinde yer alan hususları belirleyen en temel öge, ilgili devletin ve toplumun gündemidir. Bu gündem seçimlerin genel atmosferine olduğu gibi seçim beyannamelerine de yansıyor, ekonomi, sağlık, kültür, adalet, güvenlik/savunma, eğitim, dış politika gibi hususların ağırlığını belirlemektedir. Zamanla gelişen beyannamelerin bir yandan hacmi artarken diğer yandan daha genel vaatler yerlerini daha spesifik ifadelere bırakmaya başlamıştır.

Şüphesiz Türkiye'deki siyasal partiler de dünyadaki demokratik eğilimleri takip etmiş, seçim beyannamelerinin tarihsel izleğini sürdürmüş ve en nihayetinde Batı

demokrasilerindeki benzeri partiler gibi seçim beyannamelerinde konuları daha profesyonel biçimde ele almaya başlamışlardır.

Bu çalışma ile şimdiye kadar lisansüstü bir çalışmanın doğrudan ve tek başına konusunu oluşturmamış olan “seçim beyannamelerinde dış politika” başlığına ilişkin çeşitli sorulara cevaplar aranmıştır. Bunu yaparken 1980 darbesi sonrasında yapıp kabul edilen 1982 anayasası bir başlangıç olarak kabul edilmiştir. Dış politikaya etki eden unsurlar hem genel hem de Türkiye bağlamında ele alınmıştır.

Türk siyasal hayatının önemli partilerinin kuruluş ve gelişme süreçleri ile ilgili kısa bilgi sunulmuştur. Türk siyasal partilerinin dış politika konularını ele alış, işleyiş, halka sunuş yol ve yöntemlerine dair saptamalarda bulunulmuştur.

Bu çerçevede, Türk dış politikasının Soğuk Savaşı süresi boyunca, genelde “küresel” durum çerçevesinde yürümüş olduğunu, 1989 yılından itibaren Sovyetler Birliği’ndeki değişime bağlı olarak Doğu Avrupa ve Balkanlar’da ortaya çıkan gelişmeler ve 1991’de iki kutuplu dönemin son bulması ile uluslararası sistemde köklü değişiklikler yaşanınca, bundan Türk dış politikası ve Türk siyasal hayatının da etkilendiğini belirtebiliriz.

Özallı ANAP iktidarlarının sonuna doğru gerçekleşen ABD’nin 1991 Körfez müdahalesinin etkisi çok boyutlu ve uzun soluklu olmuştur. Savaşı jeopolitik konumundan dolayı Türkiye’yi bir kez daha önemli aktör haline getirirse de beraberinde güvenlik riskleri ve ekonomik sorunlar taşımıştır. Özal’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Batı ekseninde özellikle ABD ile üst seviyede uyum içinde dış politika sürdürülmüş, Refah-Yol hükümeti döneminde ise eksen kayması tartışmaları yaşanmıştır. Üçlü koalisyon döneminde ise AB ile uyum/bütünleşme adımları içeride tartışmalara neden olmuş 2001 ekonomik krizi ise Türkiye’nin uluslararası finans kuruluşları ile zorunlu işbirliğini getirmiştir. Bu çalışmanın incelediği 34 yılın 15 yılında tek başına iktidar olan AK Parti yönetimlerinde dış politikada daha büyük gidiş gelişler, ani ve hızlı savrulmalar olmuştur. Buna bağlı olarak dönem dönem uluslararası itibarda bir yükselme veya azalma olabilmıştır. Ancak, Türkiye’nin dış politika ile ilgilenen kamuoyu çevrelerinin niteliğinde bir genişleme/artışın bu dönemde daha belirgin olarak ortaya çıkmış olması bu çalışmanın konusu bakımından da önemlidir. Keza, dış politika konularının iç siyaset tartışmalarında daha fazla öne çıkması da bu döneme denk gelmektedir. Yine bu son 15 yıl içinde dış politika karar alma mekanizmaları bakımından da hem esaslı değişiklikler hem tartışmalar bulunmaktadır.

2000’li yıllardan itibaren Türk siyasi partilerinin, beyannamelerinde dış politika konu ve hedeflerine 1990’lı yıllara kıyasla daha fazla yer verdikleri gözlemlenmektedir. Beyannamelerinin ilgili kısımlarında genellikle detaylandırılmadan kısa geçilen dış politika konusu, Türk dış politikasının genel ilkelerine atıfta bulunularak, geleneksel yönelimlerin devam ettirileceğinin belirtildiği bölümler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca hükümet olma imkânına sahip olan siyasi partilerin seçim beyannameleri ile uygulamaları arasında dış politika çıktıları açısından uyumlu sonuçlar elde edemedikleri görülmektedir. Partilerin beyannamelerinde belirttikleri hedeflerin siyasi bütünlük açısından yetersiz ve eksik oldukları ve bu hedeflerin yürütülmesi konusunda beyannamelerinde izlenecek yolların belirtilmemesi ve tatmin edici bir şekilde açıklanmaması önemli bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır.

2002’den 2016’ya gelen süreçte; ABD’deki 11 Eylül saldırısı, Afganistan ve Irak’ın işgali, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da yaşanan Arap Baharı, Suriye’de halen devam eden iç savaş gibi küresel ve bölgesel sorunlar, iç siyasette dış politika meselesinin politik sorunlar arasında diğer sorunlara göre daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur. Hiç kuşkusuz yaşanan bu gelişmeler siyasi partilerin seçim beyannamelerine yansımıştır.

AK Parti, 2002 seçim beyannamesinde dış politikaya ilişkin elliye yakın cümle kullanırken, 2007, 2011 ve 2015 seçimlerinin her birinde ise 250’ye yakın cümleyi dış politika için sarf etmiştir. AK Parti kadar olmasa da CHP’nin de seçim beyannamesinde dış politikaya gösterdiği ilgide bir artış gözlemlenmiştir. Örneğin, 2002 seçim bildirgesinde dış politika üzerine 40 civarında cümle sarf eden CHP, 2007 yılında bu sayıyı neredeyse iki katına çıkartmış, 2011 yılı beyannamesinde ise 120’nin üzerinde cümle kullanmıştır. Ancak 2015 seçimlerinde 2011 seçimlerine göre dış politika vurgusunun düştüğü gözlemlenmiştir.

Bu zaman aralığında MHP’nin seçim beyannamelerindeki dış politika söylemlerine baktığımızda, AK Parti ve CHP’den farklılaşan bir eğilim gözlemlenmiştir. 2002 yılında 50’nin üzerinde cümleyle dış politikaya en fazla yer ayıran parti olan MHP, 2007 ve 2011 seçim beyannamelerinde ise dış politikada bahsi geçen cümle sayısında anlamlı bir artış gözlemlenmemiştir. 2007 seçim beyannamesinde az sayılabilecek bir artışla 70 civarına çıkan dış politikaya ilişkin cümle sayısı, MHP’nin 2011 ve 2015 seçim beyannamesinde tekrar 50 civarına düşmüştür. 2002-2015 arasında dış politika meselesi ülkenin politik gündeminde önemli bir yer tutarken; MHP, AK Parti ve CHP’den farklılaşarak, küresel ve bölgesel dış politik değişimlerle seçim beyannamelerindeki dış politika siyasaları arasında güçlü bir

korelasyon kurmamış yani AK Parti ve CHP gibi dış politik gelişmelere aynı anlam derecesini yüklediği gözlemlenmiştir. Bu farklılaşmayı Maurice Duverger'e atıfla, siyasi parti tiplerine ilişkin farktan kaynaklanan bir olgu gibi görebiliriz. AK Parti ve CHP seçim beyannamelerinde küresel ve bölgesel gündemi yakalayarak ortaya koydukları dış politika siyasaları ile kadro partisi özelliği gösterirken MHP seçim beyannamelerinde iç politik meselelere daha çok yer ayırarak 'herkesi yakala' hedefi doğrultusunda kitle partisi gibi davranmıştır.

Ayrıca, sağ/merkez sağ partilerde dış politikanın dini/kültürel konularla ve söylemlerle algılanıp ele alındığı olgusundan hareketle Türkiye'de de Ortadoğu'nun seçim beyannamelerinde öne plana çıkışını yorumlayabiliriz. MHP örneğinde, dış politikada müşterek hareket edilmesi gereken aktörler bağlamında ortak kültür ve tarihi bağlar yanında öncelikli güvenlik (terörizmle mücadele) konularına ağırlık verildiği görülecektir. Türk devlet ve topluluklarını kasteden Türk Dünyası perspektifinin de Türk siyasal partilerinin gündemine MHP ile girdiği bilinmektedir. Seçim beyannamelerinde de bu konu açıkça görülür.

Partilerin seçim beyannamelerinde dış politika alanında geçmiş beyannamelere göre yapısal farklılık tespit edilemese de doğrudan krizlere/konulara dair söylem değişiklikleri gözlemlenmektedir. Bu bağlamda niceliksel bir araştırma ile ele alacak olursak AK Parti'nin sırasıyla 2002, 2007, 2011 ve son seçim beyannamesini karşılaştırmalı incelediğimizde bir dizi ifade farklılığı görülmüştür. Örneğin Azerbaycan'la ilişkiler 2002 beyannamesinde yer almazken, bu konu 2007'de 2 kez, 2011'de 5 kez, 2015'de ise 15 defa vurgulandığı görülmektedir. Ermenistan ile ilişkilerde ise metin dilinde bir takım farklılar dikkatimizi çekmekte, 2002 beyannamesinde Ermenistan'a yer verilmezken, bu konu 2007'de "1915 olayları", 2011'de "soykırım iddiaları", 2015'de ise "adil hafıza arayışı" şeklinde yer bulmaktadır.

Bir başka örnek olarak Türk Dünyası/Türk Cumhuriyetleri vurgusuna bakılabilir. Artık bağımsız olan Türk devletlerine bir nevi hamilik görevinin üstlenilmesi ve bu yolla Türkiye'nin bölgeye model olma / öncü olma işlevine yönelik tartışmalar konuyu siyasal partiler açısından da önemli hale getirmiştir. Buna karşın Türk devletlerinin ekonomik ve siyasal olarak Batıya entegrasyonu siyasal partilerin programlarında yer almıştır. Türk Dünyası / Türk Cumhuriyetleri konuları, 1991 yılında Refah Partisi seçim beyannamesinde 2 kez, DSP 3 kez vurgulanarak soydaşlık üzerinden politika gütmenin olumsuz yönleri ifade edilmiştir. ANAP "Orta Asya cumhuriyetleri ve özel kültürel bağlarımız bulunan diğer cumhuriyetler" söylemi ile 2 kez yer verirken DYP ise hiç yer vermemiştir. 1995 yılında ise, RP ve ANAP

değınmezken, DSP 5 kez konu üzerinde durmuştur. 1999 yılında MHP 15 kez Türk Dünyasını vurgularken, DSP 4 kez bölgeye ilişkin hususlara değınmiştir, FP ve DYP 2’şer kez konuya işaret etmiştir. AK Parti 2002 seçim beyannamesinde 2 kez Türk Cumhuriyetleri konusuna yer verirken, CHP 1 kez, MHP ise 15 kez, 2007 seçimlerinde AK Parti 11, MHP 23 kez değınırken CHP değınmemiştir. 2011 seçimlerinde AK Parti 3 kez, CHP ise “Orta Asya” ifadesi kullanarak 1 kez konuya temas etmiştir, MHP ise 21 defa bu bölge ile ilişkilere dair ifadeler kullanmıştır. 2015 seçimlerinde ise AK Parti 1, CHP yine “Orta Asya Cumhuriyetleri” ifadesi ile 2 kez, MHP de 24 kez yer verilmiştir.

Bu konuda en ilgi çeken değıerlendirme DSP’nin Sovyetler Birliği dağılmadan yapmış olduğu öngörüsü olmuştur. DSP 1987 seçim beyannamesinde Sovyetler Birliği’nin dağılabileceğini, Türkiye’nin böyle bir gelişmeye hazırlanması gerektiğini yıllar önce öngörmüş ve 1987 Seçim Bildirgesinde bu konuyla ilgili özel bir bölüm oluşturarak, gerek başka ülkelerin yurttaşı olan Türklerle, gerek yurtdışındaki Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının ve Türkiye’ye gelen göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmek üzere bir bakanlık kurulmasını önermiştir. Ayrıca DSP yine bu öngörüsünü ve teklifini sırasıyla 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde de yinelemiş ve devletlerin sınırları içerisinde yaşayan Türklerle ilgili yapıcı ve özgün politikalarını akla ve uluslararası hukuka uygun olarak oluşturulması gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu istatistikler bağlamında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası Türk siyasi partileri seçim beyannamelerinde Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerini süratle kurumsallaştırmasına yönelik birçok proje öne sürülmüştür. Bu husus özellikle MHP’nin seçim beyannamelerinde gözlemlenmektedir. Türk Dünyası Ortak Pazarı ve Türk Dünyası Bakanlığı gibi projeler, MHP’nin bölgeye yönelik ilişkiler ağını, sıkı ve kalıcı bağlar haline dönüştürmek istediğinin somut göstergesi olmuştur. Diğer partiler ise başta kültürel alan olmak üzere, ekonomik ilişkiler ile enerjinin taşınması gibi konularda işbirliğinin gerçekleştirilmesi ve mevcut ilişkilerin derinleştirilmesine büyük önem vermişlerdir.

RP 1995 seçim beyannamesinde Orta ve Batı Asya’daki ekonomik kaynaklar ve Doğu Asya’daki ekonomik dinamizm ile gittikçe ağırlılığını hissettiren Asya kıtasını ihmal eden bir dış politika stratejisinin Türkiye’nin ufkunu daraltacağı yönündeki iddiasını, Refahyol Hükümeti kurulduktan sonra, 15 Haziran 1997 tarihinde Türkiye’nin öncülüğünde kurulmuş olan D-8 oluşumunu gerçekleştirerek bir nevi hayata geçirmeye/somutlaştırmaya çalışmıştır.

İncelemiş olduğumuz Türk siyasi partilerinin 1982-2016 arası seçim beyannamelerinde en çok yer verilen başlıklar sıralayacak olursak, Avrupa, Ortadoğu, AB, Kıbrıs, Kafkasya ve Balkanlar olmuştur. Türk siyasi partilerinin 1982-2016 yılları arasında, siyasi partilerin seçim beyannameleri içerisinde yer verdikleri dış politika vizyonları karşılaştırıldığında birkaç konu dışında radikal farklılıklar göze çarpmamıştır. Bu durum geleneksel Türk devlet geleneğinin varlığına ve tüm partilerce benimsenen çeşitli dış politika ilkelerinin varlığına işaret eder.

Çalışmamızda dış politikada kamuoyunun etkisi bağlamında değerlendirdiğimiz 'kamuoyu' faktörü, yakın dönem Türk dış politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. 2003 yılında Irak'ın işgali sırasında Türkiye topraklarının ABD askerlerinin kullanımına açılması konusu, Türkiye'de basın ve kamuoyunun gündemine oturmuştur. 1 Mart tarihinde tezkerenin meclise getirilmesi ve AK Parti milletvekillerinin grup kararı almayarak serbest bırakılması tezkerenin reddedilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu sonucun alınmasında en önemli faktör ise kamuoyunun hükümet üzerindeki baskısı olmuştur.

Seçim beyannamelerinde her dönem tüm siyasi partilerin değindiği partiler üstü bir konu olan Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkilerinden ABD ile olan ilişkilerine dek muhtelif konuları etkilemiş olup, ülke içinde yaratılan geniş kamuoyu, hükümetlerin ve siyasal partilerin bu konudaki politikalarını belirlerken dikkate almak durumunda kaldıkları bir unsura dönüşmüştür. Bu konuda istisnai bir durum AK Partinin erken dönemindeki "çözüm" arayışında ve Annan Planı serüveninde yaşanmıştır. AK Parti tek başına iktidar olma fırsatını elde ettiğinde, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin uzun zamandır izlediği politikayı adeta tersine çeviren bir görüntü vermiş, bu yolla AB ile ilişkilerde yaşanan tıkanıklığın önünün açılacağı zannıyla hareket edilmiştir. Bu istikamette Rauf Denktaş'ın çözümsüzlüğün nedeni olduğu zannı da zaman zaman işlenerek Türk tarafının ve KKTC'nin iç bütünlüğünün sarsılması sonuçları ortaya çıkmıştır. Buna rağmen GKRY ve Rum-Yunan bloğunun çözümden ne anladığı hususunda bir değişiklik olmamıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinde ise Türk siyasi partileri birbirlerine yakın ifadeler kullanarak politikalarını anlatmayı tercih etmişlerdir. Partilerin politikaları arasında ciddi anlamda farklılıklar gözlemlenmemiştir. İncelediğimiz partilerin seçim beyannameleri göz önüne alındığında üyelik konusu ve üyelik sürecinde temkinli yaklaşmayı uygun görmüş oldukları belirtilebilir. AB'yi ciddi anlamda eleştirmekten kaçınmışlardır. Kısaca AB ile ilişkilerin, üyelik sürecinin ve nihai hedef olarak tam üyeliğin, bölgesel ve küresel anlamda Türkiye'nin konumunu güçlendireceği varsayımı, neredeyse tüm siyasi partilerce benimsenmiştir. 1995

seçimlerine kadar RP'nin ve bir ölçüde MÇP ve MHP'nin AT ve AB yaklaşımlarında daha net bir eleştirel tutum görülür.

Biçimsel olarak irdelediğimizde ise, dış politika konusuna seçim beyannamelerinde en çok yer veren partinin AK Parti olduğu gözlemlenmiştir. Ancak diğer siyasi partilerin seçim beyannameleri ile karşılaştırıldığında, içeriği bakımından radikal farklılıklar arz etmediği gözlemlenmiştir. Ayrıca 2007 yılından sonra MHP dışında tüm partilerin seçim beyannamelerindeki dış politika vurgusu artarak geçmiş yıllara nazaran daha çok yer verildiği tespit edilmiştir.

Son olarak siyasi partilerin dış politika konularına genel olarak beyannamelerinin son kısımlarında değinmiş olduklarına işaret edilebilir. Bu durum bize dış politika gibi önemli bir konuya partilerce verilen önemi sorgulamamıza neden olabilir. Bunun bizce iki önemli sebebi olabilir. Birincisi siyasi partilerin seçimleri kazanmak için iç politik unsurlara daha fazla öncelik ve daha çok yer vererek seçmen üzerinde etkili olmak isteği, ikincisi ise dış politika meselesinin siyasi partilerce teknik bir konu olarak algılanıp, devlet aklı ile icra edileceği savı olmuş olabilir. Bundan dolayı da siyasi partiler dış politika vizyonlarını daha az ve son kısımda ele alarak genel hatları ile açıklamayı tercih etmişlerdir.

Sonuç olarak Türkiye, coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel nedenlerle uluslararası politikadaki önemi hiç azalmamış bir ülke olarak özellikle 1982-2016 yılları arasında oldukça hareketli ve kırılğan yıllar yaşamıştır. Buna bağlı olarak siyasi partilerin seçim beyannamelerinde yer verdikleri dış politika konu başlıkları dönemsel gelişmelerden muhtelif ölçülerde etkilenmiştir. Beyannamelere ilişkin bir husus da arz-talep meselesi yani seçmenin ilgisi noktasıdır. Türk seçmeni giderek dış politika hususlarına daha fazla ilgi duymakta, bu bir açıdan da siyasetteki iç politika-dış politika ayrımının giderek solmasından kaynaklanmaktadır. Önemli bir iç siyasal ve/veya ekonomik gelişmenin dünyanın geriye kalanından bağımsız yorumlanması giderek imkânsızlaştığından, seçim beyannamelerinde dış politikaya ilişkin içerik hacim ve nitelikçe gelişmektedir. Türkiye'de siyasal partiler elde olmayan değişkenlerin etkisindeki dış politika hususlarında bağlayıcı olmaktan kaçınmayı sürdürseler de en azından ilkeler düzeyinde vurgularını geliştirmektedirler. Bununla birlikte, seçim beyannamelerinin akademik ve siyasal düzeyde daha fazla odak noktasına çevrilmesinin partilerin siyasete yapma ve hükümet etme pratiklerine olumlu katkılarının olacağı da değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA**KİTAP**

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

ATASEVER, Gülbahar, “Siyasal Parti Tipolojisi”, Turgay Uzun (ed), Siyasal Partiler Orion Kitapevi, Ankara, 2010.

ATEŞ Davut, **Uluslararası Politika**, Dora Yayınevi, Bursa, 2013.

AYDIN, Mustafa “**Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler**”, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt II, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

AYDIN, Mustafa **2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Dış Politika**, TÜGİAD Yayınları, İstanbul, 1998.

AYKAN Mahmut Bali, **Türkiye’nin Körfez Kriz Politikası**, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1998.

BALCI, Ali **Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.

BENTHAM, Jeremy **An Inroduction to the Principles of Morals and Legislation**, Batoche Books Kitchener, London, 2000.

BERKES, Niyazi **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946

BİLGE, Suat, Milletlerarası Politika, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:207-189, Ankara, 1966

BURAN, Berna-Yüksel ÇAK, Ahmet, **Türkiye’de Diller ve Etnik Gruplar**”, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

ÇALIŞ, Birol-AKGÜN , Önder-KUTLU, Şaban H., **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Çizgi Yayınları, Konya, 2006.

ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul 2005.

ÇAKMAK, Haydar, **Türk Dış Politikası: Üçlü Koalisyonun Dış Politikası**, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

ÇUHADAR, Cengiz, **Siyaset Kavramının Felsefi Kökenleri**, Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2007.

DAVER, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, İstanbul 196.

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik; Türkiye'nin Uluslararası Konumu** Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

DEMİR, Mustafa-ACAR, Ömer, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 2002.

EFEGİL, Rıdvan-KALAYCI, Ertan, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikası Analizi**, "Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika- Tarık Oğuzlu", Nobel Yayınları, 2012.

EKZEN, Nazif, **AKP İktisat Politikaları: 2002-2008**, (ed) İlhan Uzgel, Bülent Duru, AKP Kitabı: Bir Dönüşüm Bilançosu, Phoenix Yayıncılık, Ankara, 2009.

ERDOĞAN, Hüseyin-BAĞCI, F. Seda-KUNDAKÇI, M. Murat, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında Türk-Yunan İlişkileri ve "Avrupalılaştırma": 1994-2006**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2008,

ERTUĞRUL, N. İlter, **Cumhuriyet Tarihi: 1923-2008**, ODTÜ Yayıncılık, 3 Bakı, Ankara, 2011.

Göksel Türkmen, Çınar Yetkin, **"12 Haziran 2011 Seçiminde Seçim Sisteminin Parlamento Yapısına Etkileri"**, TEPAV Politika Notu, No: 201143, Haziran 2011. Erişim Tarihi: 06.03.2017

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Uluslararası Politika**, Atilla Kitapevi, Ankara, 1993.

GÖNLÜBOL, Ömer-KÜRKÇÜOĞLU, Mehmet "1980-1983Dönemi", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996.

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Uluslararası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, No 236, 3. Baskı, Ankara, 1975

GÖZEN, Ramazan **Türk Dış Politika Analizi ve Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizması**, Palme Yayıncılık, 2009.

GÜNDOĞDU, Abdullah **Türk Jeopolitiği**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

GÜNEL, Kamil **Coğrafya'nın Siyasal Gücü**, Çantay Kitabevi, 3 Baskı, İstanbul, 2002.

HACİİBRAHİMOĞLU, Zeki, **Seçim Sistemleri ve Siyasi Partiler**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010.

HACİSALİHOĞLU, Yaşar, **Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001.

İNAN, Kamran, **Dış Politika**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.

KAPANİ, Münici, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2012 .

KARPAT, Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa yayıncılık, İstanbul 1996.

KEMAHLI, Funda, **Türk Siyasal Yaşamında Merkezin Nitelik Değişimi; 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerine Yansıması**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2005.

KISSINGER, Henry, **Diplomasi**, (Çev. İ. H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (10. Baskı) İstanbul, 2011.

KIŞLALI, Ahmet Taner **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992.

KÖNİ Hasan, **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasetteki Yeri**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2001.

LACOSTE, Yves **Coğrafya, Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar**, (Çev. Selim Sezer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

Memişoğlu Hüseyin, **Bulgarian Oppression in Historical Perspective**, Devran Matbaası, Ankara, 1989.

MOR, Hasan, **Türk Dış Politikasının Eksenleri**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2016.

ORAN, Baskın **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ÖNDER, Ali Tayyar, **Türkiye'nin Etnik Yapısı**, Kripto Yayınevi, Ankara, 2015.

ÖZDAĞ, Ümit **İkinci Tek Parti Dönemi**, Kripto Yayınları, Ankara, 2011.

ÖZDAĞ Ümit, Yelda Demirağ, **Stratejik Derinlikte Savrulan Türk Dış Politikası**, Kripto Yayınları, Ankara, 2016.

ÖZTEKİN, Ali, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Antalya 2007.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Yayınevi, Ankara, 2009.

PRELOT, Marcel, **Politika Bilimi**, Varlık Yayınları, İstanbul 1972

SARIBAY, Ali Yaşar **“Siyaset Sosyolojisi”**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1996.

SEZER, Duygu, **Kamuoyu ve Dış Politika**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1972.

SOYSAL, Mümtaz, **Dış Politika ve Parlamento**, AÜ SBF Yayını, Ankara, 1964.

SÖNMEZOĞLU, Faruk **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 2005.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Türk Dış Politikasının Analizi**, “Türk Dış Politikasının Yönlendirmesinde Uluslararası Hukuk Etkeni” Hüseyin Pazarıcı, Der Yayınları, İstanbul 2004.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2005.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2014.

SUR, Melda **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.

TAŞKIN, Yüksel, **Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, İletişim yayınları, İstanbul 2014.

TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 1998.

TOPRAK, Vamık **Milletlerarası Politika**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1970.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**”, İstanbul Üniversitesi

Yayınları 3. Baskı, İstanbul, 1975.

TUNCER, Hüner **Özal’ın Dış Politikası (1983-1989)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

TUNCER, Necati-Danacı, Erol **Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri**, TESAV Yayınları, No. 21, Ankara, 2003.

UZGEL, İlhan, **Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele**, (der) İlhan Uzel, Bülent Duru, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010

ÜNAL, Şeref, **Uluslararası Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

Yalçın Semih, vd., **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.

YALVAÇ, Faruk, **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, ed. Atila Eralp, İletişim Yayınları, 2016.

YÜCEL, M. Serhan, **Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, Alfa Yay., İstanbul 2006.

MAKALE

AKDOĞAN, Yalçın, “**AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**”, s.9.
<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/200500219%20AK%20PARTİ%20VE%20MUHAFAZAKAR%20DEMOKRASİ/200500219%20AK%20PARTİ%20VE%20MUHAFAZAKAR%20DEMOKRASİ%200001-0021%20GİRİS%202.pdf> Erişim Tarihi: 30.06.2017

AKGÜN, Birol “**Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler**” Akademik ORTA DOĞU, Cilt 3, Sayı 2, 2009.

AKGÜN, Birol, “**Ukrayna Krizi ve Türkiye’ye Yansımaları**”, 18.03.2014,
<http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/ukrayna-krizi-ve-turkiyeye-yansimalari/3674> Erişim Tarihi: 10.06.2017

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.304-305.

AKYÜZ, Ünal “**Yasama Dergisi**”, Sayı: 11, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2009.

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, **Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri**, Anayasa Yargısı, Cilt 16, 1999.

ALKAN, Mehmet “**Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi**”, Tarih Dergisi Mayıs 1999. <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/10342.pdf> Erişim Tarihi:14.05.2016

ALSAFTAWİ, Mohammed, “**Who Needs Whom? Turkey and Israel Agree on Normalization Deal**”, Istituto Affari Internazionali, November 2016, p.7.

ALTINTAŞ, Hakan, “**Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri**”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (5), Antalya 2003.

ARAS, Bülent; Şule Toktaş; Ümit Kurt, **Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye’de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü**, SETA Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2010.
<http://www.setav.org/ups/dosya/60328.pdf> Erişim Tarihi: 01.06.2017

ANTHONY, Ian, “**The End of Deference: Iran, Brazil and Turkey and the Nuclear Fuel Swap**”, Security and Defence ARI 96/2010, p.1-5.

ARI, Tayyar, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Basra Körfezinde Yeni Parametreler**, (ed) İdris Bal, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, AGAM Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2006.

ARSAVA Fusun, **Uluslararası Hukukta Güç Ve Hukuk İlişkisi**, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:3, Sayı:10, Temmuz 2012.

AYDIN, Abdullah **1982 Anayasası Sonrası Siyasi Partiler ve Seçim Sistemi**”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

AYDIN, Mustafa **“Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5499.pdf>, (Erişim Tarihi Tarihi: 25.12.2016).

AYDIN, Suavi, **“Türkiye’nin Etnik Yapısı”**, https://www.academia.edu/19745803/Suavi_ayd%C4%B1n_t%C3%BCrkiye'nin_etnik_yap%C4%B1s%C4%B1 Erişim Tarihi: 03.04.2017

ALTUNOĞLU Mustafa, **“2015 Seçimleri ve Türkiye’de Hakim Parti Dönemi”**, SETA Analiz, Aralık 2015 Sayı: 145.

BAYHAN, Aysun, **“2001 Krizi: Türkiye’yi Derinden Etkileyen Ekonomik Krizin Nedenleri ve Sonuçları”**, Haziran 2017. <https://paratic.com/2001-krizi/> Erişim Tarihi: 14.05.2017

BAŞ Fatih, **“AK Parti İktidarında Türkiye’nin Dış Politikası”**, http://www.isdam.org.tr/makaleler/44-ak_parti_iktidarinda_turkiye_nin_dis_politikasi Erişim Tarihi: 17.01.2017

BALCI, Ali **“Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail: 1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma”**, Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011.

BARKEY, Henri J. **“Turkish Foreign Policy and the Middle East”**, Ceri Strategy Papers, Haziran 2011, s.4,5.

BAYRAKTAR, Caner **“Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri”**, <http://docplayer.biz.tr/49172-Turkiye-de-cok-partili->

rekabetci-siyasetin-dogusu-siyasal-degisimin-ic-ve-dis-dinamikleri.html Erişim Tarihi: 21.02.2017

BERGMAN, Anthony-Coxon, Manfred Max, “**The Quality in Qualitative Methods**”, Forum Qualitative Social Research, Volume 6, No. 2, Art. 34 – May 2005.

BOUDREAUX, R., ZAMAN, A. “**Turkey Rejects U.S. Troop Deployment.**”, Los Angeles Times. March 2, 2003. Accessed October 11, 2015. <http://articles.latimes.com/2003/mar/02/world/fg-iraq2>. Erişim Tarihi: 13.05.2017

BUDAK, Mustafa, “**Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar (1923-1945)**”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2004.

BULUNÇ Ahmet Zeki, “**Kıbrıs Politikasının Annan Belgesi ile Başlayan Kırılma Noktaları**”, Akademik Bakış Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007

BULUT, Sedef, “**Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu**”, Akademik Bakış Cilt 2, Sayı 4 Yaz 2009.

CASTLE, S. “**Helsinki Summit: Turkey Must Now be Wooed to Accept EU Membership.**” independent.co.uk. 11.12.1999. <http://www.independent.co.uk/news/world/helsinki-summit-turkey-mustnow-be-wooded-to-accept-eu-membership-1131681.html>. Erişim Tarihi: 05.07.2017

CHANDRA, Rekha, “**Emerging Contours of Russia-Turkey Relations in the Security Environment of The Middle East**”, Defence and Diplomacy, Journal Vol.3, No.1, 2013, p.19.

COUGHLIN, Con, “**The Russians Had It Coming To Them**”, The Telegraph, 24.11.2015, (Çevrimiçi), <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/12013896/The-Russians-had-it-coming-to-them.html>, Erişim Tarihi: 11.06.2017

CORNELL, Svante E., “**What Drives Turkish Foreign Policy?**”, Middle East Quarterly, Volume 19: Number 1, Winter, 2012, s.13.

“Crimea – Naval and Strategic Implications of Russia’s Annexation”, Defence Research and Development Canada, 22.09.2014, s.3-5. (Çevrimiçi), http://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc194/p800398_A1b.pdf Erişim Tarihi:04.07.2017

CİCİOĞLU Filiz, **“Ermenistan ve Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları”**, Akademik İncelemeler Dergisi Cilt:5 Sayı:2 2010.

Çağrı Erhan, Ersin Embel, **“Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”**, Bilig Dergisi, Sayı 72, Kış 2015.

Çandar, Cengiz, **“Yirmi birinci Yüzyıl’a Doğru Türkiye: Tarih ve Jeopolitiğin İntikamı”**, Türkiye Günlüğü Dergisi, 1992.

ÇELİK Kadir Ertaç, **“Kimlikler Güç Dengesi Ve İttifaklar: Kazakistan Örneği”**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

ÇINAR, Yusuf **“Turgut Özal Döneminde Kıbrıs Sorunu Niçin Çözülemedi?”**, USBED Yayınlar, 2013.

ÇINAR, Yusuf, **“Turgut Özal ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”**, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 26 Eylül – Ekim 2011.

ÇİFTÇİ, Hakkı, **“Türkiye’nin Yeni Jeopolitiğinin Çevresi”**, International Conference On Eurasian Economies, 2013. <http://avekon.org/papers/756.pdf> Erişim Tarihi: 12.08.2016

DAĞ, Orhan-IRK, Mehmet, **“Türkiye’de ve İngiltere’de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı”**, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, 2012.

DİJK, Teun A. Van, **“Principles Of Critical Discourse Analysis”**, Discourse & Society, vol. 4(2), (London. Newbury Park and New Delhi), 1993.

DİLEK, Cahit Armağan, **“Şah Fırat Operasyonun Türkiye Açısından Stratejik Sonuçları ve Etkileri”**, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 12.03.2015,

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2015/03/12/8133/sah-firat-operasyonununun-turkiye-acisindan-stratejik-sonuclari-ve-etkileri> Erişim Tarihi:15.06.2017

DİRLİK, Sinan, **“Dünden Bugüne Kıbrıs Siyaseti, Türkiye ve AKP”**,

http://www.hyd.org.tr/attachments/article/125/kibris_meselesi-turkiye_sinan_dirlik.pdf, s.3, 19.01.2017 (Erişim Tarihi: 21.01.2017).

DİZDAROĞLU, Cihan **“Partilerin Seçim Beyannamelerinde “Dış Politika” ve Seçim Sonrası Türk Dış Politikasının Olası Yönelimleri Üzerine Bir Değerlendirme”**, TEPAV Değerlendirme Notu, 2007. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1293723000-5.Partilerin_Secim_Beyannamelerinde_Dis_Politika_.pdf, Erişim Tarihi: 19.01.2017

DUMAN Selçuk, **“Suriye İç Savaşının Gerçek Mağdurları Suriye Türkmenleridir”**, https://www.academia.edu/28262738/SUR%C4%B0YE_%C4%B0%C3%87_SAVA%C5%9EININ_GER%C3%87EK_MA%C4%9EDURLARI_SUR%C4%B0YE_T%C3%9CRKMENLER%C4%B0D%C4%B0R?auto=download Erişim Tarihi: 12.06.2017

DUMAN Selçuk, **“Dış Politikaya Yönelik Mezhep Temelli Açıklamalar ve Sakıncaları”**, https://www.academia.edu/29206363/DI%C5%9E_POL%C4%B0T%C4%B0KAYA_Y%C3%96NEL%C4%B0K_MEZHEP_TEMELL%C4%B0_A%C3%87IKLAMALAR_VE_SAKINCALARI?auto=download Erişim Tarihi: 10.06.2017

DURMUŞ, Remzi **“Geçmişten Günümüze Türk Amerikan İlişkileri”**, s.7.

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/gecmisten_gunumuze_turk_-_amerikan_iliskileri__cff226c0-9cc8-4b1b-95a1-a352e377de84.pdf Erişim Tarihi: 18.01.2017

DURSUN, Soner **“Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem”**, ÇTTAD,VII/16-17, (2008/Bahar-Güz).

DÜNDAR, Lale **“Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal’ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 58, Bahar 2016.

EKŞİ, Muharrem, “**AK Parti Döneminde Ortadoğu’da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik**”, Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 18, Yaz 2016, s.60.

ERDOĞAN, Murat “**Sistemleri ile Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler**”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

ERHAN, Ersin-EMBEL, Çağrı **Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler**, Bilig Dergisi, Kış 2015.

ERKEK, Seyida “**Hülle Partileri**”, Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi, Sayı: 2008/12/105.

ERTOSUN, Erkan, “**Dış Politikada Özallı Yıllar: 1983-1993**”, s.s. 292-316. https://www.academia.edu/14301339/D%C4%B1%C5%9F_Politikada_%C3%96zall%C4%B1_Y%C4%B1llar_1983-1993_ Erişim Tarihi:12.06.2017.

FRASER, Isabelle - AKKOC Raziye, “**Turkey Shooting Down Plane Was ‘Planned Provocation’ Says Russia, As Rescued Pilot Claims He Had No Warning – Latest**”, 26.11.2015 (Çevrimiçi), The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/12015465/Turkey-shoots-down-Russia-jet-live.html>, 26.11.2015 Erişim Tarihi: 11.06.2017

GEYVELİ, Nazlı, “**Darbe Sonrası Mısır-Türkiye İlişkileri**”, 01.02.2017, <https://ankasam.org/darbe-sonrasi-misir-turkiye-iliskileri/>, Erişim Tarihi: 12.06.2017

GÖKSEL, Yetkin-ÇINAR, Türkmen “**12 Haziran 2011 Seçiminde Seçim Sisteminin Parlamento Yapısına Etkileri**”, TEPAV, 2011.

GÖNLÜBOL, Mehmet, “**Kamuoyu ve Dış Politika**”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 23, No. 4, Aralık 1968.

GÜÇLÜ, Nazmi, **Avrupa Birliği’ne Giden Süreçte Turgut Özal Dönemi Türkiye’nin AET Politikası**, Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015.

GÜDER, Süleyman, Hüseyin Mercan, “**2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası**”, İnsan ve Toplum Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, ss. 57–92.

GRİGORİADİS, Loannis N., “**The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy**”, Middle Eastern Studies Programme, Working Paper No 8/2010, April 2010, s.6.

HATİPOĞLU, Brooke-Luetgert, Emre “**Türk Siyasi Partileri, Seçim Bildirgeleri ve Ortadoğu**”, Ortadoğu Analiz, Cilt:5, Sayı:50, 2013.

İBRAHİMOV, Rövsen “**Uluslararası İlişkilerde Realistler ve Realizm Paradigması**”, http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1030_350.pdf, Erişim Tarihi: 26.12.2016)

İNBAR, Efraim, “**Israeli-Turkish Tensions and Beyond**”, Turkish Policy Quarterly, Volume 8, Number 3, Fall 2009, p.47.

JENKINS, Gareth, **Political Islam in Turkey: Running West, Heading East**, Palgrave Macmillan, London, 2008.

KALIN, İbrahim, “**Türk-Amerikan İlişkileri ‘İkinci Bahar’ı Yaşayacak**”, SETA 2009 Yıllığı, Ankara, 2009.

KANBOLAT, Hasan “**Partilerin 2015 Seçim Beyannameleri’nde Dış Politika**”, 2023 Dergisi, Sayı 170, Haziran 2015.

KARABULUT, Bilal, “**Dünyada ve Türkiye’de Think Tank Kuruluşları: Karşılaştırmalı Bir Analiz.**” *Akademik Bakış*. Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010.

KARABULUT, Umut “**Anavatan Partisi İktidarı’nın İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) İlişkileri ve Türkiye’nin AET’ye Tam Üyelik Başvurusu**”, https://www.academia.edu/5773943/Umut_Karabulut_Anavatan_Partisi_%C4%B0ktidar%C4%B1n%C4%B1n_%C4%B0lk_Y%C4%B1llar%C4%B1nda_T%C3%BCrkiye_Avrupa_Ekonomik_Toplulu%C4%9Fu_AET_%C4%B0li%C5%9Fkileri_ve_T%C3%BCrkiyenin_AETye_Tam_%C3%9Cyelik_Ba%C5%9Fvurusu, Erişim Tarihi:26.02.2017)

KARADAĞ, Haluk, “**Bir Dış Politika Tekniği Olarak Kamu Diplomasisi:**

Karar Verme Süreci Üzerine Etkisi” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Tez, Ankara, 2012.

KASIM, Kamer, **“Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu”**, Akademik Bakış Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007.

KEYMAN, E. Fuat **“Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya”**, Uluslararası İlişkiler, Cilt 3, Sayı 9, Bahar 2006.

KESKİN Arif, **“İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye: Algı, Söylem ve Gerçek”**, 21. Yüzyıl Dergisi, Sayı 21, Eylül 2010, s.45.

KILIÇARSLAN, Mehmet Tolga **“Suriye Krizi Denkleminde Türkiye Rusya İlişkileri”**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

KIRTAY, Kaan, **Uluslararası ilişkiler Paradigmalarının Işığında Küreselleşmenin Türk Dış Politikasının Şekillenmesine Etkileri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Sakarya (tez)

KİLİT, Büşra-ÇATIR, Gökhan **“Türkiye Seçimlere İlerliyor: 7 Haziran’a Doğru Siyasi Partilerin AB Politikası”**, İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, Sayı 130, Haziran 2015.

KİRİŞ, Hakan Mehmet **“Türkiye’de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Eski Yeni Partilerin Yükselişi ve Düşüşü”**, Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi, Yıl 6, Sayı 13-14, Ocak-Aralık, 2012.

KOÇ, Yaşar Taşkın **“12 Eylül’den 12 Haziran’a Siyasal Partiler: Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti)”**, SETA Analiz, Sayı 41, Mayıs 2011.

KÖSE, İsmail **“Çok Partili Siyasal Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri (1950-2011)”**, İletişim ve Diplomasi Akademik Hakemli Dergi Sayı 3, Erişim Tarihi:01.02.2017

KÖSEBALAN, Hasan **“Türk Dış Politikası Yıllığı 2011”**, SETA, 2011.

KÜRKCÜOĞLU, Ömer, **“Dış Politika” Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5011.pdf>, Erişim Tarihi: 03.08.2016

LAÇİNER, Sedat **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2008.

BERGMAN, Manfred Max- COXON, Anthony P.M., **“The Quality in Qualitative Methods”**, Forum Qualitative Social Research, Volume 6, No. 2, Art. 34 – May 2005, http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/457/974#footnote_1 Erişim Tarihi: 29.06.2017

MCCURDY, Daphne, **“Turkish-Iranian Relations: When Opposites Attracts”**, Turkish Policy Quarterly, Volume 7 Number 2, p.91.

MİCHAEL, A. Reynolds, Echoes of Empire: **“Turkey’s Crisis of Kemalism and the Search for an Alternative Foreign Policy”**, The Saban Center for Middle East Policy, Analysis Paper, Number 26, June 2012, p.5.

MURİNSON Alexander, **“Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century”**, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Mideast Security and Policy Studies No. 97, September 2012, s.12,13

OĞAN, Sinan, **“NATO’nun Libya’da Ne İşi Var Mı Demiştiniz?”** TURKSAM, 24.03.2011

<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/218-nato-nun-libya-da-ne-isi-var-mi-demistiniz>
Erişim Tarihi: 19.04.2017

OĞURLU, Ebru, **“Haziran 2011 Seçimlerine Doğru Siyasi Partilerin Seçim Bildirgelerinde Dış Politika ve Avrupa Birliği Yaklaşımları”**, http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/haziran_2011_secimlerine_dogru_siyasi_partilerin_secim_bildirgelerinde_dis_politika_ve_avrupa_birligi_yaklasim.pdf, Erişim Tarihi: 22.01.2017

OĞUZ, Veysi, **Türkiye’de Siyasal Partiler Çerçevesinde Politik Yozlaşma ve Etik Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karaman 2011,

OKUTAN, Fulya-EREKER, Cevat **“Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde “Rejim” Unsuru”**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:4 Sayı:8, Güz 2005.

ONUR, Köksal “**Türk Dış Politikasında Karar Verme Süreci: Güney Kıbrıs Rum Kesimi’nin Ab Üyeliği Sürecinde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası**”, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara, 2010.

ORAN, Baskın “**Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar**” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5529.pdf>, Erişim Tarihi: 07.04.2017

ORAN, Baskın, “**Türkiye’nin Balkan ve Kafkasya Politikası**”, http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/tarih/209_turkiyeninbalkan.htm, Erişim Tarihi: 25.01.2017

ÖZBAY, Fatih, “**Türkiye-Ermenistan İlişkileri**”, Bilgesam, s.6. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-96-201403263turkiye-ermenistan-iliskileri.pdf>, Erişim Tarihi:11.06.2017

ÖZKAN, Mehmet, “**Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları**”, SETA, 2014, s.21. http://file.setav.org/Files/Pdf/20140314191223_misir-dis-politikasi-dunu-bugunu-sorunlari-pdf.pdf, Erişim Tarihi:12.06.2017

ÖZLÜK, Erdem, “**Disiplinin Doğuşu Kimliği ve Sorunları**”, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. https://www.academia.edu/6772632/Uluslararası%C4%B1_%C4%B0li%C5%9Fkiler_Disiplin_in_Do%C4%9Fu%C5%9Fu_Kimli%C4%9Fi_ve_Sorunlar%C4%B1 Erişim Tarihi: 07.02.2017

ÖZOK, Özdemir “**Siyasal Partiler ve Demokrasi**”, Uluslararası Sempozyum, 26-27 Mayıs Ankara 2000. http://eski.barobirlik.org.tr/tbb/baskan/konusmalar/050526_siyasal_partiler_ve_demokrasi.aspx, Erişim Tarihi: 07.09.2016

ÖZTÜRK, Mehmet, “**1. Körfez Savaşı’ndan (1990- 91) - 11 Eylül sürecine ABD’nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri**”, <http://www.akademikbakis.org/eskisite/19/08.pdf>, Erişim Tarihi: 13.05.2016

ÖZTÜRK, Osman Metin **“Türk Dış Politikasında Silahlı Kuvvetlerin Konum ve İşlevi Üzerine Gözlemler ve Görüşler”** Amme İdaresi Dergisi, Cilt 31, Sayı 2, 1998.

ÖZYANIK, Seçil **“Refahiyol Hükümetinin Dış Politikası”**, Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

PEHLİVANLI, Hamit - SARINAY, Yusuf – YILDIRIM, Hüsamet, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

PHİLİP, Robins, **“Turkish Foreign Policy Since the Cold War”**, Strategic Insights, Volume III, Issue 4, 2004, p.1-4.

PRZETACZNIK, Jakub, **“Turkey-Armenia Relations”**, European Parliament Policy Department, European Union, 2013 s.7.

RONALD Linden – EVİN, Ahmet – KİRİŞÇİ Kemal, **“Getting to Zero: Turkey, its Neighbors and the West”** Transatlantic Academy Raporu, 15.08.2010, <http://www.transatlanticacademy.org/sites/default/files/publications/GettingtoZeroFINAL.pdf>, Erişim Tarihi: 10.06.2017

SARIKAYA, Yalçın, **Bahardan Krize Arap Hareketleri: Suriye Testi**, 2023 Dergisi, Sayı:122, Ankara, Haziran 2011.

SARIKAYA Yalçın, **“Kapılar Kimin İçin Açılıyor”**, 2023 Dergisi, sayı:102, Ankara, Ekim 2009.

SARINAY, Yusuf **“Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”**, Araştırma Merkezi Dergisi, cilt. XVI, 2000.

SARINAY, Yusuf **“Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme (1923–1999)”**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt. XVI, Ankara, 2000.

SAV, Atilla, **“Parti İçi Demokrasi Açısından Siyasal Partiler”**, **Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyum Kitabı**, TESAV Yayınları, Yayın No: 8, 1. Sunuş, 1995.

SAVAŞ, Mevhibe, **İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terâkki ve Basın**, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibe_savas_ikinci_mesrutiyet_donemi_ittihat_terakki_ve_e_basin.pdf Erişim Tarihi: 10.11.2016

SDE Analiz, **“Siyasi Partilerin Seçim Beyannameleri Üzerine Bir Karşılaştırma”**, Ankara, 2011. <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/siyasi-partilerin-secim-beyannameleri-uzerine-bir-karsilastirma-analizi/2641>, Erişim Tarihi: 10.04.2017

SDE Analiz, **“Türkiye-İsrail İlişkileri”**, Ekim 2011, s.21. <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf>, Erişim Tarihi: 10.06.2017

SERDAR İskender, **“Türkiye’deki Düşünce Kuruluşlarında Rusya Çalışmalarının Temel Konuları ve Bu Konulara Yaklaşım Farklılıkları”**, International Journal of Political Science Researches July, 2015 Volume: 1 Issue: 1 P: 73-85 <http://www.mulkiyederigi.org/ijopor/article/view/5000182252/5000161470> Erişim Tarihi: 01.06.2017

SETA Analiz, **“2010’da Türkiye”**, Ankara, Ocak 2011. <http://doczz.biz.tr/doc/174139/2010-da-t%C3%BCrkiye---seta---siyaset-ekonomi-ve-toplum-ara%C5%9Ft%C4%B1>, Erişim Tarihi: 17.06.2017

SOLİ Özel, **“The Crisis in Turkish-Russian Relations”**, Center for American Progress Turkey 2023, Mayıs 2016, s.5.

TAŞDEMİR, Erdem, **“1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi”**, Selçuk İletişim, 2005.

TAŞKIN, Tayfun, **11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye ABD İlişkileri**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2010.

DİJK, Teun A. van, **“Principles Of Critical Discourse Analysis”**, Discourse & Society, vol. 4(2), (London. Newbury Park and New Delhi), 1993, ss. 249- 283.

TOLEDANO, E. **“The AKP’s New Turkey.”** Hudson Institute. April 22, 2011. Accessed October 10, 2015. <http://www.hudson.org/research/9846-the-akp-s-new-turkey>, Erişim Tarihi: 05.07.2017

TOSUN, Hüseyin”**1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2008.

TUNÇ, Hasan, **Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı**”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XII, Y. 2008.

TURAL, Erkan.”**II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları**”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 34, 2004.

USTA Yasin, **Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak Politikası Bağlamında Türkiye İle İlişkileri (1990-2006)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2009

URAL, Şafak **Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9508.pdf>, Erişim Tarihi: 13.04.2017

UZGEL, İlhan “Ordu ve Dış Politika: Kuşatılmışlıktan Kamplaşmaya Türk Dış Politikası”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt21, No 20, Aralık 1997.

VAROL, Alaaddin “ **Yasama Sürecinde Siyasi Partilerin Rolü**” Konya 2011, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

YARARSOY, Dursun “**Temsili Demokrasinin Gelişiminde Siyasal Partiler Kavramı**”, <http://websitem.gazi.edu.tr/site/dursun.yararsoy/files>, Erişim Tarihi:16.04.2017

YEŞİLTAŞ, Murat “**İç Savaşa Komşu Olmak Türkiye’nin Suriye Sınır Güvenliği Siyaseti**”, SETA Perspektif, Sayı:65, Ağustos 2014.

YILMAZ, Kadir- Caner DOĞAN, Nihat “**Max Weber’de Etik-Siyaset İlişkisi**”, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/6 Spring 2013.

YILMAZ, Nuh, **“Değer Eksenli Realist Dış Politika ve Eksen Kayması”**, SETA 2009 Yıllığı, Ankara.

YILMAZ, Levent **“Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları İçin Bir Model”**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:23Sayı:2, Yıl:2008 ss:193-212.

YILMAZ, Murat **“7 Haziran 2015’e Doğru AK Parti, CHP, MHP ve HDP’nin Seçim Beyannamelerinin Değerlendirilmesi”**, SDE - Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2015.

YILMAZ, Mutlu **“Ortadoğu’da Su Sorunu Kapsamında Türkiye’nin Sınır aşan Sularının Jeopolitik Önemi”**, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_36.pdf, Erişim Tarihi: 14.11.2016

YILMAZ, Muzaffer Ercan **“Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”**, Akademik Orta Doğu, Cilt.4, Sayı 2, 2010.

YILMAZ, Sait **“Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi”**, Stratejik Araştırmalar Dergisi/1, 2008.

YÜCEL Gökberk, **Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunu Kemalizm Ve Ötekisi Yeni Osmanlılık**, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2012

ZARİÇ Sami, **Türkiye’de Think-Tank Kuruluşları ve Karşılaştıkları Sorunlar**, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 31 Temmuz – Ağustos 2012.

ZARİÇ Sami, **“Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar”**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 38, Aralık 2016.

William Hale, **“Turkey and the Middle East in the ‘New Era’”**, Insight Turkey Vol. 11, No.3, 2009, p.153.

SEÇİM BEYANNAMELERİ

Adalet ve Kalkınma Partisi, “**Seçim Beyannamesi-Her Şey Türkiye İçin**”, Ankara, 2002.

Adalet ve Kalkınma Partisi, “**Seçim Beyannamesi–Durmak Yok Yola Devam**”, Ankara, 2007.

Adalet ve Kalkınma Partisi, “**Seçim Beyannamesi – Hedef 2023**”, Ankara, 2011.

Adalet ve Kalkınma Partisi, “**7 Haziran Seçim Beyannamesi - Yeni Türkiye Yolunda Daima Adalet, Daima Kalkınma**”, Ankara, 2015.

Adalet ve Kalkınma Partisi, “**1 Kasım Seçim Beyannamesi- Huzur ve İstikrarla Türkiye’nin Yol Haritası**”, Ankara, 2015.

Anavatan Partisi, “**6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi**”, Ankara, 1983.

Anavatan Partisi, “**29 Kasım 1987 Seçim Beyannamesi**”, Ankara, 1987.

Anavatan Partisi, “**20 Ekim 1991 Seçim Beyannamesi**”, Ankara, 1991.

Anavatan Partisi, “**Seçim Bildirgesi ve Türkiye Sözleşmesi**”, Ankara, 1999.

Cumhuriyet Halk Partisi, “**Seçim Bildirgesi - Güzel Günler Göreceğiz**”, Ankara, 2002.

Cumhuriyet Halk Partisi, “**Seçim Bildirgesi - Pusula 2007**”, Ankara, 2007.

Cumhuriyet Halk Partisi, “**Seçim Bildirgesi - Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi, Herkesin Türkiye’si**”, Ankara, 2011.

Cumhuriyet Halk Partisi, “**Seçim Bildirgesi – Yaşanacak Bir Türkiye**”, Ankara, Haziran 2015.

Cumhuriyet Halk Partisi, “**Seçim Bildirgesi – Önce İnsan, Önce Birlik, Önce Türkiye**”, Ankara, Kasım 2015.

Demokratik Sol Parti, “**Seçim Bildirgesi - Gözünaydın Türkiye**”, Ankara, 1991.

Demokratik Sol Parti, “**Seçim Bildirgesi - DSP ile Dürüst Yönetim Hakça Düzen Ulusal Birlik**”, Ankara, 1995.

Demokratik Sol Parti, “**Seçim Bildirgesi - DSP ile Dürüst Yönetim Hakça Düzen Ulusal Birlik İnançlara Saygılı Laiklik**”, Ankara, 1999.

Doğru Yol Partisi, “**Seçim Beyannamesi – Büyük Türkiye Programı**”, Ankara, 1987.

Doğru Yol Partisi, “**Seçim Bildirgesi – 21 Ekim Sabahı Yeni Bir Türkiye**”, Ankara, 1991.

Doğru Yol Partisi, “**Seçim Beyannamesi - 1946’dan 21. Yüzyıla II. Demokrasi Programı**”, Ankara, 1999.

Fazilet Partisi, “**Seçim Beyannamesi - Günışığında Türkiye**”, Ankara, 1999.

Halkların Demokratik Partisi, “**Seçim Bildirgesi – Büyük İnsanlık**”, Ankara, 2015.

Milliyetçi Demokrasi Partisi, “**1983 Seçim Beyannamesi**”, Ankara, 1983.

Milliyetçi Hareket Partisi, “**Seçim Beyannamesi - Lider Türkiye’ye Doğru**”, Ankara, 1999.

Milliyetçi Hareket Partisi, “**Seçim Beyannamesi – Türkiye’nin Onurlu Geleceği**”, Ankara, 2002.

Milliyetçi Hareket Partisi, “**Seçim Beyannamesi – Milli Duruş ve Kararlılık Belgesi**”, Ankara, 2007.

Milliyetçi Hareket Partisi, “**Seçim Beyannamesi - 2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi**”, Ankara, 2011.

Milliyetçi Hareket Partisi, “**Seçim Beyannamesi –Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek**”, Ankara, Haziran 2015.

Milliyetçi Hareket Partisi, “**Seçim Beyannamesi –Huzurlu ve Güvenli Gelecek**”, Ankara, Kasım 2015.

Refah Partisi, “**Seçim Beyannamesi- Refah’la Yeni Bir Dünya’ya Doğru Mutluluk**”, Ankara, 1991.

Refah Partisi, “**Seçim Beyannamesi- 25 Aralık Sabahı Türkiye Yeniden Doğacak**”, Ankara, 1995.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti, “**1 Kasım 1987 Seçim Bildirgesi**”, Ankara, 1987.

Sosyaldemokrat Halkçı Parti, “**Seçim Beyannamesi – Yeni Bir Türkiye İçin İlk Hedefler**” Ankara, 1991.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

“**US Arrest of Soldiers Infuriates Turkey**”, Theguardian, 08.06.2003

<https://www.theguardian.com/world/2003/jul/08/turkey.michaelhoward>, Erişim Tarihi: 10.02.2017

“**Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri**”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 11.06.2017

“**Cumhuriyet Halk Partisi Merkez Yönetim Kurulu Raporu**”, 07.10.2009 https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//myk_07ekim2009.pdf, Erişim Tarihi: 10.06.2017

“**Erdoğan’ın Tavrını CNN Türk’te Yorumladılar**”, CNN Türk, 30.01.2009 <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/01/30/erdoganin.tavrini.cnn.turkte.yorumladilar/511280.0/index.html>, Erişim Tarihi: 10.06.2017

“**Erdoğan, Fatih Sultan Mehmet Misali**”, Radikal, 31.01.2009 <http://www.radikal.com.tr/yorum/erdogan-fatih-sultan-mehmet-misali-919431/> Erişim Tarihi: 10.06.2017

“**Milliyetçi Hareket Partisi**”, mhp.org, 31.01.2009, http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/563/index.html, Erişim Tarihi: 12.06.2017

“**Baykal’dan Hem Destek Hem Eleştiri**”, CNN Türk, 01.02.2009 <http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/02/01/baykaldan.hem.destek.hem.elestiri/511548.0/index.html>, Erişim Tarihi: 12.06.2017

“İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısının Tel-Aviv Büyükelçimiz İle Yaptığı Görüşmede Takındığı Tavrı Hakkında”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/no_-7_-12-ocak-2010_-israil-disisleri-bakan-yardimcisinin-tel-aviv-buyukelcimiz-ile-yaptigi-gorusmede-takindigi-tavir-hk_.tr.mfa, Erişim Tarihi: 12.05.2017

“Türkiye-İsrail İlişkileri”, Uluslararası Politika Akademisi, 08.07.2012 <http://politikaakademisi.org/2012/07/08/turkiye-israil-iliskileri/>, Erişim Tarihi: 12.03.2017

“Türk Dış Politikası Eksen Mi Değiştiriyor?”, t24, 09.01.2009 <http://t24.com.tr/haber/turk-dis-politikasi-eksen-mi-degistiriyor,24015>, Erişim Tarihi: 17.05.2017

PARLAK Ferit, **“Ermenistan İle İmzalanan Protokoller Saatli Bomba”**, sukruelekdag.com, 24.07.2010 <https://sukruelekdag.wordpress.com/2010/07/24/ermenistanla-imzalanan-protokoller-saatli-bomba/#more-763> Erişim Tarihi: 14.03.2017

KİRAS, İbrahim, **“CHP ve MHP’nin Tabanları Eksen Kaymasını Destekliyor”**, Haber 10, 2011 http://www.haber10.com/yazar/ibrahim_kiras/chp_ve_mhpnin_tabanlari_eksen_kaymasini_destekliyor-32098, Erişim Tarihi: 14.05.2017

KOHEN, Sami, **“Eksen Kayması Mı, Rota Ayarı Mı?”**, Milliyet, 23.10.2009 <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/eksen-kaymasi-mi--rota-ayari-mi--1153589/>, Erişim Tarihi: 10.06.2017

“Milletvekilleri Eksen Kaymasını Tartıştı”, İzmir Ekonomi Üniversitesi, 02.11.2010 <http://www.ieu.edu.tr/tr/news/type/read/id/1382>, Erişim Tarihi: 10.06.2017

“Türkiye İçin Eksen Kayması Söz Konusu Mu?”, Hürriyet, 20.10.2009 <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-icin-eksen-kaymasi-soz-konusu-mu-12728450> Erişim tarihi: 10.06.2017)

“Erdoğan. Eksen Kayması Yok”, NTV, 10.06.2010 <http://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-eksen-kaymasi-yok,vkqIAvQr3EmwA9yx-BOHWA> Erişim Tarihi: 10.06.2017

YETKİN, Murat, **“Libya Operasyonuna Türkiye’de Katılıyor”**, Radikal, 20.03.2011 <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/libya-operasyonuna-turkiye-de-katiliyor-1043514/> Erişim Tarihi: 13.04.2017

“Türkiye-Suriye İlişkileri”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.06.2017

SALİH, Muhsin, **“Türkiye’nin Hamas Politikasının Belirleyici Unsurları”**, Aljazeera Turk, 23.04.2014 www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-hamas-politikasinin-belirleyici-unsurlari Erişim Tarihi: 05.06.2017)

“Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri”, Aljazeera Turk, 06.01.2014 www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri Erişim Tarihi: 11.06.2017

“İsrail Türkiye’den Özür Diledi”, Aljazeera Turk, 22.03.2013 <http://www.aljazeera.com.tr/haber/israil-turkiyeden-ozur-diledi>, Erişim Tarihi: 07.05.2017

GÜRCANLI, Zeynep, **“Mısırlı Büyükelçi, Türkiye Tüm Mısır’ı Kucaklamalı Demişti”**, Hürriyet, 23.11.2013 <http://www.hurriyet.com.tr/misirli-buyukelci-ankara-tum-misiri-kucaklamali-demisti-25190244> Erişim Tarihi: 11.06.2017

“Ukrayna’nın Toprak Bütünlüğü Temel Prensbimiz”, Dünya, 01.03.2014 <https://www.dunya.com/gundem/quotukrayna039nin-toprak-butunlugu-temel-prensibimizquot-haberi-239524> Erişim Tarihi: 11.06.2017

“Kırım’ın Gayrimeşru İlhakının Üçüncü Yıldönümü Hakkında”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 18.03.2017 http://www.mfa.gov.tr/no_78_-kirim_in-gayrimesru-ilhakinin-ucuncu-yildonumu-hk_.tr.mfa Erişim Tarihi: 11.06.2017

“NATO: Kırım’ın İlhakını Tanımıyoruz”, Cumhuriyet, 30.03.2017 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/710384/NATO__Kirim_in_ilhakini_tanimiyoruz.html Erişim Tarihi: 11.06.2017

“CHP’li Öztürk Yılmaz Kırım Tatarlarına Sahip Çıktı”, Yeniçağ, 04.10.2016 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/chpli-ozturk-yilmaz-kirim-tatarlarina-sahip-cikti-147456h.htm> Erişim Tarihi: 11.06.2017

“MHP Kırım’da yaşananlar hakkında yazılı basın açıklaması”, Milliyetçi Hareket Partisi, 03.03.2014 http://88.255.31.62/htmldocs/genel_baskan/konusma/3268/index.html Erişim Tarihi: 11.06.2017

“Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolunun Geçici Nakli Hakkında”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-70_-22-subat-2015_-suleyman-sah-turbesi-ve-saygi-karakolunun-gecici-nakli-hk_.tr.mfa Erişim Tarihi: 15.06.2017

“Genelkurmay’dan Şah Fırat Operasyonu Açıklaması”, Habertürk, 22.02.2015 <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1045808-genelkurmaydan> Erişim Tarihi: 11.06.2017

“Bahçeli’den Şah Fırat Operasyonuna Sert Tepki”, Vatan, 22.02.2015 <http://www.gazetevatan.com/bahceli-den-sah-firat-operasyonuna-sert-tepki-742914-gundem/> Erişim Tarihi: 15.06.2017

Coughlin, Con, “The russians Had It Coming to Them”, The Telegraph, 24.11.2015 <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/12013896/The-Russians-had-it-coming-to-them.html>, Erişim Tarihi: 11.06.2017

“Düşürülen Rus Uçağı Dış Basında Böyle Yankılandı”, Sabah, 25.11.2015 <http://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/dusurulen-rus-ucagi-dis-basinda-boyle-yankilandi-1448452227/3>, Erişim Tarihi: 11.06.2017

ÇANDAR, Cengiz, “Rus Uçağının Düşürülmesi Allah’ın Emri Miydi?”, Hürriyet, 25.11.2015 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/rus-ucagin-vurulmasi-allahin-emri-miydi-40018878>, Erişim Tarihi: 11.06.2017

BAYRAMOĞLU, Ali, “Rusya Krizi Ve Riskler”, Yenişafak, 26.11.2015 <http://www.yenisafak.com/yazarlar/alibayramoglu/rusya-krizi-ve-riskler-2023220>, Erişim Tarihi: 11.06.2017

YETKİN, Murat, “Amerika’nın Pişmanlığı Rusya’nın Bekleyişi”, Hürriyet, 23.12.2016 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/amerikanin-pismanligi-rusyanin-bekleyisi-40314851>, Erişim Tarihi: 11.06.2017

YETKİN, Murat, **“Türk-Rus krizini Bitiren Gizli Diplomasinin Öyküsü”**, Hürriyet, 08.08.2016 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu-40185705> Erişim Tarihi: 11.06.2017

“Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yeni Dönem”, Anadolu Ajansı, 14.08.2016 <http://aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-misir-iliskilerinde-yeni-donem/628538> Erişim Tarihi: 11.06.2017

URAL, Orhun, **“Stratejik Derinlikte Boğulanlar”**, Papirooom, 13.02.2017 https://www.papirooom.net/525450515053_stratejik-derinlikte-bogulanlar, Erişim Tarihi: 14.06.2017

ESMER, Alparslan, **“Siyasetçilerden AKP'nin Dış Politika Karnesi”**, Amerikaninsesi, 03.06.2015 <https://www.amerikaninsesi.com/a/siyasetcilerden-akp-nin-dis-politika-karnesi/2805583.html> Erişim Tarihi: 11.06.2017

“Başbakan Erdoğan Azeri Meclisinde Konuştu” Hürriyet, 14.05.2009 <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-erdogan-azeri-meclisinde-konustu-11642551>, (erişim: 17.05.2017)

T.C. Dışişleri Bakanlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/5043,i-11pdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 01.11.2016

Türkiye’de Milletvekili Seçimleri: 7 Haziran 2015, http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/Se%C3%A7im_T%C3%BCrk%C3%A7e_i%C3%A7.pdf Erişim Tarihi: 01.02.2017

“1987’de yapılan referandumu “Evet” çiler kazanmıştı” 12 Temmuz 2010, <http://www.dunyahabulteni.net/tarih-dosyasi/121032/1987de-yapilan-referandumu-evet-ciler-kazanmisti> Erişim Tarihi: 09.01.2017

1983 - 2007 Yılları Arası Seçim Çevresine Göre Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1983-2007-MVSecimleri/Turkiye.pdf> Erişim Tarihi: 01.02.2017

Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html Erişim Tarihi: 07.011.2016.

Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 07.09.2016.

ETİMADEN İşletmeleri Genel Müdürlüğü, <http://www.etimaden.gov.tr/m/page/uretim-dunya-bor-rezervleri> Erişim Tarihi: 07.01.2017

Türkiye Cumhuriyeti Orman ve Su İşleri Bakanlığı, <http://www2.ormansu.gov.tr/osb/dunyaSuforumu.aspx?sflang=tr> Erişim Tarihi: 07.01.2017

Türk, ye Büyük Milliyet Meclisi- Hükümetler Listesi
<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB45.htm> Erişim Tarihi: 04.03.2017.

“Rusya, Türkiye ile Tüm İlişkileri Askıya Aldı” Akşam, 25.11.2015.
www.aksam.com.tr/guncel/rusya-turkiye-ile-tum-askeri-iliskileri-askiya-aldik/haber-4654
Erişim Tarihi: 07.04.2017.

“Başika Nerede? Başika Krizi Nedir?”, haberler.com, 18.10.2016.
www.haberler.com/basika-nerede-basika-krizi-nedir-8869830-haberi/ Erişim Tarihi: 07.04.2017

“Türkiye’nin Hamas Politikasının Belirleyici Unsurları”, 23.04.2014.
www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-hamas-politikasinin-belirleyici-unsurlari

“5 soruda Türkiye-İsrail ilişkileri neden normaleşti?”, BBC, 19.10.2016.
www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37703220 Erişim Tarihi: 17.05.2017

“Geçmişten günümüze Türkiye-İran ilişkileri”, Aljazeera, 06.01.2014.
<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri> Erişim Tarihi: 01.02.2017

“Türkiye ile AB arasındaki ‘terör tanımı’ krizi”, HaberTürk, 09.05.2016.
<http://www.haberturk.com/gundem/haber/1236797-turkiye-ile-ab-arasindaki-terror-tanimi-krizi> Erişim Tarihi: 09.05.2017

“İşte AKP’nin Seçim Beyannamesi”, Hürriyet, 24.06.2007. <http://www.hurriyet.com.tr/iste-akpnin-secim-beyannamesi-6769806> Erişim Tarihi: 13.03.2017

“Gelenekçilerin Partisi Yarın Kuruluyor”, Hürriyet, 19.07.2001.
<http://www.hurriyet.com.tr/gelenekcilerin-partisi-yarin-kuruluyor-5128> Erişim Tarihi: 12.04.2017

“Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi”, Sabah.
http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/kibris13/dosya_28.html Erişim Tarihi: 16.03.2017

“Türkiye’de Koalisyon Hükümeti Zamanları”, haber7com, 13.07.2015.
<http://www.haber7.com/ic-politika/haber/1456625-turkiyede-koalisyon-hukumeti-zamanlari>
Erişim Tarihi: 05.05.2017

“Türkiye-AB İlişkileri”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerine-genel-bakis.tr.mfa> Erişim Tarihi: 15.11.2016

“Türkiye-AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular ve Yanıtları”, Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı
<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=49332&> Erişim Tarihi: 07.11.2016

“Türkiye’nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
<http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa> Erişim Tarihi: 07.01.2017

“Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
<http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> Erişim Tarihi: 07.01.2017

“Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa>
 Erişim Tarihi: 05.05.2017

“Dünya Nüfusu”, nufusu.com, 03.04.2017 <http://www.nufusu.com/dunya-nufusu> Erişim Tarihi: 03.04.2017

“Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları: 2015”, Türkiye İstatistik Kurumu
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059

“Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”, Anadolu Ajansı, 15.07.2014.
<http://aa.com.tr/tr/yasam/turkiyede-dini-hayat-arastirmasi/141424> Erişim Tarihi: 07.01.2017

“Türkiye’de ne kadar Alevi var?”, HaberTürk, 21.03.2007.
<http://www.haberturk.com/yasam/haber/18033-turkiyede-ne-kadar-alevi-var> Erişim Tarihi: 07.03.2017

Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı
https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html Erişim Tarihi: 01.02.2017

“Faaliyette Olan Siyasi Partiler”, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı
<http://www.yargitaycb.gov.tr/sayfa/faaliyette-olan-siyasi-partiler/documents/SPartiler28102016.pdf> Erişim Tarihi: 19.06.2017

“Kasım 2012 Araştırma Komisyonu Raporu” TBMM, Kasım 2012
https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf Erişim Tarihi: 25.06.2017

“Genç Parti’yi Kim Kurdu?-Türkiye’nin Sürpriz Partilerinden”, kimkurdu.com, 05.04.2017
<http://kimkurdu.com/genc-partiyi-kim-kurdu-turkiyenin-surpriz-partilerinden/>
 Erişim Tarihi: 30.06.2017

“Kemal Derviş”, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/kemal-dervis/> Erişim Tarihi: 10.05.2017

“Ecevit’e Yazarkasa Attılar”, Hürriyet, 05.04.2001. <http://www.hurriyet.com.tr/ecevite-yazarkasa-attilar-39235859> Erişim Tarihi: 19.05.2017

“Dr. Devlet Bahçeli’nin TBMM Grup Konuşması”, mhp.org, 17.09.2001
http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/307/index.html, Erişim Tarihi:
20.06.2017

“Ne Zaman Kaybettik”, kıbrıspostası, 21.12.2009
http://www.kibrispostasi.com/mobile/index.php?art_id=10068, Erişim Tarihi: 14.06.2017

“Cyprus Misses ‘Historic Chance’ As it Rejects UN Reunification Plan, Annan Says”,
UN News Centre
<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=10512&Cr=#.WVasJYjyJIU>, Erişim Tarihi:
14.06.2017

ÖZGEÇMİŞ

Ömer Faruk KOCATEPE, 1991 yılında Yozgat/Sorgun'da doğdu. İlköğrenimini Sorgun Mehmet Akif Ersoy İlkokulunda, Orta öğrenimini Sorgun lisesinde tamamladı. 2011 yılında Giresun Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler bölümünde başladığı yükseköğrenimini 2015 yılında tamamlayarak mezun oldu. Aynı yıl Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında başladığı Yüksek Lisans öğrenimini 2017 yılında tamamladı.

